

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NDA BÂTİNÎ HAREKETİ
(Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâîlîleri)
(1090-1157)

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Atıcı

Ankara- 2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NDA BÂTİNÎ HAREKETİ
(Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâîlîleri)
(1090-1157)

Yüksek Lisans Tezi

Ayşe Atıcı

Tez Danışmanı
Prof.Dr. Feda Şamil Arık

Ankara-2005

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NDA BÂTİNÎ HAREKETİ
(Hasan Sabbah ile İlk Halefleri ve İran Nizârî İsmâîlîleri)
(1090-1157)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı :

Prof .Dr. Feda Şamil ARIK

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi.....

ÖNSÖZ

Büyük toplumları hem siyasî hem ekonomik hem de psikolojik olarak etkileyen din olgusu medeniyetler için her zaman önemli olmuştur. Bazen birleştirici özellik taşıırken, bazen savaşılara ve iç çatışmaya, bazen de ayrımcılığa neden olmuştur. Hz.Adem'den bu yana çeşitli görünümeler altında ortaya çıkan din, toplumları hareketlendirmiş ve gruplaştırmıştır. Son semavi din olan ve son peygamber Hz.Muhammed'in öncülüğünde gelişen İslam'da farklı görüşler doğrultusunda tek Tanrı inancı etrafında zaman içinde etkilenecek bugünkü halini almıştır. Toplumun sadece manevi değil maddi yaşamını da düzenleyen İslam dinî kendine inananlarına yol gösteren olmuştur. Halef tayini ile birlikte yol gösterme eylemi, birilerine görev olarak verilmiştir. İşte bu halef tayini yüzünden İslam'da çok büyük karışıklık ve karmaşıba baş göstermiştir.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu etkileyen, mevcut düzeni sarsan ve adeta devlet içinde küçük bir devlet kuran Bâtınîlerin devamı olan Hasan Sabbah'ın kurmaya çalıştığı dinî ve siyasî düzeni anlayabilmek için öncelikle İslam dünyasındaki çalkantılara ve bölünmelere değinmemiz gerekmektedir. Ancak Bâtınîler Büyük Selçuklu İmparatorluğu topraklarında çok fazla yıkıcı faaliyetlerde bulunup, adeta devlet içinde devlet kurmak çabası içine girmişlerdir. Bu da devlet ve yöneticiler tarafından fark edilmiş onlarla güçlü bir mücadeleye girilmiş, gösterilen büyük gayretlere rağmen yeterli başarı kazanılamamış bu orijinal iç sorun, sonraki Büyük Selçuklu İmparatorluğu'ndan sonraki döneme intikal etmiştir. Bu düzen oluşuncaya kadar Müslüman dünyasında

başlayan kırılmalardan, genişleyen İslam dünyası içinde çıkan anlaşmazlıklardan ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan mezheplerden bahsetmek gerekmektedir. Bunun yanı sıra İslam tarihi uzun bir süreci kapsamaktadır ve bu süreç kültür çatışmaları, kanlı isyanlar, iç savaşlar ve ayrılıklar ile doludur. İslam dünyasındaki bu ayrılık birçok yeni mezhebi oluştururken, Bâtınlığın de doğum ve gelişim sürecini oluşturmaktadır. Bu nedenle de bu konu üzerinde önemle durulması gerekmektedir.

Halifelik seçimi nedeniyle çıkan anlaşmazlıklar sonucunda hem siyâsî hem de dinî çatışma sonucunda ortaya çıkan sunnilik ve şîilik günümüzde de toplumları etkilemektedir. Bilindiği gibi tarihi süreçte, irili ufaklı bir çok sunni ve şîi devletler kurulmuştur. M. 909-h.1171 yılları arasına damgasını vurmuş en büyük şîi oluşumu durumundaki Fatımi Devleti güçlü bir şîi kolu olan İsmâilî mezhebinin en iyi savunucusu olmuştur. Kuzey Afrika'dan başlayarak Mısır ve Suriye'de etkinliğini artırmış İsmaili mezhebini dâîler aracılığıyla yaymaya çalışmıştır. Çok iyi bir dâî şebekesine sahip olan Fatımiler bir çok bölgeye İsmâilî mezhebini götürmeyi başaramışlardır. Asıl konumuz olan Bâtınlık Nizarî İsmâîlîliği ise Hasan Sabbah sayesinde özellikle Horasan bölgesinde gelişmiştir. Alamut Kalesini merkez olarak seçip propagandalarını oradan sürdürmüşlerdir. Özellikle Hasan Sabbah, Fatımi Bâtınî anlayışını hem doktrin olarak, hem teşkilat yapısı olarak hem de propaganda usulünü değiştirip geliştirerek ve adına da "Davet-i Cedid" dediği yeni yapılanma içine girmiş ve propagandasını bu doğrultuda sürdürmüştür. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu da uzun yıllar uğraştıran ve meşgul eden Bâtınlık sorununa Selçuklu sultanları tarafından tam olarak çözüm getirilememiş ve en sonunda Moğollar tarafından bunlara son verilmiştir. Selçuklular sükun ve asayiş

bozmadıkları müddetçe, devlet mezhep ve tarikatlara pek karışmayan bir dini siyaset izlemişlerdir. Bunun neticesi olarak mezhep ve tarikatlar kendi hayatlarını yaşamışlardır¹. Ancak Bâtınîler Büyük Selçuklu İmparatorluğu topraklarında çok fazla yıkıcı faaliyetlerde bulunup bir bakıma kendi devletlerini kurma çabası içine girdiklerinden, sultanlar ve devlet onları fark etmiş komutanlar aracılığıyla azimli bir mücadeleye girişmiş, gösterilen gayrete rağmen yine de genel bir başarısızlık görülmüştür.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında genel çizgileri ile İslam'da ayrılıktan başlayarak Bâtınîliğin doğuşu ve gelişme dönemini ele aldık. Birinci bölümde, Büyük Selçuklu topraklarında Bâtınî liderlerin faaliyetlerinden ve Büyük Selçuklu Devleti ve sultanları ile mücadelelerinden bahsettik. İkinci bölümde Bâtınî propagandası, ve doktrinlerinden ve teşkilattan, son bölüm yani üçüncü bölümde ise günümüzde pek çok kişinin ismini duyup da tam olarak bilmediği, konumuzla ilgili tarikatlar ve mezheplerin üzerindeki Bâtınî etkilerinden bahsetmeye çalıştık . Ayrıca bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler için çalışmamızın sonunda resimler, haritalar ve bir takım listeler konulmuştur. Bu listeler Bâtınîlerin geçirdikleri tarihi süreç içinde suikast düzenledikleri ve öldürdükleri kişilerin listesidir. Bir çok kaynaktan derlenerek hazırlanmıştır.

¹ Mehmet Altay Köymen, Alp Arslan ve Zamanı, C. II., Ankara, 1983, s. 529.

Bu konuyu çalışırken bir takım sıkıntılarla karşılaştık . Özellikle ilk elden Bâtînî kaynaklarına ulaşamadık. Ayrıca yurt dışında bu konu ile ilgili yayınlanan eserlerinde çok azına ulaşabildik. Özellikle “İsmâîlî Enstitüsü’nün” (The İnstitute of İsmâîlî Studies) çok az çalışması elimize geçmiştir. Bu durum bu konuyu araştırmak isteyenler için büyük dezavantajdır. Ülkemizde ise bu konu daha çok mezhepler ve tarikatlar açısından ele alınmasına rağmen yine de akademik araştırmalar çok yeterli değildir. Özellikle Büyük Selçuklu Dönemindeki Bâtînî faaliyetleri çok fazla ve her yönüyle müstakilen araştırılmamıştır ve Bâtînîler konusunun bu dönemi hem dış hem de içerdeki çalışmalarda biraz bakir kalmıştır. Bizim bu konuyu seçme nedenlerimizden birisi de budur.

Yine bu konuya çalışırken karşılaştığımız en büyük sıkıntılardan biri de kavram ve terminoloji karmaşası olmuştur. Bir çok kaynakta Bâtînilik farklı isimlerle karşımıza çıkmaktadır. Batı ve doğu kaynaklarında bir çok isimle anılan ancak Bâtînilik adı ile yapılan çalışmalarda genel olarak bir kavram yada sıfat karmaşasının bulunduğu görülmektedir. Batılı kaynaklar Accini, Arsasini, Assai, Assasinni, Asessini, Hesesini, Heyssesini ,Hashishin gibi isimleri² kullanırken, birçok Müslüman kaynakta Mülhitler, Zındıklar, Talimiye, Bâtînîye, Fedâîyi, Râfîzi v.b. gibi isimleri kullanmışlardır. Biz de çalışmamızı sürdürürken zaman zaman bu ikileme maalesef düşmek zorunda kaldık. Başka bir sıkıntı ise Bâtînîler bazı kaynaklarda “devlet” olarak ele alınırken, bazılarının da “teşkilat”, örgüt, düzen, terör örgütü gibi sıfatlandırılmıştır. “Bâtîni Hareketi” sonucunda ortaya çıkan oluşumun

² Farhad Daftary, *İsmâîlîler Tarih ve Kuram*, Çev. Ercüment Özkaya ,Ankara ,2001,s.39.

adı meselesi devlet mi?, örgüt mü? ,teşkilat mı? dersek. Bu araştırmacıların bakış açısına göre değişmektedir. Onu legal yasal görenler teşkilat, devlet görmeyenler ise terör örgütü , teşkilat vb. isimler vermişlerdir. Ancak konuya objektif olarak bakılırsa devlet içinde devlet olmaz. Dönemi içinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu bir devlet olarak tanımamıştır. Şimdiki İsmaililer yada bunların görüşünü paylaşanlar “Devlet” olarak kabul etmektedirler. Bende bundan ziyade fiili bir oluşum, yasadışı bir dinî mezhep, yapılanma, kuruluş ve teşekkül olarak görüyorum. Ancak bu bir mesele olarak karşımıza hala durmaktadır.

Yine son zamanlarda yapılan bir çok popüler araştırmada bu konu hakkındaki kaynaklarda rastlamadığım bir çok doğru olmayan, hayal ürünü bir takım olaylar anlatılmıştır. Çalışmamızı hazırlarken bunlara da açıklık getirmeye ve düzeltmeye çalıştık. Özellikle internette bulduğum bir takım makalelerin birçoğu hayal ürünü ve saptırılmış bir şekilde konuyu ele almıştır. Ancak yine internetten Alamut Kalesi ve civarı ile ilgili bir çok fotoğraf bulduk. Bu da bir bakıma fotoğraflar ile bölgeyi tanıma yönünden işimiz kolaylaştırmıştır. Konu bakımından saha araştırması yapılamamıştır. Yine de bu konuyu seçmemden dolayı bazı zorluklarla karşılaştığım muhakkaktır. Bu yüzden çalışmamızdaki eksiklerin mazur görülmesini ümit ederim.

Tezimin hazırlanmasında, konumun seçilmesinde, ayrıca bitme safhasında her zaman destek ve teşviklerini, gördüğüm,yararlandığım hocam sayın Prof. Dr. Feda Şamil Arık’a teşekkür ederim.

Ayrıca desteklerini esirgemeyen Prof.Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Doç. Dr. Ahmet Halaçoğlu, Yrd.Doç.Dr. Emine Erdoğan, Dr. Ayşe Pul, Uz.Ümit Bedel, Uz.Cahide Baysal, Burcu Halaçoğlu ve sevgili aileme teşekkür ederim.

AYŞE ATICI

Ankara /2005

KISALTMALAR

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
A.g.e	: Adı Geçen Eser
A.g.m	: Adı Geçen Makale
A.Ü.D.T.C.F.	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi
BSOS	: Bulletin of The School Of Oriental Studies
Bkz.	: Bakınız
b.	: bin,ibn
C.H.I	: The Cambridge History of İslam
C	: Cilt
Çev.	: Çeviri
D.İ.A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
EI.	: The Encyclopaedia Iranica
İA	:İslam Ansiklopedisi
İÜEFY	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
T.T.K	: Türk Tarih Kurumu
T.D.V.İ.A	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
M.E.B	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mad.	: Madde
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
Haz.	: Hazırlayan

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun bir gerçeği olan ve bu İmparatorluğu derinden etkileyen Bâtınîler ile ilgili bilimsel araştırma yapılırken tarihi konunun ana (temel) kaynaklarına inilmesi gerekmektedir. Ancak ne var ki Nizârî İsmâillilerin ana kaynaklarının büyük bir kısmı yok edilmiştir. Moğollar tarafında yakılıp yıkılan bu kaynaklar geçmişte sır olarak kalmıştır. Bundan dolayı özellikle Nizârî İsmâillerini incelerken güçlük çekilmektedir. Bu konu hakkındaki ilk elden İsmâilî kaynaklarının tümü günümüze kadar ulaşmamıştır. Ancak bir kaç tane menâkıbnâme ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan biri “Heft Bab-i Baba Seyyidna Menâkıbnâmesi’ dir. Hasan Sabbah tarafından oluşturulan bu menâkıbnâme h.596/m.1199 -12000 yılları arasında Abu İshak Kuhistani tarafından da kaleme alınmıştır. Yine Nasreddin Tusi'nin h.672/m.1274 yıllarına ait birkaç çalışması mevcuttur. Hasan Sabbah'ın biyografisinin anlatıldığı Sergüzeşt-i Seyyidina da günümüze ulaşan eserlerdendir. Geçmişten günümüze bir çok tarihçi bu eserden yararlanmıştır ve eser şu an Tahran Merkez Kütüphanesinde bulunmaktadır.

“İran Nizârîleri, Alamut ve diğer kalelerinde bir takım vekayinameler tutmuşlardır. Ancak İran Nizârîlerinin tarihine ilişkin bu vekayinameler de günümüze ulaşamamıştır.”³ Daha sonraki bazı tarihçiler bu eserlerden az da olsa yararlanmışlardır”. İran Nizârîleri'nin tarihi ile ilgili diğer tür kaynaklar ise

³ Farhad Daftary, İsmâililer Tarih ve Kuram, Çev. Ercüment Özkaya, İstanbul, 1999 s.371.

oldukça kısıtlıdır. Nizarî kaleleri ve çevrelerinde modern zamanlarda hiçbir sistemli arkeolojik kazı yapılmamıştır. Dahası Alamut döneminde varlıkları bilinen Nizarî türbeleri de tahrip edilmiştir.

Döneme ilişkin hiçbir kitabe günümüze ulaşmadığı gibi Alamut'ta basıldığı bilinen sikkelerden çok azı bulunabilmiştir⁴. Bu nedenle konumuzla ilgili ilk elden kaynaklardan çok fazla yararlanılamamıştır. Nizarî İsmâîlîleri hakkında en önemli kaynaklar 1256/1355 yıllarında eser veren İranlı tarihçilerdir. İlhanlı dönemi tarihçileri Selçuklu dönemi tarihçileri ve Arap tarihçileri Nizarî İsmailileri konusunda da çalışmalar yapmıştır. Bizim için bu çalışmalar en önemli ana kaynakları oluşturmuştur.

İsmâîlî araştırmaları ise çoğunlukla Fatımi Dönemi İsmailileri çerçevesinde gelişmiştir. Nizarî İsmailileri hakkında ise çok geniş araştırmalar bulunmaktadır. Nizarî İsmailîlerinden kalan az sayıdaki metinlerden yararlanılarak, daha sonraki dönemlerde ki tarihçilerin yaptığı alıntılar ve İran - Arap vakayünavisleri sayesinde bu konu biraz da olsa aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Büyük Selçuklu Döneminde Bâtınîlik üzerinde çalışmış batılı araştırmacı sayısı ise çok daha azdır. Batılı araştırmacılar çalışmalarını genel olarak İsmâîlî tarihi üzerine yoğunlaştırmışlardır. İsmailik üzerine çalışma yapan enstitüler

⁴ Farhad Daftary, İsmâîlîler., s.370.

kurulmuştur. Uzmanlaşmış araştırmacılar tarafından İsmâîlî tarihi hakkında bilinmeyenleri aydınlatmışlardır. Bunların en önemlisi İngiltere’de “İsmaili Araştırmaları Enstitüsü (The İnstitute of İsmâîlî Studies)” çatısı altında Londra’da sürdürülen çalışmalardır. Ancak biz bu çalışmalardan sadece bir kısmına ulaşabildik. Ülkemizde ise, bu konu üzerine ciddi bir şekilde eğilen özellikle Büyük Selçuklu Devleti açısından Nizarî İsmâîlî / Bâtınîlik hareketini inceleyen akademik müstakil araştırmalar pek yapılmamıştır. Genellikle dolaylı araştırmalarda konuya kısa kısa değinilmiştir. Konuyu inceleyen İslam tarihçileri ise bunu mezhepler ve tarikatlar açısından ele almıştır. Nizarî İsmâîlîleri edebiyatta da yer bulmuş (popüler romanlar ve öyküler) ve dile getirilmiştir. Ancak bu eserler kurmaca olduğu için tarihi realiteden büyük sapmalar olmuştur.

Biz bu çalışmayı hazırlarken ilk İsmâîlî metinlere ulaşamamakla beraber konuya ilişkin çeşitli türlerdeki ana kaynaklar ile modern araştırmalardan yararlanmış bulunmaktayız.

1- TARİHLER (VEKAYİNAMELER /KRONİKLER)

A)Farsça Tarihler

1- CÜVEYNİ Ata Melik ,Tarih-i Cihan Guşa

Ata Melik Cüveynî tarafından kaleme alınmış bir eserdir.Orijinal dili Farsça’dır. Bâtınîlik hakkındaki ana kaynaklar arasındadır ve üç bölümden oluşmaktadır. Bâtınîler hakkında ayrıntılı bir şekilde bilgi veren o dönemde yaşamış ve olaylara bizzat tanık olmuş olarak eserini kaleme almıştır. Cüveyni Hülâgü’nun

vezirliğini yapmış ve Alamut Kalesi Moğollar tarafından ele geçirildiği dönemlerde kalenin kütüphanesi kendisine teslim edilmiştir. O da kütüphaneden işine yarayan kendince önemli gördüğü kitapları almıştır. İsmâîlî mezhebi ile ilgili olan kitapların tümünü yaktırmıştır.

Bâtınîler hakkındaki en ayrıntılı ve geniş olan bu eser Bâtınî tarihi için çok önemlidir. İlhanlı dönemine ait bir vekayinamedir. Müellif üçüncü bölümde Bâtınîlerden bahsetmektedir. Mengü Han 'ın tahta oturuşu töreninin tasviri ile başlayıp onun saltanatının ilk yılları hakkında biraz bilgi verdikten sonra Hülagu'nun İran'a hareketi ve İsmâîlî kalelerinin alınıp yıkılması konularıyla devam etmiş ve Bâtınîlerden uzunca bahsetmiştir. Cüveynî eserinde biraz taraflı davranmıştır. Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

2- HEMEDANÎ, Hacı Reşideddin Fazlullah , Câmîü't Tevârih

Hacı Reşideddin Fazlullah Hemedani'dir. "Badi al-zaman" ünvanı verilen büyük şair ve ediptir. Tahsilini dünyaya gelmiş olduğu Hemedan şehrinde Ahmed b. Faris ile diğer muallimlerin yanında yapmıştır. Yazar eserini 1310 yılında tamamlamıştır. Eser 1957 Tahran'da basılmıştır. İsmâîlîler, Fatımîler, Nizârîler ve davaları hakkında bilgiler içermektedir. Alamut yöneticileri hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Bâtınîler hakkında bilgi edinebileceğimiz en önemli kaynaktır. Çeşitli kaynaklarda Reşideddin'in bu eseri hazırlarken daha geniş ve daha doğru bir biçimde nasıl izah ettiği anlatılmaktadır. Yine kaynaklarda bunun sebebi şu şekilde açıklanmıştır: Reşideddin muhtemelen Cüveynî'nin eserinden bir tarafta kalmış olan eski ve daha ayrıntılı bir metinden yararlanmıştır, denilmiştir. Bu eser Hasan

Sabbah'ın hayatını anlatan Sergüzeşt-i Seyyidina 'dan yararlanmıştır. Gerçekten de Reşideddin'in eserinde farklı bilgilere de yer verilmiştir. Bu eser Muhammed Debir Siyaki tarafından 1957 yılında yayına hazırlanmıştır.

Ancak aynı eser yine İsmâîlîler ,Fatımîler Nizarîler konu başlıkları altında Muhammed Müdersi Zenceani tarafından h.1338/ m.738 yılında Tahran'da yeniden hazırlanmıştır.

3- KAZVİNÎ, Hamdullah Muhammed Müstevfi, Tarih-i Güzide

Müstevfi Kazvini tarafından yazılan eser tek cilttir. (Hicri 530) 1336 yılına aittir. Eser altı bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içinde de çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Yazar İsmâîlîler konusuna dördüncü bölümün dokuzuncu kısmında iki makale ile değinmiştir. İlk makalede Mısır İsmâillileri , ikinci makale de ise İran İsmâîlîleri hakkında açıklamalarda bulunmuştur. Yazar bu eseri yazarken eski kaynaklardan yararlanmıştır .Hasan Sabbah'ın hayatı hakkında bilgilere de rastlanmaktadır.

4- NİŞABURÎ , Zahirüddin, Zeyl-i Selçukname

Yazarı Zahirüddin Nişaburî'dir. Eser h.732/m.1332 yılında yazılmıştır. Yazar eserinde Bâtınîleri özel bir başlık altında değil de, daha çok sultanların döneminde gösterdikleri faaliyetlere değinmiştir. Bâtınîler hakkında çok geniş bir kaynak olamamakla birlikte özellikle Muhammed Tapar dönemi Bâtınî propagandaları hakkında bilgi edinebileceğimiz bir kaynaktır.

5-RAVENDİ, Rahat-üs Sûdur ve Ayet-us Sürur

Muhammed b. Ali ibn Süleyman er.Ravendi tarafından yazılmıştır. Önemli müelliflerden biridir ve Ravend kasabasındandır. Sultan Tuğrul'a hat hocalığı yapmıştır. Ravendi ulema ailesine mensuptur. Ravendi müderrislik yapan dayısının yanında on sene kadar kalmış ve onun terbiyesi altında yetişmiştir.

Dayısı ile birlikte Irak'ın çeşitli şehirlerini dolaşmıştır. Sultan Tuğrul ile çok fazla yakınlık kurmuş hatta Sultan üzerinde nüfuz ve etkili olmuştur. 1189'de Sultan Tuğrul Zeyneddin Mazenderan hükümdarına elçi gönderirken Ravendi de onun maiyetinde bulunmuştur. 1190'da Atabey Kızıl Arslan, Sultan Tuğrul'u yakaladığı sırada yine Ravendi de onun yanında bulunuyordu.

Daha sonra Ravendi Hemedan'a gitmiştir.Tuğrul öldürölüp düzen bozulunca Ravendi kendi kabuğuna çekilmiş ve dönem içinde gelişen olayları üzücü bir dil ile anlatmıştır ve eserini bu dönem içinde yazmıştır. Selçuklulara karşı duyduğu sevgiden ve saygıdan dolayı eseri Anadolu Selçuklu Sultanlarından Gıyaseddin Keyhüsrev'e ithaf edilerek ona takdim edilmiştir .

Yazılan bu kitap Selçukluların ilk döneminden 1198 yılına kadar olan olayları ele almaktadır. İlk dönem ile ilgili yazdıkları çok doğru değildir. Büyük Selçukluların doğuşundan yıkılışına kadar tarihi olayları kapsamaktadır. Ahmet Ateş tarafından 1957 yılında Türkçe 'ye çevrilmiştir.Büyük Selçuklu tarihinden bahsetmektedir. Ravendi İsmailîler konusuna ayrıntılı olmasa da değinmiştir.

6-AKSARÂYÎ, Kerimüddin Mahmut, *Müsâmeretü'l –Ahbâr*

İslamî ilimlerde başarılı olan müellif Arap ve Fars edebiyatına vakıftır. Kırk yedi yıllık devlet hizmetinde çalışmıştır. Eser Farsça'dır ve dört bölümden oluşmaktadır.Şahdiz kalesinin ele geçirilmesi ve Moğol hakimiyeti döneminde Anadolu Selçuklu Tarihine dair olan eser daha çok II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonraki dönem hakkında önemli bilgiler vermektedir. Prof. Dr Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

7- EL-BUNDARÎ, İSFAHANÎ, *Tarih-i Silsile-i Selçuki*

Eserin müellifi El-Bundari'dir. Muhammed Hüseyin Celili tarafından Farsça'ya çevrilmiştir. Eser Selçuklu tarihi hakkındadır. İsmaililer konusuna da değinmiştir. Eserde Hasan Sabbah'ın faaliyetlerinden ve Selçuklu sultanları hakkında bilgilere rastlanmaktadır.

B) Arapça Tarihler

1- İBNÜ'L ESİR, *El-Kamil*

İbnü'l Esir çok başarılı çalışkan, ve dikkatli bir Arap tarihçidir. Bu nedenle bu eser İslam tarihleri arasında en güvenilir eserlerden biridir. Eserini hazırlarken Selçuklu dönemi tarih yazarlarından yararlanarak hazırlamıştır. Eserde hem Büyük Selçuklular hem de Irak Selçukluları hakkında bilgiler vardır. Selçuklular hakkında yazılmış en iyi ve en kapsamlı eserler arasındadır.Bâtınî olayları hakkında geniş ve ayrıntılı bilgilere rastlanmaktadır.İsfahan Kalesi, Halâdkah Kalesi, Halincan Kalesi, Üstünâvend kalesi, Batıniler tarafından nasıl ele geçirildiğinin, Sultan Melikşah, Berkayaruk ,Muhammed Tapar ve Sancar döneminde Batıniler ile yapılan

mücadeleler, dönem içinde gelişen olaylar hakkında bilgilere rastlayabiliriz. Şahdiz Kalesi'nin Batınilerin elinden nasıl alındığına dair, Nizamü'l-Mülk'ün nasıl öldürüldüğü ve diğer suikasta uğrayan Selçuklu devlet adamlarının öldürülme hikayesi ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Abdülkerim Özaydın tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir, 10 cilttir.

2-İBN'ÜL ADİM, Buğyet-'t el-taleb fi Tarihi Haleb

Eserin müellifi İbn'ül Adim'dir. Eyyubiler döneminin önde gelen müelliflerindendir. Şair alim ve devlet adamıdır. h.588/ m.1192'de Halep'te doğmuştur. Basra'da yaşayan Ulakli kabilesinin Beni Ebû Cerade koluna mensuptur. Basra'dan Halep'e göç eden atalarına İbn'ül Adim denmektedir. Ali Sevim tarafından (Seçmeler) Biblografiyle Selçuklular Tarihi başlığı altında Türkçe'ye çevrilmiştir. Türkçesi TTK tarafından basılmıştır.

Büyük Selçuklu dönemi hakkında ve Bâtınîler hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Özellikle Nizamü'l-Mülk'ün ölümü, diğer öldürülen Selçuklu devlet adamlarının öldürülme hikayesi ve gelişen siyasi olaylar hakkında bilgiler rastlanmaktadır.

3- El -BUNDARİ, Zubdatu'n -Nusre

Bu eser üç ayrı müellif in kaleminden çıkmıştır. Eser Tuğrul Bey'in sultanlığı zamanından başlanmaktadır. Ancak Selçukluların ilk dönemleri hakkında bilgiler azdır. İlk müellif Vezir Enûşirvan bin Halid birtakım hatıratı Farsça kaleme almıştır. Bu hatırat Enûşirvan bin Halid'in başından geçen olayları, yani Melikşah'ın

hüküm sürdüğü zamandan Tuğrul b. Muhammed'in ölümüne kadar (1072-1134) yılları asarında geçen olayları anlatmaktadır. İmadüddin ise bu eseri Arapça'ya çevirmiştir ve selefinin sessizce geçirdiği birçok ayrıntıyı da eser eklemiştir. Daha çok Irak ve horasan Selçuklularının tam tarihi olaylarını içine kattığı için Tuğrul'un ölümünden gelişen olaylara değinmiştir. Daha sonra El-Bundarî bu eseri kısaltmıştır. İlk iki müellif bu eserde kendi özel anılarını hikaye etmişlerdir babalarının ve dostlarının özel maceralarını anlatmışlar ve Bâtînîlerden bahsedilmiştir.

Çok ayrıntılı olmasa da hikayeler içinden Bâtînîler'e yönelik bilgiler çıkartılabilir. Hasan Sabbah'tan ve Nizam'ül -Mülk'ün ölümünden bahsedilmektedir. Eser Bundari tarafından kısaltılmıştır. Eser Kıvameddin Burslan tarafından Irak ve Horasan Selçukluları başlığı altına tercüme edilmiştir.

IV- EL-HÜSEYNİ, Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye (Zübdet üt –Tevarih)

Bu eser Büyük Selçuklu İmparatorluğunda gerçekleşen olaylarından bahsetmektedir. British Museum'de koruma altında bulunan tek yazma bir nüshanın metnidir.

Eserin adı dış kapakta “Ahbar ud-devlet is-Selçukiyye” olarak gösterilmişse de metnin baş tarafında “Zübdet üt-Tevarih” yazılmıştır. Ancak eserin müellifi Sadreddin Ebu'l-Hasan Ali Bin Nasır bin Ali el- Hüseyini 'dir denilmiştir. Eserde Bâtînîler konusunda da çeşitli yerlerde değinmiştir. Özellikle Nizam'ül-Mülk'ün ölümü ve Muhammed Tapar Dönemi Bâtînî mücadelesi hakkında geniş bilgi vermiştir. Muhammed İkbâl tarafından 1933'da Lahor'da neşr edilmiştir. Prof.

Dr. Necati Lugal tarafından da Türkçe'ye çevrilmiş ve T.T.K tarafından yayınlanmıştır.

C-Türkçe (Osmanlıca) Tarihler

1- TEYFİK, Ebuziya, Hasan b. Sabbah

Yazarı Ebuziya Tevfik'tir. 1699 yılına ait Hasan Sabbah ve Bâtınlık hakkında Osmanlıca bir eserdir. Yazar eserinde Özellikle Hasan Sabbah'ın kişiliği , hayatı ve yaptığı eylemler hakkında geniş bilgi vermektedir.Eserde Alamut kalesi ve fedâiler hakkında geniş bilgilere rastlanmaktadır.

Yine Muhammed Tapar ve komutanlarının alamut kalesine yaptığı seferler hakkında, Sancar'a yapılan suikasttan ve Hasan Sabbah'ın kişiliğinde bahsetmiştir. Daha önce Modern tarihçiler tarafından kullanılmayan bu eserden biz istifade etmiş bulunuyoruz.

2-LÜTFULLAH, Müneccimbaşı Ahmet, Câmiu'd el- Düvel

(Selçuklular tarihi I) “Horasan ,Irak Kirman ve Suriye Selçukluları “başlığı altında Ali Öngül tarafından eser 2000 yılında yayına hazırlanmıştır. Yazar eserinde sultanların faaliyetlerinden ve dönem olaylarından bahsetmiştir. Muhammed Tapar ve Berkjaruk dönemindeki çok geniş olmasa da bazı Bâtınî olaylarından bahsetmektedir.

D- Ermenice Tarihler

1- URFALI MATEOS, Vekayiname

Urfalı Mateos tarafından kaleme alınmıştır. Ermeni kaynaklarının en önemlilerindendir.Eser Selçuklular hakkında övgüyle değinmiştir.952-1136 yılları arasındaki olayları kapsamaktadır.Özelikle Melikşah dönemi olayları için önemlidir. Eser M. Halil Yınanç tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir

2- SEYAHATNAMELER

I-NASIR-I HÜSREV, Sefername

Konumuzla ilgili önemli seyahatnamelerden biridir. Nasır-ı Hüsrev İran edebiyatının XI. Yy. önemli kişilerden biridir.Aynı zamanda hakim ve şair olup İsmâîlî mezhebine girmiştir. Mısır Fatımi halifesinin horasan bölgesinde “Huccet” sıfatıyla en büyük vekili ve dâîsidir.

Bu nedenle bu eser çok önemlidir. “Sefername” adlı eserinde 43 yaşında çıktığı seyahatte yaşadıklarından ve gördüklerinden bahsetmektedir. Nasır-ı Hüsrev’in seyahatten sonra dünyaya bakış tarzı değişmiştir. Eser özellikle Bâtınî doktrini ve Nasır-ı Husrev’in Batniliğe karşı olan görüşlerini anlayabilmek açısından önemlidir. Farsça olan bu eser ilk defa 1881’de Paris’te Schefer tarafından Fransızca tercüme edilmiştir. Bu eser Adûlvahab Tarzi tarafından Türkçe’ye çevrilmiştir.

2-POLO, Marko, Dünyanın Hikaye Edilişı (Harikalar Kitabı 1)

Dili Fransızcadır. Marco Polo ortaçağın en büyük seyyahlarından olup Çin'e kadar gitmiştir⁵. Bu seyahatname 13.yy hakkında bilgi vermektedir. Eserde Alamut kalesini ve fedâîleri üç başlık altında tasvir etmiştir. Alamut Kalesindeki cennet bahçesinden bahsetmektedir. O dönemde özellikle o bölgeyi gezmiş biri olan Marco Polo'nun bu eseri önemlidir. Ancak bazı kaynaklarda Marco Polo'nun Alamut kalesini hiç görmediği ve o bölgeden hiç geçmediğini sadece o dönemde duyduklarını yazmıştır diyerek şüphe uyandırmışlardır. Bu konu araştırılmalıdır. Eser Işık Ergüden tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.

3 -SİYASETNAMELER

I- NİZAMÜ'L -MÜLK, Siyasetname

Büyük Selçukluların ünlü veziri Nizam'ül-Mülk tarafından yazılmıştır. Selçuklu iktisadi, dinî , askeri kültürel konularda bilgi veren Siyasetname 50 bölümden oluşur. Siyasetname tam olarak nasihat namedir ve dinle çok fazla yoğunlaşmıştır. Nizam'ül-Mülk Siyasetnameyi birkaç konu üzerindeki aksaklıklar hakkında öğütler vermiştir ve nasıl olması gerektiğine dâir bilgiler verir. Devlet teşkilatında vezir, sultan ve devlet ile ilgili konular hakkında bilgi verir. Askeri teşkilatta Selçuklu ordusunun yapısı ve gelir durumu ile ilgili bilgiler ve tavsiyeler vardır. Adalet teşkilatı kısmında ise sultanın adalet anlayışı ve kadı hakkında bilgiler ve tavsiyeler vermektedir.

⁵ Marcopolo, Marcopolo Seyahatnamesi, Haz. Filiz Dokuman , C. 1-2, İstanbul, 1990, s.22

Nizamü'l -Mülk eseini Farsça olarak kaleme almıştır. Diğer adı” Siyerü'l – Mülük” dür. Bu eser uzun süre vezirlik yapmış olan Nizam'ül -Mülk ‘ün önemli bir eseridir Selçuklu devletinin bir bakıma anayasası görevini üstlenmiştir. Selçuklu döneminin önemli kaynaklarından biridir. Her fasılda bir konuyu ele almıştır. Ele aldığı konuyu ele alırken bir sıra takip etmemiştir ve her fasılda işlediği konu ile ilgili hikayeler anlatmaktadır. Örnek olarak verdiği hikayelerin çoğu, son derece ilgi çekicidir. Bunlardan bir kısmı yaşadığı zamana aittir”. Nizamü'l-Mülk babasından dolayı çok iyi eğitim görmüştür.

İlk önce Gazne Saraylarında hizmet gördükten sonra Selçukluların hizmetine girmiştir.Alparslan zamanında vezir olarak atandı. Selçuklu sarayını Samani ve Gazneli usulüne göre kurdu. Alparslan’dan sonra Melikşah’a da hizmet etti. Kendi adıyla anılan Nizami medreselerini kurdu. Askeri ikta sistemini düzene koydu. Melikşah devletin ileri gelenlerine devletteki aksaklıkları ve tedbirleri hakkında layika yazmalarını söyledi ve bunun üzerine Nizamü'l-Mülk bir risale yazdı ve Melikşah bunu hiç yanından ayırmamış ve devlet yönetimini ona göre yapmıştır. İçerisinde eski İran krallarını, geçmiş halifeleri ve emirler ve sultanları konu alan hikayeler vardır, Kuran’dan ayetler vardır, Hadisler ve kendi tecrübeleri vardır. Eser çok önceleri dikkat çekmiştir ve Fransızca çevirisi yapılmıştır.

Siyasetname Farsça olarak İran’da birçok kez basılmıştır.Kırk yedinci bölümü ise Bâtınîler ve Karmatiler hakkındadır. Bu eserde Bâtınîler ve dönemi için önemli kaynaklar arasındadır.Özellikle Bâtınîlerin ilk dönemi hakkında bilgi veren nerdeyse tek kaynaktır. Eser M.A. Köymen ve Nurettin Bayburtlugil tarafından

Türkçe'ye çevrilmiştir. Şerir Çavdaroglu'nun çevirisi hakkında İbrahim Kafesoğlu bir makale yayınlamıştır ve orada çevirinin eksik ve yetersizliğinden bahsetmiştir.

4-COĞRAFİ VE TARİHİ COĞRAFYAYA DAİR ESERLER

I – MÜSTEVFİ, Hamdullah , Nüzhetü'l-Külûb

Eser Müstevfi tarafından sade bir Farsça ile yazılmıştır. Kitap çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. İlk bölümde İran şehirlerini anlatır. Şehirleri anlatırken Selçuklu Sultanı Melikşah' ın etkisinden ve oralarda yaşanan tarihi olaylar hakkında bilgi verir. Yazar yine bu şehirlere yapılan Moğol saldırılarından ve Irak Acemlerinden , Hasan Sabbah'tan ve onun dolaştığı yerlerden kısaca bahsetmektedir. Bu konulara değinirken zaman zaman Selçuklu hakkında ve dönemin sultanları hakkında da bilgi verir. Doğudaki şehirlerden bahsederken Sultan Alaaddin Keyhüsrev'den bahseder.

2- SERPERSİ, Sayke, Tarih-i İran

Eser Sayke Serpersi tarafından 1377 yılında yazılmıştır. Dili Farsça'dır. Eser iki cilttir. Ve doksan bölümden oluşmaktadır. Genel olarak İran tarihi ve coğrafyası hakkında bilgi vermektedir. İkinci ciltte 52. bölümde Türkiye Selçuklular Dönemi başlığı altında Selçuklu Sultanlarının dönemleri hakkında kısa bilgiler vermiştir. Eserde iki yan başlık altında Hasan Sabbah'ın kaleyi nasıl elde ettiğinden ve fedâîlerin hizmetinden bahsetmektedir. Bâtînîler hakkında çok geniş olmasa da yararlanılabilecek iyi bir eserdir.

5-MENAKIBNAMELER

HASAN SABBAH, **Heft Bab-i Baba Seyyidna**

Eser Muhammed II (1166-1210) yıllarında kalma bir eserdir. Ve Büyük kıyamet çağrısı yapılmaktadır. Eser yedi bölümden oluşmuştur.Eseri derleyip kitaplaştıran kişi Kazvin İsmâili Daisi Abu İshak Kuhistani'dir.Biz bu eserden dolayı olarak yararlanmış bulunuyoruz.

Nizari İsmâîlilerin inanç, felsefe ve siyasetinin 1164 yılında Büyük Kıyamet adıyla dünyaya duyurusundan saptanan yeni ilkeler ve oluşturulan öğretilerden bahsedilmektedir. Bu öğretilerin temelleri ve hedefleri gizlilikten çıkış reformlarından bahsetmektedir⁶.

6-BİYOĞRAFİK ESERLER

HASAN SABBAH, **Sergüzeşt-i Seyyidnâ**

“Efendimizin Maceraları” adını taşıyan bu eserin bugüne kadar hiçbir nüshası bulunmamıştır. Hasan Sabbah’ın kendi yazmış olduğu bir özgeçmiştir. Hasan Sabbah’ın hayatı hakkındaki tek kaynaktır. Ancak eser Alamut ve belki de diğer İsmaili kale ve kütüphanelerdeki yağmalara katılan Moğol dönemi Fars tarihçilerin eline geçmiştir.⁷O dönemin üç tarihçisi Cuveyni, Reşidüddin, ve Kaşani bu eserden yararlanmıştır. Biz bu eserden dolayı olarak yararlanmış bulunuyoruz.

⁶ İsmail Kaygusuz, Nizari İsmaili Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut, İstanbul, 2005,s. 294.

⁷ Bernard Lewis, a.g.e, s. 126

7-MEKTUPLAR (Özel ve Resmi)

Mehmet Şerefettin Yaltkaya'nın İlahiyat Fakültesi Mecmuasında Sultan Melikşah'ın Hasan Sabbah'a bir mektup yazdığı ve Hasan Sabbah'ın da bu mektuba cevap gönderdiğinden bahsetmiştir. Bu belgelerde sultan Melikşah ile Hasan Sabbah arasında bir mektuplaşma söz konusudur. İlk belgede Sultan Hasan Sabbah'ı yeni bir din kurduğunu ,bazı dağlı cahil halkı iğfal ettiğini ,İslam halifelerine ve Abbasiler'e dil uzattığını söyleyerek kendisini takbih eylemekle bu dalâletten vazgeçip İslamiyet'e dönmesini, aksi takdirde kalenin yerle bir edileceğini ve kendilerinin de temizleneceğini buyurmaktadır. Hasan Sabbah cevabında hürmetkar bir dil başlamakta ve Müslüman bulunduğunu iddia etmekle beraber Abbasi halifelerinin haksızlıklarını ve fenalıklarını saymak Fâtımiler gerçek halife olduklarını ileri sürmek suretiyle cüretini göstermedikten sonra sultanı Abbasiler ve Nizamü'l-Mülk aleyhinde kışkırtmakta ve aksi takdirde başka birisinin zuhur edip bu dini vazifeyi başaracağını söyleyerek sultanı da tehdid etmeye kalmıştır.⁸ Bu mektuplar Osman Turan 'nın “Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti” Ankara, 1965 adlı eserinde hocamız tarafından kabul edilmiştir. Ancak İbrahim Kafesoğlu “ Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu” İstanbul, 1953, adlı eserinde bu mektupların varlığının biraz şüpheli olduğundan bahsetmiştir ve her iki mektubunda tasnif edilmiş hissini uyandırdığından ve Batınilerin çok güçlendiği bir dönemde kasten uydurulmuş, propaganda amacıyla yazılmış belgeler olduğundan bahsetmektedir.

⁸ Osman Turan, Selçuklular Devrinde Türk –İslam Medeniyeti, Ankara ,1965, s. 227.

8-EDEBİ ESERLER

Edebi eserler de dönem içinde gelişen olayları anlamak açısından önemli kaynaklar arasındadır. Özellikle bu dönem içinde önemli edebi eserler arasında Emir Devletşâh'ın Tezkeret üş-Şu'arâ'sı 1486 ve Nizami –i Aruz-i Semerkandi'nin Çehâr Makalesi 1155⁹ konu hakkında özellikle Selçuklu açısından çalışanlar için başlıca önemli edebi kaynaklar arasındadır.

9-PARALAR VE KİTABELER

1966'da Newyork Amerikan Nümizmatik Derneği 1158 yılında basılmış çok nadir bazı para ele geçirdi. Derneğin raporunda bunların resimler ve tanımlamaları yayınlanmıştır¹⁰. Geroge c. Miles'in "Coins of the Assassins of Alamut" adlı makalesinde şunlara değinmiştir. Paralardan birinin çapı 14 mm, ağırlığı 0,635 gr.dır. Önyüzünde "Muhammed bin. Kiya Buzurg Ümmid" yazılı, çevresinde ise basıldığı yer darphane adı "kursi al-daylam" ve 533 A.H.(1158) tarihi açık bir biçimde kazınmıştır. Arka yüzünde "Ali Tanrının dostudur(Aliyyün Veliyullah)" şii formülü ile başlayan yazının sonraki satırında "al-mustafa li dinillah , Nizar(Tanrı dini için seçilmiş Nizar)" okunmaktadır. Bu üç satır kenar yazıtındaki "amir al-mo'minin ,salawat Allah alayhi wa-ala aba'ihî al-tahirin wa-abna'hi al-akramin" (Tanrının inanetleri-kutsamaları ,onun (Ali) ve en saygıdeğer kişilikleri olan soyundan gelenler üzerine olsun) sözlerle tamamlanmaktadır¹¹.

⁹ İbrahim Kafesoğlu ,Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu, İstanbul,1953,s. XXV-XXVI.

¹⁰ İsmail Kaygusuz,Hasan Sabbah ve Alamut, İstanbul, 2004, s.83

¹¹ İsmail Kaygusuz, a.g.e., s. 82.

¹¹ İsmail Kaygusuz, a.g.e., s. 82.

Geroge C. Miles 6 paranın daha fotoğraf ve açıklamalarını yapmıştır: Aynı lejandları taşıyan ,tarihleri farklı olan yine kursi-Daylam'da basılmış birkaç diğer paradan da söz etmektedir. 6 sikkenin, al-Muhtadi'nin (h. 552 / m.1157) 'de ve diğer ikisinin ise onun ardılları al-Kahir'in İmamlığı (h. 552-556 / m.1157- 1162) döneminde kesildikleri belirtilmiştir"¹².Ancak biz bu paraları bizzat görüp inceleyemedik.

10-MİMARİ ESERLER

Mimari eserlerde konuyu daha iyi tahlil etmemiz açısından önemli izlerden biridir. Bölgede nerdeyse yok denecek kadar az kazılar yapılmıştır. İsmaili Çalışmaları Enstitüsü tarafından yapılan kazıda Alamut Vadisinin içinde fırınlanmış bir çömlek bulunmuştur. Bu bölgede yaklaşık olarak 15 adet seramik fırın bulunmuştur. Kitabe ve paraların tarih incelemesinde çok önemli bir rolü vardır. Paralar konusunda çok fazla bilgiye rastlanmamakla birlikte Bernard Lewis "Haşîşiler" adlı çalışmasında Batınilerin bir takım paralar bastırıldığına dair imarelerden bahsetmektedir. Nizarî kaleleri ve çevrelerinde modern zamanlarda sistemli arkeolojik kazı yapılmamıştır. Dahası Alamut döneminde varlıkları bilinen Nizarî türbeleri de tahrip edilmiştir.

Batınilerin yaşadığı kalelere dair kalıntılar vardır. Özellikle Alamut kalesi, Şirguh kalesi, Lembeser kalesi, Menûçeher ve Manyas kalesi'nin kalıntıları günümüze denk korunmaya çalışılmıştır.Ve yerinde gidilip incelenirse araştırmaya

¹² İsmail Kaygusuz, a.g.e., s.85.

farklı bir boyut katabilir. İran bölgesinde Batini kalelerinin kalıntılarıyla ilgili eserler vardır. Özellikle bu konu için Cuveyni, Reşidüddin'nin eserlerine Bâtınî kaleleri için bakılabilir; aynı zamanda Girdkuh kalesi için J. Von Hammer ,”The History of the Assassins” ,Londra ,1835, W.İvanow’un “Some İsmaili Strongholds in Persia” IC,XII,1938, Menûçerh Sutûdeh “Ka’a-i Gridkuh “Mîhr,1331 gibi kaynaklara bakılabilir.¹³

11-DOKTRİNE DAİR KİTAPLAR

I-GAZZALİ, *Kitâb Kavâsım Al-Batıniya*

Eserin Gazzali tarafından Batıniler'in oluşturduğu doktrin açısından oluşan şüphelerden kurtulmak için yazmıştır. Bu risaleyi Gazzali bir arkadaşının istediği üzerine aldığı söylenmektedir.Bu eserde Gazzali önce Hasan Sabbah'ın ta'limi' nin gereksiz olduğuna dair delillerini yazmıştır. Birine baş , birine son, geri kalana ise iki kanat dediği bu delilleri tek tek inceleyip yanlış ve saçmalık dediği tespitlere ulaşmaktadır. Eserin biline tek nüshası “Kastamonu Genel Kitaplığında” 127/3 numarada kayıtlı olan nüsha Gazzali'nin risalelerinden oluşmuş bir dergi içinde bulunmaktadır¹⁴. Eserde Gazzali risaleyi dört “kasıma” ile ele almıştır.Eseri Prof.Dr.Ahmet Ateş bulmuş ve onun tarafında Türkçe'ye çevrilmiştir.

¹³ Bernard Lewis, a.g.e., s. 131.

¹⁴ Ahmet Ateş,Gazali'nin “Batınilerin Belini Kıran Delilleri” *Kitâb Kavâsım Al-Batıniyâ*”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*,C.I-II,Ankara ,1954, s.25.

2- EBUFEDAİL, Muhammed Hammadi b. Mâlik b. **Bâtınîlerin ve Karmatîlerin İç Yüzü**

Eser Batıniye taifelerine bir kaç söz ile başlamaktadır. Daha sonra ehlibeyte nisbet davalarında, Bâtınî davetinin başlangıcından, davet ve mezhep derecelerinden, telkin tarzlarından bahsedilmektedir. Eser M.Ş. Günaltay tarafından Türkçe'ye 1948 çevrilmiştir.

12-ARAŞTIRMALAR

1-Müstakil (Doğrudan) Araştırmalar

Bâtıniler ile ilgili en önemli araştırmalar İngiltere (Londra)'da "İsmâîlî Enstitüsü" tarafından yapılan çalışmalardır. Bu konu ile ilgili bir çok modern araştırmalar yapılmıştır. Bu alanın en tanınmış uzmanlarından biri Prof. Dr. Marshall G. S. Assassins 1955 yılında Londra'da basılan "*The Order Of Assassins*" adlı eseri bu konudaki temel çalışmaların başında gelmektedir. Yazarı Marshall G. S. Hodgson'un eseri iki bölümden oluşmaktadır. Bâtınîler hakkında yazılmış en önemli araştırmalar arasındadır. Yazar eserinde çok geniş ve ayrıntı başlıklar altında konu hakkında bilgiler vermiştir. Yine aynı yazarın "The İsmâîlîs State", *The Cambiredge History of İran*, Cambiredge at The Unuversity Press'in, 1968, Newyork, C. 5 makale tamamıyla Nizarî İsmailîleri hakkında önemli makalelerden biridir.

Hodgson'un yanı sıra bu alanın en tanınmış uzmanlarından biri de Prof. Dr. Bernard Lewis'dir. "*Haşîşiler*" Bernard Lewis tarafından 1995 yılında hazırlanmış bir eseridir. Bâtınîler hakkında hazırlanmış en önemli eserlerden biridir.

Ali Aktan tarafından “Ortaçağ İslam dünyasında Terörizm ve Siyaset” adıyla Türkçe’ye çevrilmiştir. Eser altı bölümden oluşmaktadır. Haşîşilerin ortaya çıkmasından başlayıp İsmâîlîler’ den ve Suriye’de oraya çıkan Bâtînîlere kadar geniş bir şekilde ele almıştır.

Yine “*Fedâîyan-ı İsmâîliye*” Bernard Lewis tarafından yazılan bu eser Feridun Bederahi tarafından 1948 yılında Farsçaya da çevrilmiştir.

Eser altı bölümden oluşmaktadır . Bâtînîler hakkında geniş bilgilere rastlayabileceğimiz iyi bir araştırmadır.Yazar İsmâîlî mezhebi ,Yeni davet, İran’da İsmâîlî daveti gibi başlıklar altında konu hakkında geniş bilgiler vermektedir.

Farhat Daftary’de bu konuda çalışmalarıyla tanınan bir başka araştırmacıdır. “*A Short History of the İsmâîlis*” adlı eser Farhad Daftary tarafından 1999’da hazırlanmıştır. Nizarî İsmâîlî Tarihi açısından önemli bir eserdir. Özellikle Bâtînîlerin Alamut dönemi tarihi hakkında geniş bilgile verilmektedir. Yine Daftary’nin “*Muhalif İslam’ın 1400 Yılı İsmâilliler :Tarih ve Kuram* “ adlı bir diğer eseri Ercüment Özkaya tarafından Türkçe’ye çevrilmiş ancak dağıtımı yapılmamıştır. Bu eser İsmâîlî tarihi ve kuramı açısından çok geniş kapsamlı bir eserdir.Aynı yazarın “*Mediaeval İsmâ’ili History and Thought*”,adlı eseri Cambridge University Press, tarafından 2001 yılında yayınlanmıştır Daftary’in bu konu hakkında önemli diğer bir eseri ise “*İsmâîlî Literature*”U.S.A’ de 2004 yılında basılan bu kitap İsmaili tarihçesi hakkında geniş bir bibliyografyaya sahiptir.

Halm Heinz,'in “*The Fatimids and Their Traditions of Learning*”, adlı eserinde ise bir İsmâîlî devleti olan Fatımiler hakkında ve mezhep hakkında geniş bilgilere rastlanmaktadır.

James W.Moriss'sin New York'ta 2001'de yayınlanan “Moriss'in *The Master and The Disciple , (An Early İslamic Spiritual Dialogue)*” adlı eserde bu konudaki önemli araştırmalardan biridir.

“*İslamın Yayılış Tarihi*”adlı eser ise Robert Mantron tarafından hazırlanmış bir eserdir. İsmet Kayaoğlu tarafından Fransızca'dan Türkçe'ye çevrilmiştir. Eserde Fatımilerden, Karmatilerden ve Abbasilerin çöküşünden bahsetmektedir. Eserin başında İslam tarihi açısından önemli bir kronoloji tablosu vardır.

Henry Corbin tarafından kaleme alınan“*İslam Felsefesi Tarihi (Başlangıçtan İbn Rüşd 'ün ölümüne kadar 1908)*” İslam tarihi açısından önemli bir araştırmadır.

Özellikle İsmâîlîliğin doğuşu hakkında bilgilere rastlanmaktadır. Şiilik ve nübüvvet temellerinden bahsetmektedir.“*İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi* “adlı eserin yazarı C. Brockelmann dır. Fatımilerden, Haşîşiler teşkilatından ve Selçuklu devletinden bahsetmektedir. Önemli eserler arasındadır. “*Pir, Waiz, and İmam: The Ransformation of socio-Religious Leadership among The İsmâîlîs İn Northern Pakistan*”adlı eser ise Nejîma Susumu tarafından hazırlanmıştır. İsmâîlîler özellikle Kuzey Pakistan da bulunan İsmâîlîler hakkında yapılmış iyi bir araştırmadır. 19.yy İsmâîlîleri,imam ve modernize olmuş Pir 'den bahsedilmektedir. Mevdudî tarafından

hazırlanan “*Selçuklular Tarihi I*” adlı eser Selçuklu tarihi için önemli araştırmalardan biridir. Yazar eserinin ilk kısmında Selçuki Tarihlerinin Kaynakları başlığı altında Selçuklu kaynakları hakkında bilgi vermektedir.

Yine yazar eserinde Selçuklu dönemine, Fatımiler ile olan münasebete, Bâtınîlere değinmiştir. Eserin Türkçe’ye çevirisi yapılmıştır A.Fryze’nin “*A Materials for an İsmail Bibliography*” adlı adlı eseri yine bu konu hakkında hazırlanmış önemli araştırmalardan biridir.

Paul E. Walker’ın “*Abu Ya’gub al-Sijistani: Intellectual Missionary*”, Londra da yayınlanan ilk İsmâîlî tarihçilerinden birisi olan Sicistanî hakkında yapılmış iyi bir araştırmadır. Yine aynı yazarın Kirmani hakkında hazırladığı Londra ‘da 1999’da yayınlanan “*Hamid al-din al –Kirmani* “ adlı eserde önemlidir.

2-Dolaylı Araştırmalar

Batınilik konusunda Türkçe olarak yapılan çalışma oldukça azdır. Türkçe müstakil bir kitap neredeyse yok denecek kadar azdır. Türk tarihçiler tarafından bir takım araştırmalar yapılmış ancak bunların çoğu dolaylı araştırmalar olmuş ve sadece milli tarihimizi ilgilendirdiği sürece bilgi vermişler ve çalışmışlardır.

Bunların en önemlilerini şu şekilde sıralayabiliriz: Mehmet Şerafettin Yalıtıkaya’nın” Fâtımiler ve Hasan Sabbah” adlı çalışması önemlidir.Eser’de Kerbela’dan başlayarak, Fatımilerin kuruluşu, Hasan Sabbah’ın dai olması, Alamu’ta yerleşmesi ve vefatına kadar geçen hem siyasi hem de dini hareketlerden

bahsetmektedir . Araştırma 1926 yılında DİFM, Sayı 4,'de yayınlanmıştır.Yine aynı yazarın ,”Bâtınîlik Tarihi” en önemli makalesidir. Makalede Batınîlerin tarihi gelişimi yanı sıra Hasan Sabbah ve onun faaliyetlerinden bahsetmektedir. Hasan Sabbah’ın dört faslına da yer verilmiştir. “Dört fasıl” madde madde makalede neşr edilmiştir. Makale DİFM,İstanbul, 1928, Sayı 8’de yer almaktadır.

Nazlı Rana Gürel’in “Bir Osmanlı Aydını İbrahim Ethem Pertev Paşa” Ankara, 2004 ‘de yayınlanan eserde Osmanlıca’dan transkrip edilmiş bir çalışmadır. Nazlı Rana Gürel bu çalışmasında Pertev Paşa’nın notlarını derlemiştir. Pertev Paşa çalışmasında Komünizm, İsmailiyye, Haçlı Seferleri, hayvan hakları vs. konuları ele almıştır. Batınîlik hakkında konuyu Karmatilerden alıp Hasan Sabbah’tan başlayarak Alamut Kalesi, Kıyamet’in ilanı ve Rükneddin dönemine kadar kısaca konuyu özetlemiş ve yorumlamıştır.

Başka bir çalışma Ahmet Ocak’ın “*Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*” İstanbul / 2002 adlı eserde Bâtınîlik konusuna değinmiştir. İbrahim Kafesoğlu’nun “*Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*”adlı eser ve İslam Ansiklopedisinin “Selçuklular” maddesi özellikle Melikşah dönemi Bâtınîler konusunda önemlidir. Kafesoğlu özellikle Melikşah dönemi olaylarından bahsederken Hasan Sabbah ve Bâtınîlerle mücadele konusuna değinmiştir. Ahmet Ateş’in “*Gazzali’nin Bâtınîlerin Belini Kıran Delilleri*” adlı konu hakkında önemli çeviriler arasındadır.

Hasan İbrahim Hasan'ın "*İslam Tarihi* " özellikle Sancar dönemi olayları için önemli kaynaklar arasındadır. Abdülkerim Özeydin'in "*Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklular Tarihi (498-1105-1118)*" adlı eserinde Muhammed Tapar dönemi Bâtınî faaliyetlerine değinmiştir. Yine aynı yazar "*Sultan Berkyaruk Devri Selçuklular Tarihi (485-496/1092-1104)*" adlı eseri Sultan Berkyaruk dönemi Bâtınî faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir. Erdoğan Merçil'in "*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*" adlı eserinde de çok uzun olmasa da konu hakkında önemli bilgilere rastlanmaktadır. İbrahim Agâh Çubukcu'nun "*Gazzali ve Bâtînilik*, adlı eseri de konu hakkında önemli araştırmalardan biridir. Bu eser İbrahim Agah Hoca'nın doktora tezidir.

Eserde Bâtınîler'in tevil ve akideleri, onların doğuşundan Gazzali' nin zamanına kadar Batıniliğe toplu bir bakışla yaklaşırken daha sonra "Gazzali'nin Anlattığına Göre Bâtınîye?", "Gazzali'de Batınilik İzleri Var mı?" ve "Gazzali'nin Batıniliği Reddi" başlıkları altında konuyu ele almıştır. Özellikle Gazzali'nin Batıniler hakkındaki düşüncesini anlamak açısından önemli bir çalışmadır.

Prof.Dr. Mehmet Altay Köymen "in" *Alp Arslan ve Zamanı* " , "*Selçuklu Veziri Nizamül-Mülk ve Tarihi Önemi*", "*Selçuklular Devri Türk Tarihi*", "*Büyük Selçuklular İmparatorluğu Tarihi, İkinci İmparatorluk Devri*", "*Tuğrul Bey Zamanı*", Farsça'dan Türkçe'ye çevrilen "*Siyasetname*" Osman Turan'ın" *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti Tarihi*"", adlı eserler Selçuklu tarihini, özellikle dönem olaylarını ve sultanların faaliyetlerini çözmek açısından önemli çalışmalar arasındadır. Mehmet Altay Köymen Bâtınîler hakkında düzenli

derli toplu çalışmalar yapmıştır. Özellikle “Selçuklu Devri Türk Tarihi” adlı eserinde Btınilik başlığı altında Btınıliğin tarihçesi, Hasan Sabbah’ın faaliyetleri ve Selçuklular ile ilgili temaslarından bahsetmiştir.

Osman Turan ise kendi çalışmasında “Selçuklular ve Bâtıniler” başlığı altında konuyu kısaca değerlendirmiştir. Neşet ağatay’ın ve İbrahim Agah ubuku’nun “İslam Mezhepleri” Ethem Ruhi Fığlalı’nın *İslam’da Siyasî ve İtikadi Mezhepler Tarihi* ,Neşet Çağatay , “Fatımiler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri “,Abdülbaki Gölpınarlı,”*Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve şiilik*”, Hande Hançerlioğlu “*İnanç Sözlüğü*”,İsmail Kagusuz’un “*Nizarî İsmâilî Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut ğetisi,Tarihi ve Felsefesi*”,adlı eserler İsmâilî mezhebi bakımından önemlidir.

Kaygusuz eserinde konuyu geniş bir şekilde ele almıştır.Eserde Hasan Sabbah’ın yaşam öyküsünden başlayarak,özellikle ele aldığı konu Nizari İsmâilîlerini ele almıştır. Çeşitli konulara değinen Kaygusuz’un eserinde Batınileri kuruluştan yıkılışa kadar olan süreci ele alırken konuyu Nizari İsmaili Devletinin kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut İsmâilîleri, Alamut İsmâilîleri’nin Devr-i Satr, Büyük Kıyamet ağı ve İmamları, Suriye İsmailileri ve Raşuddin Sinan, Alamut’un yıkılış Evresi, Nasr Hüsrev, Kızılbaş Safevi İlişkileri gibi başlıklar altında açıklık getirmeye çalışmıştır. Hasan Sabbah’ın zgn olarak Farsça yazıp vaazlarının başına koyduğu “Dört Fasil “adlı eserinin evirisi Kaygusuz’un eserinde bulunmaktadır. Yine Hasan Sabbah’ın yedi bölümlük eseri Haft-ı Bab-ı Baba Seyyidna’ya da geniş yer vermiştir. Yakın dönem içinde Nizari İsmaililer

hakkında yapılan en geniş kapsamlı eserdir. Bu eser Alamut Nizari İsmaililiği' nin ortaya çıkışı Batını öğretileri, inançsal ve siyaset yapısı, örgütlenmesi, büyüüp yayılması ve yıkılmasını ele alan bir eserdir.

Abdurrahman Acar'ın “Selçuklu Sultan'ı Sancar'ın Dini Siyaseti (Abbasi Halifeliği ve İsmaililer ile İlişkiler)” adlı eser yayınlanmamış doktora tezidir. Eserde özellikle Sancar döneminde Batını ve Selçuklu ilişkilerine değinilmiştir. Karmatilerden, Hasan Sabbah'tan, Sancar Dönemin'de gelişen olaylardan, Herat'ın alınmasından ve Fahrü'l-Mülk'ün Batıniler tarafından öldürülmesi gibi olaylarla değinilmiştir.

Yaşar Kutluay” *İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu*” Aynı zamanda Abdullah Ekincinin Ortadoğu'da Ortaya Çıkan Fikir Akımları adlı makalesi” Abdülkerim Özaydın'ın *Türk Kültürü Ansiklopedisindeki* “ Alamut Kalesi “makalesi, *İslam Ansiklopedisinin ve Diyanet İslam Ansiklopedisi'nin* “İsmâîliye” “Hassan Sabbah”, “Alamut” makaleleri bu konuda hazırlanmış iyi araştırmalar içine girmektedir.

Bu konu hakkında yapılan tez çalışmaları ise çok fazla değildir. Bu konu üzerine Abdurrahman Acar'ın “*Selçuklu Sultanı Sancar'ın Dini Siyaseti (Abbasi Halifeliği ve İsmâîliler ile İlişkiler)*” adlı çalışma önemli doktora tezlerden biridir. Bu çalışma da daha çok Sancar Dönemi içinde gelişen Bâtınî olayları anlatılmaktadır. Abdullah Ekinci “*9-11.Yüzyıl Karmatîlerin Siyasi sosyal ve İktisadi Faaliyetleri*” adlı çalışması, yayınlanmamış doktora tezidir. Karmatîler ve onların

ticari hayatları hakkında geniş bilgiye rastlanmaktadır. Muzaffer Tan'nın "*Bâtınîlik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi*", Ankara, 2000; yayınlanmamış yüksek lisans tezi ise bir Bâtınîlik kavramını daha iyi anlama açısından iyi bir çalışmadır. Ayrıca Mehmet Canatan 'ın "*Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrinde Mezhep Hâreketleri*",Ankara, 1986; Fettullah Sahahbaddin Sacar'ın "*Karmatiler ve Türk Karmati İlişkileri*", Ankara,1973; Yasemin Saygılı "*Bâtınîlik Tarihi Başlıklı Makalenin Sadeleştirilmesi ve Bir Değerlendirilmesi*",Ankara,1989 bu konuyu içeren yayınlanmamış lisan tezleri de önemlidir.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR	VII
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	VIII

GİRİŞ

BÂTİNÎLİK HAKKINDA GENEL BİLGİLER	1
A-BÂTİNÎLİK KAVRAMI VE TERMİNOLOJİ	1
B- İSLAM'DA AYRILIK	9
C-BÂTİNÎLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI, GELİŞİMİ VE BÖLÜNMESİ	11
I-Karmati Hareketi	12
II-Fatımî İsmâîlîleri	15
I- Musta'li İsmâîlîleri	28
2- Nizarî İsmâîlîleri	30
D-GÜNÜMÜZ BÂTİNÎLERİ	32

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NDA BÂTİNÎ HAREKETİ	36
A-İRAN'DA İLK BÂTİNÎLER (903 - 1090)	36
B- HASAN SABBAAH DÖNEMİ(1090 - 1124)	41
I-Hasan Sabbah'ın Bâtınîliği Girişinden Alamut' a Kadar	
Geçirdiği Süreç (1072-1090)	41
II-Alamut'un Ele Geçirilmesi (1090)	47
III-Teşkilatlanma ve Diğer Kalelerin Zabtı	53
IV-Hasan Sabbah'ın Büyük Selçuklular ile Mücadelesi	61

1) Bâtînîler'in Selçuklu Saldırılarına Karşı Alamut Kalesindeki Savunması	62
2) İkinci Selçuklu Saldırılarına Karşı Batını Mücadelesi	70
3-Batınilerin Selçuklu Saldırılarına Karşı Tikrit ve Şahdiz Kalelerinin Savunması	73
4-Alamut'ta Karşı ikinci Selçuklu Hücumu	80
V-Hasan Sabbah'ın Ölümü,Kişiliği ve Tarihi Rolü	92
C-İLK İKİ HALEF DÖNEMİ	94
I-KIYA BUZURG ÜMMİD DÖNEMİ (1124 - 1138)	94
II-MUHAMMED b.BOZORG ÜMMİD DÖNEMİ(1138 - 1162)	97
D- BÂTİNÎLERİN YAPTIĞI SUİKASTLAR, İŞLEDİKLERİ CİNAYETLER VE SELÇUKLU HALKININ TUTUMU	106

İKİNCİ BÖLÜM

PROPAGANDA, DOKTRİN, İBADET,ERKAN VE TEŞKİLAT

A- BÂTİNÎ PROPAGANDASI	125
I-Propaganda Usulleri	125
II-Edebiyat, Dil ve Propaganda	129
III-Seyahat	136
IV-Gelir Kaynakları	137
B- DOKTRİN	139
I-İsmâîlî Doktrini	139
II-Ta'lim Doktrini	143
III-İmam ve İmamet Anlayışı	149
IV-Evren Anlayışı	157
C- İBADETLER ve ERKAN	160
I- İbadetler	160
II-Erkan	162
1-Haşhaş, Şarap ve Hançer	162
2-Kılık ve Kıyafet	162

D- TEŞKİLAT	166
I-Nizarî İsmâîlîleri Öncesinde Teşkilat	166
II-Nizarî İsmâîlîliğinde Teşkilat	168

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÂTİNÎLİK ,MEZHEPLER, TARİKATLAR VE TASAVVUF

A- MEZHEPLER VE TARİKATLAR	174
I-Bektaşilerde Bâtınî Etkisi	175
II-Mevlevilerde Bâtınî Etkisi	177
III-Ehl-i Haklarda Bâtınî Etkisi	180
IV-Hurufilerde Bâtınî Etkisi	181
V-Dürzilerde Bâtınî Etkisi	182
VI-Nusayrilerde Bâtınî Etkisi	184
VII-Kalenderilerde Bâtınî Etkisi	185
B-TASAVVUF VE BÂTİNÎLİK	187
SONUÇ	191
ÖZET	197
SUMMARY	199
BİBLOGRAFYA	200
KRONOLOJİ	215
EKLER	216
I-Belge Fotokobileri	
II-Liste ve Tablolar	
III- Haritalar	
IV- Fotoğraflar (Resimler)	

GİRİŞ

BÂTÎNÎLİK HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A-BÂTÎNİLİĞİN KAVRAMI VE TERMİNOLOJİSİ

Bâtînî nesil, kuşak, iç, karın boşluğu ve görünmeyen şey anlamlarını taşımaktadır. Bu kelime Arapça B-T-N fiil kökünden türemiş olup görünmeyen saklı, yaratılmışların bakışlarına ve düşüncelerine kapalı olan herkesin ulaşamayacağı bilgi anlamına gelmektedir¹ denirken, başka bir kaynakta “Gizli olmak bir şeyin iç yüzünü bilmek” anlamındaki “batn” veya “butûn” kökünden türeyen bâtn kelimesinin nisbet ekinin eklenmesiyle oluşmuş bir terimdir² de denmiştir. “İç ve belirtmek” kelimelerinden türemiş olan Bâtînîliğin diğer bir anlamı ise “kutsal kitabın gizli anlamı” yada “içerdekini aramak”tır. Tam olarak onun yerini alan, açığa çıkan kelime, bu tefsir’in anlamını açıklayan ad tevil’dir.³ Bunlara göre kısaca Bâtînîyye “gizli olanı ve bir şeyin iç yüzünü bilenler” anlamına da gelmektedir.⁴

Terim olarak “her zahirin bir Bâtînî ve her nassın bir te’villi bulunduğunu, bunu da sadece Tanrı tarafından belirlenmiş veya O’nunla ilişki kurmuş masum bir imamın bilebileceğini iddia eden gruplar” olarak tarif edilebilir

¹¹ William Lane Edward, *Arabic English Lexion*, Edinburg, 1863, C.I-II, s. 221, Muzaffer Tan, *Bâtînîlik Kavramı ve Bâtînî Fırkaların Tasnifi Meselesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2000, s.5.

² Avni İlhan, “Bâtînîye” Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 5, İstanbul, 1992, s. 190.

³ B. Vaux De Cara, “Bâtînîya”, *E.J. Brill’s First Encyclopaedia Of İslam 1913-1936*, C.II, Leiden, New York, Kobenhavn, Köln, 1987, s. 679.

⁴ Avni İlhan, a.g.m., s. 191.

ki mütedil sûfilerden aşırı şii kollara ve mülhidlere varıncaya kadar bir çok zümreyi de içine alır.

Bâtınîye terimi İslam düşünce tarihinde nasları zâhir ve bâtın ayırımına tâbi tutarak te'viller yapıp, islam'ın temel hükümlerini bütün mülümanların anlayışından farklı olarak yorumlayıp, din anlayışını inkar sınırına getiren ve aynı zamanda merkezi otoriteye karşı isyan ederek bir politika geliştiren ve değişik siyasi gruplar içinde de kullanılan ortak ve genel bir addır. Yine Bâtınîlik temelde Kuran'ın herkesin anladığı değilde Bâtınî yani iç anlamıyla yorumlanması gerektiğini ileri süren ve bu düşünce sistemi içinde inanç sistemi kuranların bağlı olduğu dini görüşe de denmektedir.

Genel olarak Bâtınîlik ve İsmaililik aynı anlamda kullanılmıştır. Asıl olarak İsmâîlîlere Bâtınî, Bâtınîyye veya Bâtınîler de denmiştir. Ancak bazı araştırmacılara göre ise Bâtınîlik ile İsmâîlîliğin aynı anlamda değil de bir Şii kolu olan İsmâîlî mezhebinin zamanla aşırıya kaçmış ve İsmâîlî mezhebinin doktrinlerin saptırılmış bir şekilde kabul eden ve özellikle Hasan Sabah yönetiminde gelişen koluna verilen öznel bir isimdir demişlerdir. Günümüz araştırmacılar Bâtınîlik ve İsmâîlîlik tabirlerini eş anlamlı bütünü kapsayacak şekilde kullanmışlardır.

İslamda ayrılık, şii çatışmaları ve imamet sorunu yüzünden ortaya çıkan İsmâîlîyye, bu adı Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmail' den dolayı almıştır denilmektedir. Şii mezhebinin çeşitli kollara ayrılmasıyla ortaya çıkan İsmâîlîler zaman içinde çeşitli lakaplar altında farklı kollarda ve farklı bölgelerde ortaya çıkmıştır. Farklı kollarda

farklı isimlerle ortaya çıkmasının başlıca nedeni çeşitli ülkelerde ve değişik zamanlarda insanları Bâtınîliğe davet etmeleridir. Nitekim Bâtınîler Irak, Bahreyn, Horasan, İran,Türkistan ve diğer İslam beldelerinde farklı adlarla anılmıştır⁵. Mesela Ebû Müslimiyye, Hurremiyye, Babekiyye, Maziyyariyye, Mukannayye, Nusretriyye, Dürzilik, Talimiyye ,Fidaviyye, Melâhide, Karamita, Hurremdinîye ve Muhammire, Haşşaşiyye, Sabbahiye, Bâtınîyye gibi bazı adlar ve lakaplar ile⁶ anılmışlardır. Ülkemizde genel olarak “Bâtınîlik” teriminin kullanımı yaygındır.

Farklı dönemlerin tarihsel yapıtlarda da onlar değişik adlar altında zikredilmiştir. En eskileri “Karmatia” ve “Bâtınîya” (Karmatiler ve Bâtınîler), daha sonrakiler “Sebbiye” ve “Talimiya”, “Haşhaşiler”, “Sabbahiya”, günümüzde İran’da olanlara “Muradan-i Aga Han-i Mahallati” denilir. Orta Asya’da “Mullai”, Hindistan’da ise “Hocalar(Nizariler)” ve “Bohorolalar” yada “Bohralar (Mustaliler)” gibi adlar almışlardır⁷.

B-İSLAM’DA AYRILIK

İslam’da ilk ayrılık Hz.Muhammed’in ölümünün ardından çıkan halef sorunu nedeniyle ortaya çıkmıştır. Halef sorununa çözüm getirmek için yaşlı ve saygın müslümanlar Hz.Ebubekir’i halife olarak seçmişler, ancak buna karşı çıkan başka bir grup ise asıl halifelik hakkının Hz.Muhammed’in yeğeni ve damadı Hz.Ali’ye verilmesi gerektiğini savunmuştur. Gerekçe olarak da Hz.Ali’nin şahsî

⁵ Avni İlhan,a.g.m., s. 191.

⁶ N.Çağatay, İ.A Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi I*, Ankara, 1965, s. 424

⁷ İsmail Kaygusuz, a.g.e.,İstanbul, 2004, s. 256.

meziyetlerinin bu göreve daha uygun olduğunu göstermişlerdir. Hz.Ebubekir'in yerine Hz.Ali'nin geçmesini savunanlara önceleri Hz.Ali taraftarı, sonraları da “şia” denilirken daha sonraları İslam'da büyük bir mezhep oluşturan ve bugün de kullanılan “Şiilik” adı verilmiştir. Hz.Ebubekir'in iki yıl süren halifelik döneminden sonra m.634 yılında ölmesiyle halifelik Hz.Ömer'e geçmiş, O'nun m.644 'de suikasta kurban gitmesiyle de Hz.Osman halife olarak seçilmiştir. Ancak Hz.Osman'ın da m.656'da isyancı müslümanlar tarafından şehit edilmesinin hemen ardından Hz.Ali dördüncü halife olmuştur. Ancak Hz.Ali'nin halifeliği, anlaşmazlıklar ve iç savaş nedeni ile çok kısa sürmüştür. Hz.Osman'ın son yıllarında şekillenmeye başlayan bu ayrılıklar ve anlaşmazlıklar Camel ve Sıffin savaşlarının ardından daha da belirgin bir duruma gelmiş ve Hz.Ali döneminde de süratle devam eden olaylar sonucunda Hz.Ali'nin m.661 yılında şehit edilmesiyle⁸ daha da şiddetlenmiştir. Hz.Ali'den sonra halifelik makamı, rakibi olan Muaviye'ye ve daha sonra onun sülalesi Emeviler'e geçmiştir. Emevi hanedanı halifeliği bir yüzyıl h.132/m.661-750 elinde tutarken, Ali 'nin soyundan gelenler ise halifeliği tekrar Emeviler'in elinden almak için mücadeleye girmişlerdir. Hz.Ali ile Fâtımâ'nın büyük oğlu Hasan⁹ babasının ölümünün hemen arkasından bazı Kûf'eli ailelerin veya sülalelerin desteğiyle halifeliğini ilan etmiş, ancak o dönemde Emeviler'in başında bulunan Muaviye'ye karşı güçsüz kalmıştır. Hasan'ın ölümünün ardından Şiiler halifeliği Emevilerin elinden tekrar almak ve halifelik makamına da Hasan'ın küçük kardeşi Hüseyin'e geçirmek için yeniden girişimlerde bulunmuşlardır. Hüseyin ise taraftarlarına çok güçlü durumda bulunan Muaviye'ye karşı o ölmeden hiçbir

⁸ Bernard Lewis, *The Assassins*, London, 1967, s.21.

⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, *Sosyal Açıdan İslam Tarihi*, İstanbul, 1975, s.405-510.

girişimde bulunmayacağını söylemiştir. Ancak Muaviye öldükten hemen sonra hareketlenen Hüseyin ve ona sadık kalanlar m.680 tarihinde Kerbela’da kötü bir duruma düşmüşlerdir ¹⁰. Nitekim Hüseyin Kerbela yakınlarında 4.000 kişilik Emevi ordusu tarafından öldürülmüştür. Bunu sonucu olarak İslam toplumu biraz daha karışmıştır¹¹. Bu olay İslam dünyası için önemli bir vakadır ve günümüzde hala Şiiler tarafından yası tutulmaktadır.

Gelişen siyasî olaylar sonucunda Şiilerde zaman zaman kendi aralarında çeşitli gruplara ayrılmış zaman zaman da sessiz kalmışlardır. Bütün bu Şiî –Emevî çatışmaları devam ederken Abbasîler de Horasan bölgesinde faaliyetlerine başlamışlardır. Sonuçta h.132/m.750 ‘de Abbasiler Büyük Zap ırmağı kıyısında Emeviler’le yapılan savaş sonucunda kendi hanedanlıklarını kurmuşlardır. Böylece bu olay ile Hz.Ali döneminden beri Şiiler’in Emeviler’e karşı mücadelesinden önemli bir etmen olan Irak Suriye çekişmesi de Suriye aleyhine son bulmuştur¹². Bu süreç içinde siyasî ayrılık içine giren İslam toplumunda Şiiler yeniden yapılanmışlardır¹³.

¹⁰ Nasseh Ahmad Mirza, *Syrian İsmâilîsm*, London, 1997, s.2 , “Murder of Husain at Kerbela”, *The Cambridge Medieval History*, C.II, London, 1967, s. 359.

¹¹ Hz. Ali’nin kardeşlerinin ve oğullarının erkek çocuklarının hepsi Kerbela olayında öldürüldüğü için Hz. Peygamber’in soyu yalnız amcası Hamza ‘nın çocuklarından türemiştir. Bu konu için Bkz. Neşet Çağatay, *İslam Tarihi (Başlangıçtan Abbasilere Kadar)*, Ankara, 1993, s.423., Abdülbaki Gölpınarlı, a.g.e., s.419-420.

¹² Farhad Daftary, *İsmâilîler*; 2000, s.108.

¹³ Aslında şiiliği tam olarak açıklamak için harici mezhebi yandaşlarının çoğunun peygamber’in ölümünden sonra ortaya çıkan dinden dönme eylemlerinde sıkıştırılmış kişilerin, Sıffin Savaşı’ndan sonra hakem olayını bahane ederek, önce kendilerine yapılan davranışın öcünü almak için kurulmuş bir örgüt olduğu söylenirken, Şia da Emir ül-

Görüldüğü üzere, Hz.Muhammed'in ölümünün ardından halife'nin kim olacağı konusundaki tartışmanın ardından İslam toplumunda günümüze kadar süregelen bir parçalanma ve bölünme görülmüş, çeşitli mezhepler ortaya çıkmıştır. İşte daha önce de belirttiğimiz gibi bu mezhepler, Hz.Muhammed'in ölümünden sonra ya siyasî ve tarihî bazı sebepler ya inanç esaslarında bazı farklılıklar ya da amelî hükümler diye isimlendirilen şerî hükümlerle ilgili bazı farklılıklardan doğmuşlardır.

İslam'da tarihî ve siyasî nedenler dolayısıyla ortaya çıkan sünni ve şii mezhep ayrılıklarını daha sonra oluşan yeni mezhepler izlemiştir. Bu mezhepleri inanç esaslarındaki farklar bakımından “Ehl-i Sünnet Mezhepler” ve “Ehl-i Bid’at Mezhepler” olarak ikiye ayırabiliriz. Kitap (Kur’an-ı Kerim), sünnet, kıyas ve İcma-ı ümmet ile amel eden mezheplere Ehl-i Sünnet , bu yoldan ayrılanlara ise Ehli Bid’at denir¹⁴. İşte şiiiliğin aşırı bazı kolları, Mesela konumuz olan Bâtınîler Ehl-i Bid’attan sayılmıştır. Ehl-i Bid’atlara kısaca Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği hükümleri kendi isteklerine göre değiştirenler de denilebilir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Hz.Muhammed'in ölümünden sonra müslümanlar arasında çıkmaya başlayan ve giderek sayısı artan ihtilafların başında

Mü'min'in Osmanla başlayan Emeviler soyunun birbirini kayırmalarına karşı Haşimî soyunun temsilcisi olarak Ali b. Talib sempatisi ile başlayıp daha sonra İranlılar'ın ulusal şuurlarını ayakta tutmak için benimsemiş oldukları dinî- siyasî bir örgüttür denilebilir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Neşet Çağatay, a.g.e., .s.425.

¹⁴ Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi, *Mezhepler*, İstanbul, 1964, s.333.

şüphesiz imamet sorunu¹⁵ gelmektedir. Gerçek nitelikleri ne olursa olsun ilk dönem Şii düşünce akımları zaman içinde yavaş yavaş gelişerek tam ve sistemli ifadelerini imamet kavramında bulmuşlardır¹⁶. İmamet sorunu yüzünden ortaya çıkan mezhepler zaman içinde siyasî mezhepler ,itikadî mezhepler ve fikhî mezhepler olarak daha da çeşitli kollara ayrılmıştır. Siyasî mezhepler Şiilik, Haricilik ve Ehl-i Sünnet olarak üç farklı kategoride incelenebilir. İlk siyasî mezhep olan şiiğin¹⁷ kollarını Şehristani “İsmâîliyye, Keysaniye, Muhtariye, Hâşimiye, Harisiye, Beyâniye, Rezzâmiye, Zeydiye, Carudiye, Süleymaniye, Sâlihiye, İmamiye, Bakîriye, Ca’feriye, Navusiye, Eftahiye, Şemitiye, Mufaddaliye, İsnââşeriye, Galiye, Sebeiye, Kamiliye, Elbaiye, Mugiriye, Mansuriye, Hattabbiye, Keyyaliye, Hişamiyye, Yunussiye, Nuseyriye ve Isahâkiye”¹⁸ olarak belirtmiştir. Yine kendi içinde de parçalanan şii mezhebinde Abdullah İbn-i Sebe’ye tabi olanlar Sebeiyye, Keysanlı Muhtar-üs sekafi’ye tabi olanlar Keysaniye, Hazreti Ali’nin torunu Zeyd’e tabi olanlar Zeydiyye, Hz.Ali’nin halifeliğinin Hz.Muhammed tarafından tayin edildiğine inananlar İmamiyye kollarını oluşturmaktadır. İmamiyye kolu İsnââşeriyye ve İsmâîliyye olarak iki kısma ayrılmıştır. İsnâ Âşerriyye oniki imama tabi olanlardır. Bu kola göre imamet Hz.Hüseyinden sonra Zeynelâbidin, Muhammed el Bekir, Cafer -es Sadık, Musa Kâzım, Ali Rıza , Muhammed Cevat, Ali Hâdi, Hasan Askeri ve onun oğlu on ikinci İmam Muhammed’e kadar devam eder. İsmâîliyye ise Cafer es-Sadık ‘ın oğluna inananlar grubuna verilen isimdir.

¹⁵ Bernard Lewis, *Haşîşîler (Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset)*, İstanbul, 1995, s.x.

¹⁶ Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s. 69.

¹⁷ Bernar Lewis, a.g.e, s.x.

¹⁸ Yaşar Kutluay, *İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu*, Ankara, 1959, s.54-55.

Şii mezhebinin İmamiyye kolundan türeyen oniki imam İsnââşeriyye ve Yedi İmam mezhebi İsmâîliyye ‘nin de bir takım farklı noktaları vardır. Mesela oniki imam öğretisi, on iki burç ile Musa’nın asasını vuruşu ile kayadan kaynakayan on iki kaynak ile simgelenirken, ,yedi imamı kabul eden İsmâîliyye’nin imamet öğretisi ise, yedi gök ve yedi gezegen ile simgelenmektedir. Altı büyük peygamberden her biri on iki imam rakamını imamın huccetlerine aktarır . Oniki İmam mezhebine göre on iki imam tamamlanmış, en sonuncusu on ikinci ve son imam olmuştur.¹⁹

Konumuz itibariyle Büyük Selçuklu topraklarında faaliyet gösteren Nizârî İsmâîlîlerinin çıkış noktası olan Bâtınîlik (=İsmâîliyye) İsmail b. Cafer es-Sadık’a nispet edilerek varlığının bu güne kadar sürdüren aşırı şii koludur.²⁰ Şia’nın bir kolu olan İsmâîliyye imamet meselesini dinin temel unsuru sayar ve peygamberlerin günahlardan masum olan bir imam tayin etmesi gerektiğine inanır. Cafer es-Sadık’ın oğlu İsmâîlî’n imam tayin edildiğine ve nas yoluyla yerine geldiğini kabul etmişlerdir. Bunlar Cafer es-Sadık hayattayken vefat eden İsmail’in ölümünü kabul etmeyenler ve İsmail’in ölümünü kabul edip imamlığın Muhammed b. İsmail’e

¹⁹ İslam’da altıncı İmam Ca’fer –es-Sadık’a kadar İsnââşeriyya ve İsmâîliyye mezhepleri aynı imamları kabul etmişlerdir. Böylece birinci imam Hz. Ali’nin öğretisi dışında ,özellikle dördüncü ,beşinci ve altıncı imamların öğretileri ile şii anlayışının temel formu oluşturulmuştur.Bkz. Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi (Başlangıçtan İbn Rüşd ‘ün ölümüne kadar 1986)*, Çev. Hüseyin Hatemi, İstanbul, 1986, s.45-46.

²⁰ Acak bu konuda farklı görüşler vardır. Bâtınîlik için aşırı şii mezhebi denilirken süreç içinde şii mezhebi içinde bir “kol” veya bir “tarikat”olarak görülmektedir.İslamda radikal bir tarikat olarak kabul edilirken bugün Şiilikten farklı müstakil bir mezhep olarak kabul görülmektedir. Bu itibarla buna ne denileceği karşımızda sorun olarak kalmıştır.

intikal ettiğine inananlar şeklinde ikiye ayrılmışlardır. Ancak bunlardan ikinci grup Muhammed b.İsmail.’in ölmediğine inananlar ve Muhammed’in ölümünü kabul edip onun nesli tarafından imamlığa devam ettiğine inananlar olarak da ikiye ayrılmıştır. İsmail h.147 / m.762 yılında babası daha hayattayken vefat edince sonradan İmamiyye Şii grubu Ca’fer es Sadık ‘ın ikinci oğlu Musa-el –Kâzım’ı yedinci imam olarak kabul etmiştir. Cafer es-Sadık ‘ın oğlu İsmail’in ölümü üzerine ortaya çıkan İsmâilîler ise, kendi aralarında ikiye ayrılıp, h.148/m.765 yılında İmamiye’den ayrılmışlardır. “El-İsmâilîyye tü’l-hâlisa” ve “El-İsmâilîyye tü’l vâkıfen” adlarıyla bilinen diğer grup yani İsmail’in babası hayattayken öldüğünü kabul etmeyenler ise İsmail’in Cafer es-Sadık ‘tan sonra yedinci imam olduğuna ve tekrar mehdi olarak gelip yerine geçeceğine inanırlar²¹. Bâtınîler İsmail’in Cafer’in ölümünden sonra beş yıl yaşadığını o sırada onu Basra çarşısında gördüklerini orada ona rastlayan eli ayağı tutmayan felçli birinin ondan yardım istemesi üzerine İsmail’in elini tutmasıyla o adamın sağlığına kavuşup yürümeye başladığını ve bu olaydan sonra onun yanından hiç ayrılmadığını yine İsmail’in bir âmâya dua etmesi üzerine âmanın görmeye başladığını ileri sürerler²². Ancak bazı İsmailî ve İsmailî olmayan kaynaklarda İmam Cafer’in cenaze töreni sırasında kasten kefeni açarak ölü oğlunu kalabalığa gösterdiği kaydedilmiştir²³. İsmâilîn ölümü üzerine bir çok yorum yapılmış, ancak kesin bir sonucu varılamamıştır.

²¹ A.Engin Berksaç, “Fatımîler“, *D.İ.A.*, C.2, İstanbul, 1995, s.231 . Osman Keskinoglu, *İslam Dünyası Dün ve Bugün*, Ankara, 1964, s. 36.

²² Ata Melik Cuveyni, *Tarih-i Cihangüşâ*, Çev.Mürsel Öztürk, Ankara , 1999, s.515 .

²³ Farhad Daftary, *İsmâilîler*, s.70, İsmâilîn Cafer es-Sadık hayattayken öldürüldüğünü kabul edip İsmail’in oğlu Muhammed’in imamlığını tanıyıp onun İsmail’in halifesi olmasını isteyen İsmâilîler’i Nizam’ül-Mülk Siyasetname adlı eserinin “Kuhistan ve Irak ve Horasan ‘da Karmatilerin ve Bâtınîlerin Zuhuru Hakkında” başlıklı kırk yedinci faslında “*Karmati*

İslamda ayrılık, şii çatışmaları ve imamet sorunu yüzünden ortaya çıkan İsmâîlîyye mezhebi bu ismi Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmail' den dolayı almıştır denilmektedir. Ancak bu mezhebe İsmâîlî adını veren erken İsmâîlîler'in kendileri değil, başta Nevbahti ile el Kummi olmak üzere İslam'ın ana gövdesinden ayrılan sapkın akımlar hakkında bilgi veren Ortodoks yazarlardır. Çeşitli tarihlerde yazılmış bir çok İsmâîlî metninde İsmâîlîlik adı yerine dava ifadesi kullanılmıştır²⁴. Şii mezhebinin çeşitli kollara ayrılmasıyla ortaya çıkan İsmâîlîler zaman içinde çeşitli lakaplar altında farklı kollarda ve farklı bölgelerde ortaya çıkmıştır. Ancak bunlar arasında biraz nitelik farkları vardır ve hepsinin amaçları bir metotları gizlidir. İsmâîlîlerin geniş kitlelere yayılmasının en önemli nedenlerinden biri gizli yayılması ve gizliliğe inanılmasıdır. Onlara her şehirde başka isim verilmiştir. Bölgelere göre Mısır'da İsmâîlî ve Bağdad ile Maverâünnehir'de ve Gazne'de Karmatî ve Küfe'de Mubarekî ve Basra'da Revendî, Burkai ve Rey'de Halefî , Bâtınî, Gerkân , Muhammere'de ve Şam'da Mübeyyize , Mağrib'de Saidî Lahsa ve Bahreyn'de Cenabî ve İsfahan'da Bâtınî denilmektedir²⁵.

mezhebinin sebebi şu oldu ki Cafer Es-sadık Radiallahüanh Hazretlerinin İsmail namında bir oğlu olup pederinden evvel ertihali dâribeka eyledi. İsmail 'in Mehemed isminde bir mahbudu kaldı” olarak tanımlamıştır. Bkz. Nizâmü'l-Mülk, *Siyasetname*, Çev.Nurettin Bayburtlugil.,s. 220.

²⁴ Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s.127.

²⁵ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e,s. 220. Bunlardan bazılarının bu lakaplarla anılma nedenlerine dâir şunlar söylenmektedir. Talimiyye, bunlar Rey ve aklın hükmünü kabul etmeye ilimlerin ancak bir masum imamın talimi yani öğretimi ile elde edileceğine inandıkları ve bu şekilde propaganda yaptıkları için Talimiye lakabını almışlar ve kendilerine (Ta'limi) uygun görmüşlerdir. Melahide , bidatları küfür ve ilhaddan ibaret olduğu için Melahide yahut Mülhide diye tesmiye edilirler .Al-Fidâîye,mal mukabilinde musallat oldukları bir çok

Karmatiler, imamlığın İsmail ile birlikte son bulduğuna ve artık ondan sonra imam gelmeyeceği kanısında olanlardır. Suriye ve Filistin’i kendilerine mekan olarak seçmişlerdir²⁶. Karmati ismi bir dönem için mezhebin belli bir dalının adıydı. Erken İsmâîlîler çağdaşlarınca hakaret ve aşağılanma niyetiyle malahida olarak adlandırılmadıkça normal olarak Karmati ve Bâtınî şeklinde anılmıştır²⁷. Bâtınî denmesinin nedeni önce onların mezhepleri yüzünden eziyet ve işkenceye maruz kalmış olmaları dolayısıyla halktan gizli harekete tevessül etmeleri, sonra da buna bağlı olarak kendi aralarında içe dönük bir vaziyete bürünmüş olmalarıdır²⁸. Kur’an ve hadislerin zahiri manalarının dışında başka Bâtınî anlamlarında bulunduğunu iddia eden fırkalar da genel olarak Bâtınîye denmiştir²⁹. Yine Bâtınî denmesinin nedenlerinden biri de birçok durumda imam gizlidir ve bu gizlilik önce Mağrib’de kurdukları bilâhare Mısır’a nakledilen devlet ortaya çıkıncaya kadar da devam etmiştir demelerindendir³⁰. Bâtınî demelerinin başka bir nedeni ise bunların şeriatının bir zâhiri ve bir de bâtını vardır, görüşünü savunmalarıdır. Onlara göre, insanlar ancak zâhir ilmini bilebilirler. Halbuki imam yalnız bâtın ilmini bilmekle

kimseleri öldürerek nefislerini feda ettiklerinden dolayı Fidaviye adını almışlardır. Bkz. N.,Çağatay, a.g.e., s.424 ve İbrahim Agah Çubukçu, *Gazali ve Bâtınîlik*, Ankara, 1964, s.40, Muhammed’e’yi ise kızıl elbise giydikleri için almışlardır. Bkz. Hilmi, Ziya Ülken,“İslam Düşüncesi”, *Türk Tefekkürü Tarihi Araştırmalarına Giriş*, İstanbul, 1946, s.217.

²⁶Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü(Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler)*, İstanbul, 1975, s.278.

²⁷ Farhad Daftary, a.g.e., s.127.

²⁸ Muhammed Ebu Zehra, *İslamda Siyasî ve İtikadî Mezhepler Tarihi*, İstanbul, 1970, s.78.

²⁹ İbrahim Agâh Çubukçu, “İbahilik ve Bâtınîlik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1970, C. XVIII, Ankara, 1972, s.68 .

³⁰ Muhammed Ebu Zehra, a.g.e., s.78.

kalmayıp bâtının bâtını dahi bilir³¹. İmamların yedişer yedişer sırayla geleceğine yedi yıldızın kutsal oluşuna sırların 7 sayıda toplanacağına inandıkları için bunlara “Seb’iyye” de denmiştir³². Daha sonra bütün Bâtınîler şeriatın emirlerine uymayarak haram şeyleri helal saydıkları için “İbahiye” ve Allahı ,Peygamberleri imamları inkar edip zındıklık izhar ettikleri için de “Zenadık’a” diye de adlandırılmıştır³³. Tev’îl metodunun aşırı bir şekilde kullanılarak Bâtınî mânâyı ortaya koyma gayretlerinde dolayı İsmâîlîyye uzun süre Bâtınîye ismiyle anılmıştır³⁴. Ancak bu konu da bir çok kaynakta tartışma konusu olmuştur. Çünkü bazı tarihçilere göre Bâtınîlik İsmâîlî ile aynı anlamda kullanılır. Bazılarına göre ise İsmâîlî mezhebinin bir koluna verilen isim şeklinde ifade edilmiştir. Kısacacı Bâtınîlik, her zâhirin bir Bâtınî olduğunu ve Kur’an ile hadislerin ancak tev’îl ile anlaşılabilirliğine iddia eden fırkalara XII. asırdan itibaren topluca ve genel olarak verilen bir isimdir³⁵.

³¹ Muhammed Ebu Zehra, a.g.e., s.78.

³² İbrahim Agah Çubukçu, a.g.e., s. 31.

³³ Bazı yabancı ve yerli araştırmalarda İsmâîlîliği Kur’an’ın dış (zâhiri) manası yanında, iç(batın) manası olduğunu iddia ettiği için Bâtınîlilik tabiri de geçmektedir.

³⁴ Bâtınîlik çeşitli kaynaklarda İsmâîlî mezhebi ile aynı tutulmaktadır Bkz.Mustafa Öz, Mustafa Muhammed Eş-Şek’a, “İsmâîlîyye” *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, Cilt 6, s.129.

³⁵ Kemal Samancıgil, *Bektaşilik Tarihi*, İstanbul, 1945, s. 143.

C-BÂTİNİLİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI,GELİŞİMİ VE BÖLÜNMESİ

Bâtınîlerin ortaya çıkışından sonraki bir buçuk asır süresince Bâtınî imamları gizli kalmıştır. Bâtınîler bir bakıma “propagandacılar (dâî)”³⁶ silsile-i meratibi tarafından idare edilmekteydi. Bunlar birbirlerinden uzak bölgelerde İsmâîlî merkezleri tesis ettiler. Irak, Basra körfezi şehirleri ve İran gibi yerlerde başarılı oldular. h. 289-294 / m. 901-906’da İsmâîlîlerin bir kolu olan Karmatiler Suriye ve Mezopotamya’da tehlikeli bir önemsiz bir isyan çıkardılar³⁷.Diğer Karmatiler ise, Bahreyn’de iktidarı ele geçirip bir asırdan fazla propaganda üssü olarak kullanılar.Diğer bölgelere ve özellikle de Yemen’e dâîler gönderildi. Orada dava büyük bir önem kazandı ve gizli imam saklandığı yerden ortaya çıkarak h. 297 /m.909’da kendisini “mehdi” unvanı ile ilan etmiştir³⁸.

İlk dönemleri karanlık ve karışık olan İsmâîlîler X. yy ‘ın başlarında Fatımî devleti ile yeniden canlanmışlardır. İsmâîlîlik birbiriyle anlaşımayan iki gruba ayrılmıştır.Bu gruplar sonradan oluşan Fatımî İsmâîlîler ve Karmatileri işaret etmektedir ³⁹. Daha sonraki dönemlerde İsmâîlîyye mezhebi doğu ve batı İsmâîlîleri adıyla da günümüze kadar gelmiştir. İslam’da ayrılığın sonucu olarak doğan İsmâîlîlik, esas konumuz olan Hasan Sabbah ve Alamut dönemine gelene kadar

³⁶ Arapça’da “çağırın”anlamında ki dâî kelimesi Bâtınîlikte mezhepe katılması için davette bulunan kişiye verilen isimdir.

³⁷ Bernard Lewis, “İsmâîlîler” *İ.A, C. V-2*, İstanbul, 1955 ,s 121.

³⁸ Bernard Lewis, a.g.m., s.121, Abdurrahman Acar, Selçuklu Sultanı Sancar’ın Dinî Siyaseti (Abbasi Halifelîği ve İsmâîlîler ile İlişkiler),Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü , 1997, Ankara , s. 148 .

³⁹ Farhat Daftary, “A Major Schism İn The Early İsmâ’ili Movement”, *Stvdia İslamica*, Paris, 1993, s. 123.

belirli bir süreçten geçmiştir .Ancak bu süreç içinde siyasî nedenlerden çıkan problemler inanca yansımıştır ve yok olup gitmiştir. Çeşitli kollara ayrılan İlk İsmâîlîliğin oluşum sürecinden sonra yeni oluşumun yayılma süreci iki aşamada gerçekleşmiştir diyebiliriz. Birinci aşama Karmati hareketi ve Fatımî Devleti (Fatımî İsmâîlîleri) , ikincisi aşama ise Hasan Sabbah 'ın öncülüğünü yaptığı Nizariler (Nizari İsmâîlîleri) ve Nizari İsmâîlîlerine tepki olarak ortaya çıkan Musta'iler (Musta'li İsmâîlîleri) 'dir. Şimdi bunları teker teker kısaca ele alalım:

I-Karmati Hareketi

Gizli bir şekilde devamlılığını sürdüren İsmâîlîlik, Karmati hareketi ile yeniden ortaya çıkmıştır. H.277/m.890 yılında İsmâîlî dâîsi olan Hamdan Karmat ve kayınbiraderi Abdan öncülüğünde ortaya çıkan Karmati hareketi h.293 /m.906'da İsmâîlî dâîsi olan Hamdan b. Eş'as Karmat'tan dolayı bu ismi almıştır. Bazılarına göre Karmat isminin Sevad bölgesindeki Bani Ukayl'in kolu Bani Karmat'tan geldiği ve Karmatiler'in ve liderlerinin Hamdan asıllı olduğu da rivayet edilmektedir⁴⁰. Karmati kelimesi "Karmat (Gizli Mürşit) manasına gelen Arapça bir kelimedir. Ayrıca bu kelimenin (Karmat) "Nabataf (Kırmızı Gözlü) anlamına gelen Karmatiyye 'nin hafifletilmesinden meydana geldiği de rivayetler edilmektedir⁴¹. Karmati hareketi Vasit civarında Hamdan tarafından başlatılmıştır. Karmatilere göre Hz.Ali sülalesi, hilafeti bir amac olarak değil bir vasıta olarak

⁴⁰ Sabri Hizmetli, " Karmatiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 510 , Gener Cihagir, *Ezoterik –Bâtınî Doktrinler Tarihi*, Ankara, 1994, s. 77., , Ahmet Güner, "Bektaşilik"Tarikatlar Ansiklopedisi,İstanbul ,1991,s. 205.

⁴¹ Fettullah Sahabaddin Sacar, *Karmatiler ve Türk Karmati İlişkileri*, (A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınlanmamış Lisans Tezi), Ankara,1973, s. 1

görmüşlerdir. Yani imamet, en yüksek iktidar, bir sülaleden cismani irsiyet ile intikal etmemiştir. Bu manevi bir hususiyet, ilahi bir nasb, kat'î bir vekalet olup, sâlikler arasında yeni imama aklın ani bir ilhâmı sayesinde verilmiştir⁴². Karmatılar çeşitli yerlerde faaliyet gösteren Karmati dâîleri ile pek çok kimseyi etraflarında toplamışlardır⁴³. Propagandalarını çok hızlı bir şekilde yapan Karmatiler Suriye, Filistin ve Irak'ın büyük bir bölümüne yayılmışlardır. Suriyede ki şefleri Zikraveyh belli başlı şehirlere şiddetli hücumlarda bulunmuş fakat h.293/m.906'da öldürülmüştür. Mısır hakimiyetini yayan Abbasiler hükümeti ise Irak ve Suriye'de aynı şekilde şiddetli hucümlar yapmıştır. Bu arada Karmatiler içlerinden birini halifelik olarak ilan etmiş ancak bu geçici halife Abbasilerin onu h.291/m.904 de idam etmeleriyle ortadan kalkmıştır. Bu bölgede başlayan fakat yok edilemeyen hareket yeniden karanlığa gömülmüştür⁴⁴.

Karmatiler, Fatımî İsmâîlîlerine muhalif bir tutum sergilemişlerdir. Özellikle doğudaki ayrılıkçı Karmatiler bariz bir şekilde muhalefet yapmışlardır. Fatımî halifesi Muiz-Lidinîllah h.342/m.953'de hilafet makamına geçince Fatımî davetine muhalif olan Karmatileri kendi bünyesine almak istemiştir. Muiz-Lidinîllah Erken İsmâîlî doktrinlerini benimseyen Karmatileri kapsayacak yeni doktrin düzenlemesi yapmak istemiş, bu teşebbüste de, başarılı olmuştur. Yine Eflatuncu İsmâîlîler'in baş temsilcisi Sicistani, Muiz-Lidinîllah'ın hilafeti sırasında yazdığı eserler ile bu durumu kabul ettiğini göstermiştir. Bunun üzerine

⁴² L. Massignon, "Karmatiler", *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, 1955, s. 354.

⁴³ İbrahim Agah Çubukçu, a.g.e., s. 34.

⁴⁴ Robert Mantran, *İslâm'ın Yayılış Tarihi (VII-XI. Yüzyıl)* Çev.İsmet Kayaoğlu, Ankara, 1981, s.3.

Maveraünnehir ,Sistan Sind ve Mücâvir bölgelerindeki ayrılıkçı Karmatiler Fatımî davetini desteklerken, Deylem ,Güney Irak ve Azerbaycan Karmatileri Fatımîlere karşı muhalefetlerine devam etmişlerdir. Özellikle Bahreyn Karmatileri Fatımîlere destek vermeyip gizli bir düşmanlık sürdürmüşlerdir. Fatimiler'in Mısır'ı ele geçirmesiyle Fatımî ve Bahreyn Karmatileri arasında mücadeleler başlamıştır. Remle'yi,Kûfe'yi Basra'yı ele geçiren Karmati Bâtınîlerine Fatımîler karşı koyamayıp geri çekilmişlerdir.Ancak Hac kervanlarına saldıran Karmatiler'in saltanatı çok uzun sürmemiştir. Şii Deylemli Büveyhoğulları, bunlara karşı mücadeleye başlamış bu mücadelede Karmatiler Büveyhoğullarına karşı tutunamamışlar ve Irak'ta daha sonraki dönemlerde pek fazla söz sahibi olamamışlardır. Daha sonra yerel isyanlar sonucunda (h.459/m.1067) önce Bahreyn de sonrada Katif 'de de hâkimiyetlerini kaybetmişlerdir.

Propagandalarında zulüm ve baskıları kaldırarak, yerine adalet ve eşitliği koyacaklarını vaat eden Karmatiler, bu iş için özel bir program uygulamadıkları gibi, topluma toprak mülkiyeti verme denemesini de uzun süre devam ettirememişler⁴⁵. Karmatiler genellikle köylü sınıfından yana olmuşlardır ve İsmâîlîliğe özel insanları davet etmişlerdir. Özellikle işçilerden ve zanaatkarlardan oluşan esnaf loncaları İsmâîlîliğin bazı bölümlerinde önemli roller oynamışlardır⁴⁶. Sonuç olarak Karmatilik sosyal reformlara, adalet ve eşitlik ilkelerine dayandığını

⁴⁵ Sabri Hizmetli, a.g.m., s.511.

⁴⁶ The Cambridge Medieval History, "İsmâîlî Revolts", C. IV, London, 1966, s. 683.

ileri süren Abbasi hilafetine karşı gelişen ve Fatımîlerin de desteğini alan bir harekettir⁴⁷

II- Fatımî İsmâîlîleri

İsmâîlî mezhebini temsil eden ve onların kurdukları en köklü devlet olan Fatımîler iki üç yüzyıl devam eden sistemli ve teşkilatlı propaganda faaliyetleri neticesinde kurulan Mağrib-i Aksa'daki İdrisiler, Yemen'deki Sa'da'da kurulan Beni Taba ,Yemen'de ve Taberistan' da kurulan Zeydiler (h.864-m.1126), Cürcan'da kurulan Beni Ziyar(h.927- m.1090), Güney İran'da ve Irak'ta kurulan Büveyhoğulları (h..932-m.1062), Deylem'de ki Alamut'ta kurulan İsmâîlîler gibi bir devlettir ⁴⁸.Fatımîler için Kuzey Afrika'da hilafet iddiasında bulunan ve bir bakıma başarılı olan şii hanedanıdır da denilebilir. h.296-463/m.909-1171 yılları arasında Kuzey Afrika, Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüşlerdir. Fatımîler adlarını Hz.Peygamberin kızı Hz. Fâtımâ'dan almışlardır ve halife soyu olup Abbasiler'in rakibi durumundadırlar. Batı Afrika'dan, Mısır, Şam ve Hicaz 'a doğru ilerlemişler ve ilk Müslüman Türk devletlerinden İhşitleri yıkarak h.356/m.936 'da Mısır'ı feth ettikten sonra Suriye ve Hicazı da ele geçirmişlerdir . Bundan sonra Mekke ve Medine 'de de Abbasi hilafetinin yerine Fatımî halifesinin adına hutbe okunmuş ve o dönemin ilk yarısında Kuzey Afrika ve Sicilya'da da hüküm sürmüşlerdir.

⁴⁷ Ali Duran Gülçiçek, *Alevilik (Bektaşilik ,Kızılbaşlık) Ve Onlara Yakın İnançlar*, C.1, Temmuz, 2004, s.106. ; A.Ekinci, “9-11.Yüzyıl Karmatîlerin Siyasi Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri”(Fırat Ün. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi), s. 21

⁴⁸ Nejat Çağatay, “ Fatımîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri”, *A.Ü İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. VIII, Ankara, 1958-1959, s.55-56.

İsmâîlîler arasında varlığını koruyabilen ve devlet halini gelebilen tek hanedan durumundaki Fatımîlerin teşkilat yapısındaki en önemli birim halifelik sistemidir. Fatımî hilafetinde “Halifetu’l Fatımî” veya “Êl-Halifetu’l-alevi” ve “Emiru’l-müminin” ⁴⁹ gibi birçok unvan kullanılıyordu.⁵⁰ Fatımî halifeliği Ubeydullah el-Mehdi tarafından h.297 / m.909 yılında Mağrib’te kurulmuştur. Ubeydullah’dan önce bu ülkeye gelen bir grup imam onun Muhammed b. İsmail’in oğullarından olduğunu söylemişlerdir. Ubeydullah’ı Muhammed b. İsmail’e bağlayan imamlar gizli olarak yaşamışlardır. Fatımî halifeleri de Şia’nın Allah’ın gizlendiğini açığa çıkarmama prensibini gizlendiğine dayanarak herhangi bir resmi neseb açıklamamışlardır. ⁵¹ Ancak Fatımî devletinin esası İsmâîlîlik mezhebine dayanmaktadır. İsmâîlîlik, h.296/m.909- h.322/m.933 yılları arasında Mısır’da hüküm süren ve Fatımî Hanedanı’nı kuran Ubeydullah el-Mehdi ile birlikte tarihin akışı içindeki en önemli başarılarından birini kazanmıştır⁵². Ubeydullah bir İsmâîlîği devleti olan Fatımîleri kurduktan sonra onu büyötmek için h.301/m.914’den itibaren Mısır’ı fethetmek istemiş buna muvaffak olmamakla beraber idaresi altında hareket

⁴⁹ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi I(Siyasî Dinî,:Kültürel,Sosyal)*, İstanbul, 1985, s.178.

⁵⁰ Fatımî halifeleri kronolojik sırasıyla şu şekildedir :El-Mehdi(909-934), El-Kâim(934-946),El-Mânsur(946-952), El-Mu’iz (952-975), El Aziz(975-976), El-Hâkim (996-1021), El-Zâhir(1021-1035), El-Muntansır(1035-1094), El –Musta’li (1094-1101), El-Amir (1101-1130), El-Hafız (1130-1131), Ez-Zâfir (1131-1149), El-Fâ’iz (1149-1154), El-Âdid (1160-1171) ve Eyyubiler’ in fethi ile halifelik dönemi sonlanmıştır.Bu tarihlere göre en uzun halifeliği 58 yıllık bir süreçle El-Mustansır yapmışlardır. Halifelerin ölümü, kısa süreyle de olsa karışıklık ve anlaşmazlık oluşturmuştur. Mesela daha h. 487/M. 1094’te Fatımî halifesi el-Muntasır’ın ölümü ,İsmâîlîler arasında bölünmeye neden olmuştur.En kısa halifelikte de El- Zâfir 5 yıl bulunmuştur. El –Musta’li ve El-Amir’dan sonra ise el Hafız ile birlikte fetret dönemine girilmiştir.

⁵¹ A.Engin Berksaç, a.g.m., s.231.

⁵² Henry Corbin, a.g.e.,s.47.

eden Karmatileri teşvik ederek rakipleri olan Abbasileri ezmeğe ve onların devletini içeriden yıkmaya çalışmıştır⁵³.

Ubeydullah, Mehdi Fatımîlerin gelişmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Doğu Ifrikiye sahilindeki bir yarımada da Mehdiye adıyla bir şehir kurmuş ,h.308/m. 920’da burasını başkent ilan etmiştir. Böylece Kayran’da Sünnilerin direnişlerinden uzakta kalmıştır. Şehirde büyük bir sanayi faaliyeti başlatmıştır. Fatımîler Bizanslılar’ın karşısında da bu gelişme ile durabilmiş, Orta Akdeniz’in batı kısmında üstünlük kurmuş ve Sicilya adasına kadar genişlemişlerdir .

Ubeydullah’tan sonra oğlu “el-Kaim” unvanı ile Ebu’l Kasım (h. 321-334/ m.933-946)hilafet makamına oturmuştur. Diğer Fatımî halifeleri gibi o da Sünnilere karşı mücadelelerde bulunmuştur. El-Kaim babasının dışta yayılma, içte güçlenme politikasını sürdürmüş, ancak sayısız askeri girişimini finanse edebilmek için ağır vergiler yüklediği uyruklarına karşı tutumu babasına göre daha sert olmuştur. Bu nedenle saltanatın sonlarına doğru Ebu Yezid’in önderliğindeki Harici Berberilerin büyük ayaklanması patlak vermiştir. Berberilerin ekonomik hoşnutsuzluğundan kaynaklanan ve Fatımî topraklarında Zenate-Sinhace, Sünni-Şii ve Harici-Şii düşmanlıklarından yararlanan bu ayaklanma, neredeyse yeni hanedanın sonunu getirecektir.⁵⁴

⁵³ Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah ‘ın Cennet Fedâîleri,İstanbul, 1975, s. 53.*

⁵⁴ Farhad Daftary , *A Short History of the İsmâîlîs*, London, 1999, s.198.

Halife El-Kasım'ın yerine oğlu “el-Mansur” unvanı ile Ebu'l Zâhir İsmail(h.334-353/ m.946-953) halifelik makamına geçmiştir. El-Mansur, Fatımîlerin Kuzey Afrika'da doğan ilk halifesidir. Ebu Yezid'in ayaklanmasının ortasında iktidara gelmiş ve tıpkı babasının dedesinin ölümünde yaptığı gibi selefinin ölümünü bir süre gizli tutmuştur⁵⁵. Halife olduğu zaman 22 yaşında olan el- Mansur ilerleyen zaman içinde Ebu Yezid'in isyanını bastırmak için uğraşmıştır. Ifrikiyeli olmayanlar geçici bir süre, Fatımî Devleti'ni tehdit eden Hârici Ebû Yezid en-Nükkârî'yi desteklemişlerdir. Ancak bu hareket Fâtımi Halifesi Mansur-Billah tarafından dağıtılmıştır. (h.335/m.947) El-Mansur'un Ebû Yezid'e karşı zafer kazanmasından sonra Fatımîler Mehdiye'yi terk ederek yeni başkentleri Sayreilmansûriye'ye (Sabra) yerleşmişlerdir. Burası Mansûr tarafından Kayrevan yakınlarında Ebu Yezid'i destekleyen Malikiler'i kontrol etmek için kurulmuştur⁵⁶. Bu olay Fatımîlerin yine sünni şii çatışmasını yada sünnilere karşı güç kazanma isteğini göstermektedir.

El-Mansur'dan sonra El-Muiz(h..341-365/m.952-975) yılları arasında halifelik tahtına oturmuştur. El- Muiz birkaç dil bilen iyi eğitimli ve kültürlü biri idi. Mağrip ülkelerini egemenliği altına almış ve Mısır'ı feth etmiştir. Ubeydullah'ın başlatmış olduğu halife mehdi anlayışını da yada halife-imam geleneğinde reform yapmıştır. El-Muiz doğudaki muhalif İsmâîlileri yeniden kazanmak ve fikir birliğini yeniden sağlamak için çok ciddi çalışmalar yapmıştır. Muhalif İsmâîlileri kazanmakta bir bakıma başarılı olmuştur. Dâi Sicistani'yi kendi tarafına çeken El-Muiz, Horasan, Sistan ve Mekran İsmâîlilerinin de Fatımî halifeliğine inanmasını

⁵⁵ Farhad Daftary, *İsmâîliler*, s. 198.

⁵⁶ A.Engin,Beksaç, a.g.m., s. 230.

sağlamıştır. Ancak desteklerini alabildiği takdirde Bağdat'ı fethetmek ve Abbasileri yıkmayı başarabileceği Karmatileri kendi tarafına çekmeyi başaramamıştır. El-Muiz yaptığı bir takım yeniliklerle Fatimî İsmâîlîlerin imamlık anlayışına önemli yenilikler getirmiştir. Ancak El-Muizz'in Mısır'da ki saltanatının kısa ömürlülüğü önceden görülmüştür. Bu dönemde en önemli başarılı olaylar oğlu El-Aziz tarafından gerçekleştirilmiştir⁵⁷. El-Muiz m. 975'de ölmüş ve Mısır'da ki kaleye defnedilmiştir⁵⁸.

O'dan sonra El-Aziz yani "Ebu Mansur Nizar" (h.364-365/m.975-976)'da Mısır'da ilk Fatimî halifesi olmuştur. Aziz dönemi ferah, bolluk ve kültür dönemi olarak bilinmektedir. El-Aziz Fatimî devleti sınırlarını doğuda Arabistan'a batıda Atlas Okyanusu'na kuzeyde Anadolu'ya, güney'de ise Nubey'e kadar genişletmiştir. El –Aziz'in halifeliğe geçtikten sonra yaptığı ilk iş Bizans ve Abbasilerin aleyhine Suriye'de ki Fatimî iktidarını güçlendirmek ve yaymak olmuştur. İktidara geçer geçmez Karmatilerle ittifak halindeki Alptekin'den Şam'ı geri almak üzere Cevher komutasındaki güçlü bir orduyu Suriye'ye yollamıştır. Karmati güçlerinin üzerine gelmesiyle Cevher önce Remle'ye sonra da Askalan'a çekilmek zorunda kalmıştır. Karmati komutanı El-Asem bu dönemde ölmüş ve amcasının oğlu Cafer onun yerine u görevi üstlenmiştir. Olaydan çekilmek zorunda kalan Cevher'in yerine el-Aziz Remle yakınlarında Alptekin ve Karmatileri yenmiştir. Bu olaydan sonra Bahreyn Karmatileri yerel bir güç durumuna düşmüşlerdir. El-Aziz, Suriye'nin kuzeyinde bulunan Şam'ı da ele geçirmiştir. Ancak Suriye dışında dış politika konusunda fazla

⁵⁷ Heinz Halm, *The Fatimids and Their Traditions of Learning*, I.B. Tuaris, London, 1997, s. 33.

⁵⁸ Heinz Halm, a.g.e, s.4.

ilerleyememiş ve başarısız olmuştur. Halife El-Aziz döneminde birçok ünlü şairler, tabibler ve yazarlar yetişmiştir. O iyi bir yönetici ve bilge bir halife olarak tanınmıştır.

Fatımî halifeliğinde Ebu Ali el-Mansur (yani Hakim bi emri'l-lâl “El-Hakim”) babası tarafından h.374/m.985 yılında veliahd tayin edilmiştir. Hakim ilk dönemlerinde devlet işlerinde hiçbir etkinliğe sahip değildir. Çünkü iktidar önceleri İbn Ammar’ın elindeydi, daha sonra Bercevan’ın eline geçmiştir. h.390/m.1000’da sonra Hakim yaşının küçük olmasına rağmen, devlet idaresinde önemli yetkilere sahip olmuştur. O İsmâîlî olmayan, hatta Müslüman olmayan halka baskı uygulamıştır. Hristiyan ve Yahudilere karşı baskıcı bir politika izlemiştir. Birçok kısıtlamalar getirmiş ve onları İslam şeriatına uymaya zorlamıştır. El -Hakim döneminde bir çok kilise ve manastır ya yıkılmış ya da camiye çevrilmiştir. Hatta daha da ileri gidip, tüm dünya Hristiyanlarının dikkatini çekecek ve Fatımî Bizans ilişkilerinin de bozulmasını göze alarak h.399/m.1009’da Kudüs’te bulunan Kutsal Mezar Kilisesi’nin yıkılmasını emretmiştir. Sünnilere de, zaman zaman şiddetlenen bir baskı uygulamaktan kaçınmışlardır. Dönemi karışıklıklar ve şiddet dönemi olarak bilinmektedir. Onun en önemli icraatlarından biri “Darü’l Hikme”yi kurmasıdır. Bu okul Kahire’de Fatımî sarayında kurulmuştur. El Hakim, halifeliği döneminde ciddi isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. Bunların en önemlileri, Endülüs Emevileri’nin akrabası olan Ebu Rakva Velid b. Hişam’ın Barka bölgesinde ki ayaklanması ile Filistin’de ki Cerrahilerin ayaklanmasıdır. Yine el-Hakim döneminde özellikle yine onun son yıllarında ortaya çıkan Dürzi hareketi Fatımî halifeliğinde karışıklıklara sebep olmuştur. Kendisini tanrıya yöneltten El-Hakim bol giysiler giyip merkeple

kırlarda gezme alışkanlığı edinmiştir. El-Hakim'in ölümü şüphelidir, m.1021'da Mukattam tepelerinde alışılmış gece gezmelerinden birine çıkmış ve bir daha geri dönememiştir. Otuz altı yaşında ortadan kaybolan halifeyi arayan uyrukları birkaç gün sonra yalnızca saraydan çıkarken bindiği eşeği ve hançerle parçalanmış giysilerini bulabilmişler, ancak cesedi hiçbir zaman bulunamamıştır. Dürziler bu ölümü el-Hakim'in tanrısal varlığını kendi isteğiyle gizliliğe çekilmesi olarak yorumlamışlardır.⁵⁹

Daha sonra halife olarak El-Zâhir ve El-Muntansır halifelik yapmışlardır. Zâhir cömert, hoşgörülü, yumuşak ve akıllı idi ve iyi siyaseti sayesinde gayri müslimlerin sempatisini kazanmış, döneminde din özgürlüğünden faydalanmışlardır. Yine onun döneminde Suriye'deki Fatımî hakimiyeti ise Filistinli Cerrahiler, Kuzey Suriye'de ki kabilelerin ittifakından kaynaklanan ciddi bir tehditle karşılaşmıştır. Ancak uzun süre hilafette kalamamış ve vefat etmiştir.

Onun yerine El-Muntasır geçmiş ve 60 yıl 4 ay hilafette kalmış , Fatımîler Suriye,Filistin, Hicaz ,Sicilya ve Ifrıkıye' nin kuzey bölgelerine kadar uzanmıştır. Batıda Atlas Okyanusundan ,doğuda Kızıldeniz 'e kadar uzanan bu geniş ülkelerin minberlerinde hutbe El-Muntansır adına okunmuş ⁶⁰, ancak daha sonraları Fatımî topraklarında Türkler, Berberiler ve Sudan'daki zenciler arasında amansız çatışmalar yaşanmıştır⁶¹.Bu çatışmalardan Fatımî devleti çok etkilenmiş ve ülkede kıtlık başlamıştır. Nil'deki su düzeyinin düşük kalmasının ve Türk birliklerinin

⁵⁹ Farhad Daftary, a.g.e., s. 236.

⁶⁰ Hasan İbrahim Hasan , *İslam Tarihi* ,Ankara, 1985, s.60.

⁶¹ Faik Bulut, *Hasan Sabbah Gerçeği*, İstanbul, 2002, s. 195.

hareketlerinin yol açtığı kıtlık nedeniyle Mısır ciddi bir ekonomik kriz içine girmiş ve ülkede tarım durmuş, sefalet içine giren Mısır'da halk kedi köpek ve hatta insan eti yemeye başlamış, Fatimî saraylarında Türk muhafızlarınca ele geçirilmiş durumda idi. El-Muntasır Nasirü'd-Devle ve çevresine topladığı Türklerin taleplerini karşılayabilmek için bütün servetini satmak zorunda kalmıştır. Fatimîler'in bu döneminde hem ekonomik hem de sosyal hayat ağır darbeler almış, kıtlık nedeni ile halkın bir çoğu Suriye ve Irak'a göç etmiştir. Açıkçası bu dönemde Fatimî halifesi El-Mustasır'ın uzun saltanatı boyunca zayıflayan Fatimîler askeri,ekonomik ve diğer politikalar yönünden büyük ayrılıklara düşmüşlerdir⁶². El- Mustasır olaylarla baş edemeyince Akka hükümdarı Bedrü'l-Cemalî'yi yardıma çağırmak zorunda kalmış ve devlet yönetimini eline almasını istemiştir. Fatimîlerin toprak bütünlüğü bu dönemde küçülmeye başlamış, Suriye ve Filistin'deki üstünlüğü sona ermiştir.

Fatimîler'in genel ideolojisi sünni düşünceyi yıkıp yerine şiiliği getirmek ve İslam dünyasına hakim olmaktır. Bunun için öncelikli olarak doğuya hakim olup, Mısır'ı ele geçirmişlerdir. Halife Mehdi saltanatının ilk yıllarında Mısır'ın fethi için iki kez deneme yapmış ancak başarısız olmuş ,daha sonraları oğlu ve halefi El-Kaim denemeler yapmış ancak Abbâsi hilafetinin askeri yönden güçlülüğünün ortaya çıkması ile başarısız olmuşlardır.

Fatimîler'in doğuya doğru ilerlemesini ancak halife El-Muizi başarmış ve Mısır'ı ele geçirmiştir. Böylece İslam aleminde ilk defa ismen bile olsa Bağdat'a

⁶²Farhad, Daftary, *İsmâilî Literature*, I.B., Newyork, 2004, s. 35.

bağlı olmayan bir hükümet Mısır'a hakim olmuştur⁶³. Fatımîlerin Mısır'ı ele geçirmeleri sadece hükümet değişikliği değil aynı zamanda siyasî , sosyal ve toplumsal bir yeniliğin yanı sıra sistemde ki rollerini de değiştirmiştir. Bu olayların ardından artık Fatımîler dinî, sosyal ve felsefi olaylara ve gelişmelere öncülük edip, bu alanlarda çalışmalar yapmıştır. Ancak Fatımîler İslam dünyasının tümüne hiçbir zaman ve hiçbir koşul altında hakim olamamıştır.

Fatımî halifeleri propagandacılar yani dâîler aracılığıyla İsmâîlîliği yayma politikası gütmüş, bu nedenle de çok büyük bir dâî şebekesi kurmuşlardır . Dâîler aracılığıyla sınırları içinde dışında farklı inançtaki insanlara kendi mezheplerinin esaslarını öğretmeye çalışmışlar ve da'iler yetiştirmek üzere “Darü'l –Hikme” adlı yüksek öğretim ve eğitim müesseseleri kurmuşlardır⁶⁴. Bu akademi bir kütüphaneyi, bir okuma salonunu, içtimalar ve dersler için çeşitli odaları ihtiva ediyordu. Bütün ilimler tedris ediliyor ve bir çok alimler, yardımcıları, kütüphane me'murları burada çalışıyordu⁶⁵. “Dar'ül–Hikme”nin müdavimleri iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım alimler, ikinci kısım cahiller kısmı idi. Alimler kısmı dâîlerin devam ettikleri ve yetiştikleri kısımdı. Cahiller kısmı dokuz derece idi⁶⁶. Burada eğitime başlayan öğrenci ilk olarak dinî mesai ve mukaddes kitapların tefsirini tartışır ve öğrenciye dinî konuların anlatılması kavranmasının çok zor olduğundan ve bu konuları ancak

⁶³ A.Engin Berksaç, a.g.m., s.230.

⁶⁴ Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ankara, 1982, s.207. Darü'l Hikme Fatımî halifesi El Hakimi döneminde açılmıştır. Bu müessese baş dâî tarafından yönetiliyordu. Burada yetiştirilen kimseler uzak ülkelere gönderilip *İsmâîlîğin yayılması sağlanıyordu*.

⁶⁵ W. Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Çev. Fuat Köprülü, Ankara, 1973, s. 169.

⁶⁶ Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah 'ın Cennet Fedâileri*, İstanbul, 1975, s. 53.

derin insanların anlayabileceği telkin edilir; daha sonra bir takım dereceler doğrultusunda öğrenci cahiller kısmından alimler kısmına geçerdi. Fatımî halifeleri, kendilerini kutsiyet çemberi ile kuşatmak için imamların kudsiyeti inancı üzerine kurulmuş mezheplerinin esaslarını öğretmek için bu okulları kurmuşlardır⁶⁷. Bu çalışmaların sonucunda imamların kutsiyet düşüncesi fikri Mısır, Yemen, İran ve Hindistan gibi İslam dünyasının birçok bölgesine yayılmıştır. Hatta bu düşünceler Sünni Emevilerin nüfuzu altındaki Endülüs'e bile sızmıştır⁶⁸. Ancak Fatımîlerin ilk genişleme teşebbüsü uzun süren karışıklıklar, veba ve kıtlık gibi olaylar nedeniyle kesintiye uğramıştır.

Fatımîlerin ortaya çıkması ile İslam dünyası ikiye bölünmüştür. Bir tarafta Sünniliği temsil eden Abbasi halifeliği, diğer tarafta Şiiliği temsil eden Fatımî halifeliği . Şiîler uzun süre Emevilere ve Abbasilere dış geçirememiş ve belli bir süre gizli kalan davalarını Fatımî Devletinin kurulması ile yeniden harekete geçirmişlerdir ve baştan beri yaşadıkları ezikliğe baş kaldırmışlardır. İşte bu süreçte İslam aleminde ayrılıklar daha da artmıştır. Fatımîler mücadelelerinde bir taraftan soğuk savaş ile İsmâîlîliği yayma çalışmalarını sürdürmüşler, diğer taraftan edebiyat ve bilim adamları ile sunniliğe karşı savaşmışlardır.

İslam dünyasına hakim olmakta zorlanan Fatımî hükümeti içinde de bir takım görüş ayrılıkları başlamış, dolayısıyla da çözümler baş göstermiştir. İlk kopmalar Kuzey Afrika'da ki ilk Fatımî halifesinin döneminde farklı görüşlere sahip olan

⁶⁷ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi I(Siyasî Dinî,:Kültürel,Sosyal)*, İstanbul, 1985, s.178.

⁶⁸ Hasan İbrahim Hasan, a.g.e., s.178.

dâiler arasındaki anlaşmazlıkların ardından başlamıştır. Fatımîlerin hilafeti ve hükümet kurmaları İsmâîlîlik’deki ciddi ayrılımları körüklemiştir. Fatımîlere ilk yüz çevirenler Bahreyn Karmatileri olmuştur. Karmatiler önce Fatımîlere Mısır fethinde yardım etmişler, daha sonra Fatımî halifesi el-Muizz’in ‘in orduları ile isteksiz bir şekilde çarpışmışlardır. Bahreyn ve başka yerlerdeki Karmatiler Fatımî halifelerinin imamlıklarını kabul etmedikleri gibi, bekledikleri mehdi’nin Ubeydullah yada haleflerinden biri olduğuna da inanmışlardır. Bu durum ilk Fatımî halifesinin iktidarı sırasında Bahreyn Karmatilerinin onun mehdiliğini tanımak yerine, düzmece mehdi’ye inanmayı seçtikleri o felaket dönemiyle de kanıtlanır ⁶⁹. Daha sonra ortadan kalktıkları görülmektedir. Karmati devletinin yıkılmasından sonra Fatımîlerde önce Haçlı saldırıları sonra iç isyanlar ile sarsılmışlardır.

İsmâîlîler’de ikinci ve önemli bölünme, el-Mustansır’ın uzun hilafeti döneminde ortaya çıkmıştır. İsmâîlîye aleyhtarı olan ordu kumandanlarının hakimiyetlerini kaybetmesi ve Fatımî halifelerinin öneminini yitirmesi şüphesiz ki bunlara sebep olmuştur. Fatımîlerdeki diğer bölünme ise de altıncı halife El-Hâkim’in h.411/m.1021’de gizemli bir şekilde kaybolmasından sonra meydana gelmiştir. Taraftarlardan kimisi o’nun ölmediğini gizlendiğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla Fatımî tahtına halefinin çıkmasını reddederek mezhepden ayrılmışlardır. Bunlar bazı Suriye İsmâîlîler’inin desteğini almışlardır. Sekizinci halife el-Mustansır’ın (h.428-487/m.1036-1094) uzun süren saltanat dönemi ,Fatımî devletinin ihtişamına ve de hızlı gerilemesine şahit olmuştur. Halifenin ölümüyle

⁶⁹ Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s.204.

birlikte İsmâîlî davası ,çok büyük bir iç bölünme ile parçalanmıştır. ⁷⁰Bu parçalanma süresince Fatimî İsmâîlîleri “Nizariyye” ve “Müsta’liye” adlı iki büyük kola ayrılmıştır. Nizariye kolu Hasan Sabbah ile güç toplarken Müsta’liye kolu kısa süre Mısır’da hakimiyetini sürdürmüş daha sonra birbirlerinden farklı kollara ayrılarak Yemen’e intikal etmişlerdir. Buradan Hindistan’a geçen Müsta’liler daha sonra da bölünmeler yaşamışlardır. Daha sonra Akka valisi Bedrü’l-Cemâli halifenin daveti üzerine hakimiyeti eline aldıktan sonra arka arkaya onun oğlu torunu ve birçok taraftarları tarafından işgal edilmiştir. Böylece Fatimîler askeri diktatörlerin yönetimine girmiş ve bir bakıma kukla durumuna düşmüşlerdir.

Fatimîlerin kopmalar yaşamasında ve dağılmalarındaki bir başka neden ise Abbasiler’di. Fatimîler devletin siyâsî tarihi de Abbasilerin’ki gibi üç devreye ayrılır: Abbasilerde erk ve nüfuz ,evvela Araplarla İranlılar arasında müşterek iken daha sonra İranlılara ve en sonunda da Türklere intikal etmiştir. Araplarla Berberilerin müşterek gayretiyle kurulmuş olan Fatimîler devletinde de nüfuz ve hakimiyet evvela Arap ve Berberiler arasında ortaklaşa bir süre devam ettiği halde, bilahâre Berberilere, bunlardan da Türklere geçmiştir⁷¹. Mısır’daki Fatimî Devleti ile merkezi Bağdat’ta olan Abbasi Devleti arasında siyâsî ve mezhebî mücadele bulunuyordu⁷². Abbasiler sünni, Fatimîler ise şii idiler. Abbasî ve Fatimî mücadeleleri uzun yıllar devam etmiştir .

⁷⁰Bernard Lewis, *Haşîşiler* ,İstanbul, 1995, s.28., Rana Gürel, *Bir Osmanlı Aydını İbrahim Ethem Paşa* , Ankara, 2004, s. 287.

⁷¹ Neşet Çağatay, “Fatimîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri”, s.55-61.

⁷² N. Çağatay, İ.A Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi I*, s.70.

İslam dünyasına canlılık kazandıran Sünni Selçuklular Tuğrul Bey'in başkanlığında Abbasi Halifeliği'ni Fatımîler'in eline düşmekten kurtarmıştır. Sonuçta Fatımîler Suriye bölgesindeki yerlerini kaybetmiş ve bu bölgeler 1075'de Selçukluların eline geçmiştir. Böylece 1040'da kurulup genişleyen Selçuklu İmparatorluğunun İslâm âleminin maddi kuvvet ve kudretini temsili sonucunda ,Abbasi halifeliği Şii baskısından kurtulmuştur. Bu doğrultuda Tuğrul Bey'in hedeflerinden biri İsmâîlîliği kökünden imha etmektir .Tuğrul Bey bunun için Bağdat'a gelerek oradan Mısır'a hareket etmek ve Fatımî Devletini ortadan kaldırmak istemiş, bunun için hazırlanarak hareket etmiştir. Tuğrul Bey Bağdat'a varmış ancak Bağdat hükümeti onun maksadını anlayamamış ve on üç ay orada kaldıktan sonra Musul'a geçmiştir. Musul havalisini kardeşine temin ettikten sonra tekrar Bağdat'a dönerek halife ile görüşüp geri dönmüştür. Ancak Tuğrul Bey'in amacını anlayamayan Bağdat halifesi Bağdat'ı Fatımîlere terk edip, kaçmıştır. Bağdat Halifesi, Tuğrul Bey'in yardımıyla başkente dönebilmiş, daha sonra Tuğrul Bey Fatımî askerleri ile savaşmak için hareket etmiş halifeyi kendi eliyle Bağdat'a sokmuş ve sarayına götürmüştür. Bu olaylardan sonra Tuğrul Bey Mısır 'da ki Fatımîler ile uğraşmıştır. Daha sonraki dönemlerde ise Fatımî hükümdarı Müstansır Bağdat'ta yenildikten sonra Halep ve Kudüs'ten çekilmek zorunda kalarak daha sonrada Şam'dan atılmıştır. Böylece Fatımî İsmâîlîleri Suriye'den tamamen gitmiş ve sadece Mısır'ı kurtarabilmişlerdir. Fatımîlerin giderek küçülmesi ve gerilemesindeki büyük faktörler içinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun da payı büyüktür.

Bu arada hızla topraklarını genişleten Selçuklular Fatımîler'in Arabistan'daki durumunu da etkilemiş ve h.461-463/m.1069- 1071 yıllarında Mekke Şerif'i Alpaslan'a, Mekke'de o zamana kadar Fatımî halifesi adına okunan hutbenin artık Abbasiler adına okunacağını ve ezanın ise sunni usulüne göre okunacağını bildirmiştir. Fatımîler iç isyanlar çıkıncaya kadar Şii-İsmâîlî hareketini siyasî alanda çok başarılı bir biçimde temsil etmişlerdir⁷³.

Sonuç olarak Fatımîlerde El-Hakim döneminde biçimlenme ve örgütlenme El-Mustansır zamanında en yüksek dereceye ulaşmış ve bu dönemde genişlemiştir. Fatımî dâîleri çok geniş bölgelere yayılmaya başlamışlar ve davaları özellikle Irak başta Fars, İsfahan, Horasan Rey olmak üzere İran'ın değişik bölgelerinde daha da etkinlik kazanmıştır. İç isyanlar nedeniyle İsmâîlîliğin Mısır'da etkisizleşmeye başladığı sıra da Hasan Sabbah'ın, İran'da ortaya çıkması Şii-Sünni mücadelesine yeni bir ivme kazandırmıştır. Hasan Sabbah kurduğu teşkilat sayesinde Selçuklu ve Sünni ordularını çok uğraştırmış ve zamanla Selçuklular için ciddi bir tehlike oluşturmuş, İsfahan ve civarındaki kaleleri ele geçirmiştir. Amaçları dinî olmaktan çok siyasî idi ve kurulu olan düzeni yıkıp halka kendi inanç ve düşüncelerini kabul ettirerek yeni bir düzen kurmaktı. Abbasiler ile hâmleri Selçuklular onların en önemli düşmanları idi ve kurdukları teşkilat ile bir çok din adamı ve devlet adamını yetiştirdikleri fedâîlere öldürtmüşlerdir.⁷⁴ Hasan Sabbah Alamut kalesine yerleşerek halkı İsmâîlîye'nin diğer bir adı olan Bâtınîlik mezhebine davet etmeye başlamıştır. Selçuklu, siyasî bakımdan hemen her zaman Fatımîlere karşı üstünlüğünü korumuş

⁷³ Bernard Lewis, a.g.e., , s.x.

⁷⁴ Bernard Lewis, a.g.e., s.ix.

ve Fatimîler' den Suriye'yi almış, Mısır kapılarına kadar dayanmıştır⁷⁵. Ancak Hasan Sabbah ve diğer Alamut yöneticileri uzun yıllar İsmâîlî faaliyetlerini ve hareketlerini sürdürmüşlerdir.

İsmâîlîliğin savunucusu Fatimîler ve sünîliğin savunucusu Selçuklular arasında uzun çekişmeler yaşanmıştır ve bu dönem İslam dünyası açısından karışık bir dönemdir. İslam'daki iki zıt kutup çubuğunun bir ucunda Fatimîler, diğer ucunda ise Abbasiler ve Selçuklular boy göstermiş ve karışık heterojen bir İslam toplumu oluşmuştur. Bağdat'ta bir takım çatışmalar yaşanırken, bunların büyümesindeki en önemli etken ise Büveyhoğulları olmuştur. Buveyhoğulları İsmâîlîliğin gelişmesi için çaba harcamışlar ve Abbasiler halifelerinin sünîliği destekleyen tavrı bu düşmanlığı arttırmıştır. Ancak zayıflamış ve dağılmış olan Büveyhoğulları hanedanını ortadan kaldıran ve Suriye 'ye kadar tüm Sünnî dünyasını hakimiyetleri altına da toplayan Selçuklular, İsmâîlîliğin kalesi Mısır'ı alamadıkları için Fatimîleri tam olarak ortadan kaldıramamışlar ancak bu görevi Selçukluların İmparatorluğunun bir nevi uzantısı olan Eyyubiler başarmıştır.

1-Musta'li İsmâîlîleri

Fatimîlerde yaşanan iç karışıklıklar sonucunda iki kola ayrılan İsmâîlîler Musta'li İsmâîlîleri olarak Mısır, Suriye, Yemen ve diğer bölgelerde yayılmışlardır. İsmâîlîliğin bu kolu Nizari İsmâîlîliği karşısında ayrı bir kol oluşturmuşlardır. Bu kola Batı İsmâîlîleri de denmektedir. Mustaliler el-Muntasır'dan sonra iki imam

⁷⁵ Abdülkadir, Yuva, "Selçuklular Zamanında Bâtınî Faaliyetleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C.3, S.2, Elazığ, 1989, s.292.

daha tanımışlar . Bunlardan biri el Mustali'nin oğlu El –Amir ve El Amir'in ölümünün ardından çıkan karışıklıklar sonucunda Fatımî tahtına geçen El-Amir'in kuzeni El Hafız'dır. Daha sonraları ise Musta'liler, El-Hafız'ın imamlık iddasında bulunmasıyla “Hafiziye ve Tayyibiye” olarak iki kola ayrılmışlardır.

Hafızıyeler Mecidiye olarak ta bilinmektedir. Bunlar el-Amir'den sonra imam olarak El-Hafız'ı ve ondan sonra gelen Fatımî halifelerini kabul etmişler, Mısır ve Suriye'de daha sonraları yerel hanedanlardan Aden'deki Zureyilerin ve San'adaki Hemdanilerin desteğini görmüştür. El-Hafız'ın ölümünün ardından Fatımîlerin son üç halifesi olarak bilinen El-Zafir El-Fa'iz, El-Adid 'de Hafiziye kolu tarafından imam olarak kabul edilmiştir. Ancak bu İsmâilî kolu Mısır' da Fatımî halifeliğinin yıkılması ile h.463/m.1171'den sonra zaman içinde dağılmış sonra da kaybolmuşlardır.

El-Amir'den sonra El-Hafız ve haleflerini red ederek El-Amir'in oğlu Tayyib'i imam olarak tanıyanlara ise “Tayyibiler” denilmektedir. Tayyibiler önceleri Musta'li İsmâilîlerinin küçük bir azınlığı ile yerel Süleyhi hanedanının açıkça kendisini desteklediği Yemen İsmâilîlerin çoğu arasında destek bulmuş ve kısa bir süre sonra bir dâî mutlak başkanlığında bağımsız bir Tayyibi dava örgütlenmesi kurulması ile Yemen Tayyibi hareketinin ana merkezi haline gelmiştir. ⁷⁶ Tayyibilerin merkezi Yemen'dir. Yemenden sonra Hindistan'da da yandaş kazanmışlar ve daha sonraki dönemlerde Davudî ve Süleymanî olarak gruplara

⁷⁶ Farhad Daftary, *İsmâilîler*, s.306. a.g.y , a.g.y., *İsmâilî Literature*, s.44.

ayrılmışlardır. Yemen'deki Tayyibiler çoğunluğu Süleymanî davasını benimserken , Hindistan'daki Tayyibiler ise Davudî davasını benimsemişlerdir.

Hindistan Tayyibilerinin büyük bir çoğunluğunun desteğini Davud Burhaneddin Kutubşah kazanmıştır. Moğol yöneticileri ile iyi ilişkiler kurduğu için onun döneminde çok fazla olay olmamıştır. Onun yerine yirmi sekizinci dâî Şeyh Adem Safiyeddin'den sonra Davudiler yeni bir bölünme yaşamışlardır. Davudilerin çoğunluğu Şeyh Adem'den sonra Davud b. Kutbşah'ın oğlu Abdül Tayip Zekiyeedin'i tanırken bunu kabul etmeyen Şeyh Adem'in torunu Ali b. İbrahim yeni bir hizip kurmuş ve kendi adıyla "Aliye" olarak bilinen bu hizip çok az sayıda üyesiyle günümüze dek yaşamayı başarmıştır.⁷⁷ Süleymaniler Hindistan'tan çok Yemen'de yayılmışlar ancak Hindistan'da çok az taraftar toplamışlardır. Süleymani dava örgütlenmesi de Fatımî –Tayyibi geleneklerini sürdürmektedir.

Daha sonraki dönemlerde dâîler aracılığıyla Fatımî geleneğini devam ettirmeye çalışmışlardır. Özellikle Tayyibiler Fatımî İsmâilî kurallarının önemli bir kısmını korumuşlar ve her iki kolda kurulan dâî teşkilatı ile gelişen tarihi süreç içinde davalarını sürdürmüş ve örgütlenmişlerdir. Ancak değişen koşullar altında bu teşkilat yapısında ve hiyerarşide değişiklikler yapmışlar ve her iki kolda yaklaşık dört yüz yıllık bir tarihin sonucunda günümüze kadar devamlılıklarını sürdürmüşlerdir.

⁷⁷Farhad Daftary, *İsmâilîler*.,s.350.

2-Nizari İsmâîlîleri

İsmâîlîlerin önceleri İran'da daha sonra Suriye taraflarında kurulan oluşumuna Nizari İsmâîlîleri denilmiştir. Nizari İsmâîlîleri adlarını Nizari'yi desteklediklerinden dolayı almışlardır. Bu mezhep Hasan Sabbah öncülüğünde geliştiği için "E's-sabbahiye" de denir⁷⁸. Bu mezhebe Hasan Sabbah eski düşünceleri yeniden canlandığı için "Ed-Davet'ül-Cedide" de denmiştir. Batılı kaynaklarda Bâtînîlere "Haşîşiler" yada "Haşîşi" de denmiştir. Hasan Sabah'ın çevresine topladığı gençlere haşhaş (afyon) içirmesinden dolayı bu ismin verildiği söylenmektedir. İsmâîlîler için "Haşhaşıyya" tabiri ilk yazılı adlandırma h.517/m.1123 yılında Halife Al-amir adına zamanın Kahire'deki Fatımî rejimi tarafından çıkarılmış Nizari İsmâîlî karşıtı risalede kullanılmıştır. Risalenin adı "İga Sawai'ga al-irgham" idi. Bu risalenin 27 ve 32. sayfalarında Suriyeli Nizariler için iki kez "Hashishiyya" deyimini geçmektedir⁷⁹. Hasan Sabbah'ın teşkilat elemanları yeniden doğuş inancı ile sınırsız itaat koşuluyla yetiştirilmiş birer fedâî idiler. Bu nedenle teşkilatın diğer bir adı "Fedayiün" olmuştur⁸⁰. Yine Batılı kaynaklar "Accini, Arsasini, Assasi, Assasinni, Asessini, Hesesini, Heyssesini, Hashishin" çok sayıda tabirini⁸¹. Nizari İsmâîlîleri için kullanmışlardır. Ancak bu sözcüklerin nereden ve ne şekilde türediğine dâîr birçok yorum yapılmıştır. Bazı batılı araştırmacılara göre , "Assasini" ,Assissani (el-sisani) sözünden bozmaydı ,taş hisarlarda oturan anlamındaki bu ad da Arapça kaya yada hisar anlamına gelen

⁷⁸İbrahim Agah Çubukçu, *Gazali ve Bâtînîlik* , Ankara, 1964, s.40.

⁷⁹ İsmail Kaygusuz, a.g.e., s. 30 .

⁸⁰ Cihangir Gener, *Ezoterik –Bâtînî Doktrinler*, Ankara, 1994, s. 121.

⁸¹ Farhad Daftary, a.g.e., s.39.

assissath (el sisa) sözcüğünden geliyordu⁸². Yine başka bir araştırmacı,“Assasins” Arapça’da bekçiler yada sır bekçileri anlamına gelmektedir” demiştir. Bazılarına göre ise, Haşîş Assasins’den türemiştir. Ancak Müslüman kaynaklarda bu isimlere rastlanmamaktadır. Özellikle Nizariye İsmâîlîler için daha çok “İsmâîlîye, Nizariye, Bâtînîye, Mülhid,Talimiyye gibi tabirler kullanılmıştır. Buna rağmen XIII.yy’dan sonra Suriye (Şam) nizarileri için bazen “Haşhişi” terimini kullanmışlardır.

Bazı araştırmacılar Bâtînlilik ile İsmâîlîliğin aynı anlamda değil de bir Şii kolu olan İsmâîlî mezhebinin zamanla aşırıya kaçmış ve İsmâîlî mezhebinin doktrinlerin saptırılmış bir şekilde kabul eden ve özellikle Hasan Sabah yönetiminde gelişen koluna verilen öznel bir isimdir demişlerdir. Günümüz araştırmacılar Bâtînlilik ve İsmâîlîlik tabirlerini eş anlmalı bütünü kapsayacak şekilde kullanmışlardır. Şehristani Bâtînîyya başlığı altında kesin bir açıklama yapmıştır ve Bâtînliliğin tarafsızca İsmâîlîye ile ilgili olduğunu bize bildirmiştir⁸³.

Çeşitli kaynaklarda, özellikle yabancı kaynaklarda Bâtînîler “devlet, tarikat,fırka ,mezhep, düzen, teşkilat, hareket ,cereyan”vs. gibi sıfatlarla desteklenmek istenmiştir. Ancak tam olarak devlet kuramayan ,aynı zamanda dinî amaç uğruna yola çıkan , İsmâîlî mezhebi doktrinleri dışına çıkıp kendi doktrinlerini getiren, dağlık bölgeleri mekan seçip çeşitli suikastlar yapan , bulundukları bölgelerde Bâtînî olmayan halka huzur vermeyen , Selçuklu topraklarında bazı bölgeleri ele geçirmelerinden dolayı Selçuklu devleti bünyesinde iç devlet gibi

⁸² Farhad Daftary, *İsmâîlîler*, s.42.

⁸³B. Vaux De Cara , a.g.m., s. 679.

varlığını koruyan Nizari İsmâîlîleri için tam olarak nasıl bir terim kullanılması gerektiği meselesi tartışmalıdır. Yurdumuzda genellikle İsmâîlî terimi için genel anlamda belirli bir kavime hitap eden “Bâtînîye”, ”Bâtînî” terimi benimsenmiştir⁸⁴. Haçlı Seferi tarihçileri onları “Assasins” olarak zikrederken Ortadoğu Arap tarihçiler daha genel “Bâtînîa” olarak adlandırmışlardır⁸⁵. Gazzali bu polemige şu şekilde değinmiştir: “Nizari İsmâîlîleri kendileri için en uygun isim olarak E’d-dawetü’l-Hediye (doğru rehberlik misyonu) ya da E’d-davet’ül-Cedide’yi (yeni misyon) , sonraki terimi ise sapkınlık ile bir tutulan anlamı elde etmek için eski misyon terimini kullanmışlardır ve bu da Fatimî İsmâîlî dava’sını kapsamaktadır. Nizari İsmâîlî olan E’d Daveül-Cedide’nin eylemleri Fatimîlerden bağımsızdır ve Hasan Sabbah liderliği altında tek başına kontrol edilebilir”⁸⁶ görüşü savunulmuştur.

D-GÜNÜMÜZ BÂTİNÎLERİ

Günümüzde de İsmâîlî mezhebine bağlı bir çok topluluk yaşamaktadır. Ancak bunlar geniş bölgelere yayılmış dağınık topluluklar halinde eski birlik ve beraberliklerini kaybetmiş, hatta değişik toplumlar içinde kaybolup gitmiş yada yarım yamalak dinî vecibelerini ve siyasî görüşlerini devam ettirebilmişlerdir. Bunlardan bir çoğu toplum olarak azınlıkta kalmıştır. Ancak içlerinden sadece Nizari

⁸⁴ Mesela Mehmet Altay Köymen Bâtînîleri “hareket” olarak , Osman Turan ise Bâtînîleri “teşkilat”,İsmail Kaygusuz ise “devlet” olarak nitelendirilmiştir. Yine Farhad Daftary gibi batılı araştırmacılar Bâtînîleri “devlet” olarak, Bernard Lewis ise “Haşîşiler” adlı çalışmasında “radikal bir tarikat” olarak zikretmektedir. Ayrıca İsmâîlîler Bâtînîye’yi kendileri için kullanmamışlardır.İsmail Kaygusuz ise “,Hasan Sabbah ve Alamut “adlı çalışmasında da İsmailyye inancı ve devleti olarak kullanmıştır. Sonuç olarak Bâtînîler Şii koluna mensup süreç içinde değişime uğramış bir harekettir.

⁸⁵ Nasseh Ahmat Mirza, *Syrian İsmâîlîsm*, London, 1997, s. 3.

⁸⁶ Farouk Mitha, *Al-Ghazali and The İsmâîlîs*, London, 2000, s.19-21.

ve Müsta'li İsmâîlîleri bölgeler arasında yoğunluk göstermiştir. Nizarî ve Müstali'li İsmâîlîleri Hindistan'da Bombay Kalkûta ,Baroda Süert, Ahmedâbad, Haydarâbâd, Sindhpûr, Dohan, Gucerat, Udâîpûr; Pakistan'da Kaçari, Afganistan'da Kâbil, Bedehşan, Pamir'in batısında Ruşan; İran'da daha çok Horasan bölgesinde kain Bircend, Müminâbâd, Nasrâbâd, Mezdâb, Nişabur ve Dizbâd, Yemende Haraz, Havzan, Cebelimergarib, Lehab, Attare⁸⁷ gibi yerlerde yaygın bir şekilde toplum olarak görülmektedir. Ayrıca Yarkent, Kaşgâr, Orta Asya, Doğu Türkistan, Gilgit, Şital ve Hunza'da⁸⁸ küçük Bâtînî grupları bulunmaktadır. Bâtînîlerin bugünkü kesin sayısı bilinmemektedir. Nizarî İsmâîlîleri'nin kesin olmamakla birlikte 20 milyon, Müstali'li İsmâîlîleri 2 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ancak bu grupların sayılarını olduğundan çok gösterme gayretleri bir yana, günümüzdeki bütün İsmâîlîlerin asıl nüfusu 10 milyon civarındadır⁸⁹ da denilmektedir. Günümüz Müsta'li Bâtînîleri Yemen'den Hindistan'a geçmişlerdir. Ve Davudlar ve Süleymaniler olmak üzere iki kola ayrılmışlardır. Müsta'li İsmâîlîleri daha sonraları Hindistan'da Bohra adıyla anılmaktadır.

Bugün bir çok bölgede dağınık halde bulunan Nizarî İsmâîlîleri grubunun takip edeceği ve örnek alacağı düzenli bir yaşam tarzı yoktur. Bunlar daha çok imamların tavsiye ettiği kuralları benimseyip, yaşadıkları ülkenin şartlarına ve yaptırımlarına uymak zorunda kalmışlardır.

⁸⁷ Mustafa, Öz, "İsmâîliye" *D.V.İ.A*, C. 3, s.132.

⁸⁸ Mustafa, Öz, a.g.m., s.132.

⁸⁹ Mustafa, Öz, a.g.m., s.132.

İmam konusu günümüzde de İsmâîlî mezhebinde önemini korumaktadır. Ancak eski gücü yoktur. Özellikle Nizarî İsmâîlî tarihinde yaşanan karışıklık ve yoğunluk, onların geniş alanlara yayılmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda dil problemleri yaşamaktadırlar. İmamların merkezî yol göstericiliğindeki bir otoriteden yoksun kalan bu Nizarî toplulukları özellikle de İran dışında bulunanlar, İran'da gizlice yaşayan Nizarî İmamlarıyla sadece kendilerinin temas halinde bulunduğunu iddia eden yerel dâî, pir ve şeyhler tarafından yönetilmişlerdir.⁹⁰

Bir grup Bâtınî günümüzde Ağa Han liderliği altında Hindistan'da yaşamaktadırlar. Günümüzde Suriye, Lübnan ve Filistin topraklarında hayatlarını sürdürenler altıncı halife el-Hâkim'in h.412/m.1021 yılında ne olduğunun bilinmemesi ve aniden ortadan kalmasından sonra ona bağlı olanlardan bazılarının el-Hakim'in ilahi olduğuna inanmış ve ölmediğine sadece gizlendiğine inanmışlardır. Onun halefinin tahta çıkmasını reddetmişler, Suriye İsmâîlîlerinden destek almışlardır. Günümüzde de bu bölgede yaşamaktadırlar. İsmâîlîliğin bir kolu olan Karmatiliğe ise, günümüzde Irak, Suriye, Hindistan ve Orta Asya, Yemen, Umman, Bahreyn ve Kuzey Afrika'da değişik gruplar içinde rastlanmaktadır. İsmâîlîliğin kolları Karmatiliğin ve Bâtınîliğin vb. günümüzde devam etmesi, Ortadoğu Heterdoksisinin düşünce tarzı, bugün bölgede İsmâîlî, Nusayri ve Dürzi grupları içinde devam etmektedir⁹¹. Aynı şekilde siyasî yapılanma içinde aynı şey söylenebilir.

⁹⁰ Farhad, Daftary, a.g.e., s.481.

⁹¹ Abdullah, Ekinci, "Ortadoğu'da Ortaya Çıkan Fikir Akımları,(8-9Yüzyıllar)", *Fırat Üniversitesi Orta-Doğu Araştırma Merkezi*,C.1 ,S.2, Elazığ, Temmuz 2003 , s.73

Günümüzde Kuzey Pakistan’da da İsmâilî gruplarına rastlanmaktadır. Bugün Pakistan’ın büyük bir alanında yaklaşık yarım milyon İsmâilî vardır. Dilsel ve etnik yönden farklı iki grup vardır. Kuzey Pakistan İsmâilîleri aslında kuzeyde Ghizr ve Gilgit’de konuşlanmışlardır. İsmâilîler Ghizr bölgesini Sünniler ile paylaşmaktadırlar. Rajal ve yerel kurallar XIX.yy. yarısından sonraya kadar bağımsız idi⁹². İsmâilîlerin merkezleştiği bölge Asya’nın merkezi Bedehşan ve Afganistan’ın kuzeybatısının bir kısmıdır. Bunları eğiten yol gösteren “pir”dir. Pir, kutsal yol gösteren ve İmam tarafından gönderilen misyonerdir. Pirlar, İran ve Arap kaynaklarından söz sahibi olduğunu iddia derler. Onların temel kültür dili Farsça’ya dayalıdır. Bu Fatımî ve Alamut dönemi belgelerine dayanılarak tespit edilmiştir. Bu ırsî görev babadan oğula geçmektedir⁹³.

Sonuç olarak Bâtınîler değişik gruplar,tarikatlar ve mezhepler altında bir çok bölgede dağınık halde, birazda asimile olmuş bir şekilde varlıklarını devam ettirmektedirler.

⁹² Nejima Susumu , *Pir,Waiz,and İmam: The Transformation of Socio-Religious Leadership Among the İsmâilîs in Northern Pakistan*, İslamiic Area Studies Project, Tokyo-Japan, 2001, s. 4.

⁹³ Susumu Nejima ,a.g.e. , s.7.

BİRİNCİ BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU İMPARATORLUĞU'NDA BÂTİNÎ HAREKETİ

A-İRAN'DA İLK BÂTİNÎLER (903-1090)

Irak Karmati liderlerinin faaliyetlerinden kısa bir süre sonra Bâtînlilik orta ,batı ve kuzeydoğu İran'da yani Rey , Kum Kaşan ve Hemedan gibi şehirlerde h.260/ m.874 yılında, daha sonraları ise Horasan ve Maverâünehir de yayılmaya başlamıştır.

Rey bölgesindeki ilk örgütlenme ve yayılma Halef el-Hallac adlı bir dâî tarafından yürütülmüştür. Halef el Hallac, Dâî Muhammed Zekeriya tarafından ilgili bir dai seçilmiş ve “ *Rey'e git . Rey, Kum, Kaşan,Save, Rafizi çoktur ve onları Şia'ya davet edersen hemen kabul ederler, işinde kolay başarı sağlarsın*” denmiştir. Nakkaşlıkta üstad olan halifesi Sabiye nahiyesinin Gelin⁹⁴ adındaki köyü kendisine merkez seçmiştir. *Bu köyde uzun zaman nakkaşlıkla geçinmekle beraber sırrını kimseye açamıyordu. Neticede, binbir güçlükte elde ettiği bir adama,”Bu Ehl-i Beytin mezhebidir, zamanı gelmeden kimseye açmamam gerekir, bu fırsatın da ortaya çıkması yakındır. Şimdi yalnız öğren, onu görünce bu mezhebepten gafil olmaman gerekir”*⁹⁵ dedi. Daha sonra “ *köyün ileri gelenlerine aynı şekilde mezhebinini öğretti. Günlerden birgün, devlet ileri gelenlerinden biri Gelin köyünden geçerken, köyün dışındaki yıkık bir mescitten bir*

⁹⁴ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e.,s. 236., Farhat Daftary, “İsmâîlî Tarihi ve Kuram”ı adlı eserinde Halef'in yerleştiği yer olarak Rey dolaylarındaki Peşapuya bölgesindeki Kuleyn Köyü'nü göstermektedir.

⁹⁵ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e.,s. 236

ses geldiğini duydu, mescide yaklaşarak olup bitenleri anlamak istedi. Bı sırada halife adamlarına mezhebini anlatıyordu. Köye döndüklerinde zaman halka ‘Ey insanlar, bu adamın söyledikleri yalandır, onun etrafında toplanmayın, onun söylediklerini duydum, köyümüzün başına felaket gelmesinden korkuyorum’ deyince halifenin dili tutulup tek kelime söyleyemedi, işlerin kötüye gittiğini anlayınca kaçıp Rey’e gitti’’⁹⁶. Yani kısa bir süre sonra Sünni yetkililer tarafından bulunduğu bölge tespit edildilmiş Rey’e kaçmış ve orada gizlenmiştir.

Gelin köyünden bazıları onun mezhebine inandığı için onun yerine oğlu Ahmet b. Halef’i getirdiler. Ahmet Rey ‘de gizli bir şekilde kendi mezhepleri için çalışıyordu. Gelin köyünden Gıyas adında biri Ahmed ‘i kendi görüşünü benimsetti ve onu halkını mezhebine davet etmesi için halef tayin etti. Gıyas mezhebine esasların anlatan Kitâbu’l-beyan adında bir kitap yazdı. Kitabı Kuran-ı Kerim ayetleri, Resûllah’ın hadisleri, Arap atasözleri ve şiirler ile süslenmiştir. Kitapta ayrıca oruç, namaz ve diğer şer’i kelimelere lügat manası veirlmiştir. Gıyas ‘ın namını duyanlar Kum, Kaşan ve Âbe şehirlerinden gelip, etrafında toplanıp bu mezhebi öğrenmeye başlamışlardır. Ancak Abdullah Zaferânî halkı onların aleyhine tahrik edip bunları yeniden ortadan kaldırmak için plan yaptı. Rey’den kaçarak Horasan’ a giden Gıyas Merv-i Rud bölgesine yerleşti. Ve orada Emir Hüseyin Ali Mervezi’yi mezhebine kattı. Emir Hüseyinin davet kabul etmesiyle birlikte onun hakimiyeti altında bulunan Talikan, Meymene, Herat , Gürcista ve Gur bölgeleri de bu mezhebe katılmış oldu. Gıyas Merv-i Rud’a mezhebi yayması için başka birini tayin edip kendisi yeniden Rey’e döndü.

⁹⁶ Nizâmü’l-Mülk, a.g.e.,s. 236.

Nişabuye civarında da Ebu Hatun denilen birini halka davette bulunması için kendisine halife seçti . Daha Horasan'a gitmeden halkı mezhebe davete başladılar.Rey halkına yakın zamanda mehdinin çıkacağı vadinde bulunduklarından, Karmatiler bu söze inanmışlardır.Ehl-i sünnet, Gıyas'ın geri geldiğini ve mezhebine tekrar davette bulunduğunu haberini alınca onu yakalamak istedi. Vaat ettiği zamanda mehdi çıkmayınca Gıyas yalancı durumuna düştü. Şiiler onun mezhebinde bir takım kusurlar bularak, ona öfkelenip, onunla alakâlarını kestiler.Ehl-i sünnet ve'l-cemaat da onu yakalamak istediğinden, bu işten elini çekip gitti. Nereye gittiği bilinemedi⁹⁷. Bu olaylardan sonra Rey halkı artık Gıyas'ın yeğenlerinden Halef'in çevresinde toplanmaya başladılar. Bu halefin adı Ebu Cafer Gebr idi. Ebu Cafer hastalanınca oğlu Ebu Hatem yerine halef olmuştur. Ebu Hatem özellikle Taberistan, Gürgen,Azerbaycan, İsfahan gibi bütün şehirlere dâîlerini göndererek halkı kendi sözlerle inanmaya davet etti. Rey emiri ahmed b. Ali onu davetini kabul etti ve Bâtînî oldu⁹⁸.

Ancak sonra Deylemliler Taberistan Alevilerine saldırdı. Gelişen olaylar neticesinde Ebu Hatem Rey'den gelip Deylemliler katıldı. Deylemlilerin reisi olan Şeba Şirû ile görüştü ve kendilerinin aleyhine verilen fetvalara cevap vermeye çalıştı. Ancak Ebu Hatem'de kaçtı ve kaçtığı yerde de öldü.

Gıyas'ın etkisiyle İsmâîlî mezhebine katılan Ebu Abdullah el Hadim ise hareketin ilk baş dâîsi olarak Nişabur'u merkez olarak seçmiştir. Daha sonraları

⁹⁷ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e.,s. 236

⁹⁸ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 238

Hadim'in yerini h.307/m. 919'da Fatımî halifesi Ubeydullah el Mehdi tarafından gönderilen Ebu Said el Şerani almıştır. El Şerani Horasan bölgesinde önde gelen askeri kişilikler arasından bir çok mürit toplamıştır.

Kuzeydoğu İran ve o bölgenin daha sonraki dâisi Hasan b. Ali el Mervezi olmuştur. O çok güzel konuşan Horasan felsefecilerinden biridir. İran bölgesindeki ilk dailer Rey çevresindeki köylerde yoğun bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Hasan b. Ali Mervezi'nin dai olarak seçilmesindeki en önemli neden daha çok cahil ve köylü halkı mezhebe katılmasını sağlaması ve aynı zamanda yönetimde bulunan kişileri de mezhebe dahil etmek için ikna edebilmesidir. Hasan b. Ali Mervezi padişahın güvendiği kişilerden biridir. Bu da ona ayrıcalık ve dai olurken çevresinden dolayı öncelik verilmiştir. Hasan b. Ali Mervezi ölüm döşeginde iken kendi yerine dai olarak Orta Asya'daki Nekşab kasabasının Bazda köyünden parlak bir filozof olan Ahmed el Nesefî'yi atamıştır. Ali Mervezi öleceği zaman yerine dai olarak Muhammed b. Ahmet Nahşebi'ye bıraktı. Onu yerine bir naip bırakarak Ceyhun'u geçip ,Buhara ve Semerkant'a gitmeye çalışmasını vasiyet etti. Bıraktığı naip bulunduğu yerde halkı işinin güçlenmesi için bu mezhebe davet etmeye çalışmalıdır. 'Horasan emiri ayanından Nasr b. Ahmet'in ve devlet büyüklerinin mezhebini kabul etmelerini sağlamalısın' dedi. Hasan Mervezi bu vasiyetini bitirince öldü⁹⁹. Muhammed Naşebi'nin daveti kabul edildi. Naşebi'i Merv'e gitmek için yola çıktı. Buhara'da işlerin iyi gitmediğini görünce davette bulunamadı. Daha sonra Nahşebi'ye geçti. Orada Horasan emirin nedimi olan Bekir Nahşebi arasında yer alan ve emirin debir- i has'ı olan Eş'abla da dostluk

⁹⁹ Nizâmü'l-Mülk, *a.g.e.*, s. 236

kurarak onu da bâtinîliğe davet etti. Oradaki seçkin eşrafı kendi mezhebine dahile eden Muhammed Naşebi'ye burada birini bırakıp, Buhara'ya gitmesini söylediler. Naşebi bunun üzerine Buhara'ya gitti.

Buhara'da Nasr b.Ahmet ile tanıştı. Bunun üzerine Muhammed Nahşebi'yi Horan emirinin huzuruna götürdüler. Onun bilginlerini överek, kendisine saygı gösterdiler. Nasr b. Ahmed'i mezhebine davet etti. Ve Muhammed Nahşebi artık davetini açıktan yapmaya başladı. Nasr b.Ahmet'tin Bâtınî olması emirleri kızdırmıştır ve gelişen olaylar sonucunda Nasr b.Ahmet tahtını oğluna bıraktı . Oğlu Nuh tahta oturunca Muhammed Naşebi'nin başını koparttı. Ve o bölgedeki tüm Bâtınîleri yakalayıp başlarını koparttı. Nuh b. Nasr babasının hapsedip sonra başını kestirince kumandanlar kendisine itimat etmeye başladılar. Ancak padişahlığının 15. yılında Buhara ve Horasan'da dailer yeniden ortaya çıktı ve halkı davet etmeye başladılar. Bu davete daha çok babaları ve dedeleri bu mezhep için öldürülenler katıldılar. Bu zamanda Emir Seyyid Mansur Nuh'un veziri Ebu Ali Belami, Irak Horasan sipahsaları Alptekindi. Hacı Sebugtekin ile Mansur Baykara büyük hacip Yahya Eş'a Fergana, Serheng Hüseyin Sebicab valisi idi . Ebu Abdullah Ceyhani ve Cafer gibileri ise Bâtınîlerin reisleri idi. Bu mezhebin dailiğini yapan iki kişi vardı.Biri Ebu'l -fazl Zengürz ,diğeri de Atik namı ile anılan tek gözlü kör bir adamdı. Halk padişahın bütün yakınlarının Bâtınî olduğunu sandı.Ünlü Tûs emiri Mansur Abdürrezzak'ta Bâtınî oldu. ¹⁰⁰Ancak Ebû Mansur'unda daha sonraki Bâtınîler karşı gelişen olumsuz olaylara karşı dayanacak gücü kalmadı zayıflık ve hastalıktan gücünü kaybedip öldü. Ordusu da

¹⁰⁰ Nizâmü'l-Mülk, a.g.e., s. 251

dağıldı. Ve daha sonra Horasan ve Irak bölgesinde bulunan tüm Bâtınîler öldürüldü.

İran bölgesindeki Bâtınî hareketini, İsfahan dailiğinin merkezi Kirman'dan batıdaki Azerbaycan'a kadar İsmâîlî hareketinin yöneticisi olan Abdül Melik b. Attaş sürdürmüştür. Çeşitli kaynaklarda İbn Attaş'ın başka bölgelerde de dava örgütlenmesinin yöneticisi olduğu belirtilmektedir¹⁰¹. İbn Attaş genel olarak faaliyet emirlerini Kahire'de ki merkezden almaktadır. Hasan Sabbah'a İsmâîlî hareketinde ilerleme ve yükselme aşamasında destek olan kişilerden biridir. Onu desteklemiş, dava içine sokmuş ve ayrıca Kahire'de İsmâîlî eğitimi konusunda ilermesi için de talimat vermiştir. İbn-i Attaş Şahdiz kalesinde bir dönem yaşamıştır. Fakat Şiilikle suçlandığı için firara mecbur olmuştur . Ancak İbn-i Attaş'ın oğlu Ahmed babasının kaçışı sırasında onun dini konulardaki fikirlerini paylaşmadığı sanılarak kendisine Şahdiz'de kalma izni verilmiştir.Bununla birlikte o gizli gizli İsmaili davası için çalışmıştır.¹⁰²Ancak daha sonra eşi ve kendisi Şahdiz kalesinin alınması sırasında öldürülmüştür.

¹⁰¹ Ancak zannımızca, İbn Attaş'ın Kuhistan, Irak ve Horasan dâîleri üzerinde bir etkisi olup olmadığı kesin değildir. İbn Attaş başka bölgelerde de dava örgütlenmesinin yöneticisi olabilir ancak yine Horasan, Kuhistan ve Irak'ta faaliyet gösteren dâîler üzerinde bir yetkisi olup olmadığı kesinlikle bilinmemektedir. Bkz.Farhad Daftary, *İsmâîlîler Tarih ve Kuram*, Çev. Ercüment Özkaya, Ankara, 2001, s.378.

¹⁰² Bernard Lewis,a.g.e., s.45

B-HASAN SABBAAH DÖNEMİ (1090/1124)

I-Hasan Sabbah‘ın Bâtınîliğe Girişinden Alamut’a Kadar Geçirdiği Süreç

(1072/ 1090)

İran’da Büyük Selçuklu İmparatorluğu zamanında ortaya çıkan daha sonra da Suriye topraklarında gelişmelerini sağlayan Bâtınîler, Hasan Sabbah ile yedi halefi tarafından yönetilmiştir. Devlet yönetiminde çıkan anlaşmazlıklar sonucunda dağılma süreci içine giren Fatımî yönetiminden hem siyasî hem dinî nedenlerle ayrılıp, Büyük Selçuklu İmparatorluğu topraklarında yapılan Bâtınîlerin ve liderleri Hasan Sabbah’ın tarihte önemli bir yeri vardır. Yaşadığı dönemde Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na hem siyaset yeteneği ve üstün zekası, hem de yoğun çalışmaları sonucu rahat vermeyen Hasan Sabbah h.438 /m.1046-47 de Kum şehrinde doğmuştur¹⁰³ ve Himyer kabilesindendir¹⁰⁴. Hasan Sabbah’ın kökeni ve açık adı El-Hasan b. Ali b. Muhammed b. Cafer b. El Hüseyin b. Muhammed es-Sabbah el-

¹⁰³ Laurence Lockhart BSOS ‘deki “Hasan Sabbah and The Assasins” adlı makalesinde Hasan Sabbah’ın Kuzey İran’da Rey şehrinde doğduğu söylenmektedir. Yine Cl. Huart ‘ın First Enctlopedia of İslam 1913-1936’da ki(1987-Köln, Newyork) “İsma’iliya” adlı makalesinde de Rey şehri olarak geçmektedir.Bunlar dışında da bazı kaynaklarda doğum yeri rey olarak gösterilmektedir. Cuveyni a.g.e, Bernard Lewis a.g.e ve Farhad Daftary ‘de a.g.e, ise Hasan Sabbah Rey şehrinde değil Kum şehrinde doğmuştur . Rey şehrine sadece dinî eğitim almak için gitmiştir .

¹⁰⁴Yusuf Ziya Yörük, *Hz. Muhammed ‘in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi*, Ankara, 2001, s. 18-19. Himyer kelimesi Habeşçe olup koyu renkli anlamındadır. Milattan 300 yıl kadar sonra Hadravat egemenliğini kaybettikten sonra bu Seba ve Zu Reydan kralı bundan sonra uzatılarak kullanılmıştır. Sebalıların devamıdır. Himyeriler Reydan şehrine hakim olmuşlar ve Zu Reydan namıyla anılmaktadırlar.Himyeriler putlara taparlar ve onların eski putları çok ünlüdür. Bernard Lewis, *The Assassins*, London , 1985, s. 38.

Hımyeri'dir¹⁰⁵. Babası Yemen'den Küfe'ye, Küfe'den Kum'a göç etmiştir¹⁰⁶. Hasan Sabbah'ın babası ilmi seven ve bilgili kişiliği sayesinde oğluna iyi bir eğitim ortamı sağlamış ve oğlunun eğitimi ile bizzat ilgilenmiş, ona kelim, mantık felsefe, matematik alanlarında eğitim aldırılmıştır. Hasan Sabbah yedi yaşında din adamı olmak istemiş ve bu isteğini babasına bildirmiştir. Bunun üzerine babası onu dailerin önemli merkezlerinden biri olan Rey'e göndermiş ve eğitimine bu şehirde devam etmiştir. Hasan Sabbah bidayette hoca Nizamettin Tûsi, hakim Ömer Hayam ve Nîşaburi ile birlikte birlikte Kibar-ı Ulema-yı Horasan'da imam Muvafık Nîşaburi'nin dersine katılmışlardır. Bunların üçü de matematik, fatt-ı zeka ile mutsavvıf olduklarından kısa süre akli bilimlerde birlikte olmuşlardır¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Alaaddin Ala Melik Cuvayni, a.g.e, s.535 . Ahmed Ateş,"Gazali'nin Bâtınîlerin Belini Kıran Delilleri, Kitab Kavasım Al-Bâtînîya", *İlahiyat Fakültesi Dergisi* , C. 1-11, Ankara , 1954, s. 24. Şerafettin Yaltkaya , *Fatimiler ve Hasan Sabbah, Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası,Tersin II, İstanbul, 1928.*, Farhat Daftary , *A Short History of the İsmâîlîs*, Traditions of a Muslim Community, Edinburg Unuversity Press, Edinburg, 1999, s. 123 .

¹⁰⁶ Bernard Lewis, *Fedâîyan-ı İsmâîlîye*, Nşr. Feridun Bederahi, Taberistan, İran, 1348, s. 57.

¹⁰⁷ Gürel Nazlı Rana, *Bir Osmanlı Aydını İbrahim Ethem Pertev Paşa*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2004, s.289. Birçok kaynak Ömer Hayam, Nizâmü'l-Mülk ve Hasan Sabbah arkadaşlığının olmadığından bahsetmiştir.Çünkü kaynaklara göre 408(1018) de doğan Nizâmü'l-Mülk ile 518 (1124) de ölen Hasan Sabbah'ın ve 626(1132)de vefat eden Ömer Hayyam'ın çocukluk arkadaşı olmaları pek mümkün değildir. Rivayete göre üçünün okul arkadaşı olduğundan ve ilerde kim yüksek makama geçerse o kişi o makamı diğer iki arkadaşı ile paylaşmak üzere yemin etmiştir. Geçen zaman içinde Nizâmü'l-Mülk vezir olmuş,Ömer Hayam tanınan bir ilim adamı olmuş, Hasan Sabbah ise Selçuklu imparatorluğunun mali işlerinde görev almıştır. Ancak Hasan Sabbah veziri kötüleyip bir takım yolsuzluklar yapmış ve saraydan firar etmiştir ve intikam almak için Bâtınîlere katılmış olduğu söylenmektedir. Ancak bu rivayetlerin kesinliği yoktur. Bkz. Kazvini Müstevfi, *Tarih-i Güzide*,1336, s.517, İbrahim Kafesoğlu , *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, s. 129-130.

Hasan Sabbah aslen İmamiyeşia mezhebindendir. Ancak o babasının da bağlı olduğu İmamiyeşia mezhebine Fatimî da'isi olan Emire Zerrab ile karşılaşınca kadar bağlı kalmıştır. Hasan Sabbah'ın doğum tarihi bilinmemektedir ancak o daha genç birisiyken Fatimî propagandası için çaba harcamıştır¹⁰⁸.

Hasan Sabbah 17 yaşında İsmâilî Şiiliğine dönmüş ve Fatimî davasını üstlenmiştir¹⁰⁹. Kendisi bu konuda *“Çocukluk çağı günlerinden 17 yaşındayken çeşitli dallarda öğrenim görmek için büyük bir aşk hissediyordum ve din okuluna gitme dileğim oldu. 17 yaşına kadar araştırma yaptım ve bilgileri dikkatlice inceledim”*¹¹⁰ demektedir. Daha sonraları Emir Zerrab'tan etkilenecek İsmâilîye mezhebini tanıyıp ona inanmaya başlamıştır. Hasan Sabbah çok küçük yaşlarda İsmâilîlerin etkisinde kalmıştır. Onun İsmâilîliği nasıl tanıdığını ve kabul ettiğini Tarih-i Cihanguşa'da şu şekilde anlatılmaktadır: *“Ben atalarımın mezhebi olan şia mezhebinin 12 imam kolundandım. Rey'de Mısır Bâtınîlerinin mezhebinden Emire Zerrab adlı bir kişi vardı. Rey o dönemde İsmâilî dâîlerin faaliyet merkezidir. Onunla mezheplerimiz hakkında tartıştık. O dâîma benim görüşlerimi çürütür, mezhebimi küçük düşürürdü. O sırada benim de inancım kuvvetli değildi. Karşı koymama rağmen onun sözleri kalbimde yer ediyordu. Derken ağır ve tehlikeli bir hastalığa yakalandım. Kendi aşırı taassubum yüzünden bu düşüncemi kimseye*

¹⁰⁸ K.V. Zettersteen, “Al-Hasan b. Al-Sabbah”, *E. J. Brill's First Encyclopaedia of İslam* 1913-1936, C. III Leiden, New York , Kobenhavn, Köln, 1987, s.276.

¹⁰⁹ Nadia Eboo Jamal, *Surviving The Mongols Nizari Quhistani and the Continuity of İsmâilî Tradition in Persia*, I.B. Tauris, London/Newyork, 2002, s 33.

¹¹⁰ Bernard Lewis, *The Assassins*, London, 1985, s. 38.

açıklayamadım. Kendi kendime Eğer, Allah gecinden versin ecel gelirse gerçeğe kavuşmadan öleceğim dedim. Bende meydana gelen bu inanç değişikliği yüzünden kimsenin müdahalesi olmadan o hastalığı atlattım. Bunun yanında Bu Necm Sarac adlı birinden Bâtınîlerin mezhebi hakkında bilgi istedim. O bana ayrıntılı izah ve açıklamalarda bulunduktan sonra o mezhebin sırlarını öğrendim”¹¹¹.

Hasan Sabbah kendi da'ilerinin yaptığı gibi Bâtınîliğe davet edilmiş ve kendi inancının görüşleri çürütülerek Bâtınîliğin sırları verilmiştir. Hasan Sabbah'ın dava örgütlenmesindeki ilk faaliyeti ise şu şekilde olmuştur: O dönemde Fatimî dâîleri Mısır'ın dışındaki birçok bölgede yayılmış bir durumda aktif halde idiler. Hasan Sabbah'tan önce Büyük Selçuklu topraklarındaki Bâtınîler kendilerine merkez olarak İsfahan'ı seçmişlerdir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, İsfahan dâîliğini merkezi İran'daki Kirman'dan batıdaki Azerbaycan'a dek Bâtınî hareketinin yöneticisi olan Abdül Melik b. Attaş üstlenmiştir. İran bölgesi baş da'isi olarak bilinen İbn Attaş¹¹² Rey'e geldiğinde Hasan Sabbah'ın mezhebe girişini onaylamış ve dava örgütlenmesinde görev vermiştir. Rey'den ayrılıp İsfahan'a giden Hasan Sabbah İbn Attaş'ın yardımıyla Mısır'a gitmek için yola çıkmıştır. İbn Attaş ondan Fatimî halifesi Muntasır'ın yanına gitmesini istemiş ve orada Bâtınî mezhebi hakkında daha iyi eğitim alabileceğini söylemiştir. Bunun üzerine Hasan Sabbah iki yıl gibi bir süre İbn Attaş'ın vekili olarak çalışmalarını sürdürmüş ve daha sonra Azerbaycan, Meyyâfârikin, Musul, Sincar, Rahbe, Dımaşk, Sayda ve Sur üzerinden Akka'ya varıp

¹¹¹ Alaaddin Ala Melik Cuveyni, a.g.e., s. 38-89.

¹¹² Farhat Daftary'nin “İsmâîlîler.. “adlı çalışmasında İbn Attaş İran ve Irak baş dâîsi olarak geçmektedir.

deniz yolu ile Mısır'a geçmiştir¹¹³. Mısır Fatimî halifesi Mustansır, Hasan Sabbah'ı hucceti seçmiş ve onun adına ilerde davette bulunmasını istemiştir. Hasan Sabbah'ın Mustansır ile görüşüp görüşmediği hakkında kaynaklarda farklı görüşler bulunmaktadır. İbn'ül Esir'e göre Mustansır ile görüşmüştür. Ancak, Cuveyni'nin eserinde geçen şu paragrafa göre ise “*NihayetH. 471/M.1078-9 yılında Mısır'a ulaştım, orada kaldığım yaklaşık bir buçuk yıl zarfında Mustansır'ın huzuruna çıkamadım. Fakat beni övdüğünü duymuştum*”¹¹⁴ demiştir. Buradan da anlaşılabacağı gibi Hasan Sabbah'ın gerçekten Mustansır ile görüşüp görüşmediği muallakta kalmıştır.

Hasan Sabbah Mısır'da bir süre yaşadktan sonra h.475/m.1082'de İsfahan'a geri dönmüş ve dokuz yıl İran'da kalmıştır, İran'da kaldığı sürede, İran'ın çeşitli bölgelerini dolaşarak Bâtınîliğin propagandasını yapmıştır.¹¹⁵ Hasan Sabbah ilk olarak Kirman ve Yezd'e oradan Huzistan'a, daha sonra Damgan'a geçmiş o bölgelerde İsmâîlî faaliyetlerini sürdürmüştür. Bundan sonra, giderek İran'da

¹¹³ Abdülkerim Özeydın, “Hasan Sabah”, *T.D.İ.A* ,C. 16, s. 347. Hodgson, Marshall G.S., *The Order of Assassins*, Gravenhage, 1955, s.72, Farhat Daftary , *A Short History of the İsmâîlîs*, Traditions of a Muslim Community, Edinburg, 1999, s. 122., Hamdullah, Müstevfi, *Nüzhet'ül Külûb*, Tahran, 1913, s. 41

¹¹⁴ Yine bazı kaynaklarda Hasan Sabbah'ın Mustansır ile görüştüğü söylenirken bazılarında görüşmediğinden bahsedilmektedir. İbrahim Ağâh Çubukçu onun 471 yılında bir tacir kıyafetinde Horasan'da Mısır'a giderek Fatimî halifelerinden al-Mustansır ile görüştü ve Bâtınîliğe iyice bağlandığını belirtmektedir. (Bkz. A.Ü. İlahiyat Fakültesi İbahilik ve Bâtınîlik,C. XVIII, Ankara, 1970.)

¹¹⁵ Heinz Halm, *The Fatimids and Their Traditions of Learning*, I.B. Tauris, The Insitute of İsmâîlî Studies, London, s. 59. , Müstevfi, *Nüzhet'ül Külûb*, Tahran, 1913, s. 41 İran bölgesinde Hasan Sabbah'tan başka El-Kirmanî, El-Muayyed al Şirazi, Nasır-i Hüsrev hepsi ayrı ayrı dâîlik yapmıştır.

hakimiyeti ele geçiren Büyük Selçuklu toprakları içinde bulunan Deylem bölgesinde İsmâîlîği yaymaya başlamıştır. Deyleman dâîliğine getirilen Hasan Sabbah Alamut kalesini ele geçirmek için planlar yapmaya başlamış, Kuzey İran’a yani Hazar Denizi kıyılarında Gilan ve Mazenderan gibi dağlık bölgelerde çalışmalarını hızlandırmış ve burada tam üç yıl çalışmış, İsmâîlî mezhebinin propagandasını yapmış, halkı İsmâîlîği davası etrafında toplamak için o bölgelere yeni da’iler göndererek etkisi altına almıştır. Ancak halk içinde etkisi altına aldığı kişiler genellikle mevcut yönetimden hoşnut olmayan kişiler olmuştur. Bu arada Selçuklu veziri Nizâmü’l Mülk h.485/m.1092 onun faaliyetlerinden rahatsız olmuş ve devleti parçalayacak tehlikeli bir güç olduğunu düşünerek Hasan Sabbah’ın yakalanması emrini vermiştir. Nizâmü’l-Mülk’ten kaçan Hasan Sabbah arkadaşı Ebu’l Fazl’ın yanına sığınmış ve yeni davetten söz etmiştir. Hasan Sabbah’ın kararlılığına arkadaşı Ebu’l Fazl ilk önceleri inanmamıştır. Bir rivayete göre Hasan Sabbah İsfahan’da kimseye görünmeden mezhebine girmiş olan Reis Ebu’l Fazl’ın evinde kalmıştır. Orada kaldığı süre içinde reis sık sık yanına gelir ve onunla çeşitli konularda sohbet etmiştir. Hasan Sabbah bir gün yönetimden şikayeti sırasında Sultan’ın taasubundan, devlet erkanının baskısından söz ettikten sonra; *“Ne yazık! Eğer kendime iki taraftar bulsam bu memleketin altını üstüne getiririm”* demiştir. Bu söz üzerine Reis Ebu’l Fazl aşırı yorgunluktan korkudan, endişeden ve tehlikeli günler geçirmekten Hasan Sabbah’ın ruhi bunalıma düştüğünü sanmıştır. Kendi kendine bu adam Mısır’dan Kaşgar’a kadar adına hutbe okutan ve para bastıran, bayrağının altında binlerce süvari ve piyade bulunan ve bir işaretiyle dünyanın altını üstüne getirebilecek güçte bir hükümdarın ülkesini iki kişiyle nasıl olur da ortadan kaldırabilir diye düşünmüştür. Hasan’ın ruhi bunalıma düştüğü düşüncesi içini kemirmeye

başlamıştır. Kendi kendine, o böyle boş söz söyleyecek adam değil muhakkak akıl hastalığına yakalanmıştır demiş ve Hasan Sabbah’a belli etmeden bildiği bir tedavi yöntemini ona uygulamak için harekete geçmiştir. Bu tür hastalıklara iyi gelen kokulu şerbetler ve dimağı güçlendirici yiyecekler ve içecekler sunmuştur. Hasan Sabbah bu yiyecekleri görünce hemen Ebu’l Fazıl’ın aklından geçenleri anlamıştır¹¹⁶ ve davası uğruna o bölgeden kaçarak Kirman’a daha sonrada Kazvin’e gitmiştir. Daha sonra Rudbar vadisine giderek “beldetü’l-ikbal” dediği Alamut Kalesi’ne yerleşmiştir.

II-Alamut’un Ele Geçirilmesi (1090)

Hasan Sabbah’ın mekan olarak seçtiği Alamut, Deylem sınırında Rûdhane-i Alamut vadisiyle Tâlekan nehrinin birleştiği yerden Kazvin’in kuzeydoğusunda yer alan ve yüksekliği iki bin metreyi aşan kayalar üzerine kurulan bir kaledir. Rudbar vadisi kayalıkların yanısıra ağaçlık bir yerdir.¹¹⁷ Alamut Kalesi bölgede bulunan Elburz sıradağlarının en yüksek doruğunu oluşturmaktadır. Elbruz sıradağları İran’ın yüksek yaylarını Hazar denizinin alçak ovalarından ayırır. Alamut kalesi kısmen Elburz sıradağları ile kuşatılmış durumdadır. Bugün Alamut kayalığı Kal’a-i Guzur Han olarak bilinip¹¹⁸ Türkan-Fisan, Endic-rud, Atan ve Bala-rud isminde dört

¹¹⁶Alaaddin Ata Melik Cuveyni, a.g.e., s.542, Lochart Laurence, “Hasan-ı Sabbah and The Assassins”, *BSOS*, London İnstitution, Cilt V, London, 1928-30, s. 677 Kazvini Müstevfi, a.g.e., s.517.

¹¹⁷ G.S., Hogdson Marshall, *The Order of Assasins*, Gravenhage, 1955, s.73. Farhad Daftary, *A Short History of İsmâilîs, Traditions of a Muslim Community*, Edinburg,1999, s. 124. Kale günümüzde Tahran’ın 100 km. kuzey batısında bulunmaktadır.

¹¹⁸ İsmail Kaygusuz, a.g.e., s.20.

nahiyeden ibarettir¹¹⁹. Kale dışı kapalı ve verimli bir vadi üzerindedir. Alamut'un kelime anlamı kartal eğitimidir. Alamut, aluh amut kelimelerinden meydana gelmektedir¹²⁰. Deylem dilinde kartalın derisi ya da kartal yuvası anlamı da taşımaktadır¹²¹. Kaleye, uzunluğu 54 km, eni ise en geniş yerinde 5.4 km olan Rudbar vadisindeki Alamut ırmağından dik ve çıkıntılı kayalar arasındaki dar bir boğazdan girilmektedir¹²².

Alamut kalesi Deylemli hükümdarlardan biri tarafından kurulmuştur. Hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Deylemli hanedanlarından biri olan Custani hanedanından Vehsudan b. Merzubanda h.143/m.760 yılında Alamut kalesini yaptırmıştır¹²³. Rivayete göre bu hükümdar bir av esnasında eğitilmiş kartalını salıvermiş, kuş da kayalık bir çıkıntının üzerine konmuştur. Hükümdar görüntünün askeri değerini fark ederek derhal oraya bir kale inşa ettirmiştir¹²⁴. Nitekim Custani beylerinden biri Alamut kalesini beylik merkezi yapmıştır. Ancak kale çeşitli kişiler tarafından daha sonra yeniden imar edilmiştir. h.246/m.840'da Taberistan Alevileri'nin reisi Hasan b. Zeyd ed-Dâî İlalhak tarafından yeniden inşa edilmiştir. Alamut kalesi daha sonra yani 919'lu yıllarda Hüsrev Firuz'un oğlu Custanilerden İsmâîlîliği kabul eden ilk yönetici olduğu anlaşılan Mehdi'ye geçmiştir. Hasan

¹¹⁹ A. Zeki Veli Togan , “Alamut” *İ.A* , C.1, İstanbul, 1955, s.289.

¹²⁰ Alaaddin Ata Melik Cuveyni, a.g.e., s.537, Abdülkerim Özaydın, ”Alamut”, *D.İ.A.*, C.2, İstanbul, 1988, s. 336.

¹²¹ Farhad Daftary, *A Short History of the İsmâîlîs*, 1999, s. 121. Kazvini Hamdullah Müstevfi, *Tarih-i Güzide*, İran, 1339, s.519.

¹²² Bernard Lewis, *Fedâîyan-ı İsmâîlî*, Bederahi, Nşr. Feridun, İran, 1948, s.39.

¹²³ Farhad Daftary, *İsmâîlîler...*, s.204.

¹²⁴ Bernard, Lewis, *Haşîşiler*, Çev.Ali Aktan, İstanbul, 1995, s.37.

Sabbah tarafından merkez olarak seçilen Alamut kalesi daha öncede İsmâîlîler tarafından merkez olarak kullanılmış, belki de bu nedenle Hasan Sabbah, eski İsmâîlîliğe dönüş yaparak mekan olarak da Alamut kalesini seçmiştir, diyebiliriz. Ebuzziya Teyfik kale hakkında şu bilgileri vermektedir: *"Bu bir kaledir ki Kazvin eyaletinin garb tarafında Sin Nehriyle Sultaniye arasındadır. Dâi-i Kebir diye maruf olan Hasan bin Zeyd, Taberistan hakimi iken h.146/m.763 inşa etmiştir. Aslı Alamut'dur. Halk dilinde Alamut(tali, baz) manasındadır. Kalenin bulunduğu mahalle ve havalisine (Zalkan) denir*¹²⁵. Sultan Melikşah'tan önce kale o zamanlar yüce mehdi ismini almıştır¹²⁶. Yine Marko Polo h.671/m.1273'da Alamut kalesi yakınından geçerken burasını *"o iki dağ arasında bir vadide dünyadaki her türlü meyve ile dolu normale göre çok büyük ve güzel olan bir bahçeyi duvarla çevirmiştir. Orada her tarafı yaldızlı ve güzel resimlerle süslü eşi görülmemiş en güzel evler ve en güzel saraylar bulunuyordu. İçinden şarap, süt, bal ve su akan kanallar vardı. Burası her türlü müzik aleti çalmasını, çok güzel şarkı söylemesini ve seyretmesini bile başlı başına zevk olacak kadar iyi dans etmesini bilen, dünyanın en güzel kadınları ve kızlarıyla doluydu"*¹²⁷ şeklinde anlatmıştır. Yine *"Alamut kalesindeki cennet bahçesine erkekler giremiyordu. Sadece şeyhin öngördüğü kişiler girebilmekteydi. Bahçeye gizli bir yoldan girilebilirdi ve bu yol çok dikkatli bir şekilde korunuyordu başka yerden bahçeye girmek mümkün değildi. Bahçede sayısız giysi, yatak takımı, erzak ve arzu edilebilecek her şey vardı. Burada değersiz*

¹²⁵ Ebuzziya Teyfik, Hasan b. Sabbah, Ankara, 1699, s. 9.

¹²⁶Hamdullah Müstevfi Kazvini , a.g.e., s.519.

¹²⁷ Serpersi Saykeski, *Tarih-i İran*, Çev. Seyyid Fahreddin Takiyyi Fahr Dayi Geylani, Tahran, 1377, s.53, Bernard Lewis, Çev.Ali Aktan, İstanbul, 1995, s.6. , Makro Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, Harikalar Kitabı 1, Çrv. Işık Ergüden, İstanbul, 2003, s.119

*şeylerden asla bahsedilmemektedir ve oyundan, aşktan ve eğlenceden başka bir şeyle vakit geçirmeye izin yoktu. İpekler altınlar içinde yüzen bu genç hanımlar bahçelerde ve saraylarda çılginca eğleniyorlardı, çünkü hizmet eden bu kadınlar kapalı kalıyorlardı ve hiçbiri açık havada görülmüyordu*¹²⁸ diye eklemiştir. Hasan Sabbah yeni kaleye surlar ve su kuyusu yaptırmıştır. O kalenin eteğine uzak mesafelerden yeraltı su kanallarıyla su getirmiştir. Kalenin çevresine meyve ağaçlarından fidanlık yapmıştır¹²⁹ Cüveyni ise eserinde, Büveyhoğullarından Fahrü'd-Devle adına kaleme alınmış bir kitap bulduğundan ve eserden Alamut hakkında birçok bilgi aldığından da söz etmiştir. Yine önemli bir kaynak olan Süllemi dediği Ebu Ali el-Hüseyin b. Ahmet b. Muhammed es-Sülemi el-Beyhaki'nin Ahbar-ı Vulat-ı Horasan adlı eserinde *“Süllemi Tarihinde şunlar yazılıdır”* deyip, Alamut hakkında şunları yazmaktadır: *“O kale (yani Alamut) çok sağlam bir şekilde inşa edilmişti. Demir bile bu duvarlara işlemez oradaki küçük bir taş parçasını yerinden oynatamazdı. Taşların ve kayaların içinde çeşitli uzunlukta ve genişlikte taş ve kireç kullanılarak büyük hacimli su depoları yapmışlar. Kayadan evler yontuğumuz ayetinin dediği yerine*

¹²⁸ Makro Polo, *Dünyanın Hikaye Edilişi*, Harikalar Kitabı 1, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, 2003, s.119 (Ancak Marco Polo'nun Alamut kalesini görüp görmediği kaynaklarda tartışma konusudur. Bir çok kaynak bu konuya açıklık getirmiştir. O bölgeden geçtiği tarih 1273 yılıdır. O bölgeden geçtiği tarihte Alamut Moğollar tarafından yıkılmış ve harabeleri kalmıştır. Yani 1256 yılında fiili olarak Moğollar tarafından yıkılan Alamut kalesi hakkında sadece geçtiği bölgelerde duyduklarından bahsetmiş olabilir. Ayrıca birçok araştırmada kalede fedâiler için bir cennet bahçesi olduğundan bahsedilmektedir. Kaledeki cennet bahçesinin doğruluğu tam olarak kanıtlanamamıştır. Ancak kalenin etrafında Hasan Sabbah tarafından oluşturulan meyve bahçeleri vardır. Bu bahçelerde değişik tatlarda meyveler yetiştirilmiştir. Kale'de ki sosyal hayat hakkında çok fazla bilgi bulunmadığından, cennet bahçesinin varlığı gibi bir çok şey muallakta kalmaktadır.

¹²⁹ Richard Robert, “Madden The Turkish Empire”, *Christianity and Civilization*, London 1862, 175.

getirmişlerdi. Bunun dışında şarap, sirke, bal ve çeşitli sıvı ve katı yiyecekler için ambarlar ve mahzenler inşa etmişler sanki bina kuran ve dalgıçlık yapan şeytanları onun buyruğuna verdi tarifine uymuşlardı. Bu binaları etraflı olarak Kısas-ı Mübin’de anlatılmış olan insan eliyle yapılmış o görkemli binalara benzetebiliriz. O kale yağma edilip yiyecekler çıkartılırken yağmacının biri bal deposunu su havuzu sanmış ve yunus balığı gibi oraya dalmıştı. Bahru ırmağından kalenin dibine kadar bir su yolu açmışlar ve kalenin yarısını dolaşan o su kanalının önünü taşla kesmişlerdi. Kalenin biraz aşağısında dizini andıran taştan havuzlar vardı. Kaleden inen su depolanmak için orada birikir fazlası dışarı atılırdı. Ta ki Hasan Sabbah’ın zamanında yani 170 yıl önce konmuş olan bazı sıvı ve katı yiyecekler oradaki depolarda bozulmadan kalabilmişti Bâtınîler onların bozulmadan kalmasını Hasan’ın kerametine bağlamışlardır. Bunlardan başlarsak orada bulunan savaş araç ve gereçlerini burada anlatacak olsak birkaç cilt kitap daha yazmamız gerekir”¹³⁰ demiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi Alamut kalesi Bâtınîler için en uygun mekanlardan biri olmuş ve çok iyi donatılmıştır. Yine Hulagu kaleyi ele geçirdiği zaman kalenin yıkımı için bir çok asker ve devşirmeyi görevlendirmiştir. Duvarlara kazma işlememiş ve önce evlerin damlarını daha sonrada duvarlarını yıkmak için uğraşmışlardır.

Hasan Sabbah’ın kaleyi ele geçirmesi ile ilgili bir çok rivayet vardır. Bunlardan en çok bahsedilene kalede bir süre kendinî tanıtmadan yaşadığı rivayetidir. O, kalede yaşadığı sırada adının Dehhuda olduğunu söylemiştir. Kalede yaşayan

¹³⁰ Alaaddin Ala Melik Cuveyni, a.g.e, s.574.

Alevi¹³¹ onun gerçek kimliğini öğrenince kaleden ayrılmaya karar vermiş. Ayrılmadan önce Hasan ona gizli olarak mezhebe girmiş olan Girdkuh ve Damgan yöneticisi Reis Muzaffer Mustavi'ye iletmesi için bir mektup vermiştir. Mektupta Reis Muzaffer'den Alamut kalesinin karşılığı olarak Alevi'ye üç bin altın dinar ödenmesini istemiştir¹³². Marshall G.S Hodgson'da "The Order of Asasins" adlı eserinde Hasan Sabbah'ın "Dehduda" adıyla h.483/m.1090'de büyük kale Alamut'a geldiğinden ve gizlice orada yaşadığından, üç bin dinar verdiğinden ve Muzaffer Reisten bahsetmektedir.¹³³Yine Müstevfi, Tarih-i Güzide adlı eserinde olayı şu şekilde anlatır: *"Hasan Sabbah yüce mehdiye dedi ki bu kale bizim melikliğimiz olmadığı için orada ibadet etmeyi caiz görmüyorum yoksa uygun yer olmayınca inek postu gibi gelir. Bu kaleyi bana sat. O deriyi kötü durumdan kurtar ve kalede uyuşturucu madde çek ve de ki kalenin tamamı bizindir. Yüce mehdinin durumuna engel olmadı kaleye onunla geçti ve Hasan Sabbah 3 bin dinarı yüce mehdi reis Muzaffere verdi ve kaleye oturdu"*¹³⁴. Yine başka bir kaynakta şu şekilde geçmektedir: *"Tabaristan Alevilerinin reisi Hasan b.Zeyd tarafından kurulan Kazvin civarındaki Rudbar vadisinde yalçın kayalar üzerinde kâin, Alamut Kalesi'ni ele geçirmeyi tasarladı. Önce bu kalenin hemen yanında bulunan Endicrûd ahalisini ikna etti, buradan Sultan Melikşah namına Mehdi adında bir alevinin muhafaza etmekte olduğu Alamut'a karşı taaruza geçti. Sonra hile ve kurnazlıkla kaleye girdi*

¹³¹ Burada kişiyi muhtemelen Tabaristan Alevilerinin reisi Hasan b.Zeyd olmalıdır.

¹³² Alaaddin Ata Melik Cuveyni, a.g.e., s,537. Farhat Daftary, *A Short History of İsmâilîs*, Traditions of a Muslim Community, 1999, s. 124.

¹³³ Marshall G.S. Hodgson, *The Order of Assassins*, Gravenhage, 1955, s.74.

¹³⁴ Hamdullah Müstevfi Kazvini, a.g.e, s. 519. Hacı Reşideddin Fazullah Hemedani, *Camil-el Tevarih*, Tahran, 1338, s. 1118.

ve ona inanmak gafletine düşmüş olan Mehdiyi reis Muzaffer tarafından ödenecek üç bin dinâr mukabilinde terk etti(H.6 Receb. 483/ M.5 Eylül 1090)¹³⁵. Serpersi Saykes de “Tarih-i İran” adlı eserinde Alamut kalesinin kurnaz bir metot ile alındığından bahsetmektedir. Bu hikayelerin yanı sıra mitolojik bir öyküden de bahsedilmektedir. Bu öyküye göre Hasan Sabbah Mehdi’den Alamut’ta üzerinde oturacağı bir sığır derisinin kaplayacağı kadar toprak parçası istemiş o da kabul etmiştir. Seyyidina Hasan bir öküz derisinin ince ince sırim çekerek tüm kaleyi kaplayacak duruma getirip kaleye sahip olmuş¹³⁶. Çeşitli kaynaklarda anlatılan rivayetlere göre Hasan Sabbah Alamut kalesini hiç savaşmadan, ya Bâtınîliği yaymak için da’ilerin kullandığı metotları kullanarak veyahut da üstün zeka oyunları ile elde etmiştir. Kaleye bir şekilde girmiş ve muhafızı oradan kovmuştur. Ancak başka bir ihtimal de Hasan Sabbah’ın kaleyi satın almış olabileceğidir. Hasan Sabbah orayı kendisine karargah haline getirip kurmaya çalıştığı Bâtınî teşkilatının temellerini atmayı düşünmüştür.

Hasan Sabbah Alamut’a yerleşince dört bir tarafa da’iler göndermiş, Fatımî halifesine bağlı olarak çalışmıştır. Alamut kalesi Hasan Sabbah için planlarının gerçekleştireceği sağlam bir dayanağı olmuştur. Moğol istilası ile yıkılmasına kadar Bâtınîliğin her bakımdan beyni mesabesinde idi¹³⁷. Alamut kalesinin ün kazanmasının asıl nedeni Hasan Sabbah’tır. Hasan Sabbah’ın Alamut kalesini almasında ona yardımcı olan en önemli dâîler Kirmanlı bir tüccarın oğlu Hüseyin

¹³⁵İbrahim Kafesoğlu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, s.132.

¹³⁶İsmail Kaygusuz, a.g.e., s.21.

¹³⁷İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s.210.

Kaini ile cesur ve gözüpek Türk asıllı Kiya Buzurg Umid, Tuslu bir esnaf Hamdan, Belucistanlı eski bir köle olan Abu Ali ile Abu Tahir, Seyyid Hüseyini, Abdulmelik bin Attaş, Abu Hamza sayılabilir¹³⁸.

Bütün bunların sonucunda Alamut kalesi önemli bir mekandır ve Bâtınî propagandası içinde önemli bir merkezdir. Dolayısıyla kale uzun yıllar Bâtınî kalesi olarak tarihte yerini almıştır.

III- Teşkilatlanma ve Diğer Kalelerin Zabtı

Hasan Sabbah Alamut kalesini aldıktan sonra teşkilatlanmaya önem vermiştir. Büyük Selçuklular zamanında Sultan Melikşah'ın(1063-1097) ölümünün ardından çıkan iç karışıklıklardan, Sultan Muhammed Tapar ve Berkyaruk arasındaki taht mücadelesinden yararlanan İsmâilî dâîsi Hasan Sabbah önemli bölgelerdeki kaleleri ele geçirerek Selçuklu topraklarında etkinliğini artırmıştır. Deylem'de Alamut kalesini ele geçirdikten sonra Kuhistan'daki kaleleri almıştır. Bundan sonra ise, Damgan'ın kuzeyindeki Mansurakuh, Mihin, Demavend bölgesindeki Ustuvanend, daha sonraları en önemli merkezlerden biri halini alacak Girdkuh, Tikrit, Rudbar bölgesinin en büyük kalesi olan Alamut'un batısında ve Gazvin'e yaklaşık 40 km uzaklıktaki Lamsar kalelerini ele geçirmiştir.

Büyük Selçuklu topraklarında Hasan Sabbah önüclüğünde Bâtınîlik tam yayılmış ve güçlenmiş iken Fatımî halifesi El-Muntansır h. 426-487 / m.1035-1094

¹³⁸ Faik Bulut, a.g.e., s.173.

Kahire’de ölmüştür. El-Muntasır vefat ettikten sonra karışıklıklar çıkmıştır ve onun yerine Müstal’i Billah geçmiştir. Bir grup İsmâîlî de Muntasır’ın yerine Nizari’nin geçmesini istemiştir. Hasan Sabbah da Muntasır’ın en büyük oğlu¹³⁹ Nizari’nin halifelik makamına geçmesini istemiş ve onu desteklemiştir. Ancak istediği gibi olmamıştır. Bunun üzerine Hasan Sabbah Nizari adına hutbe okutmuş, hatta oğullarından birini Alamut’a Nizari’yi getirmeleri için göndermiştir. Nizari hemen Fatımî meclisinden kaçmış, Kuhistan tarafına geçip bir yaşındaki oğlunu Hasan Sabbah’a bıraktıktan sonra kendisi de bir sene orada kalmıştır¹⁴⁰. Bu gelişmeler üzerine Hasan Sabbah’ın arası Muntasır’ın başkumandanı Bedrûl-Cemalî ile arası bozulmuş ve hatta Bedrûl-Cemalî’nin, kendisine zıt düşen ve muhalefet eden Hasan Sabbah’ı hapse attırdığı da rivayet edilmektedir. Gelişen olaylar sonucunda parçalanan İsmâîlîlerden Nizari İsmâîlîleri yani Bâtınîler Fatımîlerden bağımsız bir şekilde mücadelelerine devam etmiş, zaman içinde hem doktrin hem de siyasî anlayış açısından tamamıyla kopmuş Büyük Selçuklu Devleti sınırları içinde yeni özerk bir teşkilat kurmaya çalışmıştır. Hasan Sabbah ve Bâtınîlik Zubdet’ün-nusre adlı eserde şu şekilde tasvir edilmiştir: *“Rey ahalisinden bir adam vardı , bunun sanatı yazıcılıktı yeryüzünde seyahat etti, bu suretle hali ve şanı gizli kaldı, nihayet meydana çıktı baş kaldırdı, fitne kıyametinin bütün envanını ayağa kaldırdı, elde edilmeyecek kaleleri ve müstahkem mevkilleri az bir müddet zarfında zabdetti, katil ve fetk gibi feci işlere başladı, büyüdü. Bunların halleri ahaliye gizli kaldı, devletin*

¹³⁹ M.G.S Hogdson, “The İsmâîlî State”, *The Cambridge History of İran*, Cambridge at The Universty,, Newyork, 1968, s.437. Serpersi Saykes, *Tarih-i İran*, Çrv.Seyyid Fahreddin, Takiyyi Fahr Dayi Geylani, Tahran, 1377, s. 52 .Farouk Mitha ,*Al-Ghazali and The İsmâîlîs*,London, 2001, s.20.

¹⁴⁰ Nazlı Rana Gürel, a.g.e, s. 287.

*casus teşkilatı olmadığından gizli suretle devam etmişlerdir.*¹⁴¹. Ancak bu olaylar sırasında bile Bâtınîler Hasan Sabbah başkanlığında propagandalarını Büyük Selçuklu topraklarında gizlice sürdürmüşlerdir.

Bu arada Sultan Tuğrul Bey döneminde gelişen Büyük Selçuklu Devleti , Alp Arslan döneminde yükseliş dönemini yaşamıştır. Melikşah dönemi ise İmparatorluğun en görkemli dönemi olmuş ve Doğu ve Batı’ da geniş fetihler yapılmıştır. Bu dönemde Melikşah’a Ebu’l Feth denilmiştir. Yine aynı dönemde Büyük Selçuklu İmparatorluğu’na tabi olarak Anadolu’da Anadolu Selçuklu Devleti , Kirman ve çevresinde Kirman Selçuklu Devleti, Suriye ve Filistin çevresinde ise Suriye ve Filistin Devleti varlıklarını devam ettirmektedirler. Aynı zamanda Müslüman olan ve olmayan bir çok emirlikte Büyük Selçuklu İmparatorluğuna tabi olarak hüküm sürdürmüşlerdir. Büyük Selçuklu İmparatorluğunda uzun yıllar vezirlik yapmış olan Nizamü’l Mülk’ün Bâtınîler tarafından öldürülmesinin ardından Melikşah’ın da ölmesiyle, Büyük Selçuklu İmparatorluğu fetret dönemi içine girmiştir. Sancar, (m.1097-1118) imparatorluğu yeniden toparlamaya çalışmış ve ikinci İmparatorluk dönemini kurmuştur. Sancar’ın ölümüne kadar Irak, Kirman ve Suriye Filistin Selçuklu Devletleri Büyük Selçuklu İmparatorluğuna bağlı kalmıştır. Anadolu Selçuklu devleti ise bağımsızlığını ilan etmiş ve varlığını bu şekilde devam ettirmiştir.

¹⁴¹ El-Bundari,(İmad Ad-din Al-Katib al-İsfahani),*Zubdat al- Nuşra va Nuhbat al Usra*, Çvr.Kıvameddin Burslan,(Irak ve Horasan SelçuklularıTarihi) , Ankara , 1999, s. 67.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu açısından ise İslam dünyasının liderliğini ele aldıktan sonra karşılaştığı ve uğraşmak zorunda kaldığı en büyük problemlerden biri Şii ve Sünni çatışması olmuştur. Şii'ler çeşitli bölgelerde en az Selçuklular kadar teşkilatlanmışlardır. Özellikle Fatımîler İsmâîlî devletlerinin şii kolunun başını çekmiştir. Kurulan İsmâîlî devletleri ve teşkilatları arasında Selçuklulara tek kafa tutabilen Fatımîler h.296-463/m.909-1171 olmuştur. Selçuklular onlara karşı çok geniş bölgelerde mücadeleler vermiştir. Dolayısıyla Mısır, Kahire, Hicaz, Yemen, Suriye, İran'ın batısı ve Irak bölgesi Selçukluların Bâtınîlere mücadele bölgesi olmuştur. Büyük Selçuklu İmparatorluğu Fatımîlere karşı hem siyasî ve askeri hem de ilim ve düşünce alanında mücadele vermiştir. Fatımîlerin açmış olduğu medreselerde yetişen İsmâîlî da'ilere karşı Sultan Alparslan ve Nizâmü'l-Mülk'ün açtığı medreseler, Fatımîlere karşı ilmi yönden mücadele etmenin en iyi aracı olmuşlardır.

Selçukluların uğraşmak zorunda kaldıkları şii problemlerinin en başında İsmâîlîyye'nin daha çok terör ve katliam yapanı olan¹⁴² Hasan Sabbah öncülüğündeki Bâtınîlik gelmiştir. Hasan Sabbah öncülüğündeki Bâtınîlik hareketinin amacı bir bakıma Büyük Selçuklu devletinin sosyal düzenini sarsmaktır¹⁴³.

¹⁴² Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti(1040-1092)*, İstanbul, 2002, s. 210.

¹⁴³ Bâtınîler h.460/m.1070 yıllarında Selçuklu imparatorluğunda Abdal Melik b. Attaş liderliği altında İsfahan'da gizli tutulurken, Hasan Sabbah sorumluluğunda son sürat hareket etmiştir. Farhad Daftary, *İsmâîlî Literature*, London, 2004, s.34.

Hasan Sabbah öncülüğündeki Bâtınîlerin ilk işi Nizâmü'l-Mülk'ü öldürmek daha sonra kaleleri feth etmek olmuştur¹⁴⁴. Nizâmü'l-Mülk'ün ölümünden kısa bir süre sonra Melikşah'ın ölümü ile de Büyük Selçuklu İmparatorluğunun içine düştüğü karışıklıklar Fetret döneminde, Bâtınîler çok fazla yayılma imkanı bulmuştur.

Hasan Sabbah yeni kaleleri feth ederek askeri yönden, fikri mücadeleler ve propagandalar yaparak sosyal yönden olmak üzere iki yönlü güçlenmiş ve teşkilatlanmıştır. İslam dünyasını tek görüş altında toplama çabası içinde bulunan Bâtınîler sünni olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun içine sızıp en önemli engeli ortadan kaldırmaya, yıkmaya çalışmışlardır. Bu teşkilat veya hareket daha öncede belirttiğimiz gibi daha çok Melikşah'ın son yıllarında kendinî göstermiştir. Bunlar sanki daha çok adeta devlet içinde devlet kurarak¹⁴⁵ uzun süre yaşama imkanı bulmuşlardır. Dağınık yaşamalarına rağmen kendilerine muhalefet edenlere karşı gerektiği zaman hemen toparlanıp tek güç olmuşlar ve bu nedenle de İran bölgesinde bir çok kaleyi istila edip, çeşitli alanlara yayılmışlardır.

Bâtınîler, büyük bir İmparatorluk olan Selçukluları düzenli bir ordu ile alt edemeyeceklerinin bilincindeydiler. Bu nedenle kendilerine strateji olarak Selçuklu topraklarında Hasan Sabbah öncülüğünde bazı önemli bölgeleri tespit edip alan alan, lider lider boyun eğdirmeye yönelik parça stratejisi benimsemişlerdir. Bu nedenle bu parçalı siyasal ve toplumsal yapıyı içerden feth etmek için olabildiğince çok sayıda üssü ele geçirip buralardan eş zamanlı bir ayaklanma başlatma stratejisi

¹⁴⁴ Bundari, *Tarih-i Silsile-i Selçuki*, Çev. Muhammed Hüseyin Celili , İran -Tahran , s.77.

¹⁴⁵ Mevdudi, *Selçuklular Tarihi I*, Ankara 1971, s.39.

benimsemişlerdir ¹⁴⁶. Öncelikli olarak kaleleri ele geçirip kendilerine değişik merkezler kurmuşlardır. Bu kalelerin en meşhur ve etkin olanları şunlardır: İsfahan Kalesi, Alamut Kalesi, Vesnemkuh Kalesi , Halincan Kalesi, Üstünavend Kalesi, Erdehen Kalesi , Girdkuh Kalesi, En-Nâzır Kalesi , Et-Tunbûr Kalesi, Halâdhân Kalesi ,Lammasar Kalesi, Şahdiz Kalesi., Banyas Kalesi ,Lencan Kalesi,Erdemen Kalesi ‘dir. Bu kalelerden Lencan Kalesi İsfahan sınırındadır. Huzistan ve Tunbur Kalesi ise Erencan’a iki ferseng¹⁴⁷(6km.)tir. Mesasi kalesi Cebel Saamaveh yakınında, Masyab Kalesi ise Gazvin yakınındadır. O bölgeye başka kaleler de inşa edilmiştir¹⁴⁸.

Bâtınîler bu kaleleri genellikle çeşitli metotlar ve hile ile elde etmişlerdir. Öncelikle kale dizdarlarının yada kale sakinlerinin güvenini kazanmış kale içine sızmış ve daha sonrada kaleyi ele geçirmişlerdir. Mesela İsfahan kalesini rivayete göre şu şekilde ele geçirmişlerdir. “*Kale Melikşah tarafından yaptırılmıştır. Melikşah Rumlar’dan ileri gelen biri ile bir gün ava çıkmıştır ,av sırasında iyi cins bir av köpeği yanından kaçıp bu kalenin bulunduğu dağa doğru gitmiştir.Sultan ile yanındaki Rum asıllı şahıs da köpeği takip ederek dağa çıktılar ve köpeği kalenin inşa edildiği yerde buldular. Rum asıllı şahıs sultana:Eğer bizim yanımızda böyle bir dağ olsaydı üzerine istifade edeceğimiz bir kale yapardık dedi. Bunun üzerine sultan orada bu kalenin yapılmasını emretti*”¹⁴⁹ O kaleye bir dizdar tayin edildi. Sultan

¹⁴⁶ Farhad Daftary, *İsmâîlîler..*, S.390.

¹⁴⁷ Fersenk bir ölçü birimidir ve 3 km’ye tekâmül etmektedir.

¹⁴⁸ Hacı Reşideddin Fazullah Hemedani, *Camiü’t-Tevarih*, Yay.Haz. Muhammed Debir Siyagi ,Tahran,1908,s.38 .

¹⁴⁹ İbnü’l-Esir, *El Kamil Fi’t-Tarih Tercümesi (İslam Tarihi)* , C.10, İstanbul, 1987, s.260.

Melikşah devri sona erip İsfahan Terken Hatun'un eline geçince bu dizdar oradan uzaklaştırıldı ve başkası onun yerine geldi.Yeni gelen dizdar Deylemli Ziya adında biri idi. Daha sonra o öldü ve onun yerine Huzistanlı biri görev aldı. Bâtînîler tarafından destek gören ,onun adına mal toplanan ve Bâtînîler tarafından da reis tayin edilen Ahmed b. Attaş onunla bağlantı kurdu. Ahmed b. Attaş dizdar ile iyi anlaşır onun yanında kaldı. Dizdar ölünce Ahmed b. Attaş kaleyi istila etmiştir. Bölge halkı sürekli korku ve endişe içinde yaşamışlardır ve bir köpeğin yol gösterdiği ve bir kafirin tavsiye ettiği bu kalede sonunda elbette fenalık gelecekti¹⁵⁰.

Halâdkah Kalesi de kıvrak zeka ile elde edilmiştir. Bâtînîler bu kalede 200 yıl kalmış ve propaganalarını sürdürmüşlerdir. Kalenin alınışı İbnü'l-Esir'e göre şöyle olmuştur : *“Melikşah Sultan olunca burayı Emir Ünner'e ikta etti , oda buraya bir dizdar tayin etti ve Errecân'da ki Bâtînîleri buraya gönderdi. Bâtînîler burayı satın almak istedilerse de dizdar kabul etmedi bunun üzerine biz hakikat ortaya çıkıncaya ve anlaşıncaya kadar seninle münazara yapmak için adam göndereceğiz dediler o da kabul etti. Bâtînîler dizdara kendisiyle münazara yapmak üzere bir Deylemli gönderdiler .Dizdarın yetiştirdiği bir Memlûkü vardı ,kalenin anahtarını ona teslim etmişti. Bâtînî onu kendi tarafına çekti ,bunun üzerine memlûk efendisinin yakalanıp tevkif edilmesini ve kalenin onlara teslimini kabul etti. Sonunda dizdarı yakalayıp kaleyi onlara teslim etmiştir¹⁵¹.*

¹⁵⁰ İbnü'l-Esir , a.g.e., s.260.

¹⁵¹ İbnü'l-Esir, a.g.e., s.263.

Yine İsfahan'a beş fersenk¹⁵²(15 km.) uzaklıkta bulunan Hâlineân kalesi de Bâtînîler tarafından aynı şekilde alınmıştır. Bu kalenin sahibi Müeyyidülmülk b. Nizamü'l-Mülk'tür. Daha sonra Çavlı Sakavu' ya geçmiştir. Çavlı buraya Türk asıllı birini tayin etmiştir. Bâtînî olan bir marangoz onunla arkadaş olup, güzel hediyeler takdim etmiş ve onun yanından ayrılmamıştır. Sonunda o da bu Bâtînîye güven duyup, kalenin anahtarlarını ona teslim etmiş ve Türk asıllı kale muhafızı ile adamlarına bir ziyafet vermiştir. Bu ziyafet sırasında bunlara içki içirip sarhoş eder. Bu arada İbn Attaş'ı çağırır o da adamlarından bir zümreyle gelir ve Bâtînî marangoz kaleyi onlara teslim eder. İbn Attaş ile adamları da Türk muhafız hariç kaledekileri öldürürler. Türk muhafız ise kaçtığı için kurtulmuştur¹⁵³.

Alamut kalesi de bu şekilde entrika ile alınmıştır. Orada da önce güven kazanılmış kaleye sızılmış ve orada bir süre yaşadktan sonra kale ele geçirilmiştir. Şahdiz kalesi de hile ile alınmıştır. Aksarayı'nın rivayetine göre *Hasan Sabbah etrafa propagandacılar yollarken Abdü'l –Melik Attaş'ı İsfahan'a göndermiş, orada çok sayıda insanı o sapık mezhebin öğretisiyle yoldan çıkarmış, oradan Şahdiz'e gitmiş ve Hakan'ı atlatarak kaleyi ele geçirmiştir*¹⁵⁴.

Üstünâvend kalesi ise Rey ile Alamut şehirleri arasındadır ve Sultan Melikşah'ın ölümünden sonra ele geçirilmiştir. Kale hakimi oradan indirilmiş ve

¹⁵² Fersenk ölçü birimidir ve bir fersenk 3 km'dir.

¹⁵³ İbnü'l-Esir, a.g.e., s..262.

¹⁵⁴ Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Müsâmeretü'l –Ahbar*, Çev.Mürsel Öztürk, Ankara, 2000, s.16-17.

kale elinden alınmıştır¹⁵⁵. Erdeh kalesi ise El Hasan b. Es Sabbah'ın kız kardeşinin oğlu tarafından entrika ile ele geçirilmiştir. Hasan Sabbah ve adamları kendilerini çok iyi yetiştirip zekalarını kullanarak amaçlarına ulaşmaya çalışmışlardır yani mevcut düzen Büyük Selçuklu Devleti iken onu yıkmanın en iyi yönteminin bu olacağını düşünülmüşlerdir.

Daha sonraki dönemlerde Girdkuh kalesi yine çeşitli yollarla alınmıştır. İbn Attaş aracılığıyla Bâtınîliği kabul etmiş olan Damgan yöneticisi Muzaffer adlı bir emir Bâtınîlere yardım etmiştir. Muzaffer kendisine dürüst bir emir süsü vererek amiri bulunan Selçuklu emiri sultandan onun adına Girdkuh kalesini istemeyi ve kendisini oraya kale komutanı olarak tayin etmesini sağlamış ve daha sonra emirle uzlaşarak kaleyi tamir ve tahkim ettirip içini değerli eşya ve erzakla doldurup, bütün hazırlıkları bitir bitmez hemen Bâtınî olduğunu açıklamış ve tam kırk yıl ¹⁵⁶kaleyi Muzaffer yönetmiştir. Bu kale Bâtınîler açısından olarak çok önemli stratejik bir bölgededir. Cüveyni bu hususta “H.505(/M.1164 tarihinde Reis Muzaffer küfür ve sapıklık yuvası olan Alamut’a kurulmuş olan ve islami kurallara uymayan minberin aynısını kurdu. Sonra minbere çıkıp ona gönderilmiş olan hutbenin ve nutkun metnini okudu” ¹⁵⁷ demektedir.

Şahdiz kalesi de Bâtınî dâîleri tarafından büyük bir cesaret örneği gösterilerek ve yine savaşımadan ele geçirilmiştir. Bu kale o dönemde Selçuklu

¹⁵⁵ İbnü'l-Esir, a.g.e , s.262.

¹⁵⁶ Hâce Reşiddin Fazullah Tabib Hemedani, a.g.e., s.32.

¹⁵⁷ Alaaddin Ala Melik Cuveyni, a.g.e., s.553. Reis Muzaffer'in kaleye yerleşmesi ile Hasan Sabbah'ın halefi II.Hasan'nın mücadelesi kolaylaşmış ve işleri yolunda gitmiştir.

Sultanı Muhammed Tapar'ın malikanesi durumundadır. Kale İsafahan şehrinin yakınında bir tepe üzerinde kurulmuştur. İbn Attaş bir süre Şahdiz kalesinde yaşamış ancak şiilikle suçlanarak firara mecbur edilmiştir. Halk ayaklanıp Bâtınîleri katletmişlerdir. Abdülmelik ibn Attaş'ın oğlu Ahmed İsmâîlî faaliyetlerine yeniden hız kazandırmış ve babasının kaçıışı sırasında onun dinî konulardaki fikirlerini paylaşmadığı düşünülmüş ve kalede kalmasına izin verilirken, o gizli gizli Bâtınî davası için çalışmıştır . Bir rivayete göre Ahmet kale kumandanının gözüne girmiş ,onun sağ kolu olmuş ve kumandan öldükten sonra onun yerine geçmiştir denilmektedir.

Lamasar kalesine ise Hasan Sabbah, Alamut'un Rudbar bölgesinde bulunan ve o sırada henüz daveti kabul etmemiş olan Lamasar kalesi halkına Bâtınîlerden bazıları ile Kiya Buzurg Ümid'i göndermiştir. O ve adamları kimseye görünmeden h.495/m.1102 gecesi kaleyi basıp oranın halkını öldürmüşlerdir. Kiya Buzurg Ümid kalede tam yirmi yıl hüküm sürmüştür. Hasan Sabbah onu birkaç kez geri çağırışsa da kaleden aşağı hiç inmemiştir .

Bâtınîler propaganda süresince kasabaları, köyleri tahrip edip, Bâtınî olmayan halkı öldürmüş, diğer taraftan müsait bölgelerde yeni kaleler yaptırmıştır. Rudbar ve Meymundiz adlı müstahkem kaleler yeni inşa edilmiş kalelerdendir. Bu kaleler gibi başka kalelerde inşa etmişlerdir. Alamut kalesi merkez olmak üzere büyüklü küçüklü sayıları elli kadar kaleyi¹⁵⁸zapt etmişler ve çok iyi bir şekilde

¹⁵⁸ Yuvalı, Abdülkadir, “Selçuklular Zamanında Bâtınî Faaliyetleri”, *Sosyal Bilimler (Fırat Üniversitesi Dergisi)*, 1989, C. 3, Sayı 2, s.293.

teşkilatlanmışlardır. Errecanlı kundura ustası Ebu Hazma sayesinde Errecan'ın iki kilometre uzaklığında kurulmuş olan iki müstahkem kaleyi de ele geçirmiş ve yeni faaliyet merkezi yapmışlardır. Bâtınî faaliyetleri bu kalelerden de sürdürülmüştür.

Hasan Sabah'ın Büyük Selçuklu İmparatorluğunu yıkmak için düşündüğü en iyi strateji, kaleleri ele geçirmesidir. Önemli kaleleri ele geçirdikten sonra o bölgelere yerleşmiş Reis Muzaffer, Kıya Bozorg Ümid , İbn Attaş gibi merkezlerdeki adamlardan desteğini alıp yoluna devam etmesi de önemli bir taktiktir. Ancak zaman zaman ona ihanet edenler de olmuştur. Hasan Sabbah teşkilatlanmasını sürdürdüğü bir dönemde Alamut kalesinde bulunan Zeyd Hasani isminde biri gizli gizli kendi adına davette bulunmuştur. Amacı Hasan Sabbah'ı devirmektir. Ancak kısa süre içinde bu durumu anlayan Hasan Sabbah onu öldürtmüştür.

IV-Hasan Sabbah'ın Büyük Selçuklular'la Mücadelesi

Hasan Sabbah'ın liderliğinde iyi bir şekilde teşkilatlanan ve yayılmacı politika izleyen Bâtınîler giderek geniş alanlara yayılmışlar ve faaliyetlerini ciddi bir şekilde sürdürmüşlerdir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun en geniş ve en şaşalı döneminde Bâtınîler kısa sürede Selçuklu topraklarında yayılmaya başlamış ve durum giderek ciddileşmiş ve geniş alanlara fetihler düzenleyen Melikşah'ın artık dikkatini çekmeye başlamışlardır¹⁵⁹. Bu dönemde Bâtınîlerin işgal edip kapandıkları ilk yer Kayin yakınındaki bir şehirdir. Şehir reisi Bâtınî mezhebine mensuptur. Onun yanında toplanıp güçlenmişlerdir. Kirman'da ,Kayin'e giden bir kafil e oradan

¹⁵⁹ İbnü'l-Esir, a.g.e, s.259.

geçerken şehrin reisi , adamları ve Bâtınîlerle birlikte onların üzerine saldırıp öldürmüşlerdir. Bir Türkmen hariç hepsi ölmüştür. Halk ve Kadı el-Kirmani ile Bâtınîlere karşı koymaya çalışmışlarsa da başarılı olamamışlardır.

Büyük Selçuklu tarafında ise Melikşah Bâtınîler ile mücadele etmeyi veziri Nizâmü'l-Mülk'e bırakmıştır. Ancak Nizâmü'l-Mülk'ün ölümü ile birlikte Bâtınîler büyük Selçuklu topraklarında yayılmış ve güçlenmişlerdir. İmparatorluğun o dönemde ilgilenmek zorunda olduğu en önemli meselelerden biri Bâtınîler olmuştur. Ancak Sultan Melikşah önceleri askeri mücadeleye pek gerek duymasada, sonraları olayın ciddiyetini kavrayarak onlarla mücadeleyi bir devlet politikası haline getirmiştir¹⁶⁰.

I) Bâtınîlerin Selçuklu Saldırılarına Karşı Alamut Kalesindeki Savunması

Bâtınîler Alamut kalesini ele geçirdikten sonra Selçuklu saldırıları ile uğraşmışlardır. Sultan Melikşah, Yoruntaş ,Kızılsarıg, Kotlaş gibi kumandanları mücadele için o bölgeye sevk etmiştir¹⁶¹ .Ancak bu durum çok fazla devam edememiş, devletin en güçlü dönemi beklide bu dönem (h.464-498/m.1072-1092) olmasına rağmen Bâtınîler bu dönemde gizlice faaliyetlerini sürdürmüş ve merkezi otoriteyi sarmışlardır. Yoruntaş Alamut'u h.498/m.1092'de kuşatarak zaman zaman Bâtınîleri zor durumda bırakmıştır, ancak onlar büyük bir sabır ve güçle bu saldırılara dayanmışlardır. Öyle ki Yoruntaş'ın muhasarayı şiddetlendirmesi ve kalede erzakın bitmesi üzerine Bâtınîler burayı terk etmeye niyetlenmişken, Hasan

¹⁶⁰ Yaşar Bedirhan, a.g.e, s. 205.

¹⁶¹ İbrahim Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, Ankara, 1997, s.70.

Sabbâh'ın , İmam'dan yani Halife Mustansır' dan orayı terk etmemeleri ve yakında başarıya ulaşacakları konusunda emir aldığını söylemesi üzerine kaledekilerin mukavemen gücü yeniden artmıştır. Bu arada Emir Yoruntaş'ın vefat etmesi ile Bâtınîlerin maneviyatı artmış ve bu olayı da Hasan Sabbah'ın kerametine bağlamışlardır. Gerçekten de emirin ölümünden sonra kuşatma kaldırılmış ve Bâtınîler büyük bir tehlikeden kurtulmuştur¹⁶². Bu olay Tarih-i Cihanguşa 'da şöyle anlatılmaktadır:“*Sultan Melîşah'ın emirleri arasında Yoruntaş adında Alamut toprağının yönetimini kendisine verilmiş bir emir vardı. Bu emir sık sık Alamut eteklerine saldırırdı .Hasan-ı Sabbah'ın davetini kabul etmiş ve ona bağlanmış olanları öldürür, mallarını yağma ederdi.O saldırılar sırasında Alamut' ta yeterli erzak biriktirilmediğinden ora sakinlerinin çoğu sıkıntıya düştü. Kaleyi birkaç süvariye bırakıp göç etmeye niyetlendi. Onun üzerine Hasan Sabbah imamdandır yani Mustansır'dan orayı terk etmemeleri yakında başarıya ulaşacakları konusunda emir aldıklarını söyledi. Bu süslü yalan halka büyük bir dayanma gücü verdi ve onların Alamut'ta kalmalarına sebep oldu. Ondan sonra oraya Bedel-i İkbâl adını verdi*”¹⁶³.

Emir Yoruntaş' ın ölümünden sonra rahatlayan Bâtınîler tam nefes almışken, Melikşah Bâtınîlerle mücadele etmesi için Emir Altuntaş ile Emir Koltaş'ı görevlendirmiştir. Emir Altuntaş Alamut'u kuşatmış ,Emir Koltaş ise Kuhistan'da bulunan Hüseyin Kâini'yi sıkıştırmıştı. Ancak Bâtınîler gece yaptıkları bir baskınla h.498/m.1092'de Emir Altuntaş'ı yenip , geri çekilmeye mecbur etmişlerdir.

¹⁶² Alaaddin Ata Melik Cuveyni, a.g.e., s 120.

¹⁶³ Alaaddin Ata Melik Cuveyni, a.g.e., s.540.

Daha sonra Alamut' ta güçlenen Hasan Sabbah farklı bölgelere yayılmaya başlamış, özellikle de en iyi bölgelerden biri İran Afganistan sınırındaki Kuhistan'a çok kolay yerleşmiştir. Kuhistan Rudbar bölgesinden sonra Bâtînîlerin faaliyetlerini sürdürdüğü en önemli yerlerden biridir.¹⁶⁴ Bu bölge halkı zerdüşlüğün etkisini üstünden tam atamamış ve müslümanlığı tam benimseyememiş bir yerdir. Bu nedenle Hasan Sabbah önemli dailerinden Hüseyin Kâinî'yi bu bölgeye göndermiş ve teşkilatlanmasına orada da devam ettirmiştir. Hüseyin Kâinî aynı zamanda Kuhistanlı olması dolayısıyla buradaki çalışmaların kısa sürede başarılı olmasına neden olmuştur. Kuhistan halkı teşkilatlanma sonucunda artık Selçukluları değil, Bâtînîleri benimsemiştir. Bâtînîler çok kısa sürede Kain , Zevzen, Tûn Tabes ve diğer önemli bölgelere de yayılıp güçlenmişlerdir. Bu olaylar Selçukluları ciddi bir şekilde sarsmaya başlamıştır. Bâtînîler ise Selçuklu sınırları içinde artık bir bakıma küçük bir Bâtînî devleti kurmuşlardır denilebilir.

Zaman içinde çıkan olaylar sonucunda Hasan Sabbah'ın ve Bâtînîlerin etkisini Selçuklu topraklarında bariz bir şekilde fark edilmektedir. Hatta gelişen olaylar silsilesi içinde Sultan Melikşah'ın Bâtînîlere karşı tepkisi artmaya başlamış ve bunu açık bir şekilde göstermiş hatta sözle de ifade etmiştir. Veziri Ziyaü'l-Mülk Ebû Nasr Ahmed bin Nizâmü'l-Mülk'ün vezirliği zamanında hazinede çalışan, aynı zamanda hazinenin kethûdalığını da yapan Zeki adlı bir muhasebeci Sultan Bağdat'a gittiğinde Bağdat pazarında suikasta kurban gitmiştir. Katil o an yakalanmış ve öldürülmüştür. Ancak Zeki'nin ne için öldürüldüğü bilinmemektedir. Daha sonra olayı çözmek için sultanı Bâtînî'yi Bâtînîden başkası bilmez fikriyle

¹⁶⁴ Farhat Daftary, *A Short History of İsmâîlîs*, s. 127.

korkudan gizlenmiş ve bir köşeye sinmiş bir Bâtînî'nin yerini buldurmuştur. Bu olaydan sonra Sultan “*Bâtînîler konusu açıldığında ,onlar kalelerindedirler, mahalli orasıdır. Biz oraya gideceğiz ve dibinden koparacağız*”¹⁶⁵ diyerek sözle de tepkisini dile getirmiştir.

Bâtînîlerin daha sonraki savunması Kızıl Sarığ'a karşı olmuştur. Sultan Melikşah Kızıl Sarığ¹⁶⁶ isimli Selçuklu kumandanını Kuhistan bölgesinde Bâtînîlerle mücadele etmesi için gönderirken, o bölgeyi yeniden ele geçirmeyi istemiştir. Arslantaş isimli kumandanı da Hasan Sabbah ve da'ilerini yok etmek için görevlendirip Bâtînî sorununu çözmeye çalışmış hatta bu şekilde davranarak Bâtînîleri iki taraftan saldırıp sorunu kökten temizlemeyi amaçlamıştır. Arslantaş h.485/m.1092'de Temmuz-Haziran aylarında Alamut Kalesini kuşatmıştır. O sıralar Hasan Sabbah kalede çok az adamıyla kalede yetmiş adamıyla bulunuyordu.Arslantaş ve askerlerine karşı kaleyi savunamamış ve bir şekilde Kazvin' de bulunan dâisi Dihdar Ebû Ali'ye ulaşmış ve yardım istemiştir. Bu yardım üzerine Kazvin ,Kuh-i Bara ve Talikan ,Rey gibi bölgelerdeki Dihtar Ebu Ali Ardestanî Alamut'a Hasan Sabbah'a üç yüz adam göndermiş ¹⁶⁷ ve Arslantaş'ın ordusunu bozguna uğratmışlardır. Bu Selçuklu kuvvetlerinin ilk bozgunudur. Bu durum üzerine Melikşah bir kez daha olayın ciddiyetini kavramış ve daha ciddi önlemler almak için girişimlerde bulunmuştur. Diğer taraftan Komutan Kızıl Sarığ Kûhistan tarafındaki Bâtînîleri uzaklaştırma faaliyetlerini uygularken Melikşah vefat

¹⁶⁵ El-Bundari, a.g.e., s. 101.

¹⁶⁶ Tarihi Cihanguşa'da Gızıl Sarığ olarak geçmektedir. Marshall G.S., Hodgson, *The Order of Assassins*, Gravenhage,1955,s.74.

¹⁶⁷ Hamdullah Müstevfi Kazvini, a.g.e. , s. 519.

etmiştir. Rivayetlere göre “*Sultan Melikşah zehirlenerek ölmüştür*”denilmektedir. Bu zehirlenme olayında halife intikam almak isteyen Nizâmü’l-Mülk taraftarları ve Terken Hatun şüphe altındadır¹⁶⁸. Terken Hatun’un Bâtınîlerle işbirliği yaptığından da bahsedilmektedir. Ancak Kaynaklarda Melikşah’ın ölüm tarihi ile ilgilide bir karışıklık vardır¹⁶⁹. Sultanın ölümü Nizâmü’l-Mülk’ün ölümünden hemen sonraki zaman dilimi içindedir. Aynı zamanda Nizâmü’l-Mülk’ün Bâtınîler tarafından katlinden birkaç ay sonra Melikşah’ın ölümüyle Sultan’ın zorlukla denetimde tuttuğu merkez yönetimi dağınıklık yaşayarak öne çıkmıştır¹⁷⁰. Çeşitli kaynaklarda Melikşah’ın ölüm rivayetleri farklı olsa da özde Nizâmü’l-Mülk’ün hemen ardından ölmesi şüphe uyandırmaktadır. Alamut kalesinin kuşatıldığı bir dönemde ve Bâtınîler zor durumdayken hayatını kaybetmesi dikkat çekici bir husustur. Sonuç olarak Bâtınîler Sultan Melikşah’ın mücadeleyi daha çok komutanlara havale etmesi, sultanın daha geri planda kalmasıyla başarı elde etmişlerdir. Bâtınîler çoğunlukla muhatap olarak komutanları ele almış ve onlara saldırılar ve sûikastlar

¹⁶⁸ Erdoğan Merçil , “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Genel Türk Tarihi* , C.3, Ankara, 2002, s.138.

¹⁶⁹ Melikşah’ın ölümü ile ilgili çeşitli kaynaklarda şu bilgilere rastlanmaktadır. O günlerde Melikşah ile Halife arasında tatsızlık vardı ki bazı kötü düşünceli kişiler sultanın ölümünü bu tatsızlığa atfettiler. Ölüm tarihi kaynaklarda 1092 görülürken ay ve günler biraz karışıktır. Mesela İbnü’l Esir ‘in El Kamil Fil Tarih’te de şu şekilde geçmektedir: Hastalığı ateşli humma idi.(15 Şevval /18-19 Kasım1092).Cuma günü vefat etmiştir yazmaktadır. Bundari’nin Tarih-i Silsile-i Selçuki adlı eserinde bu konu şu şekilde geçmektedir. Melikşah ava çıktı.Şevval’in üçünde avdan geri döndü, av etinden yedi ve canından oldu. Şaban 16’da öldü. Yine Müneccimbaşı Ahmet b. Lütfullah Câmiu’d –Düvel’de şu şekilde değinmiştir. Sultan ava çıktı ve Şevval’ın 3 ‘ünde hasta olarak döndü.Yani 485 yılının Şevval ortasında Cuma gecesi vefat etmiştir demiştir .Melikşah’ın vefatı Hasan Sabbah ve yandaşları için önemli bir dönemdir.

¹⁷⁰ Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş (Ortaçağ ve Erken Yeniçağ’da Avrasya ve Orta doğuda Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu)*, Ankara , 2002 , s. 32.

düzenlemişlerdir. Sultanın ölümünden sonra derlenip-toparlan Bâtınîler faaliyetlerine hız vermişlerdir ancak halkın tepkisinden sonra orada tutunamamışlar ve Şahdiz kalesinde toplanmışlardır.

Büyük Selçuklu tarafında ise Sultan Melikşah'ın ölümü ile h.498/m.1092 Büyük Selçuklu İmparatorluğunun fetret dönemi (h. 498-511/m.1092-1118) başlamıştır. Bunun başlıca sebebi bir kaç taht iddiacısının yer aldığı saltanat mücadelesidir.¹⁷¹ Sultan Melikşah'ın ölümü üzerine patlak veren oğulları ve kardeşleri arasındaki kanlı taht kavgaları bu İmparatorluğu çok sarmıştır. Karışık ve buhranlı bir dönem olan fetret döneminde Muhammed Tapar ve Berkıaruk arasında taht mücadeleleri devam etmiş ve bir süre yönetim boşluğu yaşanmıştır. Bâtınîler ise bu durumu avantaja çevirmiştir ve taht mücadeleleri sırasında her iki tarafın askerleri arasına Bâtınîler karışmıştır; bunun sonucu olarak her iki tarafta birbirini Bâtınî olarak itham etmişlerdir. Arada suçsuz bir çok insan ölmüştür. Hatta Bağdat'taki bir Nizamiye Medresesi müderrisi Bâtınî olmakla suçlanmıştır. Ve Halife sayesinde öldürülmekten kurtulmuştur Bu boşluktan yararlanan Bâtınîler geniş bölgelere yayılmış ve kaleler ele geçirmiş ya da inşa etmişlerdir. Bu kaleler arasında Rudbar, Zozan ve Tune'yi ele geçirmişlerdir¹⁷². Bâtınîler Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun önemli yerlerinde adamlarını yerleştirmiş ve bunlar sayesinde Selçuklu topraklarında daha da yayılmayı başarmışlardır. Bunlara bir çeşit casus görevi verilmiştir. Saltanatta gerçekleşmemiş ve gerçekleşecek tüm olaylardan Hasan Sabbah'ın haberi olmaktadır ve suikastlarını da bu casuslar aracılığı ile

¹⁷¹ Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi," *Türkler*, İ. Ü. E. F., C. 4, S.24, s.619.

¹⁷² İsmail Kaygusuz, a.g.e., s. 21.

başarıya ulaştırmışlardır. Bir tarafta taht mücadeleleri bir taraftan hızla yayılan Bâtınî propagandacıları Büyük Selçuklu İmparatorluğunu zora sokmuştur. Aynı zamanda Haçlı seferleri de dağınık bir şekilde meliklerin elinde yönetilen Selçuklu hükümetini çok yıpratmıştır. İslam dünyasında şii-sunnî çatışması yaşanırken, batıda Papalar, kutsal toprakların “kafirler”olarak nitelendirdikleri Müslümanların elinden alınması için girişimlerde bulunmuşlardır.Bu seferler ekonomik hayatın canlanmasını sağlamış, doğunun zenginliklerini batıya taşımıştır. Haçlılar için ilk amaç Kudüs’ü Müslümanların elinden kurtarmak amaç olmuştur. Elbiselerine haç diktiren , mallarını ve sevdiklerini papalığın himayesine veren Haçlılar yemin ederek seferleri başlatmışlardır. İslam dünyasındaki karışıklıktan yararlanan, sünni, şii çatışması sürerken, Büyük Selçuklu İmparatorluğunun giderek karışmasından cesaret alan Haçlılar ilk seferlerini h.488/m.1095’de gerçekleştirmişlerdir. O dönemde Kudüs Fatımîlerin yönetimindeydi. Kısa süren kuşatmanın ardından Fatımîlerin elinden Kudüs ‘ü almışlar ve Latin Krallığını kurmuşlardır. Haçlı seferleri h.668/m.1270’de kadar sürmüştür ve Büyük Selçuklu İmparatorluğunu çok fazla meşgul etmiştir. Bâtınîlerin rahatlıkla ilerleme nedenlerinden biri de bu seferler olmuştur. Bu karışıklık içinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu dağılma süreci içine girmiş hatta ne Bâtınîler’e, nede Haçlılara karşı güçlü bir savunma yapamamıştır.

Melikşah’ın ardından Selçuklu tahtına Beryaruk (h. 485-498/m.1092-1104) oturmuştur. Bâtınîler Berkıaruk döneminde faaliyetlerini çok sistemli bir şekilde sürdürmüşler sayılarını çoğaltmış ve kuvvetlerini arttırmışlardır. Melikşah’ın ölümünden sonra daha önce de belirtildiği gibi taht kavgaları başlamış, bunun yanı sıra Haçlılarda İslam topraklarına girmişlerdir. Bu durumu fırsat bilen Bâtınîler

İslam dünyasına tamamıyla yayılmayı planlamışlardır. Bu olaylar silsilesi içinde Berkyaruk Bâtınîler ile çok fazla ilgilenememiş, hatta istemeyerek de olsa onlara göz yummuştur. Berkyaruk'un saltanatı boyunca Alamut İsmâîlîliği Selçuklu topraklarında aktif idiler ve başarılı bir şekilde büyümüşlerdir ¹⁷³. Bâtınîler bu dönemde de diğer dönemlerdeki gibi bir taraftan da'iler aracılığıyla cahil halkı etkileri altına alırlarken, diğer taraftan fedâîler aracılığıyla kendi inançlarına karşı gelen yada benimsemeyenleri hançerle öldürme yolunu seçmişlerdir. Hatta Berkyaruk'a bile Bâtınî düşmanı birini vezir tayin ettiği için saldırıda bulunmuşlardır. H.488/ m.1095'de meydana gelen bu olayda Sicistan'lı biri Sultan Berkyaruk'a hücum edip pazısından yaralamıştır. Suikastı tertip eden şahıs sorguya çekilince kimin emriyle suikast düzenledikleri sorulduğunda cevap vermek istememişler. *“Birisi filin ayakları altına atılacağını duyduktan sonra açıklama yapacağını belirttiyse de arkadaşı ona : Nasıl olsa öldürüleceğiz Bari sırlarımızı ifşa edip de Sicistan halkına kötülük etme ; deyince o da inat edip söylemedi ve her ikisi de öldürüldü”*¹⁷⁴. Bâtınîler Berkyaruk ordusuna girmiş ve hatta giderek sayıları artmıştır. Ancak orduya rahatça girmelerinin nedeni biraz da Sultan Berkyaruk'un kardeşi karşısında zafer kazanıp onu mağlup etmesi ve Müeyyidülmülk'ü öldürmesidir. Orduya sızan bu kişiler askerler arasına iyice girmiş bir çoğunu aldatmışlar ve kendi mezheplerine kazanmışlardır. Sayıları iyice artan Bâtınîler kendi görüşlerini benimsemeyen askerleri ölümle tehdit etmişlerdir. Bu dönemde

¹⁷³ Farhad Daftary , *Mediaeval İsmâ'ili History anda Thought*, USA, 1996, s.206.

¹⁷⁴ Abdülkerim Özeydin, *Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi*(485-496/1092-1104) ,İstanbul, 2001, s.85. Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi (Siyasî ,Dinî Kültürel ,Sosyal)*, C. 4/5 İstanbul,1986, s.57,. Muhamed b. Ali b. Süleyman er-Ravendi, *Râhat-üs Sudûr ve Âyet-Üs-Sürûr*, Çrv.Ahmet Ateş, Cilt , Ankara, 1957, s.142, 140.

Bâtînîlere karşı olan komutanlar ve vezirler evlerinden dışarı zırh giymeden yada koruma almadan çıkmaya cesaret edememişler hatta Bâtînîler merkezî çöküşün yaşandığı bu süreç içinde geniş yerlere yayılmışlar ve dönemin önemli siyasi kişilerini ve komutanlarını, vezirlerini, emirlerini öldürmüşlerdir. Aslında komutanların ve vezirlerin zırh giyerek evden çıkmaları ve sultanın önüne bile çıkarken koruma almaları onların içinde bulunduğu zor duruma önemli bir örnektir. Bu durumdan rahatsız olan emirler Sultan Berkyaruk'a Bâtînîlerin durumu telafisi imkansız bir hâle gelmeden önce onları öldürmesini tavsiye etmişlerdir ¹⁷⁵.

Daha sonraları Sultan Berkyaruk Bâtînîleri tamamıyla ortadan kaldırmak için onlara önemli saldırılarda bulunmuştur. Selçuklu halkı ise sultanın yani Berkyaruk'un da Bâtînî olduğundan bahsetmektedir. Kaynaklarda Berkyaruk'un hem Bâtînîler hem de halk tarafından baskı gördüğü ifade edilmektedir. Bâtînî sorunu yüzünden arada kalan sultan Berkyaruk iki tarafa da yaranamamıştır. Berkyaruk'un Bâtînî olup olmadığı hususunda bir çok kaynakta farklı bilgiler bulunmaktadır. bu nedenle bu konu tartışmalıdır. Rivayetlere göre Berkyaruk kardeşiyle savaşırken ordusuna 5000 Bâtînî'yi almıştır denilmektedir. Yine çeşitli kaynaklarda geçen rivayete göre Bâtînî sorununun ciddiyetini anlayan devlet adamları Sultan Berkyaruk'a şunları söylemiştir: *"Bu Bâtînîlerin başını şimdi ezmezsek, sonra onların hakkında gelemiz ve zararı telafi edemeyiz. Kaldı ki halk sizi Bâtînî olmakla itham ettiği gibi Muhammed Tapar'ın adamları ve askerleri de savaşlarda bize Bâtînîler diye bağıyorlar"* ¹⁷⁶ demişlerdir. Bunun üzerine

¹⁷⁵ İbnü'l-Esir, a.g.e., s.265.

¹⁷⁶ Abdülkerim Özaydın, a.g.e., s.89.

Berkyaruk kendisinin de katıldığı bir süvari birliği ile Bâtınîlerin çadırına saldırmıştır. Tam 300 kişiyi öldürmüş¹⁷⁷ liderleri olduğu söylenen Emir Muhammed Düşmen ise ziyaretinin ertesi gün yakalanıp öldürülmüş, Bâtınîlerin malları ve ağırlıkları yağmalanmıştır .Bâtınîler tarafından suikastlarda kullanılacak olan silahlar da ele geçirilmiştir. Berkyaruk Bâtınîlikle itham edilmesine karşın birçok Bâtınî'yi öldürmüştür.

2) İkinci Selçuklu Saldırılarına Karşı Bâtınî Mücadelesi

Bâtınîler Selçuklu bir taraftanda saldırılarına karşı koyarken diğer taraftanda propaganda yaparak, aleyhlerinde söz söyleyen yada kendilerine saldıran kişilere de suikast düzenleyerek yayılma politikası içindedir. Sultan Berkyaruk ise Emir Bozkuş büyük bir ordu hazırlamış, bu orduyla birlikte Kuhistan taraflarına gitmiştir ve Sancar ile işbirliği yapmıştır. Özellikle o bölgede çok sayıda Bâtınî öldürülmüş, Tabes kalesine saldırıp surlarını h.497/m.1103-4 yıkmıştır. Bozkuş kaleyi ele geçirmek üzere iken Bâtınîler rüşvet teklif etmişler ve o da kabul etmiş ve saldırıları durdurmuştur. Bunun üzerine Bâtınîler kalenin surlarını yeniden tamir etmiş ve yeniden toparlanmışlardır. Emir Bozkuş 'un ikinci seferi ise Tabes civarındaki Bâtınîlere karşı olmuştur. H.497/m.1103-4 yılında Horasan askeri ve gönüllülerden oluşan bir ordu ile Tabes kalesine saldırmıştır. Kaleyi ve çevresindeki köyleri tahrip edip Bâtınîlerin bir kısmını öldürmüş, bir kısmını da esir almıştır, fakat daha sonra Horasan meliki Sancar'a bir daha kale yapmamak, silah almamak ve hiç kimseyi kendi mezheplerine davet etmemek şartı ile Bâtınîler'e fırsat verilmesini tavsiye etmişlerdir. Halk bu yersiz karardan dolayı çok öfkelemiş ve Sancar'ı

¹⁷⁷ Abdülkadir Özaydın, a.g.e., s.89.

ayıplamıştır¹⁷⁸. Horasan Meliki Sancar Berkayaruk ile işbirliği yaparak Horasan bölgesinde Bâtınîlere karşı saldırıda bulunmuştur.

Bu dönemde Bâtınîler Herat'ı ele geçirmeye çalışmışlardır. Bu konuda Ravzatü'l-Cennet müllifi el-İsfirazi'nin yazdıklarıyla sınırlıdır: Onun anlattığına göre sultan Berkayaruk 491/ 1098 'de Herat'a gelmiş ve buranın idaresini Mecdül-mülk Kummid'den alarak emir Habeşî Altuntak 'a vermiştir. Şehrin amilliğini (amel) Alaüddevle Mansur Cerbazikani'ye, Semiran kalesinin muhafızlığını (Kutval'da) Ubeyd b. Ahmed'e verdi. Bunların cümlesi Bâtınî mezhepli ve sapık inançlı (bed – itikad) kimselerdi . Sultan Herat'ın yönetimini (kar) bu sapıklara (bed-din) bırakıp gidince, Habeşî kardeşini buraya naip olarak gönderdi. Bunlar birlikte hareket etmeye başladı. Halkın kaldırılmasına izin verdiler. Halkın erzakını kalenin deposuna taşıdılar. Bu arada Herat'ta Hacı Abdullah'ı Ensari'nin oğlu Abdullhadi halk üzerinde büyük bir nüfûza sahipti. Halkın sıkıntılarını gören bu zat Bâtınî yöneticilerde tartıştı. Halk onun üzerine yürüdü. O da çıkıp Şemiran Kalesine sığındı. Ertesi cuma halk onun üzerine yürüdü. Şehrin ileri gelenleri Şeyh Abdülhadi 'den halkın geri gönderilmesi için ricada bulundu. h.492/m.1092'de Emir Habeşi Herat'ta geldiğinde Şeyh Abdülhadi ve adamları ortalıktan kayboldu. Daha sonra şeyh ve adamları yakalanarak kaleye hapsedildi. Mallarına el konuldu ve beşte birini Kuhistan'daki Dere kalesine gönderdiler.

Herat olaylarında ise Şeyhin evladı ve akrabaları Sancar'ın gelişine kadar Şemira Kalesinde tutuldular. Sancar h.493/m.1100 'de Belh taraflarından gelip,

¹⁷⁸ Abdülkerim Özaydın, a.g.e., s.91. İbnü'l-Esir, a.g.e., s.266.

Herat'ı ele geçirdi ve kaledeki tutukluları serbest bıraktı ¹⁷⁹.Sancar Heratt'a ensari ailelerini Bâtınîlerin zindanından kurtardıktan sonra yönünü Habeşî'ye doğru çevirdi ve Buzgeran sahasında birbirleriyle karşılaştılar.Düşmanlar sayıca çok idi, fakat Allah kendi hizbine kuvvet ve nusret verdi ve Sultan Sancar galip geldi, bu melunların tümünü öldürdü, yaraladı ve dağıttı ¹⁸⁰.

Selçuklular kendi topraklarının batısında ve Irak'ta Bâtınî güç merkezlerine saldırmak için hiçbir çaba göstermemiş hatta bunun yerine İsfahan Bâtınî taraftarlarının katline izin verip bunu destekleyerek halkın ve askerlerin tepkisini yatıştırmayı denemiştir. Berkyaruk Bâtınîleri toplumdan soyutlayamadıysa da onları Selçuklu devleti bünyesinde durdurmayı başarmıştır. Bâtınîler zaman zaman zor duruma düşmüştür. Berkyaruk'un hükümdarlığı boyunca İran'da Bâtınîlerin talihi artmaya devam etmiştir. Selçukluların sürekli saldırılarına ve katliamlarına rağmen Bâtınîler kalelerini ve elde tuttukları bölgeleri yitirmemişlerdir ¹⁸¹.

Berkyaruk'un ölümünden sonra Selçuklu tahtına Muhammed Tapar h.493-510/ m.1099-1117 geçerken, Hasan Sabbah mücadelesini yeni sultan ile sürdürmüştür. Bâtınîler'le mücadele ederken ölen Berkyaruk'un ölümü hakkında farklı görüşler vardır.Aynı zamanda Bâtınîler tarafından öldürüldüğüne dâir şüpheler olmasına rağmen bu konu hakkında kesin bir kanıt yoktur.

¹⁷⁹ Abdurrahman Acar, Selçuklu Sultanı Sancar'ın Dinî Siyaseti (Abbasi Halifeliği ve İsmâîlîler ile İlişkiler), A.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1997, s. 148.

¹⁸⁰ Abdurrahman Acar, a.g.e., s. 149.

¹⁸¹ Farhad Daftary, *A Short History of The İsmâîlîs*,Traditions of a Muslim Community, London, 1999, s. 153.

Mücadelesine devam eden Bâtînîler giderek daha geniş alanlara sahip olmuşlardır. Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar ise kardeşi Berkyaruk ile mücadeleleri yüzünden zayıflayan bir devletin başına sultan olarak geçmiştir. Kendi döneminde Haçlılar, Gürcüler ve Bâtînîler ile mücadeleler içine girmiş ve bu sorunlar ile ciddi bir şekilde uğraşmış ve bu hususta istikrarlı davranmıştır. Melikşah'ın ölümünden sonra Fetret devri ve Haçlı seferleri nedeniyle yayılma fırsatı bulan Hasan Sabbah öncülüğündeki Bâtînîlere önlem almaya çalışılmıştır. Ancak Muhammed Tapar'da Sultan Berkyaruk gibi bu dönemlerde Bâtînîlikle suçlanmıştır¹⁸². Gittikçe gelişen Bâtînîlik hareketine karşı Sultan Muhammed Tapar bir takım tedbirler almış ve her yıl Bâtînîlere karşı rahatsız edici seferler düzenlemiştir¹⁸³. Bu düzenli seferler Muhammed Tapar'ın Bâtînî sorununu ne kadar ciddiye aldığını ve önemseydiğini göstermektedir. Bâtînîler uzun bir dönem Muhammed Tapar'ın düzenli seferleri ile mücadele etmişlerdir. Gelişen olaylar neticesinde yayılmacı politika izleyen Bâtînîler ,Büyük Selçuklu İmparatorluğunun içinde bulunduğu karışık durumu avantaja çevirmiştir.

3) Bâtînîlerin Selçuklu Saldırılarına Karşı Tikrit ve Şahdiz Kalesi Savunması

Bâtînîler bu dönemde Muhammed Tapar'ın saldırılarına maruz kalmıştır. Elleriinde bulunan kaleleri savunma mücadelesi içine girmişlerdir. Muhammed Tapar h.499/m.1106'da oniki yıldır Bâtînîlerin elinde bulunan Tikrit Kalesine karşı asker gönderip birkaç ay kuşatmışsa da Bâtînîler kaleyi teslim etmemiştir. Ancak

¹⁸² İmam Zâhiruddin Nişaburi, *Selçukname*, Ebu Hamid Muhammed Bin İbrahim, (Zeyl-i Selçukname) Tahran, 1332, s 40.

¹⁸³ Erdoğan Merçil , “Büyük Selçuklu İmparatorluğu,” *Türkler* , Bölüm 24,C. 4,s. 625.

kale Bâtınîlerin elinde de kalmamıştır. Bâtınî komutanı Keykubat Selçukluların eline geçmemesi için Tikrit'i bölgede bağımsızlığını ilan etmiş olan Oniki İmamcı Arap emiri Seyfû'd-dev'e Sadaka'ya teslim etmiştir ¹⁸⁴. Daha sonraki aşamada Bâtınîler ikinci iş olarak ellerinde bulunan İsfahan yakınındaki Şahdiz ve Halincan kalelerine karşı saldırıda bulunan Muhammed Tapar'ın düzenlediği seferlere karşı savunma yapmışlar ancak başarısız olmuşlardır. Melikşah tarafından yaptırılan Şahdiz kalesi hükümdar seferde olduğu zamanlarda hazine ve silah deposu olarak kullanılmış ve küçük uşaklarla saray kızlarının bulunduğu Deylemlilerden bir zümrenin muhafazası altında tutulmuştur¹⁸⁵. Ancak daha sonraları Ahmet b. Abdülmelik b. Attaş Şahdiz Kalesinin dizdarı ile arkadaş olmuş ve o ölünce kaleyi ele geçirmiştir. İsfahan'daki Bâtınîler ona taç giydirmiş ve onun için para toplamışlardır. Ahmet b. Abdülmelik b. Attaş çok sayıda taraftarı olmuştur , çok güçlenmiş ve kaledeki saygınlığı artmıştır. İbn Attaş'ın adamları onun emirleri doğrultusunda yol kesmiş, güçsüz halkı öldürmüş halkın mallarını gasp etmiştir, hatta yaptıkları eziyetin farkına varıp vazgeçmek için sultanın köylerine ve halkın mal varlığına vergi koymuşlardır. Bu durumu diğer iç ve dış karışıklıklar tetiklemiş ve halkı zor duruma düşürmüştür. İsfahan 'ın ve çiftliklerinin bundan çekmedikleri zulüm kalmamıştır¹⁸⁶. Bu olaylar üzerine Sultan Bâtınîlerin yönetimindeki Şahdiz kalesini kuşatmış, içerde zor durumda kalan Bâtınîler yiyecek sıkıntısı çekmiş ve İsfahan'da bulunan Sultan Muhammed Tapar'ın veziri Sadülmülk'e haber

¹⁸⁴ Farhad Daftary, a.g.e, s.398.

¹⁸⁵ Abdülkerim Özaydın, a.g.e, s.91. İbnü'l Esir, a.g.e., s..346-348. Münnecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd -Düvel (Selçuklular Tarihi I) Horosan, Irak Kirman ve Suriye Selçukluları*, İzmir, 2000, s.103. Ali Sevim ve Erdoğan Merçil , *Selçuklu Devletler Tarihi*, Ankara, s.188-191.

¹⁸⁶ El-Bundari, a.g.e., s. 93.

göndermişlerdir. Bâtınî reisi Ahmet b. Abdülmelik Attaş “ *vezire zâhiremiz bitti, adamlar da savaştan yorulup usandılar kaleyi teslim edeceğiz* ” deyip bir adamını göndermiştir. *Sadü'l-Mülk bir hafta sabrediniz ve kaleyi teslim etmeyiniz bu köpeği devireyim* ” diye haber vermiştir¹⁸⁷. Sadü'l-Mülk'ün bu köpek dediği Sultan Muhammed Tapar'dır. Bu rivayet de gösteriyor ki Muhammed Tapar'ın en yakınındaki adamı dahi Bâtınî olmuştur. Sadü'l-Mülk planlarını gerçekleştirmek için bir takım planlar yapmıştır. Rivayete göre Muhammed Tapar her ay sağlığı için kan aldırılmaktadır. Bu durumu bilen veziri Sadü'l-Mülk sultanı öldürme planları yapmış ve sultanın kanını aldırarak için bir kan alıcı ile anlaşmıştır. Ona bin altın karşılığında sultanın kanını alması için zehire batırılmış neşter vermiştir. Vezirin bu gizli planını Hatibi de bilmektedir. Olayı Hatibi karısına anlatmış, karısı da İsfahan Şafiilerinin reisi Sadreddin Hocendi'ye anlatmıştır. O da hiç beklemeden sultana durumu anlatmıştır. Bunun üzerine sultan kan alıcıyı konuşturmuş doğruları öğrenince aynı neşter ile kan alıcının damarı delinmiş ve kan alıcı öldürülmüştür. Sadü'l-Mülk'ün'de Bâtınî olduğuna kaanat getirince, tutuklatıp mallarına el koydurmuş ve İsfahan kapısında astırarak öldürtmüştür. Ancak bazı kaynaklarda vezir Sadü'l-Mülk'ün iftiraya uğradığından da bahsedilmektedir. Bu olayda Hatibin parmağı olduğu söylenmektedir. Hatibi İsfahan'da kasabanın emiri olup kasaba riyasetini elinde tutmaktadır. Bu adam cahil iken, ilmin bütün kısımlarında mahrum ve hilekardı. Ve Sadü'l-Mülk'ten çok çekinmekteydi. Bu nedenle sultan ile yalnız görüşme taleb edip onun Bâtınî olduğundan ve onlarla işbirliği yaptığından bahsetmiştir. Vezir Hatibinin hazırladığı plana karşılık bir plan düzenlemiştir. Ancak kurmuş olduğu bu plana kendisi düşmüş ve sonunda asılmıştır. Hatibî ile

¹⁸⁷ Ali Sevim, Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995, s. 180

Bâtînîye reisi Ahmet b. Abdülmelik b. Attaş arasında mükatebeler olduğundan daha başlangıcında iken haberdar ve hatibin sırrına vakıf idi. Bundan dolayı o mektuplardan birini hatibi yazısına benzeyen yazı ile isteyip alarak sultana bu adam kendi kabahati ile beni ittiham ediyor.İşte bu mektubu benim sözüme huccet ve burhandır diyecekti. Bu önemli iş için itimat ettiklerinden bir adamı gönderdi. Eline de mürur için kendi yazısı yazılmış mürur tezkeresi verdi. Fakat yolda sakınarak gitmesini tavsiye etmeyi unuttu. Kale yolunu beklemeye ve oraya erzak göndermekte görevli askerler vezirin gönderdiği adamı ele geçirdiler. Yanında vezirin hattı destile yazılan tezkiresini buldular ve onu aldılar .Bu yazıyı sultan vezirin tevkif edildiği güne kadar muhafaza etti. Sonra yazıyı göstererek kendi yazısının kendisinin sonu olduğunu söyledi. Yazısı gösterildiği zaman vezir hiçbir cevap vermedi ve bir söz söylemedi ,ağzını bile açmadı ,zaten söylese sözü dinlenmez özür etse özrü kabul edilmezdi¹⁸⁸. Sadü'l-Mülk Hatibi ile mücadelesi sonunda canından olmuştur. Muhammed Tapar döneminde imparatorluğun içinde birinci derecede görev alan devlet adamları bile Bâtînî destekcisi olmuş ve Bâtînîler bu fırsatları sonuna kadar kullanmışlardır. Dönem itibariyle sultan hiç kimseye güvenemez duruma gelmiş ve çevresindekilerden bir çoğu ise gizli bir şekilde Bâtînî olmuşlardır. Bunlar İmparatorluk bünyesinde gizliliklerini korumuşlar ve Bâtînîlere yardım etmişler ve böylece Bâtînîler sarayın içine de sızmıştır. Dolayısıyla istihbarat bakımından da güçlü bir konumdadırlar.

Bâtînîler Selçuklular tarafından yapılan saldırılara karşı ciddi savunma içine girmişlerdir. Bu nedenle Muhammed Tapar, Şahdiz kalesini bizzat kendisi

¹⁸⁸ El-Bundari, a.g.e., s. 95

h.500/m.1107 ‘de kuşatmıştır. Aslında sultan kaleyi Recep ayında kuşatmak istemiş ancak Bâtınîler Kılıç Aslan’ın Bağdat’a gelip o bölgeyi ele geçirdiğine ve Horasan’da bir takım karışıklıklar çıktığına dâir haberler çıkarmışlar ve bir sürede olsa zaman kazanmışlardır. Bu haber üzerine Muhammed Tapar‘da seferi ertelemiştir. Sultan doğruyu öğrenince Bâtınîlere karşı harekete geçmiştir. Kalenin batı tarafında ki dağa çıkmış, doruğunda taht kurmuştur. Oradaki Bâtınîlerden intikam almak isteyen İsfahan halkıyla köylüler de Sultan ‘ın etrafında toplanmışlardır. Bunlar büyük bir cemaati teşkil etmiş, kalenin bulunduğu dağı her taraftan kuşatmışlardır. Dağın çevresi dört fersah uzunluktadır. Kale İsfahan dağında tepesi simâk yıldızına kavuşmuş ve eflâke karışmış sağlam bir kurgan olup Bâtınîye taifesi ile birlikte Ahmet b. Abdülmelik b. Attaş ¹⁸⁹kendisini kalede korumaya almıştır. Sultan Bâtınîlerle savaşmak için emirler arasında görev bölümü yapmış ve her gün bir emir savaşı idare etmiştir.¹⁹⁰Bu durum üzerine Bâtınîler zor duruma düşmüş ve fakihlerden ve din adamlarından fetva istemişlerdir .Ancak birçok din adamı fetva vermekten ya çekinmiş yada bunu caiz görmemiştir. Bâtınîler Sultandan durumu gözden geçirmek için fakihler göndermesini istemiş ve bu fakihlerin isimlerini de kendileri tespit etmişlerdir. Bu fakihler kaleye çıkıp durumu gözden geçirdikten sonra geri dönmüşlerdir. Bâtınîlerin asıl amacı, bu durumdan kurtulmak için zaman kazanmak idi. Ancak Muhammed Tapar kuşatmayı kararlı bir şekilde devam ettirmiştir. Bâtınîler de işin ciddiyetini anlayınca Şahdiz kalesine karşılık, kendilerine İsfahan ‘a yedi fersah mesafedeki Halincan Kalesinin verilmesi şartıyla

¹⁸⁹ El-Bundari, a.g.e., s. 93

¹⁹⁰ İbnü’l-Esir, a.g.e., s .346.

kalenin teslimine razı olmuşlardı¹⁹¹. Bâtınîler Halincan'a gitmek ve Şahidiz'i geri vermek için zaman isterken asıl amaçları yine zaman kazanmaktı. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, sultanın veziri ile yapılan anlaşmaya göre onlara her gün erzak ve meyve ile tüm ihtiyaçlarını göndermiştir. Bundan amaç vezir ile haberleşmek ve kalede direnmek için erzak ve altın almaya, depolamaya başlamak idi. Ancak vezir yakalanmıştır. Bâtınîler çeşitli olaylar sonunda yine zaman kazanmak için bir kısım Bâtınî' nin kaleden inmesini ve Errencan da bulunan En-Nazır kalesine varıncaya kadar, ikinci gurubun ise Tabes kalesine varıncaya kadar eşlik etmesini ve daha sonra Alamut kalesine Hasan Sabbah'ın yanına kadar götürmelerini istemişlerdir. Bâtınîlerin bu istekler kabul edildi ve onlar kaleden ayrılınca Muhammed Tapar kaleyi yıktırdı. Bâtınîlerin En-Nazır ve Tabes kalelerine vardığı haberi Ahmet b. Adülmelik Attaş'a verildi. Ancak O sözünde durmayarak elinde bulunan es-Sinn Kalesin'i Sultana teslim etmedi. Bunun üzerine Muhammed Tapar oraya saldırdı ,ancak Ahmet b. Abdülmelik Attaş'ın yanında savaşacak ve onu savunacak çok az kişi kalmıştı.Bununla birlikte onlar mücadelelerini iyi bir şekilde vermişlerdir. Ancak İbn Attaş'ın yanında ileri gelenlerden biri sultanın yanına gelip onlara :*“Ben size onların yanına çıkabileceğiniz yeri gösteririm*¹⁹² demiştir .Halk Bâtınî adamın gösterdiği yerden saldırıya geçmiş ve oradan dağa çıkıp kaleyi ele geçirmişlerdir. Bâtınîlerden bir kısmı esir alınmıştı ki içlerinde Ahmet b. Abdülmelik Attaş 'da bulunuyordu ,bir kısmı da öldürülmüştür. Kaledeki yüz binden fazla kadın, erkek ,çocuk Bâtınî dışarı çıkmışlar, çer çöp gübre tezек ve kül gibi her çeşit şeyi başlarına

¹⁹¹ İbnü'l-Esir, a.g.e., s. 347., Marshall G.S. Hodgson,*The Order of Assassins*, Gravenhage,1955,s.95.

¹⁹² İbnü'l-Esir, a.g.e., s.348.

saçmışlardır¹⁹³. Bir hafta bekletildikten sonra Sultan'ın emriyle şehrin her tarafında teşhir edilip derisi yüzüldü,fakat ölünceye kadar metanetini kaybetmedi. Sonra derisine saman doldurdu. Kafaları Bağdat'a gönderildi.,karısı da kendini kaleden aşağı kendinî atıp intihar etti ¹⁹⁴. Bu olaylar çerçevesinde Şahdiz Kalesinde esir alınan tüm Bâtınîler kılıçtan geçirilerek öldürülmüşlerdir. Bu olayla birlikte Bâtınîlerin İsfahan bölgesindeki faaliyetleri sona ermiş oluyordu. Muhammed Tapar Şahdiz kalesi kuşatması sırasında Kalincen (Khanlanjan) kalesini de yıktırış oradaki Bâtınîleri de öldürtmüştür.

Muhammed Tapar'ın bunu yaparken amacı Sünni şii çatışması içinde Sünnileri bunların zulmünden kurtarmak ve saltanatı da bu tehditten korumaktı. İsfahan'da halk Bâtınîlere karşı ayaklanıp bu olaylar gerçekleşinceye kadar, Bâtınîler çok süratli bir şekilde Büyük Selçuklu şehirlerinde yayılmış bulunuyorlardı. Bâtınîler bu halkın direnmesi ve ardı arında yapılan Selçuklu saldırılarına karşı biraz yıpranmışlardır.Hatta sadece İsfahan'da değil diğer Büyük Selçuklu şehirlerinde de İsfahan'da halkın gerçekleştirdiği olaylara benzer olaylara rastlanmıştır ve bu olaylar Bâtınîler zor durum içine sürüklemişlerdir. Bâtınîlerin aksine bu olaylar sonunda İslam dünyasında büyük bir sevinç yaşanmıştır. Sultan'ın tuğrasını taşıyan uzun bir fetihname her tarafa gönderilerek minberlerde okutulmuş ve halka ilan

¹⁹³ Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-Üs –Sudûr ve Âyet –Üs-Sûrûr*, Çev.Ahmet Ateş, C.11, Ankara,1957,s.153

¹⁹⁴ İbnü'l-Esir, a.g.e., s.348, Teyfik Ebuziya, *Hasan b. Sabbah*, Ankara, 1299, s.23. Hacı Reşidalladdin Fazullah Hemedani, a.g.e., s. 144,Farhat Daftary, *A Short History of İslam, Traditions of a Muslim Community*, Edinburg, 1999, s. 153.

edilmiştir ¹⁹⁵. Bu durum Bâtînîler artık hem halk hemde yönetime karşı bir savunma içine girdiğini gösterirken aynı zamanda halkında onlardan aslında ne kadar yıldığını ve onlardan kurtulmak istediğini göstermektedir. El-Hüseyni, Şahdiz kalesinin fethine ilişkin şunları söylemiştir: “*Sultan Muhammed Tapar beş yüz tarihinde İsfahan’a yakın olan Şah-diz kalesini kılıcı ile aldı,ki bu kal’a ahalinin gözünde bir diken ve boğazında bir kemik gibi idi. Bu kal’ada bir çok Bâtınî öldürülmüş idi. Attaş el-Bâtınî demekle maruf olan Ahmed bin Abdülmelik ismindeki zat da burada açlık ile öldürülmüştür. O pek şiddetli bir adam idi. Nerede kudret ve kuvvet sahibi bir emir ve nerede mevki ve şöhret sahibi bir alim işitse derhal onu mahvetmek için birini gönderir hakkından gelirdi. Sultan Gıyaseddin Muhammed Taber Bâtınîlerin pek amansız düşmanı idi. Onlara karşı davette çok ileri girderdi*”¹⁹⁶.

Bu cümlelerden de anlaşılacağı gibi Bâtînîler Muhammed Tapar ile çok ciddi mücadele içine girmiştir ve Selçuklu sultanları arasında Bâtînîlere karşı sistemli mücadele eden ve karşılığını alan tek sultandır. Muhammed Tapar muhtemelen Şahdiz’i ele geçirdikten sonra hemen sonra Errencan’daki İsmâîlî kalelerini de Fars Atabeyi Fahreddin Çavlı’ya yıktırmıştır. Bu olaylardan sonra zor durumda kalan Bâtînîler, Fars ve Huzistan sınırındaki faaliyetlerini de neredeyse sonlandırmışlardır¹⁹⁷.

¹⁹⁵ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk –İslam Tarihi*, Türk Kültürü Araştırma Merkezi, Ankara, 1965, s. 229.

¹⁹⁶ Şadrüddin Ebu’l –Hasan Ali Bin Nâsır İbn Ali El- Hüseyni, a.g.e., s.55.

¹⁹⁷ Farhad Daftay , *İsmâîlîler..*, s.423.

4) Alamut'a Karşı İkinci Seçuklu Saldırısı

Şahdizden sonra Bâtînîler Alamut Kalesinde yeniden savunma içine girmişlerdir. Muhammed Tapar Şahdiz'den sonra Alamut'a yeni bir sefer düzenlemiştir. Yeni veziri Ahmet b. Nizamü'l –Mülk ve Emir Çavlı komutasındaki orduyu h.503/ m.1109¹⁹⁸ de Hasan-ı Sabbah üzerine göndermiş, Ahmed b. Nizamü'l Mülk Alamut ve Üstavend'i kuşatmış ve bir çok Bâtînî'yi öldürmüştür. Ancak kışın gelmesi ve soğuk havanın etkisi ile geri çekilmiştir. Böylece Bâtînîler birkez daha Alamut'tu yapılan seferden kurtulmuştur. Sultan ile Bağdat'a dönen veziri ise birkaç Bâtînî tarafından hançerle yaralanmıştır. Onu yaralayan Bâtînîler yakalanarak cezalandırılmıştır. Bu olaydan sonra veziri Ziyaü'l-Mülk Ahmed'i görevinden uzaklaştırarak yerine Hatır Muhammed bin Hüseyin'i h.504-5/ m.1110-11 atamıştır.

Neticede, Muhammed Tapar h.503/m.1110 Alamut seferinde kış nedeniyle başarısız olmuştur. Ancak Hasan Sabbah Alamut merkezli faaliyetlerini hiç durdurmamış, hatta halka zulüm etmeye, öldürmeye ve davasını sürdürmeye devam etmiştir. Sultan Muhammed Tapar ise h.505/m.1111 tarihinde Abe ve Save hakimi Atabeg Emiri Anuştekin Şirgîrî savaş için göndermiştir. Emir Anuştekin Şirgîr Bâtînîlerin elinde bulunan kalelerden bazılarını almış ve Kela kalesi h.505 /m.1111 'de ele geçirilmiştir. Kale hakimi Ali b. Musa ve yanındaki Bâtînîlerin Alamut'a gitmesine izin verilmiştir. Emir Anuştekin Şirgîr daha sonra Kazvin civarındaki Bire kalesini zapt ederek buradaki Bâtînîleri de Alamut kalesine göndermiştir. Emir Anuştekin Şirgîr ise Rudbar'da ki ekinleride tahrip etmiştir.Önemli kalelerini tek

¹⁹⁸ El-Hüseyini bu tarihi Ahbâr Üd-Devlet İs-Selçukıyye adlı eserinde 501 (1108) olarak göstermektedir, s.69.

tek elden çıkarmak zorunda kalan Bâtınîler'e Muhammed Tapar Alamut'ta ikinci bir sefer daha düzenlemiştir. Bu sefer için veziri Emir Anuştekin Şirgir'i görevlendirmiştir. O dönemin ünlü kumandanlarından Karaca, Gündoğdu ,Bozan , İl-Kavşut'u Emir'i de vezirin emrine vermiştir. Kale kuşatmaya alınmıştır. Kuşatma uzun sürdüğü için kalenin önüne barakalar yapılmış, birkaç aylık nöbetler ve gruplar halinde kuşatma devam etmiştir. Kaledeki Bâtınîlerin yiyecekleri bitmiş ve içerdekiler zor durumda kalmıştır. Bâtınîler çocuk ve kadınların emniyetli bir şekilde dışarı çıkıp gitmeleri için izin istemiş ancak Emir Anuştekin Şirgir bunu kabul etmemiştir. Kuşatma yaklaşık dokuz ay sürmüştür (h.11Rebiülevvel 511 /m. 13 Temmuz 1117/ Mart 1118)¹⁹⁹. Bu sırada Muhammed Tapar Atabeg Anuştegin Şirgir'i ordulara komutan tayin ederek ona kaleleri kuşatma emri verdi. O da sefer ayının birinci günü h.511/m.1117 Lammasar'ı 12 Rebiülevvel'de (13 Temmuz) Alamut'u kuşatarak mancınıkları harekete geçirdi. Şiddetli savaşlar başladı.²⁰⁰. Ancak Bâtınîler tam sıkışmış bir durumda ve artık teslim olmak üzere iken Muhammed Tapar'ın ölüm haberi gelmiştir. Bu haber üzerine kuşatmayı kaldırma kararı alan Selçuklular'ın askerleri de dağılmıştır. Sefalet içinde kalan Bâtınîler ise

¹⁹⁹ Carole Hillenbrand, "The Power Struggle Between the Saljugs and The İsmailis of Alamut,487-518/094-1124: The Saljug Perspective", *Mediaeval İslam'ili History and Thought*, Haz. Farhat Daftary, Cambridge University Press, 1996, Newyork, USA, s.210

²⁰⁰ Ata Melik Cüveyni, a.g.e., s.546.

Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendî, *Râhat-Üs –Sudûr ve Âyet –Üs-Sürûr*, Çev.Ahmet Ateş, Cilt1, TTK, Ankara 1957, s.158, Marshall G.S. Hodgson, *The Order of Assassins*, 1955, Gravenhage, s.97.

İmam Zahuriddin Nîşaburî, a.g.e., ,s. 42; Hamdullah Müstevfî Kazvîni, a.g.e., s. 446, Osman Turan, a.g.e., s. 171.

askerlerin bıraktıkları şeylere hücum etmişlerdir. Alamut kale halkı iki yüz binden ziyade dinar kıymetinde esliha ve erzak nakletmişlerdir²⁰¹.

Aslında Bâtınîler'in ciddi güç kaybı yaşadığı sırada yeniden toparlanması Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmut babasının ölümünden hemen sonra hükümdar olması ile gerçekleşmiştir. Emir Şirgir Alamut kalesini almak üzereyken Mahmut Şirgir'i istemiş, o da Alamut'tan dönmüş, sonra onu yakalatmış, kendisi ve oğlu Ömer b. Şirgir'i öldürtmüştür²⁰². Böylece Emir Şirgir'in ölümü ile de Alamut kuşatması sonuçsuz kalmıştır. Bu olay Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmut'un da Bâtınî olduğuna dâir şüpheler doğurmaktadır. Ancak Sultan Mahmud Bâtınî taraftarı olan vezir Dergizinî'nin yönlendirmeleri sonucu Emir Şirgir ve oğlunu öldürtmüştür. Sultan Mahmut ölünce vezir Dergizinî ve komutanlarının düşünceleri Rey 'e gidip oraya inmek ve sultan Sancar'ın istediği kimseyi tayin etmesi için kendilerine gelmeleri konusunda bir haber göndermekte birleşmiş ve bunun üzerine Rey'e gitmişler ve orada kışlamışlardır. On beş ay kadar orada kalmışlardır. h.526 /m.1132 Sultan Sancar geri dönmüş, vezir ve Irak askerleri kendisini karşılamışlardır. Ondan sonra vüsulunun ikinci gününde seher vakti Tuğrul gelmiş, askerler kendisini karşılamışlardır. Vezir önünde yaya gitmiş fakat Tuğrul ona hiç aldırmamış ve kendisine hiç hörmet göstermemiştir. Çünkü o Atabey Emir Şirgir ile oğlu Emir Şerefü'd -devle Ömer'i öldürmüştü²⁰³.

²⁰¹ El-Bundari, a.g.e., s. 11.

²⁰² Şadrüddin Ebu'l –Hasan Ali Bin Nâsır İbn Ali El- Hüseyini, a.g.e, s.57.

²⁰³ Şadrüddin Ebu'l –Hasan Ali Bin Nâsır İbn Ali El- Hüseyini, a.g.e., s.70.

Bâtînîler Muhammed Tapar'ın Alamut'u defalarca kuşatmasına güçlü bir şekilde cevap vermiştir. Bu nedenle de sultan girişimlerinin hiçbirini sonuçlandıramamıştır. Bu konu hakkında Cüveyni şöyle demektedir: “*Alp Arslan oğlu Melikşah oğlu Muhammed tarafından 11 yıl içinde birkaç defa kuşatılmış ,kaledeki askerlerin erzakının azalmış olmasına rağmen o kaleleri ele geçirememiştir*”²⁰⁴. Muhammed Tapar, Alamut kalesini 5 yılda 7 kez kuşatmış²⁰⁵ ancak Bâtînîlerde hepsine büyük bir azimle direnmiştir. Aslında Sultan, Alamut kalesinin direk olarak alınamayacağını anlayınca, yıpratma politikası gütmüştür. Bu nedenle düzenli yapılan saldırılara Bâtînîleri zayıflatmaya çalışmıştır. Muhammed Tapar'ın Bâtînîlere yaptığı seferlerin sayısı kaynaklarda değişiklik arz etmektedir. Ancak şurası kesindir ki Muhammed Tapar ölümüne kadar onlara karşı düzenli ve ardarda seferler yapmıştır ve Bâtînîler ise tümüne direnmiştir.

Sultan Muhammed Tapar h.511/m.1118 yılı Şubat ayında hastalanarak ölmüş, ancak halk sultanın ölümü hakkında suikaste kurban gittiğine dâir söylentiler çıkarmıştır. Sultan bir şölen düzenleyip halka görünmüş ve bu söylentileri ortadan kaldırmış ise de söylentiler daha sonra yine devam etmiştir. Ancak Sultan 4 Nisan günü düzenlenen şöleden 14 gün sonra yani 18 Nisan günü vefat etmiştir. Muhammed Tapar'ın ölümü konusunda Müneccimbaşı b. Lütfullah şöyle demektedir: “*h.511 /m.1118 yılında Gıyaseddin Sultan Muhammed b. Melikşah b. Alp Arslan öldü. Hastalığı Şaban ayında başlamış ve ata binemez olmuştur. Ve vefat*

²⁰⁴Ata Melik Cüveyni, a.g.e., s. 509. Muhammed b. Ali b. Süleyman er-Râvendi, *a.g.e*, s.158, Marshall G.S. Hogdson, *The Order of Assassins*, Gravenhage,1955,s.96.

²⁰⁵Ebuiziya Teyfik, *Hasan b.Sabbah*, Ankara , 1299, s.24. Ancak Cüveyni bu sayıyı 8 yıl olarak vermiştir

etmiştir. Muhammed Tapar'ın Bâtınîler tarafından zehirlenme ihtimali büyüktür. Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından Bâtınîler çok güçlendi yine halkın büyük bir çoğunluğu onlara inanmıştır. Irak Azerbaycan ,Sincan ,Gürcistan ve Horasan ,Mazenderan ,Rüstemdar, Rustak ,Gürsictan ve Gilan'daki mühim yerleri işgal ettiler"²⁰⁶. Sultanın ölümü ile Bâtınîler için iyi bir fırsat doğmuş oluyordu.

Bâtınîler çok iyi bir şekilde örgütlenmişler hatta bazı devlet adamlarını da kendi taraflarına çekmişlerdir. Muhammed Tapar ise Bâtınîlerle hem içerde yani Bâtınî yanlısı olan devlet adamlarını hem de dışarıdaki Bâtınî gruplarını yok etmek için uğraşmış ve Bâtınî olan devlet adamlarını cezalandırmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bunlar arasında veziri Sâdü'l-Mülk Ebu'l –Mehasin de bulunuyordu²⁰⁷. Her kim olursa olsun Bâtınî olan herkes onun için tehlike arz etmiştir.

Muhammed Tapar döneminde çok iyi konuçlanan Bâtınîlerin halk arasına sızması hiç de zor olmamış hatta bir çok Bâtınî hücre evi türemiştir. Mesela İbn Ahmed adlı bir dâî Deylem'e gelmiş ve burada bir ev kiralamıştır. Ev eşyası satın almış ve kendine bir ev kurmuştur. Deylem zümresi ile baş başa kalma fırsatı yakalamıştır. Onları kendi işlerine yakınlaştırmıştır. Onlara davette bulunmuş ve Deylemlilerde onun davetini kabul etmişlerdir. Ancak ona uyanların hepsini öldürmüşlerdir. Deskur şehrinin yakınlarına davet evi yapmış, her gece şehirden cemaati toplamış daveti büyötmüştür. Bu davet evinde yaklaşık yüz kişi onun

²⁰⁶ İbnü'l-Esir ,a.g.e., s. 527; Cüveyni,Ata Melik, a.g.e, s.213.

²⁰⁷ Hakkı Dursun Yıldız ; “Selçuklular” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* , İstanbul ,1989, C.7, s.160.

davetini kabul etmiş ve müslümanlar onlara gizlice kulak misafiri olmuşlar ve onlar sonunda helak olmuşlardır²⁰⁸. Bu arada Sultan Muhammed Sâdü'l-Mülk Ebu'l – Mehasin'in yerine Ahmet b. Nizâm'ül-Mülk'ü vezir yapmıştır²⁰⁹.

Bâtınîler önemli devlet adamlarını kendi saflarına alırken, Muhammed Tapar da Bâtınîlere karşı mücadelesinde çeşitli yerlerde kendisine tâbi olan devlet adamlarına işbirliği teklifinde bulunmuştur. Büyük Selçuklu İmparatorluğuna tabi Suriye ve Filistin Selçuklu devleti hükümdarı Tutuş Rey savaşında yenilip hayatını kaybettikten sonra Suriye ve Filistin Selçuklu Devleti, oğullarından ne Rıdvan , ne de Dukak tarafından ayakta tutulabilmiştir. Ancak birisi Haleb ,ötekisi de Dımaşk (Şam)'da olmak üzere Büyük Selçuklu İmparatorluğu'na tabi küçük bir devlet halinde devam edebilmiştir²¹⁰. Bâtınîler bu dönemde de faaliyetlerini son sürat

²⁰⁸ İmam Zâhiriddin Nişaburi ,*Selçukname*; (Ebu Hamid Muhammed bin İbrahim) Zeyl-i Selçukname ,Tahran ,1332,s. 40, Bu dönemde Tutuş 1087 'de Fatımilerin elinde bulunan Sayda ve Beyrut kentlerini fethetti ve buralara valiler atadı. Böylece Doğu-Akdeniz'in bu iki önemli liman kenti Selçuklu sınırları içine girdi. Tutuşun Suriye ve Filistin Selçuklu devleti hükümdarlığına atanmasından onra Fatımiler uzun bir süre Filistin ve Suriye 'ye yeni bir sefere düzenleyemediler. Ancak 1089'da Nasruddevle kumandasında gönderilen büyük bir Fatımi ordusu, Doğu –Akdeniz kıyı bölgesinden ilerleyerek Sur,Sayda ,Akkâ ,Beyryut kent ve kaleleri işgal etmiştir. Hatta Selçuklu başkenti Dımaşk'a da başarısız bir kuşatma gerçekleştirdi.bu şehir ve kalelere Fatımi vali ve kumandanları atandı. Daha sonra Tutuş Melikşah'a elçiler gönderip Fatımi istilasını bildirmiştir. Ondan sonra Haleb valisi Aksungur, Urfa valisi Bozan ve Antakya valisi Yağısıyan'a Fatimlere karşı girişeceği askeri harekatta kendisine yardımda bulunmalarını istedi. Yarım geldi ve bunun üzerine Tutuş Fatımler'e tabi olan emir halef'in yönetimindeki Humus ,Irak ve Efâmiye şehir ve kaleleri ele geçirdi. Bkz. Ali Sevim, Suriye -Filistin Selçuklu Devleti Tarihi, Ankara,1989,s. 67.

²⁰⁹ Şadrüddin Ebu'l –Hasan Ali Bin Nâsır İbn Ali El- Hüseyini, a.g.e., s.58.

²¹⁰ A.Sevim , E. Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara , 1995, s. 373.

sürdürmüşlerdir. Hatta Halep Meliki Rıdvan onlara Halep’ de bir “Dar’üd–da’ve” kurmaları için izin vermiş, bu suretle Suriye’de yayılmaya başlayan Bâtînî dâîleri bu arada da örgütlenmeye başlamışlardır. İran’da uyguladıkları strateji ve politikayı uygulamışlardır.

Gelişen süreçte Bâtînîler özellikle Rıdvan’ın ölümünde sonra Muhammed Tapar’ın emri ile Halep’te yapılan bir operasyonla karşılaşmışlardır. Bâtînîler Melik Alp Arslan döneminde onun tecrübesiz ve genç olmasını fırsat bilerek yönetimde etkinliklerini arttırıp, kalabalık halk kitlelerini çeşitli yöntemlerle yandaşları durumuna sokmuşlardır. Büyük Selçuklu İmparatoru Muhammed Tapar’da bu durumu uzaktan izleyip zaman zaman uyarı niteliğinde müdahalelerde bulunmuştur. Bu müdahalelerden biri de şöyle olmuştur. Sultan Muhammed Tapar Rıdvan’ın oğlu Melik Aplansan El-Ahsar’a bir mektup göndererek “*”Baban Bâtînîler konusunda bana muhalefette bulunuyordu ,halbuki şimdi senden benim evladım olarak onları yok etmeni istiyorum”*²¹¹ demiş ve Bâtînîlerin öldürülmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Bâtînîliğin Halep’te ve bütün Suriye’de yayılmasında önemli rol oynayan Ebû Tahir es-Saiğ İsmail ed-Dâî ve Suriye’de ki liderlerinden el-Hâkim el-Müneccim’in kardeşi ve önde gelen Bâtînîler öldürülmüş, diğerleri hapse atılmış, mallarına el konulmuştu. Bir kısmı da kaleden aşağı atılarak öldürülmüştür. Bu olaydan kurtulabilenlerin Bâtînîlerden bir kısmı haçlılara katılmış, bir kısmı da değişik bölgelere dağılmışlardı. Suriye’de ve özellikle Halep’te yerleşerek çeşitli yöntemlerle çoğalmayı başaran Bâtînîlere bu olay büyük bir darbe olmuştur. Yine Muhammed Tapar Bâtînîlere karşı Taberistan Hakimi Hüsamü’d-Devle Şehriyar’a

²¹¹ Ali Sevim, *Suriye Selçukluları II*, DTCF, Ankara, 1983, s.55.

da işbirliği yapma teklifinde bulunmuştur. Ancak bu teklifi Taberistan hakimi çok sert bir emir olduğunu düşünerek reddetmiştir. Muhammed Tapar Alamut civarında Bâtînîlere saldırılarını sürdürürken, Suriye Selçuklularını ve Horasan'da kardeşi Sancar'ı da aynı zamanda oralardaki Bâtînîlere karşı bu cihada memur etmiştir.²¹² Bütün bunları karşılığı olarak Bâtînîlerde Sancar'ın veziri Fahrü'l –Mülk, İsfahan Kadısı Ubeydullah b.Ali el-Hatibi'yi , Şafii Fakihi Abdü'l-Vahid b. İsmail, Buhara, Nişabur ve İsfahan kadısı Muhammed b. Abdurrahman, Marağa Emiri Ahmedil b. İbrahim b. Vehsûdân ve bunlar gibi devlet adamlarına çeşitli yollarla bir takım suikastler düzenleyip cinayet işlemişlerdir. Bu işlenen cinayetler Bâtînîlerin bu dönemde işlediği cinayetlerden bazılarıdır.

Selçuklu sultanları içinde Bâtînî sorununu çözme aşamasına getiren tek sultan Muhammed Tapar olmuştur. O, Bâtînîleri düzenli saldırılarıyla yıpratmış , güçsüz duruma düşürmüştür. Ancak onun da zamansız ölümü Bâtînîler için yeni bir kurtuluş kapısı olmuş ve moralleri yükselmiştir.Yine de şansları dönene Bâtînîler bu dönemde ciddi kayıplar vermişler ve artık yeni kaleler, yeni bölgeler kazanmak yerine ellerindeki yerleri koruma şeklinde yeni bir strateji benimsemek zorunda kalmışlardır.

Muhammed Tapar'ın ölümü ile birlikte II. İmparatorluk ve Sultan Sancar (m.1118-1157) başa geçmiştir. Artık Hasan Sabbah bizzat sultan ve meliklerle mücadele içine girmiştir. Bu dönemin en önemli özelliği tek hükümdarın öncülüğünde imparatorluk toparlanmış ve yeniden kurulmuştur ve kurulan bu

²¹² Osman Turan, *a.g.e.*,s.170

saltanat m.1118'den m.1157 yılına kadar sürmüştür. Sancar zamanında imparatorluğun merkezi İran'ın doğusunda yer almış ve Horasan olmuştur. Daha önce Rey (batıya)'e kaymış olan sultanlığın yönetimi doğuya alınmıştır. Bu olaylar sürerken Muhammed Tapar'ın ölümüyle Bâtınîler'de bir bakıma rahatlamış ve faaliyetlerine yeniden hız vermişlerdir. Muhammed Tapar'ın oğlu Mahmut yeni kurulan Irak seçuklu devleti'nin başına geçmiştir. h.511-525/m.1118-1131 yılları arasında saltanat süren Mahmut taht mücadelesi yüzünden kardeşleri ve amcası ile karşı karşı karşıya kalmıştır . Mahmut'dan sonra sırasıyla tahta kardeşleri II.Tuğrul (h.526-28/m.1132-34) Mesud (h.529-547/m.1134-1152), ve Süleymanşah (h.555-54/m.1160-1161) çıkmışlardır. Daha önce de belirttiğimiz gibi İmparatorluğun merkezi olarak ise Muhammed Tapar'ın kardeşi Sancar Horasan bölgesinde hüküm sürmekteydi. Sultan Mahmut Bâtınîler'e karşı mücadele etmiş, ancak daha sonraları onlarla barış görüşmesi yapmak için girişimlerde bulunmuştur. Bunun için Alamut'tan İsfahan'a elçi gönderilmesini istemiştir. Bozor Ümmid, Hacı Muhammed Nasihi Şehristanî başkanlığında bir heyet göndermiş. Ancak görüşmeler sonuçsuz kaldığı gibi, Bâtınî elçileri de Selçuklu sarayından çıkışında kent halkı tarafından linç edilmiştir. Olayla ilgili sorumluluğu kabul etmeyen Sultan, Buzurg Ümid'in sorumlularının cezalandırılmasını istediğini reddetmiş. Bunun üzerine öçlerini kendileri değer geçirmişlerdir. Bu olay Kazvin halkı ile Bâtınîler arasında sık sık ve açık savaşa dönüşen bir kan davasının²¹³ başlamasına neden olmuştur.

Strateji değiştiren Bâtınîler bu karışıklıklar içinde yeniden kaybettikleri kaleleri ele geçirmeye başlamışlardır. Özellikle Muhammed Tapar'ın ölümünün

²¹³ İbnü'l-Esir, a.g.e., s.238, Hacı Reşidalladdin Fazullah Hemedani, a.g.e., s.144-145.

ardından Anuştekin Şirgir'in Rudbar bölgesine yaptığı sekiz yıllık saldırılarda elde ettiği bazı kaleleri yeniden ele geçirdiler. Yeniden Azerbaycan, Gilan , Horasan, Irak gibi bölgelerde Bâtınîni hareketlerine büyük bir hızlilik kazandırdılar. Sultan Mahmut'un ölümünden sonra kardeşi Davut ve Mahmut'un oğlu arasında yeni bir çekişme başladı.Bu çekişme sonunda her zaman olduğu üzere Bâtınîler Kazvin ve Gürcistan'a girmiştir.

Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından Horasan'da melik olarak hüküm süren ve o taraftan büyük başarılar kazanan Sancar hemen sultanlığını ilan etmiş ve Berkyaruk ile Muhammed Tapar mücadelesinde Sancar ikinciye desteklemeyi uygun bulmuştur²¹⁴. Sultan Sancar tam altmış yıl Selçuklu tahtında oturmayı başarmıştır. Bâtınîler bu dönemde süren taht kavgaları nedeniyle güçlenmişlerdir. Sancarın yeğeni ile sürdürdüğü taht kavgası süreci Bâtınîler için bir güçlenme süreci olmuştur. Bâtınîler Kûhistan ve kuzeydeki durumlarını iyileştirmek için bu durumdan yararlanmışlardır. Sultan Sancar uzun mücadeleler sonunda tahtı ele geçirince Bâtınîleri ortadan kaldırmak için kesin kararlar almıştır.

Bâtınîler ile Sultan Sancar daha Horasan meliği iken mücadelelerde bulunmuştur. ve Sancar bunun için Bâtınîlerin yerleşmiş olduğu bölgelerden biri olan Kuhistan'a ordu göndermiş ve Hasan Sabbah ile adamlarını çok zor durumda bırakmıştır.Daha sonraki seferini Buzurg Ümid iktidara geçtikten sonra yapmıştır. Sancar Berkyaruk döneminde Horasan valisi iken 1103'te Tabes aleyhine yaptığı seferden sonra Bâtınîlere karşı hiçbir saldırıda bulunamamıştır. Yine Sultan Sancar

²¹⁴ Yaşar Bedirhan ,*Ortaçağ Tarihi*, Konya,2004,s. 212.

h.512/m.1127'de Alamut' ta ki Bâtınîlere ağır bir darbe indirmiş ve yaklaşık 10.000'den fazla adam öldürmüştür ²¹⁵. Sultan Sancar'ın veziri el-Muhtasıs Ebû Nasr Ahmed b. El-Fazl mezkur yıl Bâtınîlere karşı cihat edilmesini, ve yakalandıkları yerde öldürölmelerini emretmiş, mallarını yağmalanıp eşlerinin esir alınmasını istemiş, sonra Bâtınîlerin bulunduğu Turayşis ayrıca ile Nişabur'a bağılı Beyhak'a da birer ordu sevk etmiştir. O yörede Bâtınîlere ait Tarz adlı bir köy vardı, liderleri de el-Hasan b. Semin adlı bir kişiydi..Vezir Bâtınîlerin elindeki her yere bir ordu sevk edip karşılaştıkları Bâtınîleri öldörmelerini emretmiştir²¹⁶. Selçuklular Beyhak taraflarında bulunan bu köyde bulunan Bâtınîlerin tümünü öldörmüşler, bunun üzerine liderleri kaçıp minareden kendinî aşağıya atıp ölmüştür. Yine Turayşis'e gönderilen askerler de aynı şekilde halkın çoğunu öldürüp , ganimet toplayıp geri dönmüşlerdir.

Sancar 'ın Buzurg Ümid dönemine kadar Bâtınîler'e saldırıda bulunmamıştır.Bunun nedenleri kaynaklara dayalı olarak şu şekilde açıklanabilir; zor durumda kalan Hasan Sabbah Sancar'a birkaç kez elçi göndermiş ancak o bu elçileri kabul etmemiştir.Normal yollardan amacına ulaşamayacağını anlayan Hasan Sabbah kıvrak zekasına başvurmuştur. Kendisini Sultan'ın yanında savunmaları için Sultanın yakınlarından (havass) bir gruba bir takım vaatlerde bulunmuştur. Sultan'ın hademelerinden birine parayla birlikte bir bıçak göndermiş, bıçağı getiren fedayiler, en cesuru olan bir delikanlı her biri biner altın torba ita ederek şifahen bazı şeyler

²¹⁵ İbnü'l-Esir, a.g.e., s..647; Abdülkerim Özaydın, "Alamut Kalesi", *Türk Kültürü*,S. 281, Ankara, 1986, s.588.

²¹⁶ İbnü'l-Esir, a.g.e., s.490; Bernard Lewis, *Haşhaşiler*, s.56, Bernard Lewis, *The Assassins*, London, 1985, s.65.

talim ettikten sonra Sultan Sancar'ın yanına saraya göndermiştir. Elbise ve kıyafeti muntazam, terbiye ve zerafeti mükemmel olan bu genç biner altınlık torbalardan beşi ile hançer'i teslim etmiştir²¹⁷. Hizmetçi Sultan gece sarhoş olarak uyuduğu bir sırada bıçağı yatağının karşısında bir yere koymuştur. Sultan sabah kalkıp o bıçağı görünce endişelenmeye başlamış ve kimseden şüphelenmediğinden o işi gizlice araştırması için bir adam görevlendirmiştir. O sırada Hasan Sabbah Sultan'a bir elçi göndermiş ve küçük bir not üzerinde :*“eğer ben Sultan'ın iyiliğini düşünmeseydim sert yere konmuş olan o bıçağı onun yumuşak göğsüne saplatırdım”*²¹⁸ demiştir. Aslına bakarsanız Hasan Sabbah bu olayda da kıvrak zekasını kullanarak sultanın gözünü korkutmuştur. Gelişen olaylar üzerine Sultan Sancar korkmuş ve barış istemiş ve bazı anlaşmalar yapılmıştır. Rivayetlere göre, Sancar tahtının önüne sıçrayan fedâî'de hançeri görünce korkmuş ve Bâtınîler ile Barış yapmak yoluna gitmiştir²¹⁹. Ata Melik Cüveyni “Tarih-i Cihan Guşa”da Alamut Kalesi kütüphanesinde barış ile ilgili Sancar'a ait birkaç tane ferman bulduğundan bahsetmektedir. Bu fermanlarda Sancar'ın onları daha çok barışa ve dostluğa çağırdığından ve onlara karşı sabırlı davrandığından bahsetmektedir. Hasan Sabbah Sultan Sancar saldırılarını durdurduktan ve bundan emin olduktan sonra odasına kapanarak altı yıl mezhebine ilişkin anlatan kitapların tasnifi ile meşgul olmuştur²²⁰.

²¹⁷ Ebuziya Teyfik , a.g.e., s.26.

²¹⁸ Ata Melik Cuveyni, a.g.e., s.546, Ebuziya Teyfik, a.g.e., s.26, Ömer Rıza Doğrul'un “Hasan Sabbah'ın Cennet Fedâîleri” adlı eserinde elçinin yanlış olarak bir kadın olduğundan bahsedilmektedir.

²¹⁹Cl. Huart , “İsma'iliya”, *E. J. Brill's Frst Encyclopaedia Of İslam 1913-1936*, E.J. Leiden , New York , Kobenhavn, Köln, 1987, Volume III, s. 552.

²²⁰ Ebuziya Teyfik , a.g.e., s. 28.

Bu olaydan sonra Sultan Sancar döneminde Bâtınîlerin işleri dahada kolaylaşmıştır. Hatta Sultan Sancar Bâtınîlere ait olan Kurmuş bölgesinde Bâtınîlerin mülklerinin haracından 3 bin dinar indirmiştir. Girdkuh'un eteğinden geçerlerken alınan bac'da onlara verilecek olan miktarı belirlemiştir²²¹. Sultan Sancar barış için Bâtınîlere bazı kolaylıklar sağlamıştır. Bunun en önemli sebep ise, kendisinin de bir suikasta kurban gitmesinden korkmasıdır. Yani Sancar görüşüne göre kendisine yapılabilecek suikastı önlemek adına Bâtınîler ile barış yapmıştır. Bu Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun Nizarî İsmâîlîlerini resmen tanıması açısından önemlidir. Anlaşmada Selçuklu devleti Bâtınîlerden kendi inançlarına kimseyi davet etmemeleri, normal hayatlarını sürdürmeleri, yolların güvenliğini tehdit etmemeleri, kalelerden şehirlere inip yerleşmemeleri, yeni kaleler yapmamak ve silah satın almamalarını istemiştir. Bunun karşılığında Sancar onlara Selçuklu topraklarında oturma izni verecektir. Bâtınîler 6-7 yıl bu anlaşmalara riayet etmiştir. Çünkü bildiğimize göre bu anlaşmadan sonra Horasan ve Kuhistan'da Bâtınîlik akidesini kabul eden olmadığı gibi, kabul edenlerden de dönenler olmuştur. Bâtınîler bu anlaşmadan sonra Sancar ile aralarında bir mücadelenin olduğuna dâir kaynaklarda hiçbir bilgi bulunmaktadır. Bâtınîler ile Sancar ile doğrudan bir mücadeleye ilk anda girilmemiştir. Aslında Sancar da bu anlaşma ile Bâtınîleri oldukları yerde durdurma siyasetini hedef alan bir yol takip edilmiştir. Buna uygun olarak Bâtınîler'le bu anlaşma yapılmıştır.²²² Fakat her ne olursa olsun Bâtınîler Selçuklu devlet adamlarına ve Sünni cemat liderlerine suikastlerinin sürdürmüştür. Bâtınîler

²²¹ Ata Melik Cüveynî, a.g.e, s.546-547.

²²² Mehmet Çanatan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrinde Mezhep Hârekeleri*, A.Ü.İ.F.; Lisans Tezi, Ankara, 1986, s.63-64.

Sultan Sancar ile barış anlaşması yaptıktan sonrada gerek Selçuklu devlet adamlarına gerek Sünni müslümanlara karşı bir dizi kanlı saldırı gerçekleştirilmiştir.

V-Hasan Sabbah ‘ın Ölümü , Kişiliği ve Tarihi Rolü

Gizliliği ön planda tutan Hasan Sabbah kendi davası uğruna otuz altı yıl Alamut’ta yaşamış ve rivayetlere göre kaleden hiç çıkmamıştır.²²³ Hatta odasından bile çok nadir çıkmış, bütün dünya işlerinden kendinî soyutlamış ve yaşamını Bâtınî liderliği için hizmet vermeye adanmış ve şartlarını buna göre düzenlemiştir. Cuma günü 23 Mayıs 1124’da Alamut kalesinde hastalanarak ölmüş²²⁴ ve Alamut yakınlarına yapılan kabire gömülmüştür.²²⁵ Rudbar bölgesindeki kabiri Bâtınîler tarafından ziyaret edilirdi. Ancak daha sonraları Moğollar tarafından yıkılmıştır. Bâtınîler’in “Seyyidina(Efendimiz)” olarak adlandırdığı Hasan Sabbah hem din adamı kişiliği hem yönetici kişiliği ile kendince önemli şeyler yapmış ancak mevcut düzeni yıkamamıştır.

Çeşitli kimlikleri arasında Hasan Sabbah’ın edebiyatçı kimliği de önemlidir. Bir düşünür ve yazar olarak çeşitli eserler vermiştir. Ancak kalenin yakılmasıyla bunlarında çoğunluğu yanmıştır. Hasan Sabbah aynı zamanda iyi bir teşkilatçılığa sahiptir. Kendine inananları etrafında çok iyi bir sistem ile toplamış,

²²³ Hacı Reşidalladdin Fazullah Hemedan, a.g.e, s. 133.

²²⁴ Bazı kaynaklarda Hasan Sabbah’ın ölüm tarihi mayıs ayı yada haziran ayı, haziran ortaları olarak geçmektedir. Ancak Tarih klavuzunun denk geldiği tam tarih 23 Mayıs 1124 Cuma’dır. Bernard Lewis, *The Assassins*, London, 1985, s. 61

²²⁵ Farhat Daftary, *A Short History of the İsmâîlîs*, Traditions of a Muslim Community, Edinburgh University Press, 1999, Edinburgh, s. 154, Bernard Lewis, *Fedâiyan-ı İsmâîliye*, Neşr. Feridun Bederahi, Taberistan, 1348, s.67.

teşkilatını sağlam temeller üzerine kurmuştur. O aynı zamanda keskin bir zekaya ve ihtilalci bir kişiliğe sahiptir.

Hasan Sabbah katı kurulları olan biri idi. Ve bu katı kuralları ile Alamut kalesinde kendince bir düzen hazırlamış, davasını en iyi şekilde sürdürmüş ve bu düzende hata yapan hiç kimseye acımamış,davası uğruna herkesten yararlanmıştır. Buna örnek olarak Alamut kalesi kuşatıldığı dönemde iki kızı ile birlikte karısını Girdkuh'a gönderir iken reis Muzaffer'e devamıza yardımcı olmaları için bu kadınlara ip eğirt. Ancak o işi yaparlarsa ,onlara ücret öde diye mektup²²⁶yazmıştır. Rütbe ve takva'ya önem vermiştir. Hatta kendi hilafında yanlış bir hareketi bulunan bir oğlanı sınır hadd-ı ikamesiyle değnek altında öldürtmüştür²²⁷. Bu olay Hasan Sabbah'ın diktatör tarafını da yansıtmaktadır. Hasan Sabbah'ın sofı, çilekeş ve kanatkâr bir hayat sürdüğü, Alamut'u zaptettikten sonra ölümüne kadar kaleden aşağı hiç inmediği, içki içmediği, kimseye de içirmediği ve hatta iki oğlundan birini şarap içtiği için öldürdüğü rivayet edilmektedir²²⁸. Bu olayda aslında Hasan Sabbah'ın şeriata şeklen de olsa bağlı kaldığını göstermektedir. Fakat aynı zamanda bir tarafta haşhaş içilirken bir taraftan içkinin yasak olması, teşkilat içindeki çelişkiye örnektir . Ancak Hasan Sabbah kişilik olarak güçlü bir yapıya sahiptir aynı zamanda basiretli ve becerikli , geometri, aritmetik, astronomi ve diğer ilim

²²⁶ Alaaddin Ala Melik Cuveyni, a.g.e, s.545.

²²⁷Ebuziya Teyfik, a.g.e., s.30.

²²⁸ Bernard Lewis, a.g.e, s.X-XI; Marshall G.S Hodgson, *The Order of Assassins*, Gravenhege, 1955, s.5, M.G.S Hodgson, "The İsmâilî State", *The Cambridge History Of İran*, C. 5, 1968, New York , s.433 , Hamdullah Müstevfi Kazvini, a.g.e, s. 421.

dallarında çok derin bilgiye sahip olması onun davasını rahat sürdürmesini ve kendi davası için insanları yönlendirme yeteneğini desteklemiştir.

Hasan Sabbah hiçbir zaman imamlık iddasında bulunmamıştır. Sadece imamın temsilcisi olduğunu ve imam ortadan kaybolduktan sonra hüccet yani delil ve davet reisi olduğunu savunmuştur. Hasan Sabbah daima Ta'lim doktrininin yani Davet'ül –Cedide'nin kurucusu olmuş ve saygı görmüştür.

Hasan Sabbah bilime de önem vermiştir. Kendisi edebiyatla uğraşırken alamut kalesinde bir çok bilim adamına da istahmdam sağlamıştır. Alamut kalesinde bir çok bilim adamı çalışmalar yapmıştır. Ayrıca arkasına bu kadar geniş bir kitleyi toplayıp davaları uğruna ölüme bile giden insanların etrafında bulunması ancak onun ileriye gören, ufkunun geniş, insanı konuşmaları ve öğretileri ile etkileyebilen bir yapıya sahip olmasıyla açıklayabiliriz. İdealleri ve kurduğu düzeni özellikle Alamut Kalesi içindeki düzeni bozacak herhangi bir kimse bu karısı, oğlu da olsa gerekli cezaları almıştır.

C-İLK İKİ HALEF DÖNEMİ

I- KIYA BUZURG ÜMMİD DÖNEMİ (1124 – 1138)

Alamut lideri Hasan Sabbah'ın ölümünün ardından onun yerine Lamasar kalesinde bulunan Buzurg Ümid geçmiştir. Bu süreç içinde artık Bâtınîlerin yönetiminde uzun aralıklar için değişiklikler başlamıştır. Buzurg Ümid'i Hasan Sabbah ölümünden önce halef tayin etmiş, Ebu Ali Ardistan'ı de propaganda işinin başına getirmiştir . Buzurg Ümid Hasan Sabbah'ın yerine geçince, onun kurallarını ve geleneklerini 14 yıl boyunca sürdürmüştür. O da Hasan Sabbah gibi Rudbar'ın yerel bir insanıdır, yabancı değildir. Hasan Sabbah'ın deneyimlerini ve gizemliliğini korumuştur. Fakat yöneticiliğini çok aktif geçirmiştir²²⁹. Hasan Sabbah'ın ölümünden sonraki kırk yıllık bir süreçte onun Alamut'ta ki halefleri tarafından bölgesel büyümeyi devam ettirmiş ve ayrıca onların ana merkezi Rudbar Kuhistan güçlendirilmiştir. Bâtınîleri idare etmek için Meymundiz, Mansura, Sa'adatkuh ve diğer bölgelerde yeni güvenli kaleler inşa edilmiştir. Reşidedin'e göre XII. ve XVI. yüzyıllarda Bâtınîler Irak ve İran'ın bir çok bölgesini konrollari altına almışlar ve dauları Suriye'ye kadar yayılmıştır²³⁰.

Bu dönemde Bâtınî suikastları şiddetle artmıştır. Selçuklular da buna tepki olarak h.520/m.1126'da Bâtınîler'e karşı geniş kapsamlı bir askeri hareket başlatılmıştır. Ancak Bâtınîler'e karşı saldırı düzenlemesini emreden bizzat Sultan Sancar olmamıştır, onun adına vezir Kaşanî bunu yürütmüştür. Kaşani o yıl Bâtınîler

²²⁹ Bernard Lewis, *The Assassins*, London, 1985, s. 67 .

²³⁰ Nadia Eboo Jamal , *Surviving The Mongols, Nizari Quhistani and The Continuity of İsmâilî Tradition in Persia*, I.B. Tauris Publishers, The İnstitute of İsmâilî Studies, London, 2002, s. 37.

ile savaş yapma, bulunukları yerde onları öldürme, mallarını ellerinden alma ve ailelerini esir haline getirme emrini verdi. Onlara ait bütün bölgelere, karşılacakları herkesi öldürme emri ile askeri birlikler gönderdi ²³¹. Daha sonra h.521/m.1127’de Sancar’ın onikibin Bâtınîyi öldürdüğü haberi Bağdat’a gelmiştir . Dolayısıyla aradan bir yıl geçmeden Bâtınîler Selçuklu veziri Kaşanî’yi öldürmüşlerdir²³². Kaşanî’nin öldürölme nedeni her zaman ki gibi kendileri ile mücadele etmeye kalkması ve onlara karşı önlemler almasıdır. Sancar döneminde onun yerine daha çok veziri Kâşani Bâtınîlere karşı mücadele vermiştir. Kaşanî Bâtınîler’in nerede yakalanırlarsa orada öldürölmelerini, mallarının yağma ve ailelerinin esir edilmelerini emretmiş²³³ ve Bâtınîlere karşı tedbirler almıştır. İlk tedbir olarak onları düzenli ve normal bir düşman yerine koyup düzenli ordular sevk etmiştir. İkincisi ise Bâtınîlerin nerede görölürlerse görölünler hemen öldürölmelerini istemiştir. Bu tedbirler, Bâtınîlerin hiç hoşuna gitmemiş ve vezir Kaşanî’yi öldürölmüşlerdir. Kaşanî’ni ölümü üzerine, Sancar Bâtınîlerine karşı harekete geçerek onlara ağır bir darbe indirmiş ve yaklaşık 10 binden fazla Bâtınî de öldürölümüştür.

Sancar Irak Selçuklu devleti olayları ile ilgilenirken Sancar’a bağı bir grup emir Erkuş’un komutasında harekete geçerek Horasan da Bâtınîlerin elinde bulunan Girdkuh kalesini kuşatmıştır. Uzun süre devam eden kuşatma sonucunda Bâtınîler çok zor durumda kalmıştır. Kale tam ele geçirilmek üzereyken Emir Erkuş

²³¹ İbnü’l Esir,a.g.e X , 445. , İbrahim Kafesoğılu, a.g.e, s.214.

²³² İbrahim Kafesoğılu, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, s.215.

²³³ İbrahim Kafesoğılu, a.g.e, s.214.Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, İkinci İmparatorluk Dönemi*, C. 5, Ankara, 1984, s. 152.

kuşatmayı terk etmiştir. Rivayetlere göre de Emir Erkuş Bâtınîlerden aldığı çok değerli altın mücevher ve paralar karşılığında kuşatmadan vazgeçmiştir. Ancak Bâtınîler Sultan Sancar döneminde Selçuklu topraklarının batı kısımlarında Kuzey ve Batı İran'dan Kuzey Suriye'ye kadar yayılmayı başarmışlardır. Böylece Bâtınîler faaliyet alanlarını geniş bölgelere yaymış özellikle Suriye'de çabucak genişlemiş ve büyük bir güç halini almışlardır. Hatta bu dönemde kendi paralarını da bastırmışlar, Suriye'de Banyas şehrinde ele geçirmişlerdir.

Bozorg Ümid döneminde, Sultan Sancar yirmi yıldır hiç saldırmadığı Bâtınîlere yeniden saldırma kararı almış, bunun üzerine Kuhistan'daki Turaysız ile Nişabur bölgesindeki Beyhak ve Terz Bâtınîlerine karşı güçlü bir ordu göndermiştir; ancak Horasan bölgesinden yola çıkan Sancar'ın veziri komutasındaki ordu başarısızlıkla geri dönmüştür. Daha sonra Şirgir'in yiğeni olan Asil komutasındaki ordu Rudbar bölgesine yeni bir saldırı düzenlemiş. Ancak bu ordu da başarı kazanamamış ve Bâtınîler iyi bir savunma gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde Temurdoğan komutasındaki başka bir ordu yine Rudbar'a gönderilmiş, ancak komutan Bâtınîler tarafından esir alınmıştır. Sancar'ın ricası üzerine serbest bırakılmış, bu saldırılardan çok fazla etkilenmeyen Bâtınîler Talikan'daki Mansura gibi yeni kaleler ele geçirmiş, h.623/ m.1226'da Meymundiz gibi yeni kalelerde inşa ettirmişlerdir .

Buzurg Ümid'in son yıllarında Bâtınîler kendi bağımsız teşkilatlarını kesin biçimde kurmuştur. Bu teşkilat dağınık toprakları esas alarak İran'daki Rudbar ve Kuhistan'daki geniş bir bölgeye, Suriye'de Cebel Behra'nın güney kısımlarına kadar

uzanmıştır. Buzurg Ümid uzun saltanatı h. 532 / m.1138 ölümü üzerine son bulmuştur. Cüveyni durumu şu şekilde belirtmiştir: “*Buzur Ümid yanlışlık üzerine kurulu olan cehalet tahtında ,ecel topuğu altında ezildiği bedeninin cehennem ateşesi beslemeye gittiği 26 Cemaziyevvel 532/ 9 Şubat 1138 tarihine kadar oturdu*”²³⁴.

Bu dönemde giderek yayılan ve güç toplayan Bâtınîler geniş alanlarda hakimiyetini arttırmıştır. Buzurg Ümid ölmeden üç gün önce yerine oğlu Muhammed ‘i göstermiştir. Veraset meselesi olaysız olarak çözülmüştür. Bu durum İsmaili idarenin seviyesinde meydana gelmiş olan değişiklikleri çok iyi göstermektedir. ²³⁵Sonuç olarak Buzurg Ümid öldükten sonra oğlu Muhammed Buzurg Umid Alamut yönetimine geçmiştir.

2-MUHAMMED b.BOZORG ÜMMİD DÖNEMİ (1138 - 1162)

Muhammed döneminde (1138-1162) Bâtınîler bir çok yeni kale ele geçirmişler yada inşa ettikleri Deyleman ve Gilan’da kalelerin topraklarını genişletmişlerdir. Bu yeni kalelerin en önemlileri Saadetkuh, Mübarekkuh ve Firuzkuh idi²³⁶.Bu dönemde Sünni gruplar Bâtınî gruplara karşı artık tepkilerini göstermeye başlamalarından dolayı Bâtınîler etkin bir biçimde suikast ve öldürme olaylarına yeniden hız vermişlerdir. Ancak Bâtınîler bir takım kişilerce kendi çıkarları için kullanılmış, özellikle Sultan Sancar’ın yanında kendi amaçları dışında başka sultanlara ve vezirlere de alet olmuşlardır. Mesela Harzemşah Atsız ‘Sancar’i

²³⁴ Cuveyni, a.g.e., s. 221, Bernard Lewis, a.g.e. s. 59.

²³⁵ Bernard Lewis,a.g.e., s. 58.

²³⁶ Farhad Daftary, *İsmâîlîler ...*;s.151.

öldürtmek için Harezm'den Horasan'a iki Bâtınî göndermiştir ²³⁷. Bu durum Bâtınîlerin giderek dinî amaç değil de siyasî amaç güttüklerini ve bunu devam ettirmek için de artık kendi davaları dışındaki davaları da takip edip suikastlar düzenlediklerini göstermektedir. Bunun bir nedeni de Bâtınîlerin hangi koşulda olursa olsun Büyük Selçuklu İmparatorluğunu ortadan kaldırmak ve devlet düzenini yıkıp kendi düzenlerini getirme mücadelesi vermeleridir.

Bu dönemde Bâtınîler mahalli ve genel problemler ile uğraşmışlardır. Hasan Sabbah döneminde gelişen olaylar giderek büyümüştür. Özellikle Rudbar ve Kazvin arasında çıkan çatışmalar zinciri içinde Bâtınîler kendilerini çok iyi savunmuşlardır. Bu dönemde faaliyetlerini iki yeni bölgeye de yaymaya başlamışlardır. Biri akınlar ve propaganda yürüttükleri Gürcistan diğeri ise bugünkü Afganistan'dır. ²³⁸

Bâtınîler Selçuklu vezirlerinden bazılarını kendi taraflarına çekmişlerdir. Bâtınî taraftarlığı yapmış ve fiilen eylemde bulunmuşlardır. Özellikle vezir Dergizi Bâtınîler ile birçok kez işbirliği içine girmiştir. Dergizinî birkaç Bâtınî ile anlaşarak kadı Herevi 'yi öldürtmüştür. Herevi kendi döneminde önemsenen, saygı duyulan ve sultanlar arasında ayrıcalıklı tutulan biri idi. Herevi'nin Sultan Sancar ile görüşmesi o dönemde yeni vezir olan Dergizi'yi rahatsız etmiş ve bunun üzerine Dergizinî birkaç Bâtınî ile anlaşarak Herevi Horasan'a döndükten sonra onun öldürülmesi istenmiştir. Herevi Bâtınîler tarafından Dergizi'nin isteği üzerine öldürülmüştür.

²³⁷ İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s.219.

²³⁸ Bernard Lewis, a.g.e., s.59.

Yine Musul'da bulunan Aksungur Porsukî (Ak sunkuru'l-Bursukî) Bâtînîlere karşı direndiği ve mücadele ettiği için vezir Dergizinî tarafından öldürttürülmüştür. Dergizinî Aksungur Posuki'yi alt etmek için bir çok hileye başvurmuştur ancak bunu başaramayınca yine Bâtînîler ile işbirliği yapmıştır. Bâtînîler onu Musul camiinde öldürmüştür. Yine Sancar'ın veziri, Ebu'l-Fazıl Dergizinî'nin Irakta vezirlik etmesini istemiyordu. Dergizini bu olay için de gizli bir şekilde Bâtînîlerle görüşmüş ve onu öldürmek için birkaç Bâtînî Horasana gelmiş ve Ebu'l-Fazıl'ı öldürmüştür. Dergizini devlet büyüklerinden kimisini bazen sultanın izni ile açıktan açığa, bazen de Bâtînîleri ve diğer yardımcılarını kullanarak gizlice öldürtmüştür. Emir Şirgir Alamut kalesini kuşattığı dönemde kaleyi tam ele geçireceği zaman, Sultan Muhammed vefat etmiştir . Onun ölümünden sonra Dergizini devlet işlerinde yer tutunca Emir Şirgir'i geri çağırmak için bazı entrikalara başvurmuş, sonunda Emir Şirgir'i sultan nezninde kabahatli göstermiş ve onu öldürtmüştür. Dergizinî'nin gerçekleştirdiği bu plan Bâtînîlerin çok işine yaramış, bu nedenle de Bâtînîler Dergizinî'yi kendi aralarına almışlardır. Ancak Dergizî'nin bu saltanatı uzun süre devam edememiş ve bir rivayete göre Irak Selçuklu sultanı Tuğrul'un emri üzerine öldürülmüştür. Sultan Tuğrul kardeşi Mesud'tan kaçmak için önce İsfahan'a daha sonra da Huzistan'a geçmiştir. Sultan Tuğrul kaçarken kardeşinin ortaya çıkması üzerine vezire : *“Asker nerede ? İktidar ve kıfayet hakkında senin vermiş olduğun teminat nerede kaldı”* ²³⁹ demiştir. Bunun üzerine vezir sultana : *Hiç endişe etme.Tehlikeyi hatırına bile getirme ben senin düşmanlarını öldürmek için Haşîşyyeler'den bir cemaati hazır ettim.Ben şimdiden senin düşmanlarının*

²³⁹ El-Bundari, a.g.e., s. 159.

*kahredilmeleri yaklaşmış ve cemiyetleri dağılmış görüyorum demiştir. Bunun üzerine sultan sinirlenmiş, bozuk akideli olduğunu görüyorum demiş*²⁴⁰ ve Dergizinin öldürülmesini emretmiştir. Fakat Dergizinî asacakları vakit ip kopmuştur. Emir Şirgir'in kölesi de olayı izlerken, hemen üzerine atlayarak yanında bulunan bıçakla Dergizi'nin kafasını kesmiş, cesedinî parça parça etmiş, kafasını ve cesedinin parçalarını şehir şehir dolaştırmışlar ve her uzvu bir şehirde teşhir olunmuştur²⁴¹. Bu olayla Dergizinî'nin Bâtınîlere ne kadar destek verdiğini ve oynadığı bir takım olayları ele aldığını görmekteyiz . Bazı kaynaklarda Dergizinin Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünde de parmağı olduğu rivayet olunmaktadır.

Sancar kölelerine itimat edip onları iyi yerlere yerleştirmiştir. Ancak onlardan sıkılınca yada onların bir hatasını görünce onları öldürtmüş bunun için bazı zamanlar Bâtınîlere başvurmuştur. Bazı kaynaklardaki rivayetlerde Sancar ve Bâtınîler arasında gizli bir anlaşma olduğuna dâir deliller bulunmaktadır. Mesela Sancar'ın gönül verdiği ve kendisine yaklaştırmakta mûmtaz kıldığı adamlardan biri de büyük mukarreb emir İhtiyarüddin Cevherüttaci' idi. Bu adam Sancar'ın validesinin kölesi ve has adamıydı. Sancar'ın annesi h.517 /m.1123 Şevval ayında vefat edip bu köle Sancar tahtına hakimi olmuştur. Bu adama Sancar çok güvenmekteydi, bu sebeple de Sancar'ın sırlarını ve aldığı kararlarından haberdar olmuştur. Sancar onu yüksek bir dereceye çıkardı öyleki daha önce kimse o dereceye çıkamamıştır. Onun emrine otuz bine yakın asker vermiştir. Sonra Sultan onu görev süresinin uzun olmasından ve uzun süre görev başında olmasından

²⁴⁰ El-Bundari, a.g.e., s. 159.

²⁴¹ Şadrüddin Ebu'l –Hasan Ali Bin Nâsır İbn Ali El- Hüseyini, a.g.e., s.73.

sıkıldığı için tedbir düşünmüş ancak çare bulamamıştır. Sonunda onu öldürmek için Bâtınîler'i sarayında saklamıştır .Olay şöyle gelişmiştir: Cevherin çağrılmak üzere olduğunu Cevhere haber verdiler .Cevher kendisinin öldürülmesini isteyen kişinin sultan olduğunu anladı ancak içinde sır olarak saklamıştır. Sultan bir gün buna ” *ey cevher senin hakkında bu me’lunlardan korkuyorum bunlardan sakın ve korun uyanık bulun ve ihtiyat üzere yürü*”, dediğinde Cevher ona şöyle demiştir: “*Eğer beni kendinden emin edersen kimseden korkmam bunların gâilesini defetmek hususunda kimseden yardım istemem sultan bunun bu sözüne katlandı ve katlamayı lâzım gördü*”.²⁴²Cevher bir gün gizlendiği yerden yani evinden çıkarken yanında bir kılıç bulunmaktaydı, onun önünde ve arkasında korumaları bulunduğu halde sultan sarayın dehlizine girdiğinden Bâtınî’lerden bir cemaat bunun üzerine atladılar ve bıçakladılar.Harem tarafında olan sultan feryat yükseldikçe” *işte Cevher kat olundu*”dedi. Yani buradan anladığımız üzere Cevher sultanın isteği üzerine öldürülmüştür²⁴³. Muhammed Bozorg Ümid döneminde Bâtınîlere Rey sahibi Emir Abbas’a saldırmışlardır. Sultan Sancar’ın hadimi Cevher ’in kölelerinden biri olan Emir Abbas Rey şehri iktaları arasında bulunan Cevher’in Bâtınîler tarafından öldürülmesi üzerine Bâtınîlerden intikam almak için öncelikle Rey ve çevresini ele geçirdi. Oranın mallarını yalnız toplar oldu. Sultan Sancar’a ve Sultan Mesut’a karşı kuvvetlendi. Yanında ki kişi çok sayılı ve büyük cemiyetli askerle ve efendisi büyük emirin (Cevher’in) kölelerinden kendisine itlak edenlerle kesbi kuvvet etti. Ve himmetini Bâtınîler üzerine hasretti. Vatanlarında bunların üzerlerine hucüm edip geceleyin yerlerinde bastırdı.İş başında kaldığı müddette Bâtınîler’den yüz binden

²⁴² El-Bundari, a.g.e., s. 245.

²⁴³ El-Bundari, a.g.e., s. 245-246.

fazla adam katletti. Hatta bunların kafalarından Rey’de bir minare bina etti ki müezzinler bu minareye çıkıp ezan okudular .Bâtınîler’i korkutmuştur.²⁴⁴ Bu olaylar üzerine Bâtınîleri öldüren ve onların topraklarına saldıran Rey’deki Selçuklu valisi Abbas Sultan Sancar ‘ın emriyle Irak Selçuklu sultanı Mesut tarafından öldürülmüştür. Gerçektende Bâtînî bir vakanüvisin dediğine göre Abbas Bağdat’ı ziyaret sırasında 1146 veya 1147 ‘de Sultan Sancar ‘ın emriyle sultan Mesut tarafından öldürülmüştür²⁴⁵. Çeşitli müelliflerin anlattıklarına bakılırsa Sultan Sancar bazı zamanlar Bâtınîlerden bu gibi konularda yardım almış ve onlarla işbirliği yapmıştır denilebilir.

Soydaşı Oğuzların isyanı ve bunun sonucunda onlara yenilip esir düşen Sancar Oğuzların elinde üç yıl esir kalmış ve h.551/m.1156 ‘da bunlardan kurtulmuş olmasına rağmen Selçuklu imparatorluğu’nu toparlayamayıp bir yıl sonra vefat etmiş ve bu suretle devlet te tarihe intikal etmişti. Bâtınîlerin hakimiyeti ise h.551/m.1256 yılına kadar sürmüşlerdir. Yani Bâtınîler, Sultan Sancar öldükten sonrada tam 99 yıl varlıklarını sürdürmüştür. Sancar Alamut kalesinde Muhammed Buzurg Ümid’in hüküm sürdüğü dönemlerde vefat etmiştir. Bâtınîlerin Sancar’ın ölümünden sonra da varlıklarını devam ettirme nedeni, Büyük Selçuklu Devleti yıkıldıktan sonra siyasî bunalımlar ve buhranların ortaya çıkmasıdır, o zamana kadar merkeze bağlı ancak yarı müstakil devletler artık müstakil olmuşlar davranmaya başlamışlardır. Selçuklu devletinin parçalanmasını güç bilen Bâtınîler daha da yayılmışlardır.

²⁴⁴ El-Bundari, a.g.e., s. 177.

²⁴⁵ Bernard Lewis, *Haşîşiler..*, İstanbul,1995, s.59.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu dağılmasına rağmen Irak Selçuklu Devleti topraklarında Bâtınîler faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Irak Selçuklu sultanı Arslanşah döneminde Selçuklu ordusu Gürcüler ile mücadele ederken Bâtınîler bu durumu fırsat bilip Kazvin yörelerindeki çok sarp dağların tepelerine üç kale inşa ettirmişlerdir. Bir rivayete göre bu kalelerden bahsedilirken genellikle Bâtınîlerin kötülüklerinden korktukları için olan duruma müdahale etmemişlerdir”²⁴⁶ diye geçmektedir. Bâtınîler daha sonra Kazvin’e yürümüş ve o bölgeyi kuşatmışlardır. Ancak halk onlara şiddetle karşı çıkmış ve yardım için Sultan Arslanşah’a gitmişlerdir. Arslanşah , İldeniz ve diğer emirler hep birlikte Bâtınîlere karşı harekete geçmiş ve dört ay içinde Bâtınîlerin inşa ettiği kaleleri yıkmışlardır. Daha sonra Kazvin civarındaki Kihab’ta inşa edilmiş ve Bâtınîler tarafından Cihan-güşay dedikleri kaleyi almıştır. Daha sonra o kalenin adını değiştirerek Arslan - güşay adını vermiştir.

II.Hasan’ın yönetime geçmesinin ilk yıllarında giderek çöküşe geçmiş olan Bâtınîler Selçuklulara bir dönem karşı koyamamışlar, ancak II.Hasan’ın Kıyamet ilanından hemen sonra, Sultan Arslan’ın yönetimindeki Gazvin’i kuşatmışlardır. Sultan Arslan Kazvin’e bir ordu göndermiş ve kuşatmayı kaldırmıştır²⁴⁷. Bâtınîler Sancar’ın ölümünün ardından uzun yıllar faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

²⁴⁶ Sevim A.,Merçil E.,*Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara , 1995, s. 278.

²⁴⁷ İmam Zâhiruddîn Nişaburi, *Selçukname*, Ebu Hamid Muhammed Bin İbrahim, Zeyl-i Selçukname) 1332, Tahran, s.22-28.

1162’de hayatını kaybeden Muhammed Buzurg Ümmid kendi döneminde oğlu II.Hasan ile çatışma içine girmiştir. II.Hasan, Hasan Sabbah ve kendi dedelerinin öğretilerini inceleyip yorumlama işine girmiştir. Sözlerinin açıklığı sayesinde arkasına Bâtînî halkın çoğunluğunu almıştır. Babası Muhammed Buzurg Ümid’in böyle bir yeteneği olmadığı için Bâtînî halk II.Hasan’nın Hasan Sabbah tarafından vaad edilen imam olduğunu düşünmüşlerdir. Bu durum Muhammed’i son derece kızdırdı ve dedi ki *“ben imam değilim fakat onun dailerinden biriyim, Hasan da benim oğlumdur. Kim onun sözlerini dinler ve o szölere inanırsa bir vefasız ve inançsızdır”*²⁴⁸. Hatta oğluna inanan bir çok kişiyi çeşitli işkence ve idam yoluyla öldürttü. Alamut kalesinde 250 kişiyi öldürttü ve onların cesetlerini aynı gerekçe ile mahkûm edip sırtına yükledikten sonra kovdu²⁴⁹.

Sultan Sancar’ın ölümünün ardından küçük beylikler arasında parçalanmaya başlayan Selçuklu imparatorluğu dağılırken Harezm bölgesinde yeni bir güç olan Harzemşahlar ortaya çıkmıştır. Sultan Sancar’ın ölümünün ardından yönetim ve otorite boşluğu yaşayan Selçuklu İmparatorluğunda Harzemşahlar bağımsızlıklarını ilan edip yayılmacı bir politika izlemeye başlamışlardır. Harzemşahlar önce Horasanı daha sonra Hindistan ve Anadolu arasındaki bölgeyi ele geçirmişlerdir. Bâtînîler artık Deyleme kadar girmeyi başaran Harzemşahlılar ile karşı karşıya gelmişlerdir. Harzemşah komutanı Mayancık h.602/m.1205 ‘te tuzağa düşürdüğü çok sayıda Bâtînîyi katletmiştir. Bu tarihten sonra Harzemşahlar Bâtînîlerin baş düşmanı Kazvinlilerin savunuculuğunu üstlenip, Rudbar’a kesin biçimde yerleşerek Alamut’a

²⁴⁸ Bernard Lewis, a.g.e. s, 60.

²⁴⁹ Bernard Lewis, a.g.e., s. 61.

karşı düzenli akınlara girişmişlerdir.Kuhistan Bâtınîleri ise h.590/m.1194'den itibaren, Sistan emirlerinin saldırılarıyla karşılaştılar²⁵⁰.

Bâtınîler Harzemşahlardan sonra Moğollar ile mücadelelere girişmiştir. Bütün Doğu ülkelerini yağma eden Moğollar, Harzemşah İmparatorluğu'nu h.618/m.1221'de yıkmıştır. Moğollar Cengiz Han'ın yönetiminde Buhara, Semerkant, Belh, Horasan Merv,Nişapur'u ele geçirmişlerdir. Bâtınîler Harzemşahlıların ortadan kalkmasıyla ve Cengiz Han'ın ölümünün ardından onun yerine geçen oğlu Ögedey h.627-639/m.1229-41 yönettiği Moğollar ile karşı karşıya kalmışlardır. Moğollar Alaeddin Muhammed'in iktiranın sonlarına doğru Bâtınîler ile çatışmışlardır. Moğollar İslam ülkelerini sınırları içine katmış, Sır-Derya'yı geçmiş Eski müslüman kenti olan Semerkant ve Buhara'yı ele geçirmiş,daha sonra Amu Deryayı geçmiş Belh ,Merv Nişapur'u ele geçirmiş tüm doğu İslam ülkelerine egemen olmuş, Mezopotamya ,Gürcistan ,Ermenistan gibi yerleri de işgal etmişler, gittikleri yerleri yakıp yıkmış ve tarihi yok etmiştir.

Muhammed'in ölümünden h.557./m.1162'den sonra öldü ve yerine oğlu Hasan geçti.Hasan h. 559/ m.1164'de kıyamet ilanında bulundu. Bâtınîlik inancına yeni bir yorum katmıştır. Hasan halef olarak oğlu II.Muhammed'i seçmiştir. Bu dönemde çok önemli olaylara rastlanmamaktadır. II. Muhammed 1210'da zehirlenme sonucu ölmüştür. Onun yerine ise onun oğlu Celaleddin Hasan geçmiştir. Muhammed büyük kıyamet doktrine karşı çıkmış ve Sünni tarafa yakınlık göstermiştir. Celâleddin başa geçince Müslüman olduğunu ilan etmiş ve

²⁵⁰ Farhad Daftary, *İsmâîlîler...*, s.446.

annesini Hacca göndermiştir. Celâleddinden sonra ise oğlu Alâeddin Muhammed geçmiştir. Alâeddin'in saltanatının ilk yılları boyunca yeni bir Bâtınî dalgası yayılmaya başlamış ve artık yayılma daha kolaylaşmıştır. Moğollar Harzemşahları sarsmıştır. Harzemşahlar ayakta durmaya çalışırken Bâtınîler genişleme içine girmişlerdir. Bu dönemde Damgan şehrini ele geçirirken Rey şehrini de ele geçirmek için faaliyete geçmişlerdir. Alamut'un son hakimi Rükneddin (h.653-655/m.1255-1257) ve babası Moğollar yüzünden çoğu kez karşı karşıya kalmışlardır. Rükneddin babasının uygunsuz davranışları yüzünden Moğol ordusunun ülkesine saldıracağını bu işi ciddiye almadığını eğer kendisi padişah olursa cihan padişahının huzuruna ve onun kapısındaki kölelere elçiler gönderip ona itaatini ve kulluğunu bildireceğini ülkesinde halkın rahat yaşaması için karanlık işler çevirenlere izin vermeyeceğini söyler, bu sözlerin halkı tuzağa çekmek için yem olarak kullanıldığı²⁵¹ düşüncesindedir. Rükneddin çeşitli haberleşmeler ve elçiler aracılığıyla Moğol hükümdarı ile uzlaşarak kaleden inmek zorunda kalmış. Kaleden inerken yanında onu korumakla görevli aynı zamanda Tamga emiri de olan saray emirlerinden biri ile birkaç kişi vardı. Güvendiği adamları göndererek kırk kadar kaleyi yıktırmıştır Moğollar Rudbar ve Kūhistan'daki Bâtınî kalelerine saldırmışlardır. Girdkuh kalesi saldırısı sonucunda Moğollar püskürtülmüştür. Ancak daha sonra gelişen olaylar sonucunda Rükneddin'in emri üzerine, Rudbar, Kūhistan ve Gridkūh bölgesi kaleleri teslim olmuştur . Ancak Alamut ve Lamasar, Girdkuh 'da direnişi sürmüştür. Moğol orduları bu iki kaleyi kuşatmıştır. Alamut teslim olmuştur. Lamasar ve Gridkuh ise, bir süre daha direnmeyi başarmıştır. Rükneddin'nin emirlerine uymamış ve kalenin kontrolünü bir süre daha ellerinde

²⁵¹ Alaaddin Ala Melik Cuveyni, a .g.e., s.566.

tutmuşlardır. Kaleler Moğolların eline geçtikten sonra Bâtınî askerleri biner ve yüzer gruplar halinde Moğol komutanlarının gözetimine girmişlerdir. Bâtınî askerlerinin çıkardığı olaylar sonucunda Moğol askerleri içinde bulunan tüm Bâtınîler Mengü Kaan'ın emri üzerine öldürülmüş, daha sonra da Rükneddin'in Kazvin'de bulunan tüm ailesi öldürülmüştür . Rükneddin ise Mengü Kaan'ın yanına gönderildiği bir sırada Girdkuh ve Lamser'deki Bâtınîleri indirmesini ve kaleyi düşürmesini söylemiştir. Ancak Rükneddin 'i geri gönderdiği zaman onu yolda ıssız bir yere çekip öldürmüşlerdir. Hasan Sabbah'dan sonra geniş bir zaman dilimi içinde davasını sürdüren Alamut yöneticileri zaman içinde zayıf düşmüşlerdir. En son Moğolların şiddetli saldırısı altında h.654/m.1256 yılında çökene kadar Bâtınîlerin 166 yıl sonunda kurulu düzeni ne Selçuklular, ne de Harzemşahlılar devirememişlerdir ve Moğol saldırıları sonunda da onlar zamanla küçülerek, parçalanarak sessiz gruplar halinde diğer mezhepler arasına karışmışlardır.

Hasan Sabbah'ın öncülüğünde kurulan Bâtınîlerin İslam tarihindeki yerini yadsımamak lazımdır. Uzun bir süre İslam tarihinde çalkantılı bir dönemin baş rolünde oynamışlardır. Her ne kadar amaçlarını gerçekleştirmekte başarısız da olsalar mevcut düzen için siyasî ,dinî ve sosyal bakımdan ciddi bir tehdit olmuşlar, hem çok karanlık ,hem çok uzun ve hem de çok popüler mehdilik propaganda zincirinin bir parçası olmuşlardır. Birbirlerine olan bağlılıkları ,tutkunlukları, planlı ve düzenle geliştirdikleri şiddet yanlısı tavırlarıyla ne kendilerinden önce ne de sonra eşi benzeri görülmemiş bir teşkilat yapısı içinde davalarını yürütmüşlerdir. Ancak bu kadar uzun bir süreçte birtakım kaleler dışında önemli şehirlerden hiç birini ele geçirememişler ve mücadelelerinde umdukları başarıyı kazanamamışlardır.

Büyük Selçuklu topraklarında faaliyetlerini sürdüren ve önemli kaleleri ele geçirerek merkezileşmeye çalışan Bâtınîlerin birçok Selçuklu sultanı ile değişik zamanlarda siyasî ve askeri mücadeleleri olmuştur. Melikşah döneminde kendinî bariz bir şekilde belli eden bu oluşu, hareket Sultan Berkyaruk ve Sultan Muhammed Tapar döneminde ise yaşanan karışıklıklar sonucunda güçlenmiştir. Sultan Sancar II. İmparatorluk döneminde yaşanan taht mücadeleleri ve dış etkenler yüzünden daha da güçlenen ve yayılan Bâtınîleri hiçbir Büyük Selçuklu sultanı tam olarak ortadan kaldıramamıştır.

D- BÂTİNÎLERİN YAPTIĞI SUİKASTLAR, İŞLEDİKLERİ CİNAYETLER VE SELÇUKLU HALKININ TUTUMU

İnsan öldürme, kurban etme yada dinî amaçla adam öldürmenin hiçbir dinde yeri yoktur. Ancak gelişen süreçte insan toplulukları içinde adam öldürme, insan katli, dinî katli ortaya çıkmıştır. Bâtınîler'in çoğunlukla dünyayı meşru olmayan bir yöneticiden kurtarma özelliği de adam öldürme özelliklerini desteklemiştir. Ayrıca Bâtınîliler için adam öldürmenin sadece dindarlık ve siyasî bir davranışı değil aynı zamanda kutsal bir ayin değeri vardır.

Adam öldürme ve suikast tekniğinde Bâtınîlerin bir çok selefleri vardır. Hatta ibadet ve vazife olarak cinayet işleme sanatında selefleri mevcuttur²⁵². Tarihte bilinen ilk suikast eylemcisi Hasan Sabbah ve halefleri olmuştur. Çünkü çeşitli devlet adamlarını, din adamlarını, valileri komutanları vs. öldürürken var olan devlet düzenini yıkıp kendi düşünce ve düzenlerini getirme uğruna cinayetler

²⁵² Bernard Lewis, *Haşîşiler*.,s114.

işlemişlerdir. Bâtınî fedâîlerinin eylemi aynı zamanda siyasî ve dinî yönden desteklenmekteydi. Cinayet işleyenler âdî birer katil değil, siyasî hedefi olan, imametin kurulmasını destekleyen, kendilerini başka kişilerin amaçlarına alet etmemiş eğitilmiş kişilerdir. Onların amacı Sünnî düzeni devirmek ve zarar vermektir. Yapılan suikastların amacı ise, bu düzeni yıkmak yada tedirgin edip korkutmaktır. Ancak zaman zaman cinayetlerini intikam ve uyarı yapmak için de işlemişlerdir.

Bâtınîler kurbanlarını özenle seçmişlerdir. Bunların kurbanları iki büyük sınıfa aittir. Birinci sınıf şehadeler, emirler ve vezirler, ikinci sınıf ise kadılar ve dinî yöneticilerdir. Şehir valilerini içine alan ara grup ise onların dikkatini ara sıra çekmektedir ²⁵³. Bunun yanı sıra on iki imamcı Şîlre, Hristiyan ve Yahudilere büyük saldırılar düzenlememişlerdir. Hatta onlara yapılan saldırı genellikle yok denecek kadar azdır. Bâtınîlerin düşmanlığı siyasî ve askeri, dinî ve idari her alanda Sünnî düzen ve Sünnî mezhebe idi. Bazı cinayetler ise sadece intikam ve uyarı anlamında eylemlerdir. Mesela kendi camilerinde Bâtınîler aleyhine konuşan veya onlara karşı çıkan Sünnî din alimlerine²⁵⁴ saldırılması gibi. Genellikle tercihlerini kendilerine saldıran ordu komutanları veya kendilerinin ele geçirmek istedikleri kale yöneticilerini öldürmek için kullanıyorlardı.

Hristisyanlar olanlara ise çok fazla saldırmamışlardır. Bâtınîler ilk Hristiyan cinayetlerini h.588/m.1192 yılında Kudüs Latin Kralı Conrad de Monferrat'ı

²⁵³ Bernard Lewis, a.g.e., s.115.

²⁵⁴ Bernard Lewis ,a.g.e., s.116.

öldürerek gerçekleştirmişlerdir. Bu cinayet Haçlılar arasında büyük yankı uyandırmıştır.

Bâtînîler hanedan üyelerine de çok fazla saldırmamışlardır. Bunun en önemli nedeni de sultanların Bâtînîlerle çok fazla muhatap olmamaları ve genellikle komutanlar, emirler ve vezirler aracılığıyla saldırıda yada görüşmede bulunmalarıdır. Bâtînîler Selçuklu saldırılarına karşı sayıları az olmasına rağmen önemli kimselerin öldürülmesi çoğu defa doğrudan doğruya askeri bir hareket kadar etkili olmuştur²⁵⁵.

Bâtînî fedâîleri ülkede bir bakıma dehşet havası yaşatmışlardır. İsfahan'da sadece Bâtînîler tarafından öldürülmüş beş yüzden fazla müslüman cesedi tesseffüh etmiş bir halde bulunmuştur²⁵⁶. Bâtînîler bir çok devlet adamını öldürmelerinin yanı sıra önlerine çıkan ileri geri bir çok müslüman'ı da öldürmüşlerdir. Bâtînîlerin Büyük Selçuklu topraklarındaki ilk cinayetleri ise Save'de öldürdükleri bir müezzindir. Bu olayla Bâtînî dâîleri ve Büyük Selçuklu yönetimi ilk defa karşı karşıya gelmiştir. Bu olay bir çok kaynakta şu şekilde geçmektedir: Bâtînîlerin Selçuklu ülkesindeki ilk kıtalları, muhtemelen Alamut'un ele geçirilmesinden daha önce Save' de meydana gelmiştir. Bâtînîlerden on sekiz kişi bir bayram günü burada buluşarak bayram namazı kılmışlardır. Bunların haberini alan beldenin emiri bu şahısları tutuklatmış ,sonra da serbest bırakmıştır. Bu olay Bâtînîlerin ilk toplanmalarıdır. Bunlar Save'li olup ,İsfahan'da ikamet eden bir müezzini

²⁵⁵ C. E.. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, Çev. E. Merçil, M. Şimşirli, İstanbul, 1980, s. 160.

²⁵⁶ Mevdudi, *Selçuklular Tarihi I*, Ankara 1971, s.40.

kendilerine katılmaya çağırılmışlardır. Fakat o bu daveti kabul etmeyerek reddedince ,açığa çıkacakları korkusuna kapılarak müezzini öldürmüşlerdir. Olay Nizâmü'l-Mülk tarafından duyulunca müezzini öldürmekle itham edilen kişilerin yakalanması emri verildi. Öldürme olayı ile itham edilenler yakalandı ve katil olduğu tahkik edilen Tahir ismindeki bir marangoz kısasen katl edilerek ,ayağından sürüklenip sokaklarda teşhir edilmiştir. Bu şahıs da Bâtînîler'den öldürülen ilk kişidir. Yani ilk cinayetler karşılıklı tepki üzerine işlenmiştir.

Bâtînîler cinayetlerini kendilerine saldıranlardan öç almak için de işlemişlerdir. Mesela onların amansız rakibi olan İsfahan Kadısı Ubeydullah el-Hatib'i öldürmüşlerdir. Kadı karşılaşacağı tehlikeyi iyi bildiği için bir zırh giymiş , etrafında özel korumalar bulundurmıştır.Fakat bunlara rağmen Hemedan camiinde, cuma namazı sırasında kendisiyle koruma görevlilerinden birinin arasına sokulan bir Haşîşi onu ağır biçimde yaralamıştır. Aynı yıl Nişabur kadısı da ramazan bayramı kutlamaları sırasında öldürülmüştür. Bağdat'ta bir Haşîşi , Ahmed B. Nizamü'l-Mülk'e kuşkusuz Alamut üzerine bir sefer düzenlediğinden öç almak için saldırmışlardır. Ancak vezir bu saldırıdan yaralı olarak kurtulmuştur²⁵⁷.

Bâtînîlerin lideri Hasan Sabbah devlet erkanından ilk olarak Nizam'ül-Mülk'ü öldürtmüştür. Bu olay çeşitli kaynaklarda farklı rivayetler ile anlatılmaktadır.Aşağıda bunlardan bazılarına değinilmiştir. Bunların vezirin ölümüne açıklık getirmesi bakımından önemli oluşunu düşünüyoruz. Cuveyni'ye göre: *Nizâmü'l Mülk 'ü hile tuzağına çekip ortadan kaldırmaya karar vermiştir*

²⁵⁷Bernard Lewis, a.g.e., s.115.

Ondan sonra şöhreti her tarafa yayılmıştır. Çeşitli düzenlerle yalan sözler ve vaatlerle , ikiyüzlü davranışlarla fedâiler denilen bir teşkilat kurmuş ve Tahir Arrani adlı bir şahıs dünyayı da âhireti de kaybeder ayetinin hedefi yapmıştır.O düştüğü bataklıkta âhîret saadetini aramaya başlamıştır. Arrani 483 (16 Ekim 1092) Cuma gecesi Nihavend bölgesinde bulunan Şahne denen bir yerde sufi kılığına girerek iftardan sonra görev yerinden haremine tahtı revan üzerinde gitmekte olan Nizamü'l-Mülk'ün önüne geçip bıçağını onun sırtına saplamıştır.Nizamü'l-Mülk aldığı o yara yüzünden şehit olmuştur. Onların şehit ettikleri ilk kimse de Nizamü'l Mülk 'tür.²⁵⁸ İbn'ül Esir'e göre : “Vezir Nizâmü'l-Mülk Eb'u Ali el-Hasan b. Ali b. İshak bu sene 10 Ramazan (14 Ekim 1092) tarihinde Nihavend yakınlarında öldürülmüştür. Nizâmü'l-Mülk ile Sultan İsfahan' da idiler ve Bağdat'a dönüyorlardı .Vezir Nihavend yakınlarına gelince iftardan sonra mahfesinde içinde harem çadırına giderken Bâtınîlerden Deylemli bir delikanlı şefaet veya yardım isteyen pozisyonda ona yaklaştı ve yanındaki ,hançeriyle onu bıçaklayarak öldürdü.Sonra kaçarken ayağı ipine takılıp düştü ve derhal yakalanıp öldürdüler .”²⁵⁹ Münecimbaşına göre: “485 yılı Ramazan ayının 10 (14 Ekim 1092) 'nun da Nizâmü'l-Mülk Ebû Ali Hasan b. Ali İshak et-Tûsi Sultan ile beraber İsfahan'dan Bağdat'a dönerken Nihavend yakınında şehit edildi”²⁶⁰. İbnü'l-Kâla'nın eserinde olay şu şekilde geçmektedir: “ Nizâmü'l-Mülk'ün ölümüyle ilgili arzuhal vermek bahanesiyle ona yaklaşan Eb'u Tahir vezir dilekçesiyle okurken hançeri göğsüne saplamış ,kaçarken ayağı çadır ipine takılıp düşmüş yakalanarak öldürülmüştür. Katilin bir Bâtınî olduğu bütün

²⁵⁸ Alaaddin Ala Melik Cuveyni , a.g.e, s.542

²⁵⁹ , İbnü'l-Esir , a.g.e., s. 264

²⁶⁰ Münecim Başlı Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd -Düvel (Selçuklular Tarihi I) Horasan ,Irak ,Kirman ve Suriye Selçukluları* , Yay: Ali Öngül, İzmir, 2000, s.61.

kaynaklarda kaydedilmekle beraber onu bu cinayeti işlemeye azmettiren kim olduğu hususunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Yine İbnü'l-Adimê göre : *Nizam'ü Mülk 10 Ramazan 1092 cumartesi gecesi askeriyle birlikte Bağdat'a gelirken Nihavend ve Sahne arasından akşam iftarını açtıktan ve âlim fakir ve askerlerin sofrasından dağılıp gitmelerinden sonra öldürüldü. O sedye ile karılarının çadırına kaldırıldı. Ona yardım ve iyilik dileyen bir kimse olarak gelen bir Deylemli çocuk yanında taşıdığı bir bıçakla yaralayıp öldürdü ve kaçtı. Sultan Melikşah atlanıp çadırına gitti ve karargahındakileri de yatıştırdı. İftarda bulundukları sırada salihlerden birinin Nizâmü'l-Mülk'e şunları söylediği hikaye edilmiştir: Dün gece rüyamda Tanrı elçisinin Tanrı'nın salat ve selâm'ı üzerinde olsun gelip seni götürdüğünü ve ben de onun arkasında gitmem üzerine bana : Ey insan geri dön ben Nizam'ül Mülk'ü istiyorum dedi. O salih insanı rüyasını buna yormuş idi”*²⁶¹. İbn Münkiz 'de ise Nizamü'l Mülk'ün Bağdat'ta öldürüldüğü ve buradaki evine götürüldüğü ifade edilmiştir.²⁶² El-Hüseyni'nin “kitabında ise Ahbâr” da ise olay şu şekilde anlatılmaktadır: *Hasan bin Sabbah Alamut kalesine iltica ile şer ve zararı her tarafa sirayet edecek bir hale geldiği vakitte Nizâmü'l-Mülk kalenin etrafını askerlerle kuşatarak yolları kesti. Bunun üzerine kaleden iki adam çıktı ,fakat bunların atlarının nalları ter idi ,kale etrafına gitmiş olduklarını gösteriyordu. Kaleyi kuşatan askerler bunların hariçten kaleye girmiş olduklarını zannettiler. Nizâmü'l-Mülk de bu sırada hamamdan çıkmış bir mahfede oturuyor, yemek yiyordu. Bu iki adamdan biri görmüş olduğu bir haksızlıktan dolayı tazallüm ve şikayet etmek için müracaat eden bir insan sıfatıyla sofrasına yakınlaşarak*

²⁶¹ İbnü'l Adim ,*Bugyetü't –Taleb fî Tarihi Haleb (Seçmeler)*, (Biyografilerle Selçuklular Tarihi), Çev. Ali Sevim, Ankara, 1982, s.56.

²⁶² İbnü'l Adim, a.g.e., s.57.

yanında bulunan bıçağı ile Nizâmü'l-Mülk'e vurdu"²⁶³. Ancak Ebu'l-Hasan Ali'nin kayıtları arasında yine Ebu'l-Hasan 'ın babasından naklen vezir hakkındaki başka bir rivayette ise: “ *Nizam'ül Mülk'ün ihtiyarlık ve takatsizlik sebebiyle bir mahfede taşınmakta olduğu bir sırada 13 Ekim 1092 'de Bağdat'ta bir Bâtınî tarafından yaralandığı ve buradaki evine götürüldüğü daha sonra sultan Melikşah'ın onu ziyaret ettiği sırada kendisine yapılan bu suikastın sultanın emriyle yapıldığına inanan vezirin ' Ey âlemin sultanı babanın ve senin devlet işlerini yürütmekten dolayı yaşlandım .Beni vezirlikten uzaklaştırsaydın da bana bu suikastın yapılmasını emretmeseydin' şeklindeki sözlerine karşılık kolunda taşıdığı Kur'an-ı Kerim'i çıkarıp böyle bir emri asla vermediği ve bundan asla haberdar olmadığı hususunda ant içen sultanın ' Ben böyle bir teşebbüse nasıl razı olur ve reva görürüm.Oysa ki sen benim devletimin bereketisin ve babam yerindesin' şeklindeki cevabı kaydedilmiştir ki bu kayıtlar hiçbir ilgili kaynakta yer almamaktadır.*²⁶⁴

Erdoğan Merçil'in Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi adlı eserinde de şu şekilde geçmektedir: *Nihavend bölgesinde Suhe mevkiinde bir Bâtınî tarafından katledildi. (14 Ekim 1092), Yine başka bir kaynak olan Ebuziya Teyfik'in Hasan b. Sabbah adlı eserinde bu olay şu şekilde geçmektedir. “485 senesi Şehr-i Ramazan'ın dokuzuncu günü olay gerçekleşmiştir. Ertesi günün akşam namazından sonra ve anlatılan rivayete göre gece 3 sularında Ramazanın on birinci gecesidir Nizam-ı Bad'ül-Tevarih ittihaz edip çadıra giderken bir takrib yanına sokularak ,müsarün-ileyhi hançer ile şehit etmiştir.* ²⁶⁵ İbrahim Kafesoğlu bu konuda şu şekilde değinmiştir.

²⁶³Şadrudin Ebu'l-Hasan Ali Bin Nâsır İbn Ali El-Hüseyni, a.g.e, s.45.

²⁶⁴Ali Sevim, ”Munkizi Müelliflerinin Selçuklularla ilgili Kayıtları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1992-1994, Ankara, 1994, S. 27, Cilt XVI, s.7 .

²⁶⁵ Ebuziya Teyfik, a.g.e., s. 14.

“485 Ramazanında (Ekim 1092) Melikşah Vezir,Tâc’ül Mülk ,Terken Hatun v.s beraberce Bağdat’a giderken Nihavend yakınlarında Sahne mevkiinde konaklamışlardır. Deylemli Bâtınîlerin Ebu Tahir Eyvani adında bir şahıs sufi kıyafetinde velinde bir arzuhal olduğu halde iftar vakti otağına doğru gitmekte olan Nizam ‘ül Mülk ‘ e yaklaştı ve arzuhal takdim etti. Vezir kağıdı okurken ansızın hançeri göğsüne sapladı”²⁶⁶ demektedir.

Yukarda da çeşitli kaynaklardan verilen örnekler doğrultusunda Nizâmü’l-Mülk’ün ölüm yeri ve tarihi hakkında bariz şekilde bir karmaşa olduğunu görmekteyiz.Bâtınîler tarafından devlet erkanından öldürülen ilk kişi olması bakımından da önemli olan bu suikastın doğru tarih ve yerinin tespit edilmesinin önemli olduğunu düşünüyoruz. Kaynaklarda olayın gerçekleştiği yer Nihavend bölgesi ortak bir bölge görülürken; öldürüldüğü bölge olarak bazı kaynaklarda Bağdat, Suhe mevki, Şahne mevki yada Sahne mevki olarak geçmektedir. Yine tarihte de karışıklık bulunmaktadır. Kaynakların genelinde 14 Ekim 1092 geçerken ,bazı kaynaklarda 16 Ekim 1092, yani 12 Ramazan 483, 10 Ramazan 485, 9 Ramazan 485, 10 Ramazan 1092 gibi karışık tarihler geçmektedir. Gün olarak ise Perşembe, Pazartesi, Çarşamba, Cumartesi gibi farklı günler verilmektedir. Ancak bir çok kaynak taraması sonucunda 10 Ramazan 485 tarihinin yoğun olarak geçtiğini tespit etmekteyiz. Ancak bir başka sorunda kaynakların çoğunda tarih çevirmede bir çok yanlışlıklara rastlanmıştır. Bu konuda sonuç olarak 10 Ramazan 485 tarihini kabul edebiliriz, bu tarihte “tarih çevirme klavuzunda” 14 Ekim 1092 Perşembe gününe tekabül etmektedir. O’nun öldürülme şekli bakımında ise kaynaklarda bir

²⁶⁶ İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s. 203.

birlik görülmektedir. Bu cinayetin önemli olduğunu daha önce de belirtmiştik. Yine veziri öldüren bir Bâtınî iken ,onu kimin azmettirdiği kesin olarak belli değildir. Ancak insanlar Nizâmü'l-Mülk'ün, sultanın onayı, Tâcü'l -mülk Ebûl Ganâim'in tertip ve tedbiri ,Terken Hatun'un da işaretiyle öldürüldü²⁶⁷ demişlerdir. Buradan da anlaşıldığı gibi kaynaklar bu konuda da kesin bir bilgi vermemekle birlikte şüpheliler belirtilmiştir. Yine halkın tepkisi şu şekilde olmuştur. Sultanın ölümünden sonra hiddetlenen Hâce-i Buzurg'un 7 bin köle kadınla evli olan 7 bin erkek kölesi toplanıp : *“Efendimiz Nizam ’ül Mülk kesinlikle Tâcü’l Mülk’ün emriyle öldürüldü çünkü o bir Bâtınî idi O Bâtınîlere emretti ,onlar da onu öldürdüler dediler ve derhal Tâcü’l-Mülk ‘e saldırıp öldürdüler ,cesedinî her iki kemik ve et olmak üzere parça parça ettiler sonra onları bir araya getirip derisine koydular”* ²⁶⁸.

Kaynaklarda Bâtınîler'in oluşturduğu uzun bir cinayet listesinden bahsedilmektedir. Alamut kalesinde bulunan her yöneticinin bir listesi olmuştur. Bu listeler öldürülecek kişilerin listesidir. Ancak bunlar kayıptır. Bizde kaynaklardan yararlanarak bir çeşit cinayet listesi oluşturduk. Bu liste Melikşah döneminden , Sancar dönemi ve sonrasına kadar Bâtınîler tarafından öldürülen kişilerin listesidir ve ekte verilmiştir.

Birçok kişi Bâtınîler tarafından çeşitli yollarla öldürülmüş yada suikasta uğramıştır. Mesela Selçuklu sultanı Davut dört Haşîş tarafından öldürülmüştür. İsfahan Kadısı Ubeydullah el Hatib-i Müsterşid'in oğlu ve halefi Er-Raşid, Bağdat

²⁶⁷ İbnü'l Adim, a.g.e, s.56.

²⁶⁸ İbnü'l Adim,a.g.e., s.62.

halifesinin bir veziri, Emir Aksungur ki Bâtınîlere karşı birçok sefer düzenlemiş, bazılarını öldürmüş, mallarını yağmalamış ve beldelerini tahrip ettikleri için öldürülmüşlerdir. Emiri takip eden Bâtınîler m.1048'de Ramazan ayında Hemedan civarında Karatekin çayırında çadırına girip üzerine hücum ederek öldürmüşlerdir²⁶⁹.

Berkyaruk'un amcası Yakutî'nin kızıyla evli ve Muhammed Tapar taraftarı olarak bilinen Emir Erkuş ise siyasî nedenlerden dolayı Rey şehrinde h.592 / m.1096'da öldürülmüştür.²⁷⁰

Ebu'l –Muzaffer el Hocendî h.495/m.1102 yılında Rey'de vaazını verdikten sonra, Hemedan Kadilkudatı olan aynı zamanda dönemin önemli büyük alimlerinden biri ve İsfahan kadısı olan Ubeydullah b. Ali el-Hatıbi h.501/ m.1108 yılında , Mehâsin er-Rûyani h.501/ m.1108 yılında Bâtınîler tarafından öldürülmüştür. Yine dönemin ünlü alimlerinden ve Şâfiî Kadısı olan Muhammed b.Nasr el Herevi h.519/m.1125 yılında katl edilmiştir²⁷¹ , Abdurrahman-ı Horasani ise h.488/m.1095 yılında katl edilmiştir. Rey reisi Ebû Müslim Bâtınîler tarafından suikasta uğrarken, Abdurrahman es –Sümeayremi Safer h.490/m.1097'de fedâîler tarafından öldürülmüştür.

²⁶⁹ , El-Bundari,(İmad Ad-din Al-Katib al-İsfahani), *a.g.e.*, s. 159., Ahmet Ocak, *a.g.e.*, s.230.

²⁷⁰ A. Sevim Merçil E., *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995, s. 161

²⁷¹ R Dozy , *Tarih-i İslamiyet* , Mısır, 1908, s.399.

Emir Üner H.492/M1098-99'da Hüseyin el-Harezmî adlı bir fedâî tarafından öldürülmüştür. Sultan Mahmut Tapar'ın İsfahan şahnesi Emir Bilge Bey iki Bâtınî fedâîsi tarafından öldürülmüştür. Ebû Ca'fer b. Meşşat ise vaazını tamamlayıp kürsüden inerken katledilmiştir.

Humus hakimi Cenâhü'd-Devle, Halep Selçuklu Meliki Rıdvan'ın yakın arkadaşı Bâtınî lideri el-Hakim el Müneccim tarafından gönderilen üç Bâtınî tarafından suikasta uğramış ve ölmüştür. Selçuklu soyundan olmayan bir hükümdar olduğu için Bâtınîler tarafından çok fazla düşünülmeden öldürülmüştür. Bir gün cuma namazı için şehir kalesinden inip camiye geldiği sırada Bâtınîlerden bir grup ona saldırarak öldürmüşlerdir. Bu suikast olayını Cenâhü'd-Devle ile araları yeniden açılan ve Rıdvan'a hoş görünüp yakınlığı kazanmak isteyen İsmailî reisi Ebû Tahir düzenlemiştir²⁷².

Yine İsfahan Şahnesi Emir Sermez, Emir Gümüş, Müeyyidü'l-Mülk Bâtınîler tarafından öldürülmüştür²⁷³. Sancarın veziri olan Fahrü'l Mülk kendisine uzatılan bir rik'a 'yı okurken h.500 /m.1106-07'de bir fedâînin hançerleriyle yere serilmiştir²⁷⁴. Şâfii Fâkihi Abdü'l Vahid b. İsmail h.502/ m.1108'de , İsfahan, Buhara ve Nişabur kadılığı yapmış Sa'id b. Muhammed b. Abdurrahman h.503 /m.1109 yılında, Emir Mevdûd ise Cuma namazından sonra Şam Ulu Camii'nin avlusunda Tuğtekin ile

²⁷² İbnü'l Adim,a.g.e., s.78 , Bu olay ayrıca Mürîd b. Munkiz, Ebu'l Yumn el-Kindi, Azimi'nin el yazısıyla yazılmış eserinde de anlatılmaktadır.

²⁷³ İbnü'l-Esir, a.g.e., s.265.

²⁷⁴ Abdükerim Özeydin , *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi (498-511/1105-1118)*, Ankara ,1990,s.77., Abdurrahman Acar, Selçuklu Sultanı Sancar'ın Din Siyaseti (Abbasi Halifeliği ve İsmâîlîler ile İlişkiler) 1, Ankara, 1997, s. 156,

birlikte yürürken bir Bâtınî fedâisi tarafından şehit edilmiştir ²⁷⁵. Ahmedil b. İbrahim b. Vehsudân ise sultan Muhammed Tapar'ın sarayında otururken bir Bâtınînin değişmeyen taktikleriyle uzattığı bir mektubu almak için uzanınca hançerlenmiştir. Ahmedil saldırganı altına aldığı sırada bir başkası ona hücum etmiştir. Ahmedil her ikisini de öldürdüğü sırada üçüncü Bâtınî ortaya çıkıp Ahmedil'i öldürmüştür²⁷⁶.

Muhammed Tapar'ın veziri ve Nizamü'l-Mülk'ün oğlu Ahmed'in suikastı ise Alamut kalesi seferinden dönen sultan ve vezirden intikam almak isteyen birkaç Bâtınînin onlarla Bağdat'ta gelip ona bıçakla saldırmasıyla gerçekleşmiştir. Nizamü'l-Mülk 'ün diğer oğlu Fahrü'l-Mülk de bıçaklanarak öldürülmüş, Unru Bulka ise suikasta kurban gitmiştir.

El-Herevî Abdullatif ise Hemedan'da namaz kılmak için camiye gittiği zaman öldürülmüştür, El Hocandi Halife Musaterşid, Halife Raşid, Muinü'l-Mülk, Ebu Nasr ise suikasta kurban gitmiştir.

Sultan Sancar'ın veziri Kâşâni seyis kılığına girmiş iki fedâî tarafından bıçaklanmıştır. Vezir nevrüz nedeniyle Sultan Sancar için aldığı atları mekanında kontrol ederken atları getiren iki fedâî tarafından öldürülmüştür. h.531/m.1136'da Halife Müsterşid , Musul valisi Mevdud h.507/m.1113 yılında öldürülmüştür.

²⁷⁵ Abdükerim Özeydın, a.g.e., s 77.

²⁷⁶ İbnü'l-Esir , a.g.e., s.516.

Aksungur Porsuki ise Sancar döneminde vezirlik yapan Dergizi'nin Bâtınîlerle anlaşması sonucunda Musul caminde dervişler kıyafetinde oturan bir Bâtınî tarafından bıçaklanarak öldürülmüştür(h.520/ m.1126) ²⁷⁷.

Abbasi halifesi Emir El-Musterşid Billah (h. 512-529/ m.1118-1135) Buzurg Ümid'in emri üzerine fedâîler tarafından Hemedan yakınlarında öldürülmüştür. O'nun ölümünden sonra Alamut'ta yedi gün yedi gece kutlamalar yapılmıştır.²⁷⁸ Er-Raşid Billah ise İsfahan'da pusuda bekleyen bir Bâtınî tarafından , İsfahan valisi, Buzurg Ümid döneminde Meraga valisi ise halife şehre varmadan hemen önce Bâtınîler tarafından öldürülmüştür. Bunların ölümü Nizâmü'l-Mülk'ten sonra gerçekleştirilen en büyük cinayetlerdir.

Berkyaruk'un annesi Zübeyde Hatun'un veziri Abdurrahman Sümeyremî bir Bâtınî tarafından hile ile öldürmüştür. Ancak Bâtınî kaçmayı başaramamış ve yakalanmıştır.²⁷⁹ Tebriz valisi, Kazvin müftüsü Bâtınîler tarafından Buzurg Ümid döneminde, Kuhistan, Tiflis, Hemedan kadıları ise Sancar döneminde öldürülmüştür. Bunun yanı sıra Gürcistan ve Mâzendaran'ın mahalli reisleri de Bâtınîler tarafından katl edilmiştir.

Selçuklu Sultanı Davud Suriyeli Bâtınîler tarafından Tebriz'de öldürülürken, katillerin Musul hakimi Zengi hesabına hareket etmiş oldukları iddia edilmiştir²⁸⁰.

²⁷⁷ El-Bundari, (*İmad Ad-din Al-Katib al-İsfahani*), a.g.e., s. 137.

²⁷⁸ Bernard Lewis, *Haşîşiler...*,s.45.

²⁷⁹ A.Sevim, E.Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara, 1995, s. 161 .

²⁸⁰ Bernard Lewis, *a.g.e.*, s.59.

Yine Bagdat halifesinin bir veziri ve Ebul Ali Said h.498/m.1105-06'da İsfahan caminde Bâtınîler tarafından öldürülmüştür²⁸¹.

Muhammed Tapar Döneminde Nişabur kadısı olan Said B. Muhammed ise Ramazan bayramında, hazine muhasebecisi Zeki ise Bâtınîler tarafından Bağdat pazarında öldürülmüştür. Onu öldüren Bâtınî hemen orada yakalanmış ve aynı sonu paylaşmıştır. Ancak Zeki'nin ne için öldürüldüğü bilinmemektedir.

Ebü'l-Fazl da Bâtınîler tarafından suikasta uğramıştır. Rivayetlere göre Ebü'l-Fazl bir gün atları gözden geçirmek istemiştir. Onu öldürmek için muhtassın atlarının seyisi olarak ahır hizmetine tayin edilen bir Bâtınî orada hazır bulunmuştur. Bıçağını aygırın alnına saklamıştır. Aygırı salıverince aygır şahlanmıştır. O esnada bıçağı çıkarmış, sıçrayarak vezirin can alacak yerine saplamıştır (h.521 / m.1127)²⁸².

Dönemin en iyi kadılarında olan Zeynü'l-İslam Ebû Sa'd Muhammed b. Nasr b. Mansuri'l-heravi Dergizin'in anlaştığı iki Bâtınî tarafından Horasan dönüşü ibadet edip namaz kılmak için camiye çıktığında sultana mülaki olmadan şehit edilmiştir (h.518 /m.1124)²⁸³. El-Bûdari bu hususta. "*Aziz: (İki rekat namaz kıldı. Evvelki rekati surei keyifle kıldı ve yasin ile ikinci rekati kılmaya başladı Bâtınî bunun*

²⁸¹ A.Sevim, E.Merçil, a.g.e., s. 188.

²⁸² El-Bundari, (*İmad Ad-din Al-Katib al-İsfahani*), a.g.e., s. 139.

²⁸³ El-Bundari, (*İmad Ad-din Al-Katib al-İsfahani*), a.g.e., s. 137.

namazı uzun geldiğini düşünüp namazını bitirinceye kadar dayanamadı secdede iken Aziz'i vurmuştur”²⁸⁴ demektedir.

Sultan Sancar'ın hâdimi Cevher'de Rey şehrinde Bâtınîlerin saldırısı sonucunda öldürülürken, Melik Davud b Sultan Mahmud ise Tebriz'de Bâtınîlerin kurduğu bir tuzak sonucu öldürülmüşlerdir.

Bâtınîlerin Büyük Selçuklu halkı üzerinde etkisi oldukça yüksektir. Hasan Sabbah'ın siyasî dinî ve askerî kişiliği, suikast emirleri adeta terör havası estirmiş, hatta bu siyasî anlayış daha sonraki Alamut yöneticileri tarafından da uygulanmıştır. Hasan Sabbah'a muhalif olan devlet adamları, emirler, kumandanlar, suikastlara karşı bir önlem olmak üzere elbiselerinin altına zırh giymişler ve bu zırhı giymeden asla sokağa çıkmamışlardır. Bu dönemde yollarda emniyet kalmamış, her gün onlarca müslüman insan öldürülmüş ve yeni cinayetler işlenmiştir. Halkın emniyeti hiç kalmamış, dolayısıyla da işlenen bu cinayetler sünî halk üzerinde büyük bir korku oluşturmuştur. Fedâîler hiç çekinmeden cinayet işlemiş ve korku içinde yaşayan halk da Bâtınî taraftarı olan ve olmayanlar şeklinde iki gruba ayrılmıştır. İsfahani halkın durumu şöyle anlamaktadır: *“Bâtınîler yollarda emniyeti selbettiler ,büyüklerle ölüm yağdırdılar. Bunlardan tek bir kişi kendisinin öldürüleceğini bile bile bir cemaate hucüm eder ve onları âşikare öldürürdü.Padişahlardan hiç biri kendinî bunlardan korumak için çare bulamadı .Halk bunlar hakkında ikiye ayrıldı. Bir kısmı açıktan açığa düşmanlık etti ve bunlarla savaştı.Bir kısmı da sulh ve müsalemet üzere yaşamak için bunlarla muahede akdetti.Düşmanlık izhar edenler*

²⁸⁴ El-Bundari,(İmad Ad-din Al-Katib al-İsfahani), a.g.e., s.138.

onların tecavüzüne maruz kalmaktan korkarak yaşadılar onlarla müsalemet halinde yaşayanlar ise şirklerinden onlara şerik olmakla ittiham edildiler halk her iki surette de bunlar tarafından büyük muhataraya maruz bulunuyordu. Bunlar halkın her sınıfından toplanmış oldukları için ahalinin hiçbir sınıfı tühmetten kurtulamadı günahsızlara da tühmet sirayet etti. Kimsede bu taifeden korunmak düşüncesinden başka düşünce kalmadı”²⁸⁵. Müellifin “bunlar” diyerek zikrettiği kişiler Bâtınîlerdir. Bu ifadeler Bâtınîlerin halk arasında ne kadar büyük dehşet saçtığı ve halk arasındaki tüm birimlere sızdığının bir bakıma kanıtıdır. Müellif zorunlu olarak Bâtınî taraftarı olan yöneticiler ile halkın onlara olan tepkisini de şu olayla dile getirmiştir. “Sultan avamın ve din erbabının Kirman meliki hakkında olduğu gibi kendisini ilhada ve itikad bozukluğuna nisbet etmelerinden korumak için İsmâîlî'lere açıktan açığa düşmanlık ilan etmeğe mecbur olmuştur . Zira Kirman ahalisi padişahlarını İsmâîlîlere mey etmekle itham ederek yakaladılar ve öldürdüler, yerine başkasını geçirmişlerdir”²⁸⁶. Burdan da anlaşıldığı üzere Kirman Meliki İran-Şah'ın Fars seferinden sonra İsmail'i adında bir emire bağlı olarak Selçuklular ile mücadele içine girmiştir. İran-Şah'ın daha sonara günlerini şarap içerek geçirmiştir ve Bâtınîler ile arkadaşlık etmeye başlamıştır. Huzistan'da katiblik yapan Ebû-ur'a adında bir şahıs İran –şâh'ın yanına gelmiş ve ona Bâtınîliği anlatmıştır. Böylece İran-Şah Bâtınîlik mezhebine girmiştir. İran-şah bütün bunlardan sonra halka kötü davranmış ve hatta birkaç kadı ve alimi öldürtmüştür. Öldürülenlerden birisi de halk arasında çok sevilen ve sayılan Ahmed b. El-Huseyn el-Belhi adındadır

²⁸⁵ El-Bundari, (İmad Ad-din Al-Katib al-İsfahani), a.g.e., s. 67.

²⁸⁶ El-Bundari, (İmad Ad-din Al-Katib al-İsfahani), a.g.e., s. 67. Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, Ankara, 1989, s. 52., İbnü'l Esir, a.g.e, X, s.281

fakihidir. Daha sonra halk ayaklanmıştır ve İran-şah'ı öldürülmüştür²⁸⁷. Dehşet saçan Bâtınîlere karşı halk çok tepkili idi. Bu nedenle Bâtınî taraftarı gibi görünen tüm yöneticiler de onların düşmanı idi.

Melikşah'ın ölümünden sonra taht mücadeleleri başlamıştır. Devletin başında kendinî bilen olgun biri kalmamıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu süreç Bâtınîlerin inanılmaz bir şekilde gücünü arttırmış, yeni kaleler feth etmiş ve halkı sindirmiştir. Yeni kaleler ve yeni suikastlar birbirini takip etmiştir. Halk arasında o kadar dehşet ve korku salmışlardır ki, evinden sabahleyin işine giden bir insan ikindi vakti geçtiyse ve evine geri dönmediyse, hane halkı artık ondan ümidi keserdi. Türlü türlü desiseler kullanarak insanları kaçıır ve onları öldürdükten sonra kuyulara atarlardı²⁸⁸. Bu nedenle halkın bir kısmı da ya korkudan onları desteklemiştir yada onlara düşman olup çatışmıştır. Ancak Bâtınîler ile çatışan, düşman olanlar sürekli olarak endişelendirmişlerdir. Onlardan yana olanlar da toplumdan dışlanmış ve cinayetler işlenmesinde yardımcı oldukları söylenerek suçlanmışlardır. Bâtınî taraftarı olanlara devlet tarafından izlenmesi politikası güdülmüştür. Bâtınî olmayanlar da sürekli olarak Bâtınî saldırılarına maruz kalmış ve taciz edilmişlerdir. Ülkede huzur ve güvenlik kalmamış, onun yerini korku endişe ,dehşet ve ölüm almıştır.

²⁸⁷ Erdoğan Merçil, Kirman Selçukluları, Ankara, 1989, s. 52.

²⁸⁸ Ahmet Ocak , a.g.e.,s.342.

Bâtînîler sadece halka değil kendilerine karşı gelen yada tehlike sezdikleri her tür insana suikast düzenlemiş, aynı zamanda sadece kendilerine karşı gelenlere değil kendileri gibi düşünmeyen herkese de saldırmışlardır. Bu açıdan en ağır darbeyi sivil halk görmüştür. Mesela h.497/m.1104 de Hindistan, Mâverâünnehir ve Horosan'dan gelmekte olan hacılara saldırarak mallarını yağmalayıp ,insanları kılıçtan geçirmişlerdir²⁸⁹.

Bâtînîler halk üzerinde propagandalarını çok iyi yapmışlardır. Dinî emirlerin çok gereksiz olduğundan ve gerçeklerin masum bir imam ile öğrenilebileceğini yaymaya çalışıp halka manevi baskı da uygulamışlardır. Halkın zihnini doldurmaya çalışmışlardır. Ancak Selçuklu İmparatorluğu, Bâtînî fikirlerle mücadele etmek için medreseler kurmuş ve ehl-i sünnet kişilere Bâtînîliğe karşı savunma yapılabilecek eğitimler verilmiş ve halk aydınlatılmaya çalışılmıştır.²⁹⁰ Selçuklu medreselerinde yetişen bu donanımlı insanlar sayesinde bir taraftan Bâtînîlerin bu propagandaları tesirsiz hale getirilirken, diğer taraftan da Bâtînî fikirlerini çürüten ,Sünnî düşüncüyü halk arasında yayan ve devlet otoritesini sağlamayı gerekli gören insanlar yetiştirilmiştir²⁹¹.

Özet olarak Hasan Sabbah ile daha sonraki Alamut yöneticileri döneminde Bâtînî olmayan ve o mezhebi kabul etmeyen halk korku ve dehşet içinde, huzursuz

²⁸⁹ Ahmet Ocak, *a.g.e*, s.231 .

²⁹⁰ Bu medreseler Alp Arslan döneminde açılmış ve medreseler zamanla Sünnî görüşünü yayma misyonu yüklenmiştir. Ve bu medreseler o dönem içinde çok etkin olmuşlardır.

²⁹¹ Ahmet Ocak ,*a.g.e*, s.232.

ve şüpheli bir şekilde Bâtınî tehditleri altında yaşamlarını sürdürmüştür. Ancak zaman zaman onlara karşı çeşitli mücadeleler de vermiş ve bir takım Bâtınîleri öldürmekten geri durmamışlardır. İsfahan'da halkın Bâtınîler'e yaptıkları buna iyi bir örnektir. Bâtınîlerin saldırıları İsfahan'da herkesi etkileyince halk intikam almak istemiş, bunun içinde Bâtınîlerin bulunduğu geçitlerin üzerine çıkmışlardır²⁹². Rivayete göre *“Bâtınîler oradan geçen kişileri yakalayıp bir eve götürüp, onları öldürüp evde bu maksatla yaptıkları kuyuya atmışlardır. Geçidin kapısında âmâ bir şahıs oradan geçen kişilere kendisinin geçidin kapısına kadar birkaç adım götürmesini ister, o da bu âmâ şahsı geçidin kapısına kadar götürünce hemen yakalanıp öldürülürdü. Bu olayı Ravendî şu şekilde anlatmaktadır: “Alev-i Medeni denilen bir kör meydana çıktı. Günün sonunda kendi sokağının başında duruyordu. Elinde bir âsâ olduğu halde kim bu körün elini tutar bu sokaktaki evinin kapısına götürürse ,tanrı onun günahlarını bağışlasın diye dua ediyordu. O sokak dar ve karanlık idi. Körün evi yolun en sonunda bulunuyordu. Ve evin bir kuyusu vardı. Biri Alevî'yi evinin kapısına götürdü mü bir takım insanlar o adamı eve çekerler ve baş aşağı kuyuya sarkıtılırdı. Kuyuda yer altı odalarına çıkan delikler vardı. Bunun üzerine dört beş ay geçti ve şehir gençlerinden bir çokları kayboldu. Kimse oradan dışarı çıkamıyordu. Ölü veya hayatta olduklarından haber alınmıyordu”*²⁹³. Nitekim “kaybolanları ararken yaşlı dilenci bir kadın tesadüf eseri o evi fark etmiştir. Halk o evi bulup ani bir baskın düzenlemiştir. Evdeki yer altı odasının yolu bulunur .Oradan bazıı öldürülmüş bazıı duvarda çarmıha gerilmiş ve bir kaçı da ölmek üzere dört, beş yüzden fazla insan gördüler. Şehirde bir feryat kopmuştur ve

²⁹² İbnü'l-Esir, a.g.e, s.259.

²⁹³ Râvendî, a.g.e, s.153.

herkes bir dostunu veya akrabasını bulmuştur”²⁹⁴. Bâtınîler tüm olayları gizlice yapmayı prensip haline getirmişler ve cinayetlerini de hem gizli hem de çeşitli usuller ile gerçekleştirmişlerdir. Bu olaylar üzerine Şafii Fakihî Ebû'l Kasım Mes'ud b.Muhammed el-Hocendî Bâtınîlerden intikam almak için kolları sıvamıştır. Silahlanmış büyük bir kalabalık toplamış, onlara çukur kazdırıp içine ateş yaktırmıştır. Halk Bâtınîleri bölük bölük veya birer birer getirip bu ateşe atmıştır. Çukurların başına bir adam görevlendirip ona Malik adını vermişlerdir. Halk artık Bâtınîlerden ve onların zulmünden bıkmış ve büyük tepkiler verip onların taktiklerini uygulamaya başlamıştır.Esasen bu suretle etkiye tepki doğurmuş oluyordu. Bâtınîlerin öldürüldüğüne dair başka bir örnek ise şudur: Sultan Mahmud'un gulamlarından Bâtınîlere karşı cihadıyla tanınan Rey emiri Abbas da, h.541/m.1146'da öldürdüğü Bâtınîlerin kafataslarından Rey'de bir minare yaptırmış ve Alamut'u kuşatmış, onlara ait bir köyüde yağmalamıştır²⁹⁵. Bu olay da artık canı iyice yanmış olan Selçuklular'ın onları gerektiğinde topluca aynı şekilde öldürebildiklerini gösteren dikkate değer bir örnektir .

²⁹⁴ Râvendi, *a.g.e.*, s.154; İmam Zahuriddin Nişaburi, *Selçukname; (Ebu Hamid Muhammed bin İbrahim) Zeyl-i Selçukname*, Tahran 1332, s.41; Hamdullah Müstevfi Kazvini, *a.g.e.*, s.445- 446. Odada görülen insan sayısı Nişaburi'nin Selçukname adlı eserinde 343 kişi olarak geçmektedir.

²⁹⁵ İbnü'l-Esir ,*a.g.e.*, s.117, Ş Şadrüddin Ebu'l –Hasan Ali Bin Nâsır b. Ali El- Hüseyini, *a.g.e.*, s.79, Hacı Reşideddin Fazullah Hemedani, *a.g.e.*, s.155.

İKİNCİ BÖLÜM

PROPAGANDA, DOKTRİN, İBADET, ERKAN VE TEŞKİLAT

A)BÂTİNÎ PROPAGANDASI

I-Propaganda Usulleri

Hasan Sabbah, eski Bâtînî düşünceleri yeniden canlandırdığı için onun kurduğu yeni yapıya “Da’vet’ül-Cedide” de denmiştir. Bu davet ile Hasan Sabbah, Bâtînîliğe yeni bir kimlik kazandırmış, bu kimlik doğrultusunda daha çok siyasî bir düzene dönüştürmüştür. Her ne kadar Hasan Sabbah’ın amacı dinî gibi görünse de asıl amaç siyasîdir. Çünkü Hasan Sabbah, halka kendi görüşlerini kabul ettirip, mevcut sosyal ve siyasî düzeni yıkma isteği içine girmiştir. Hasan Sabbah, Alamut çevresindeki yerleri elde etmek için büyük çabalar harcamıştır. Bu yerleri başarabildiği kadarıyla propaganda metodları ile ele geçirmiştir. Başaramadığı zaman ise adam kaldırıp, bölgeyi yağmalayıp, halkı katledip savaş yöntemiyle o bölgeleri ele geçirmeye çalışmış yada uygun gördüğü bölgelerde kale inşa ettirmiştir. Bu faaliyetler, Hasan Sabbah’ın amacının ve propagandasının siyasî yönünü de göstermektedir. Hasan Sabbah kendi kendinî din konusunda yetiştirmiş ve inancı ile Alamut Kalesinde etkileyici bir kütüphane kurduğu gibi, İran ve Suriye’deki büyük Nizarî kalelerindeki değerli kitap, doküman ve bilimsel materyalleri de toplamıştır²⁹⁶. Bu kütüphane, Alamut halkı ve Batînî davaları için çok önemli olduğu kadar, propagandanın dâî örgütlenmesi açısından da önemlidir.

²⁹⁶ Farhat Daftary, *A Short History of İsmâîlîs*, s. 122.

Bâtınîlerin dine davet usûlleri bulunuyordu.. Bu usûller, dâîler aracılığıyla sürdürülmekteydi. Özellikle Nizarî İsmâîlî propagandası etkin bir dâî teşkilatı aracılığıyla yapılmaktaydı. Dâî bir tacir ve zanaatkâr kılığında şehrin bir mahallesine gelip yerleşiyordu. Bâtınîler propaganda yaparken insanları kendi mezheplerine sokmak için bir takım yollara başvurmuşlardır. Tam bir gizlilik içinde başvurulacak yollar sırasıyla şunlardır: Birinci yol, “*Teseffür* (Tetik)”dür. Buna “rızk” da denmektedir. Dinî gizlilik içinde yayan kişi iyi seçilmelidir. Bu nedenle insan psikolojisinden iyi anlamalı ve herkesin mizacına ve kültür düzeyine göre Bâtınîlikten bahsetmelidir. Etkisi altına alamayacağı kişilere Bâtınîlik hakkında bilgi vermemelidir. Hatta dâîlere şu söylenmiştir: “*İçinde ı ışık olan evde konuşmayınız. Yani kelim ilmini ve kıyas yollarını bilenlerin yanında bir şeyden bahsetmeyiniz. Ve çorak araziye tohum saçmayınız*”²⁹⁷. Bundan da anlaşıldığı üzere İsmâîlî dâîleri kültürsüz eğitimsiz cahil halkı hedef almışlardır. İkinci başvurulacak yol, “*Ten’is* (Alıştırma)”dır. İsmâîlîliği yayan kişiler yani dâîler dine davet etmek istedikleri kimselerle iyi bir dostluk kurarak, onların hoşlanacağı ince ve gönül alıcı sözler söylerlerdi. Bunun yanında Kuran’dan ve imandan bahsedip Kur’an okuyup dua ederlerdi. Dindar adamlara dindar görünürler, dinîden şüphe edenlerin şüphelerini arttırmak ve Hz. Ebu Bekir ile Ömer’i sevenlere de bu iki kişiyi meth edip²⁹⁸, dünyanın boş olduğundan yani fani olduğundan bahsederlerdi. Da’iler, dine davet ettiği kişilerin evinde misafir olur ve tüm gece ibadet etmek ve Kur’an okuyarak geçirmek istediklerini söyleyerek yüksek ses ile ibadet ederlerdi. Onların asıl amacı, karışıklık yaratarak dindar ev sahibinin güvenini kazanmaktır. Üçüncü yol, “*Teşvik*

²⁹⁷ Ahmet Ateş, “Bâtınîye” *İslam Ansiklopedisi*, C.2, İstanbul 1949, s. 341.

²⁹⁸ Ahmet Ateş, a.g.m., s. 341.

(Şüphe)”dir. Bu metodda dine davet edilecek kişiye çeşitli karmaşık sorular sorularak o kişiyi şüpheyeye düşürürlerdi. Mesela, dâî dine davet edeceği kişinin kafasını karıştırmak için bir takım sorular sorardı. Ancak hiç bir zaman bu soruların cevabı söylenmezdi. Bu sorulardan bazıları şunlardır: Sabbah namazının farzı 2 rekat olduğu halde niçin öğle namazı 4 rekat ve akşam namazının farzı 3 rekattır?, İnsanların memesi niçin göğsünde, hayvanlarıniki niye karnındadır?, İdrar guslü icab ettirmedeği halde birkaç damla meni niçin guslü icab ettirir?, Kadın ikisi de farz olduğu halde niçin hayiz görme halinde kılmadığı namazlar kaza etmez de aynı durum icabı tutmadığı oruçları kaza eder?²⁹⁹, Cennetin kapısı niçin sekiz tanedir, cehenneminki yedi tanedir?, Gökler ve yerler neden yedişer kattır?, Fatiha süresi neden yedi ayettir?, İnsanın kulağı iki olduğu halde neden dili bir tanedir?³⁰⁰ gibi. Dördüncü yol, “*Ta’lik*”dir. Dâî, dine davet ettiği kişinin samimiyetini öğrenmek için geçmiş ibadetlerini kaza etmesini ve işlediği günahlardan tövbe etmesini ister. Beşincisi “*Rapt*”dır. Kişinin samimiyetini anlayan da’i, onu iyice Bâtınîliğe bağlamak ister. Yemin etmesi için kurandan ayetler okur ve sırları söylediği vakit kimseye söylememesi için de yemin ettirir. Da’i, ona çeşitli açıklamalardan sonra teklifte bulunur eğer dine davet edilen kişi bunu kabul edip yemin ederse dine kabul edilmiş olur. Altıncı yol ise “*Tedlis* (Aldatma)”dır. Da’i sırlarını birden bire değil, ara ara açıklar. Anlatacakları gerçeklerin kolayca öğrenilmeyeceğini söyleyerek onun Allah’ın gizli bir sırrı olduğunu telkin ederler. Yedinci yol “*Tesis*”dir. Daha sonra da’i dine davet edilen kişiye daha önce yaptığı telkinlerin iyice yerleşmesini bekler. Zâhirin remz ve işaret, Bâtınînin gerçek mânâ olduğunu ifade eder. Yavaş yavaş zâhir

²⁹⁹ N. Çağatay- İ.A.Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi I*, Ankara, 1965, s.76

³⁰⁰ Ahmet Ateş, a.g.m., s. 341.

ve Bâtınîyi anlatır. Sekizincisi “*Hal* (Çıkarma)”, dinle davet edilen kişi bu duruma uygun cevap verir ise da’i artık onu anlattıkları ile kendi yoluna çeker. Dokuzuncu “*İnsilah* (Sıyrılma)”dır. Bu mertebe son mertebedir ve dinden tamamen ayrılmak için uğraşır ve ona şehvetlere dalmasını tavsiye eder ve yasak olan şeylere haklı taraflar gösterir. Özet olarak dine davet usûllerinde dâîler ilk önce genç insanlar arkadaş olur, daha sonra akşam sohbetlerine başlarlar. İlk akşam sohbetlerinden sonra iki dönemde tartışmanın ön hazırlık dönemi uzatma dönemi takip eder. Bu süreç, genç adam gizli öğreti ile birleşene kadar sürer. Sonuçta öğretmen ona doğru aklın anahtarını sunar ve ona gizlilik yemini ettirir. Bâtınî davası dâîler tarafından kurulan evlerde sürdürülmüştür³⁰¹.

Hasan Sabbah ve yandaşları propaganda yapmak için bir bakıma terör de oluşturmuşlardır. O’nun ilgisini çeken yerler genellikle dağlık ve merkezi hakimiyetin etkisinin az olduğu bölgelerdi. Hasan Sabbah, propaganda için özellikle dağlık bölgeleri tercih etmiştir. Esasen Hasan Sabbah bir bakıma günümüz terör örgütleri gibi dağda yaşamıştır. Alamut kalesi bu iş için iyi bir mekândı. Müstahkem bir noktada olan kaleye mancınık çıkarılması ve ok atılması mümkün olmamıştır. Bu yüzden kale terör için cazip bir yerdi. Tercih edilen yerler dağlık bölgeler ve tercih edilen kitle ise cahil halk olmuştur. Her ne kadar Selçuklular medreseler yaparak bundan kurtulmaya çalışmışsa da Bâtınîler zaman zaman asilzade ve dihkân sınıfının ellerinde ezilen sefil çıplak halktan ve serserilerden faydalanmasını iyi bilen olmuştur.³⁰² Daha sonra elde geçen ve inşa edilen kaleler de dağlık bölgelerdeyer

³⁰¹ Heinz Halm, *The Fatimids and Their Traditions of Learning*, I.B Tauris, The Institute of İsmâîlî Studies, London, 1997 s.21.

³⁰² Osman Turan, *Selçuklular ve İslamiyet*, İstanbul 1980, s.50.

almıştır. Aslında dağlık bölgeleri ele geçirip yayılma politikası ilk defa Hasan Sabbah ile yandaşlarının benimsediği bir uygulama değildir. Bâtînî mezhebinin ilk yıllarında yani 881’lerde Yemen İsmâillileride bu tercihi yapmıştır. Daha sonrada İran ve Suriye Nizarî İsmâillilerince yani Hasan Sabbah tarafından uygulanan bir strateji izlenerek dağlık bölgelerde örgütlenme ve boy desteği kazanarak şaşırtıcı bir başarı sağlamışlardır³⁰³.

Fatımî İsmâîlîliği, Hasan Sabbah’la yeni bir hüviyet kazanmış ve yeni bir Bâtînî anlayışı ortaya çıkmıştır. Masum imamın adına davette bulunan dâîlerin yerini devamlı haşîş (esrar) kullanmaya alıştıkları için haşhaş veya haşhaşi denilen eli hançerli caniler almıştır³⁰⁴ Bâtînîler, kendi görüşlerini halka zorla kabul ettirme çabası içine girmişlerdir. Hasan Sabbah, Alamut kalesini kendine sığınak yapmış ve kurduğu teşkilât sayesinde Bâtînîliğin en ateşli savunucusu olmuştur³⁰⁵.

Hasan Sabbah, Fatımîlerin Büyük Selçuklu topraklarının dışından yaptığı fiili mücadeleyi Selçuklu ülkelerinin içine nakletmiştir ve Büyük Selçuklu topraklarında yapmış olduğu mücadele ile İsmâîlî anlayışında da değişiklikler yapmıştır. Kalelerden kurulu siyasî ve sosyal düzene karşı gizli bir mücadele yürütmüştür.

³⁰³ Farhad Daftary, *İsmâîlîler..*, s.151.

³⁰⁴ Abdülkerim Özeydin, “Hasan Sabbah”, *D.İ.A.*, C.16, s.348.

³⁰⁵ İbrahim Agah Çubukçu, *Gazali ve Bâtînîlik*, Ankara 1964, s.40.

II-Edebiyat Dil ve Propaganda

Propaganda yapılırken dâîlerin en iyi araçlarından biri edebiyat olmuştur. Bâtînîler, edebiyat, ilim ve irfana önem vermişler, bilim adamlarını ve aydınları kalelerde toplayarak bir çok yoğun çalışmalar yapmışlardır. Özellikle Bâtînî propagandası yapacak eserler vererek iyi ilim adamları yetiştirmişlerdir³⁰⁶.

Bâtînîlerin her dönemde başka bir devletleri ve her lisanda yeni bir itikat ve mezhepleri vardır ve eserlerini de bu dillerde vermişlerdir³⁰⁷. Ancak Bâtînîler, edebî dil olarak Farsça'yı kullanmışlardır. Arapça'nın müslüman toplumların dinî dili olması gibi Farsça da Bâtînîlerin dili olmuştur. Bunun yanı sıra Farsça konuşan İran, Afganistan ve Orta Asya Bâtînî toplulukları edebi ürünlerinin tümünde Alamut varolduğu sürece Farsça'yı kullanmışlardır³⁰⁸. Alamut sonrası Bâtînî yazın dili İran, Orta Asya, Hindistan ve Suriye kaynaklı olmak üzere dört ana kategoriye ayrılabilir: İran, Afganistan ve yukarı Amu Derya bölgesinde Farsça kullanılırken, Suriye Bâtînîleri arapça kullanmışlardır. Hocalar, Satpantiler olarak daha küçük alt kollara ayrılan Nizarîler, Hint dili ve lehçelerini de kullanmışlardır.

Bâtînîlerin yönetici ve dâîlerinin bir çoğu şehirli aydınlar ve bilim adamlarından oluşmakta idi. Mesela Hassan Sabbah dinî eğitim almıştır. İbn Attas

³⁰⁶ Bu dönemde Hasan Sabbah ve halefleri, Sünnî İslam dünyası için siyasî, askerî ve sosyal nitelikli ciddi sorunlar ortaya koymalarına rağmen, fikri anlamda yine de çok etkili olamamışlardır.

³⁰⁷ M. Şeraffettin Yaltkaya, “Bâtînîlik Tarihi”, *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C. VIII, İstanbul 1928, s.1.

³⁰⁸ Farhat Daftary, *A short History of İsmâîlî*, Traditions of a Muslim Community, Edinburg, 1999, s.125.

ise Alamut'un ilk doktorudur. Sinan, Basralı asiller sınıfından bir ailenin oğludur ve öğretmendir. Bu örnekler anlaşılacağı üzere Bâtınîler çok iyi alim ve düşünürler yetiştirmişlerdir denilebilir. Bâtınîlik, IX-XI.'yüzyılda değişik şekillerde İslam dünyasında faaliyet göstermiş ve birçok filozof ve bilim adamının sempatisini kazanmıştır. Bunlardan biride Türk asıllı ünlü filozof ve hekim İbn Sina'dır. Yine ünlü ilahiyatçı Nâsır-ı Hüsrev de bir Bâtınîdir. Nasır Hüsrev, İran'da iken mezhep değiştirmiş ve 1046'da Mısır'a gitmiştir. Mısır'da İsmâîlî mezhebini kabul etmiştir.Nâsır-ı Hüsrev tanınmış, ozan düşünür, gezgindi. Uzun adı "Nasir Husrev Hamiduddin Abu Muin Nasir bin Khusver bin Harith al-Kubandiyani" 'dir. O kendisine doğduğu kasaba devletin başkenti Merv'e bağlı olduğu için "Marwazi Kubanidyani" demiştir³⁰⁹. Eserleri özgürlükçü, ilahi felsefede ve İsmâîlî dinîne yöneliktir³¹⁰. Özellikle Bâtınîliği yaymak üzere Horasan'a geri dönmüştür. Nasır-i Hüsrev, Mısır'daki Fatımî halifesinin Horasan'daki "Huccet" sıfatını taşıyan en büyük vekili ve dâîsidir. Aynı zamanda edebiyat dünyasında manzum, mensur cidden değerli eserler bırakmış ve bunlarla her bakımdan büyük şöhret kazanmıştır³¹¹. Bilinen en önemli eserleri şunlardır: "Sefernâme, Divan, Zâd-ül-müsafirin, Ruşeyiname, Saadetname, Vech-i Din". "Bunların içinden Vech-i Din ve Sefernâme'de Bâtınîlik konusuna değinmiştir. Özellikle Vech-i Din, Bâtınî tevillerini anlatmaktadır. Şariat hükümlerini, Kuran'ı, namazların rekâtlarını, bayramı, bayram namazını, zekatı, orucu, hadleri, deccal'i, v.s.'yi Bâtınî esaslara göre tevil etmektedir. Telif yılı belli değildir. Ancak h.453/m.1061'ten sonra

³⁰⁹ İsmail Kaygusuz,a.g.e.,s. 216.

³¹⁰ Gulam, Afşar, *Tarih-i İran*, Tahran1345, s.42

³¹¹ Nasır-ı Husrev, *Sefername*, (Çev.Abdülvahhab Tarzi), İstanbul 1985, s.1.

yazıldığı muhakkaktır³¹². Nasır-ı Hüsrev, Fatimî davetçisi olarak Taberistan, Hazar kıyıları, Horasan ve Maverâünehir gibi bölgelerde dolaşarak bir çok insanı İsmâîlî mezhebine davet ettiği için dönemin sünnileri tarafından sevilmemiş, hatta ona “dinsiz “bed-din” adı verilmiştir. Hüsrev, Bâtînî inancının esası tevildir” demiştir. Yani Kuran’ın dış manaları(tenzil)olduğunu, her mânânın da bir sırrı olduğunu savunmuştur. “Sefernâme” adlı eserinde bulunan bazı beyitlerinde bu konuya gönderme yapmıştır. Nasır-ı Hüsrev, büyük bir filozof ve ozan olduğu halde işlediği ana konu, din olmuştur. Şiirlerini ve felsefe anlayışını İsmâîlî davasının propagandası için kullanmıştır.

Bâtînîlerin lideri Hasan Sabbah, aynı zamanda bir müteferrik ve yazardı³¹³. Siyasî bakımdan m.1090’dan m.1256’a kadar yani 166 yıl Bâtînîlerin hem karargâhı hem de ilim ve mezhep merkezi olan Alamut Kalesinde, büyük bir kütüphane kurmuştur. Bu kütüphane dünyanın önemli kütüphaneleri arasında sayılmıştır. Ancak bu kütüphanenin değeri bilinmemiş ve Moğollar tarafından yakılmıştır. Moğol saldırıları sırasında kütüphane Vezir Ata Melik Cuveynî’ye teslim edilmiş ve o, içinden gerekli olanları almış ve Bâtînîlere ait olan tüm kitapları ise yaktırmıştır. Hasan Sabbah’ın yazdığı önemli eserlerin bir çoğu da bu eserler arasında yağmalanmış ve yakılmıştır. Bu dönemde Hasan Sabbah’ın çağdaşı olan ünlü alim Gazali, Bâtînîliğin görüşlerini reddetmek için “Feda’ihu’l-Bâtînîyye” adlı bir eser yazmıştır. Bu eser, dönemin önemli edebî eserleri arasındadır. Hareket adamı olan Hasan Sabbah, aynı zamanda³¹⁴ iyi bir yazardı. Kendi yazdığı hayat hikayesinden

³¹² Nasır-ı Husrev, a.g.e., s.XXVI.

³¹³ Abdülkerim Özeydin, “Hasan Sabbah”, s.349.

³¹⁴ Bernard Lewis, *Haşîşiler ...*, s.55.

bazı parçalar ilahiyatla ilgili bir eserinin özeti, özellikle Kahire’den ayrıldıktan sonra Nizari İsmâîlîler (Bâtınîler) tarafından ilan ve muhafaza edilen yeni bir Bâtınî doktrini teşkiletmiştir.

Nasirüddin et-Tûsi’nin de Bâtınî olduğu söylenmiştir. Alamut kalesi kütüphanesinden çıkan ona atfedilen “Tasavvurât” adlı büyük bir eser vardır. Bu eserin ona ait olup olmadığı tartışmalıdır. Nasirüddin’nin Bâtınîler tarafından Alamut’a kaçırılıp hapsedildiğinden bahsedilir. Ancak kendisinin buraya gönüllü olarak da gitmiş olabileceği göz önüne alınmalıdır. İlhanlı Devleti hükümdarı Hulagu Alamut kalesini ele geçirdiği dönemlerde onu kurtarmış ve kendisini vezir yapmıştır. Nasirüddin el-Tûsi, hem batı hem de doğu ilimlerinde çok etkili olmuş, geometri, trigonometri ve astonomi başta olmak üzere bilimin ve felsefenin çeşitli alanlarında çalışmalar da bulunmuştur.

Dönemin ünlü şair ve yazarı Şîrazî de, Bâtınî idi. Kahire’de “dâî-ül duat (baş davetçi)” seçilen e’ş-Şiraza kurduğu “Dar-ül İnşa”da yetiştirdiği davetçiler vasıtasıyla Bağdat’ın fiili yöneticileri Buveyhoğulları yanı sıra Şam ve Irak emirlerini etkileyip , çok sayıda Türk ve Deylemli askerleri yanına çekmiştir³¹⁵.

Bâtınîler’den günümüze çok fazla eser kalmamıştır. Ancak XV. ve XVI. yüzyıllarda da Seyyid Suhrâ Veli-i Bedehşanî’nin, Ebu İshak-ı Kūhistanî’nin, verimli yazar Hayr-ı hah-i Heratî’nin eserleri bunlar arasında sayılabilir. Çok daha eski metin parçaları ile özellikle bizzat Hassan Sabbah’ın “Dört Fasil” adlı eseri de günümüze

³¹⁵ Faik Bulut, a.g.e., s.197.

kalanlardandır³¹⁶. Bu metinler, aynı zamanda Bâtînî düşüncesinin yeniden doğuşunu simgelemektedir.

Bâtînîlerin kendilerinden saydıkları tasavvuf üstadları da vardır. Bunlar; kronolojik sırasıyla Sena’i (h.545/m.1151), Attar (h.627/m.1230), Celaleddin-i Rumî (h.672/m.1273), Kasım-ı Enverî (h.873/m.1443), Aziz Nesefî (VII./XIII.yy)’dir. Bu dönemde yazılan önemli tasavvuf kitapları arasında “Gülşen-i Raz” vardır. Bu eser, Şeyh Mahmud-i Şebusterî’nin ünlü bir manzum eseri olup İsmâîlî öğretisi çerçevesinde yorumlanmıştır³¹⁷.

Bu dönemin en önemli filozofları arasında bulunan İbn Meymun da Bâtînî idi. Hocası Ebu Şakir Meymun, “Mizan” adlı kitabında Bâtînîliğin felsefî esaslarını tespit etmiş ve İbni Meymun da onun doğrultusunda Kur’an’daki Mukataat’ı tamamen kabalistik bir tarzda tefsire başlamıştır³¹⁸. Bu sayede kabalistik akımının İslam’a girmesini sağlamıştır.

Kaynaklarda ünlü şair ve astrolog Ömer Hayyam’ın da (h. 517/ 530-m.1123/1136) Bâtînî olduğu söylenmektedir. Bâtînî doktrini o’nunla kendine büyük bir şair bulmuştur denilmektedir. Ancak Ömer Hayyam’ın Bâtînî olduğuna dâir kesin

³¹⁶ Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi (Başlangıçtan İbn Rüşd’ün Ölümüne Kadar)* , İstanbul 1986, s.104.

³¹⁷ Henry Corbin, a.g.e., s.105. Ancak Bâtînîlikle tasavvuf birbirine karıştırılmamalıdır. Bâtînîlik, tasavvuftan yararlanmış ve tasavvufu etkilemiştir. Her iki güçlü akımın birbirlerinden aldıkları taraftar vardır.

³¹⁸ Hilmi Ziya Ülken, “İslam Düşüncesi”, *Türk Tefekkürü Tarihi Araştırmalarına Giriş*, İstanbul, 1948, s.217.

bir kanıt yoktur. Onun en yakın arkadaşları Bâtînîliğe karşı olan insanlardır. Ebu Hamid el Gazali, Nizam-i Aruzî şair ve filozof kişiliğe sahiptirler ve bunlar açısından özellikle Gazali, Bâtînî karşıtlığı ile tanınmış ve bu konuda ciddi edebi eserler vermiştir. O Bağdat'taki Nizamiye medreselerinde müderrislik de yapmıştır. Bâtînîlere karşı şiddetli bir savunma içine girmiştir. Bu hususta ilk olarak halifenin emri üzerine ve bundan dolayı da “al-Kitâb al-Mustazhiri fi bayan faza'in al-Bâtînîya” adını verdiği eseri kaleme almıştır. Ayrıca aynı alanda “Mazahim al-Bâtînîya, Mufasssil al-hilaf, al-Durc(al-darac) al-markûm, al-Kistas al-mustakim ve Huccat al-hakk” adlı eserleri de yazılmıştır³¹⁹.

Yine bu dönemin önemli ilim adamlarından İbn Attaş da iyi bir edipti. İbn Attaş'ın hattı meşhurdu ve İsfahan'da onun el yazısı ile yazılmış bir çok kitap bulunuyordu³²⁰. Daha sonraki dönemlerde Esterabâdlı Fazlullah Hurufiliği, Firişte oğlu Noktaviliği kurmuştur. Bunlar Kur'an'ın harf ve noktalarına yeni anlamlar kazandırmışlar ve Bâtînî doktrinler çıkarmışlardır. Böylece İslam'ın dışına çıkmışlardır. Bunlar daha sonra Anadolu'ya gitmişler ve Bektaşilik hareketine katılmışlardır. Anadolu'da şair Nesimi de bu akım içinde yetişmiştir. Yine Bağdadî, Zü'n-nün Mısırî, Maruf Kerhî, Beyazıt Bistamî, Hallac-ı Mansur ve Şems-i Tebrizî'nin de Bâtînî olduğu söylenmektedir.

Bâtînîler için gizliliğin önemli olduğundan daha önce bahsetmiştik. Gizleme ve gizlenme o derece önemli idi ki yazmış oldukları kitap ve risalelerde bu kitap ve

³¹⁹Ahmet Ateş, “Gazzali'nin Bâtînîlerin Belini Kıran Delilleri, Kitab Kavasım al- Bâtînîya”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.1-11, Ankara 1954, s.27.

³²⁰ Râvendi, a.g.e., s.152.

risâlâelerin müelliflerini dahi gizli tutmuşlardır. Nitekim bir çok ilim ve risâlelerin müelliflerini açıklamamışlardır. Mesela birçok ilim sahasını ve derin felsefi mes'eleleri içinde toplamış bulunan “İhlânu's-Sefâ”risalelerini onlar yazmış oldukları halde, bugün bunların yazılmasına katılan eden ilim adamları bilinmemektedir³²¹.

Fatımîler, Hasan Sabbah ve Bâtınîler mücadelelerini ilmi edebî alanlarda da vermişlerdir. Buna karşılık Selçuklu İmparatorluğunda özellikle vezir Nizam'ül-Mülk buna tepki göstermiş ve durumun farkına çabuk varmış, bu konuda bir takım önlemler almıştır. Özellikle Nizamî'ye medreselerinin kuruluş amaçlarından birisi budur. Hem bilimsel hem de askeri bakımdan fiili savunma halinde bulunmuştur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Sultan Alp Arslan ve veziri Nizamü'l-Mülk'ün gayretleriyle açılan Nizamiye Medreseleri bu görevi en iyi şekilde yerine getirmiştir³²². Nizamiye medreselerine o dönemde çok önem verilmiş ve eğitim için en önemli Sünni ilim adamları buraya atanmıştır. Medreseler için hiç bir harcamadan kaçınılmamış, hoca ve öğrenci için en geniş ve büyük imkânlar hazırlanmıştır. Bundaki Temel amaç Bâtınî medreselerinin aksine Ehl-i Sünnet düşüncesini yayıp halka öğretecek insan yetiştirmek olmuştur. Böylece yetiştirilen insanlar hem Ehl-i sünnet düşüncesini yayacak, hem de Bâtınî hareketlere fikirsel bir duruş sergileyecektir. Aynı zamanda İslam âleminde ortak bir görüş benimsenmesi sağlanacaktır. Bâtınîliğin propagandayla yaydığı dinî emirlerin gereksizliğini yayan düşünceler sünni fikirler öğretilerek ortadan kaldırılmaya çalışılmış ve bu bir bakıma

³²¹ Ebu Muhammed Zehra, *İslam'da Siyasî ve İtikadi Mezhepler Tarihi*, (Çev.Ethem Ruhi Fırlı-Osman Eskicioğlu), İstanbul 1970, s.78.

³²² M. A.Köymen, *Selçuklu Veziri Nizamü'l-Mülk ve Tarihi Rolü*, M.K V/7, 1977, s.15.

yararlı olunmuştur. Yine bu medreseler bir taraftan halkın ıslahını ve eğitimini diğer taraftan da devlete ve yasalara bağlı bireyler yetiştirmeyi amaç edinmişlerdir³²³.

III.Seyahat

Bâtınîler için seyahat da çok önemli idi. Öncelikle İsmâîlî mezhebinin yayılmasındaki en önemli eylem, yapılan bu seyahatlerdir. Fatımî İsmâîlîleri kurdukları dâî ağı sayesinde bir çok bölgeye dâîlerini göndermişlerdir. Uzun yolculuklar yapan propagandacılar, gittikleri bölgelerde İsmâîlî mezhebini halka anlatmaya çalışmışlar ve yapılan seyahatler sayesinde geniş alanlara yayılmışlardır. Fatımî İsmâîlîler'in Kuzey Afrika, Sicilya, Mısır, Suriye'ye kadar yayılma nedenleri dâîlerin gezgin bir hayat sürmeleridir.

Seyahat eden dâîler arasında da konumuz itibariyle ilk sıra Nizarî İsmâîlî lideri Hasan Sabbah bulunmaktadır.Hasan Sabbah, Rey'den Mısır'a oradan tekrar İran'nın Horasan bölgesine³²⁴, Diyarbakır'a en son Deylem'e ve Alamut'a gelene kadar tam dokuz yıl bir çok bölgeyi dolaşmıştır. Yine Alamut merkezli kurduğu dâî ağı sayesinde dâîler, İran'da Büyük Selçuklu topraklarında seyahatler etmiş ve İsmâîlîlik mezhebini yaymışlardır. Nasır-ı Hüsrev de İsmâîlî mezhebiyle yaptığı uzun seyahat sırasında karşılaşmış ve yine seyahatler yaparak yeni inancını yaymaya çalışmıştır. İbn Attâş ise, Mısır'dan yola çıkarak İran ve Irak bölgesinde yaptığı uzun seyahatler sayesinde İsmâîlî mezhebini yaymıştır. Hattâ Hasan Sabbah'la Rey'de

³²³ Ahmet Yaşar Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti(1040-1092)*, İstanbul, 2002, s.234.

³²⁴ Mehmet Altay Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, İstanbul, 1972, s.75-77.

yaptığı seyahat esnasında tanışmış ve onu Mısır’a Fatımî halifesi Mustasır’ın yanına gitmesi için yönlendirmiştir.

Nizarî İsmâîlî dâîleri, Suriye’de yaptıkları seyahatlerde de başarılı olmuş ve Bâtînîliği geniş bölgelere taşımışlardır. Günümüzde de bir çok bölgeye yayılan Bâtînîlerin bu kadar geniş alanlara yayılması biraz da seyahat etme özelliklerine bağlıdır.

IV-Gelir Kaynakları

Propaganda için Bâtînîlerin gelir kaynakları çok çeşitlidir. Kaynaklarda Alamut kalesinin zenginliğinden bahsedilmektedir. Bu durum onların geçim kaynaklarının çeşitliliğinden kaynaklanmıştır. Vergi, haraç, çiftçilik, ganimetler, yağma ve hediyeler ekonomilerini ayakta tutmuştur. Bunun için de kaynak olabilecek çeşitli yollar bulunmuştur. Mesela Bâtînîliği teklif edip istedikleri kişilere gizli gerçeği açıkladıktan sonra mürid olmak isteyenlerden dâîler imam hazinesini beslemek için bir vergi almışlardır. Bâtînîliğe katılmak isteyenler bu vergiyi ödemişlerdir³²⁵. Bu vergiler, direk olarak kaledeki hazineye, yani merkeze gitmekteydi. Başka bir örnek ise, mezheplerine alacakları kimsenin bir yıl durumunu ve sabrını iyice gözlemleyerek telkinde bulunduktan ve emin olduktan sonra, dâî, ona önce namaz ve zekatın Bâtînî manasını öğretip câize olarak kendisinden 12 dinar alıp imama götürürdü ve ‘filan kulun namaz ve zekatın mânâsını anladı onu bu yükten kurtar’ denirdi. O da: ‘Ben ondan namaz yükünü kaldırdım’ der ve üzerlerinde olan yük ve köstekleri kaldır ayetini okurdu. Sonra yine 12’şer dinar

³²⁵ Henry Corbin, *a.g.e*, s.45.

mukabilinde oruç içki memnuniyeti ile taharetten kurtulur³²⁶, daha sonra yine 12'şer dinar karşılığında artık akıl yolu ile cennete girme zamanının geldiğinden bahsederdi. Tüm bunlar mezhebe dahil olmak için verilen vergilerdir

Çalışmamızda Bâtınîlerin Selçuklu döneminde halka çok fazla eziyet ettiklerini belirtmiştik. Gerçekten onlar halkın malını gasp etmişler ya da bir kısmını öldürmüşlerdir. Halkın bir kısmına da eziyet yerine köylerdeki halktan hayvanlarına, evine, tüm mal varlıklarına vergi koymuşlardır. Bu vergiler, Bâtınîlerin geçim kaynaklarından biridir. Mesela İbn Attaş, İsfahan'da kalede hükmünü sürdürürken, rastgele her tarafa saldırıp ve her yeri yağmalamıştır. Halk, onun şerrinden kurtulmak için ona vergi vermeyi kabul ederek bununla kurtulmayı canına minnet bilmişlerdir³²⁷. Yine Cuveynî'ye göre Bâtınîlere Frenk ve Rum Şahları da cizye vermektedir: *“O mel'umların korkusundan sararıp solan cizye veren ve bu yaptıklarından ar duymayan Frenk ve Rum şahları bu olaydan mutlu olmuşlardır*³²⁸”. Bâtınîler, hem zor durumda olan halktan hem de üst düzey yöneticilerden vergi ve cizye almışlardır diyebiliriz. Bâtınîlerden korkan Kral ve Baronlar, ünlü gezgin Marko Polo'ya göre Alamut'a hediyeler göndermişlerdir³²⁹”.

Bâtınîler, kalelere yerleşip kendi düzenlerini kurmuşlardı. Kaleler ve civarında sebze ve meyve yetiştirme imkânları bulunmaktaydı ve bu durumdan

³²⁶ Ahmet Ateş, “Bâtınîye”, s.341.

³²⁷ Ömer Rıza Doğrul, *Hasan Sabbah'ın Cennet Fedâîleri*, İstanbul, 1975, s. 54.

³²⁸ Ata Melik Cüevynî, *Tarih-i Cihanguşa*, Çev.Mürsel Öztürk, Ankara 1999, s.511. Her ne kadar Cübeynî bu şekilde belirtmiş olsa da durumun böyle geliştiğine pek ihtimal vermemekteyiz.

³²⁹ Marco Polo, a.g.e., s.122.

istifade ederek kendi ihtiyaçlarına yetecek kadar çeşitli zirai ürünler yetiştirmişlerdir. Kalelerde meyve bahçelerinin varlığının ispatı olarak Alamut'ta "Cennet bahçesi" denilen yani Hasan Sabbah'ın kalenin etrafına kurduğu meyve bahçelerinin varlığını biliyoruz. Yine etraftan topladıkları deve, sığır, davar, merkep ve v.b. gibi diğer ganimetlerin³³⁰ varlığından bahsedilmektedir. Bâtınîler, bu ganimetleri de geçim kaynağı olarak kullanmışlardır. Bâtınîler, Horasan ve Huzistan'daki bazı kalelere yerleşerek ticaret ve hac kervanlarını da açıktan basarak soyuyorlardı³³¹. Bu soygunlar, onlara ciddi gelir sağlamıştır. Yine kaledeki kadınlar, özellikle bir çok Bâtınî hanımı Girdkuh'a gidip, yn eğirerek geçimlerini sağlıyorlardı. Hatta daha önce de belirttiğimiz gibi şirgir, Alamut'u kuşatınca Hasan Sabbah, karısını ve kızını oraya göndermek zorunda kalmıştır. Bu durum Bâtınî kadınların da çalışarak hatta gelir getirdiklerini göstermektedir.

B)DOKTRİN

I-İsmâilî Doktrini

Büyük Selçuklu topraklarında geşişme gösteren Bâtınîler'in doktrin ve inanışları İsmâilî mezhebinin çeşitli fırkalara ayrılması ile politika ve doktrin anlayışı bakımından değişim süreci içine girmiştir. Bâtınîliğin doktrin anlayışında en belirgin ilk ayırım, zâhir ve batın ayırımında baş göstermiştir. Bâtınîlikte zâhir ve batın ilişkisi zamana ve mekâna göre farklılıklar göstermiştir. Bâtınîlik, Hasan Sabbah ile yeni bir anlayışın içine girmiştir. Fatımîlerin yıkılması ile Yemen'de ve Hindistan'da kurulan "Müsta'lı İsmâilîleri" Fatımî İsmâilî anlayışının büyük bir kısmını muhafaza etmiştir.

³³⁰ Bernard Lewis, a.g.e., s.59.

³³¹ Osman Turan, a.g.e.,s.228.

Tayyibbî İsmâîlîleri de Fatımî İsmâîlîlerin'in dinî kurallarını ve anlayışlarını benimseyerek zâhir ve Bâtınî'nin birbirine eş değerde olduğunu savunmuşlardır.

Öncelikle İsmâîlî doktrin anlayışını açıklamakta yarar vardır. İsmâîlîlere göre her zâhirin bir Bâtınî vardır. Gerçek mânâlar zâhirde değil batındadır. Dış görünüş (zâhir), iç boyut(batın), bunun iç görünüşü ise (batın al-batın)dir.³³² Zahir, apacık her şeyi kavrayabilmek ve görebilmek fakat batın kolayca belli olmayandır ve bu yüzden de bütün bölümler kolayca bulunamaz³³³. Arapça bir kelime olan “batın (iç içerde)” İslamiyetin emrettiği ve yasakladığı kuralların Kur'an ayetine göre harfi harfine anlamını belirtmektir, onun karşıtı Arapça kelime zahir (dış dışsal) yalın olarak belirtmek ya da apacık anlamını ve konuyu ifade etme biçimi ya da kuralları yerine getirerek sunmaktır³³⁴. Bâtınî anlamak için de bütün nasları ve dinî ıstılahları te'vil etmek gerekir. İsmâîlîlere göre, gönderilen kitap ve şariatlar peygambere göre değişirler, ancak Bâtınî konular kesinlikle değişmeyen asıl gerçeklerdir. Bu nedenle batın her zaman zâhirin üstündedir. Zâhir öze kavuşmak için kırılması gereken bir kabuktur. Öze ulaşmak için mutlaka te'vile ulaşmak lazımdır. Te'vil, şariatın verilerini irfanî gereğe iletir³³⁵. Te'vil'in kelime anlamı, kökene geri dönmek ya da Bâtınî zâhirden çıkarmaktır. İsmâîlî mezhebinin tev'il'i doğrudan kaynakları İslamiyet içindendir ve 8. yüzyılın şii çevrelerine dek izlenilebilmektedir. İsmâîlîlik tarafından geniş ölçüde yararlanılan Bâtınî tevil'in amacı, gerçek manevi hakikatı

³³² James W. Morris, *The Master and The Disciple*, New York 2001, s. 93.

³³³ Paul Walker, *Hamid al-din al-Kirmani , (İsmaili Thought in the Age of al-Hakim)*, I.B. Tourish, The Institute of İsmâîlî Studies, London - New York 1999, s.75.

³³⁴ Halm Heinz, “Bateniya”, *Encyclopedia Iranica*, C.III, Routledge&New York 1989, s.861.

³³⁵ Mustafa Öz, “İsmâîliye” , *DİA*, C.3, s.128.

ortaya çıkarmak için gizli olanı aşikâr kılmaktır. Tevil zâhir ya da dış görünüşten, batından gizlenen orjinal düşüncelere doğru yapılan bir yolculuktur. Kısacası, zâhirden batına, şeriattan hakikate yada tenzilden teville geçiş görünüşten hakiki gerçekliğe peygamberin getirdiği kitabın lafzından gerçek anlamına ve sembolden sembolize edilenin kendisine geçişi gerektirir³³⁶. Ancak İslam'ın toplumsal kimliğinde şii gruplarının büyük çoğunluğu şaşırtıcı bir şekilde tevili özel bir şekilde desteklerken, tenzili ihmal etmişlerdir³³⁷. Bâtınîler bu te'villeri ile çoğu kez dinden çıkacak dereceye gitmişlerdir. Mesela namazı ve namaza ait konuları te'vil etmişlerdir. Namaz için vakit, niyet elbise lazımdır. Bâtınîlerce vakit huccet, niyet velayet, kible sabık ve mihrap tali demektir³³⁸. İsmâîlîye mezhebi için zekat, ilmi Bâtınî mezhepten olanlara yaymaktır. Haç, İmam'ı ziyaret edip hizmetinde bulunmaktır. Gusûl, ahdi yenilemek; cuma, ahdi olmayana ve kurtuluş sadakası vermeyince sırları açıklamaktır. Zina, batın ilmi tohumunu kendisinden ahd alınmayan kimseye vermektir. Oruç sırrı açıklamaktır³³⁹. Dinî emirler, Bâtınî ilimleri bilmeyen cahillerin vazifesidir. İbadetler, Ahye ve Ebrar denen seçkinlere işarettir. Hz. Nuh'un tufanı, sünnete tabi olanların zâhirinde boğulmasıdır. Hz. İbrahim'in ateşi hakiki ateş değil, Nemrut'un gazabıdır. Hz. Süleyman İsmâîlîliğin delilidir. İblis ve Adem, Ebu Bekir ve Ali'den ibarettir³⁴⁰. Çünkü onlara göre, Ebu Bekir'e, Hz. Ali'ye secde etmesi için delil verilmiştir. Ancak o bu emirden hoşlanmamış ve kibirlenmiştir. Deccal, Ebu Bekir denmiştir. Onun şaşı olduğuna inanılır, çünkü o

³³⁶ Farhad Daftary, *İsmâîlîler...*, s.169.

³³⁷ Paul E. Walker, a.g.e., s.63.

³³⁸ N.Çağatay-İ.A Çubukçu, a.g.e., s.82.

³³⁹ N. Çağatay-İ.A. Çubukçu, a.g.e., s. 83.

³⁴⁰ N. Çağatay-İ.A Çubukçu, a.g.e., s.84.

batın değil zâhir gözüyle bakmaktadır. Melekler dâî'leri, şeytanlar ilk üç halifeyi temsil etmektedir. Açıkçası Bâtınîlikte her zâhir olan şeyin bir Bâtınî vardır. Zâhire nisbetle bu batın mesela bademe nisbetle kabuğuna benzer. Badem bulan adam kabuğuna ehemmiyet vermez. Kur'an da böyledir ve onun zâhiri mânâsı yanında hakiki ve Bâtınî mânâsı vardır ve bunun delili kıyamet gününde mü'minler ile münafıkların halini tasvir eden bir ayetin aralarında bir sur çekilmiştir, bu surun kapısı vardır ki iç (batın) yüzünden rahmet dış tarafında azap vardır" mealinde olan kısmı onlar yorumlamışlardır³⁴¹.

Onlara göre peygamber, İnsan-ı kâmilden başka bir şey değildir. Peygamber halkı idare etmek için akıldan taşan bilgileri zâhiri kisveye sokmuştur. Bunun Bâtınî meydana çıkması için kaim ül-zaman olan imama ihtiyaç vardır. Bu imam gaybî ve gizli şeyleri bilir³⁴².

İsmâîlîler dinî metin ve hükümlerin Bâtınî anlamlarının İsmâîlîliğin önemli olan sembolik, alegorik ya da Bâtınî yorumlama ile ortaya çıkabilir³⁴³ görüşünü savunmaktadırlar. Bâtınî, zâhirden çıkarmak olan tev'il ile zâhirden batına şeriattan haikate görünüşten hakiki gerçekliğe, ilahi mesajın lafzından, Bâtınî anlamına, sembolden sembolize edilenin kendisine geçiş sağlamaya çalışılmaktadır³⁴⁴.

³⁴¹ Kemal Samancıgil, *Bektaşilik Tarihi*, İstanbul 1945, s.145

³⁴² Kemal Samancıgil, a.g.e., s.144.

³⁴³ Ahmet Bağlıoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara 2004, s.34.

³⁴⁴ Ahmet Bağlıoğlu, a.g.e., s.48.

İsmâîlîler, sayıları, kendilerine dinî bir esas olarak alıp bununla imâmet anlayışlarını ispat etmeye çalışırlar ve bu doğrultuda mezhebin esasların yedi(7) ve on iki(12) rakamı üzerine inşa etmişlerdir. Allah, kâinatı yedi günde ve gökyüzünü de yedi kat olarak yaratmıştır. On iki sayısı da önemlidir. Oniki burç vardır. Aylar onikidir ve İsrailoğulları on iki kola ayrılmışlardır. Bu sebeple İsmâîlî dâîlerin görev aldıkları bölgeler “Cezâirü’l-Arz” adı altında on iki bölgeye ayrılmıştır³⁴⁵.

İsmâîlîlerde Allah inancı ve yaratılışı da farklıdır. Onlara göre, Allah’ın hiçbir sıfatı yoktur ve o vasfedilemez. Allah, hayat sıfatı olmadan Hayy, kudret sıfatı olmadan Kadir, işitme ve görme sıfatı olmadan Sem’i ve Basar’dır. O ne bir cisimdir ve ne de maddi bir cisme sahiptir. Onun zıddı ve benzeri de yoktur. Hiçbir kelime ile tam olarak ifade edilemez. İsmâîlîler göre Allah, kadim ve muhdis değildir. Kadim onun emri, muhdis ise onun yaratmasıdır. O ilk önce eksiksiz bir varlık olan Akl’ı yaratmıştır. O vücuttur. İlk yaratılandır, vahdettir, ezeldir, ilimdir, kudrettir gibi nitelendirilebilir³⁴⁶. Allah, âlimlere ilim verdiği için âlim, kadirler kudret verdiği için de kadirdir. Bâtınîler göre, Allah kudret sahibi olduğu için değil kudret sahiplerine kudret verdiği için kadirdir görüşü vardır. Onlara göre, Allah inanç konusunda tereddütte kalmışlar ve şöyle söylemişlerdir. “*O (Allah) mevcut değildir, namevcut da değildir*”. Yani ne vardır, ne yoktur. Ne alimdir ne cahildir. Aciz ve kadir olduğunda söylenemez. Çünkü Allah için herhangi bir sıfatı icab eder³⁴⁷.

³⁴⁵ Ahmet Bağlıoğlu, a.g.e., s.34.

³⁴⁶ Ahmet Bağlıoğlu, a.g.e., s.56.

³⁴⁷Yasemin Saygılı, *Bâtınîlik Tarihi Başlıklı Makalenin Sadeleştirilmesi ve Bir Değerlendirilmesi*, Ankara, 1989, s.36

Bâtînîlikte harfleri tev'îl edimiş ve onlara mânâ yüklenmiştir. Onlara göre, harflerin kelimelere nisbeti basit ve mücerred cisimlerin mürekkep cisimlere nisbeti gibidir ve harfin kendine özgü bir mânâsı vardır görüşünü savunurlar. Mesela, kelime-i şehâdetin “La ilahe illa-allah” kısmından tekrarlar çıkarılırsa üç harf kalır: elif lam he. Bunlarda nokta veya işaret bulunmadığından, bu üç harf bizzat kelime-i şahadete delalet eder. Diğer taraftan bu kısım (Lâ ilâhe illâ-Allah) yedi fasıl (Lâ ilahe illa-Allah) ve on iki harftir. İnsan da cisim ile ruhtan mürekkeptir. Dört tabiattan yapılmıştır. Yedi a'zası ve on iki carihası vardır³⁴⁸.

II-Ta'lim Doktrini

İsmaililik Hasan Sabbah ile yeni bir aşamaya girmiştir. Büyük bir ihtimalle Hasan Sabbah, şia eski talim doktrininin cedel üslûbunda ve belagatlı bir şekilde formüle etmiştir denilebilir. Bu güçlü eylem, Hasan Sabbah tarafından hareketlenmiştir. Talim doktrinin esası şudur: Derece derece bir öğrenmeye dayanan bu mezhebin tarafları, kainat bütün sıfatlarından münezzeh ve başka bir nura benzemeyen bir nur ve zulmet halindeki tecellisinden ibaret görürler.³⁴⁹ Hasan Sabbah Fâtımî halifeliğini aşarak, yeni örgütler vererek (davet-i-cedide) onun en belâgatlı olarak formül etmiştir. Yeni davet şii fomlarının ta'limini zorunlu kılmıştır³⁵⁰.

³⁴⁸ Kemal Samancıgil, a.g.e., s.146.

³⁴⁹ Ahmet Ateş,”Gazali’nin Bâtînîlerin Belini Kırın Delilleri ,Kitab Kavasım Al-Bâtînîya “İlahiyat Fakültesi Dergisi ,C.1-11,Ankara ,1954, s.23.

³⁵⁰ W. Madelung,”İsma’iliyya” The Encyclopedia of İslam, Leiden, E.J. Brill,1978, s.205.

Hasan Sabbah'ın İsmâîlik anlayışı, eski Fatımî İsmâîlîliğinden farklı bir takım özellikler göstermiştir. “İsmaliyye” de denilen Bâtınîlikte Ta’lim doktrini dört fasılda incelenmektedir. İlahiyat ve dinle ilgili bilgilerin ancak sadık bir öğreticiden öğrenilmesinin zaruri bulunduğu bu öğreticinin de Allah tarafından tayin edilmiş İsmâîlî imamı olmasının gerektiği sonucu çıkmaktadır³⁵¹. Hasan Sabbah'ın “Dört fasıl (Fusûl-i Arba’a)”ında talim doktrini özetlenmiştir. Bu dört fasıldan birincisine göre, Ulu Tanrı'ya dâîr sahib olunan uygun bilgi hakkında sadece iki tarzda söz söylenebilir. Bu bilginin yalnızca aklın ve hiçbir öğretmenin eğitimi (talimi) yeterli gelmeden oluşan bir sınavın sonucu olduğunu onaylayabiliriz. Ya da aklından ve alışılmış düşüncelerden bağımsız olarak gerçek bir öğretmen (imam sadık) eğitimin son derece gerekli olduğu savunulabilir³⁵². M.Şereffettin Yaltkaya'ya göre: “*Marifet bir malumuna ihtiyaç olmayıp sade akıl nazarın kâfi olmasına ihtiyaç olmasına ihtiyaç vardır. Eğer bir kimse marifet-i baride akıl ve nazarın kâfi geldiğini kabul eders, kendisinden başka bir kimsenin akıl ve nazarına muhalefet etmesi caiz değildir. Çünkü muhalefet tahlil olunacak olursa diğer bir kimsenin reyinin doğru olmadığı manasına gelir ki bu da doğru olduğunu iddia ettiğinin kendi reyine muhalifinin ihtiyaç olduğunu ve binaeleyn talime ihtiyaç mesh ettiğini ifade eder*”³⁵³. İkinci fasılda ilk kez, bir mürşide, öğretmene başvurma gereksinimi tanıyıp onlardan herhangi birine tutunmak yeterli midir? Yoksa gerçek bir öğretmen seçimi yapmak mı gereklidir? sorusu sorulmaktadır.Yani “talime ihtiyaç duyulduktan sonra bu konuda her muallimin alet itlak talime salahiyattar olduğunu kabul edilmesi veya

³⁵¹ Mustafa Öz , “İsmâîliye”, *DİA*, C. 3, s.130.

³⁵² İsmail Kaygusuz, a.g.e., s.55.

³⁵³ M. Şereffettin Yaltkaya, “Bâtınîlik Tarihi”, *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C.VIII, İstanbul 1928, s.23.

yalnız muallim-i sadıkın salâhiyetinin kabul edilmesi vardır. Herhangi bir muallimi ale'l-ıtlak kabul edenler hanımlarının muallimlerine hiçbir itirazda bulunmamaları icab eder. Çünkü itiraz ve muhalefette bulunacak olurlarsa herhangi muallimin salâhiyeti talimini değil yalnız muallim-i sadık'ın salâhiyetini teslim etmiş olurlar. Halbuki insanlar arasında yekdiğerlerinin muallimleri hakkında itiraz ve muhalefetler cari olduğundan herhangi bir muallimin talimine salâhiyattar olduğunu değil, bu hususta yalnız muallimi sadıkın salâhiyetini teslim etmiş olur"³⁵⁴. Üçüncü fasılda Hasan Sabbah, ilk kez bir mürşidin gerekliliğini ortaya koyup kendisinden hemen eğitim almak için ilk fırsatta onu bulmalı ve onu üstad tanımalıdır. Yoksa tersine ilk gelmiş olan yani gerçek kimliği bilinmeyen ve doğruluğu iyi anlaşılmayan bir adamın yanında eğitilmek mümkün olur mu? diye soruyordu. Dördüncü kısımda Hasan Sabbah insanlığın genel olarak iki büyük bölükten oluştuğunu gösteriyordu. Bir bölüğü, yüce yaratıcı'dan almak istedikleri bilgi içinde gerçek bir mürşitten geçmeyi bileceklerini kabul ediyor. Bu gerçek öğretmen hakkında yaptıkları kimlik saptama ve tanımlamaya göre, kendisinden almak istedikleri eğitim üzerinde zorunlu olarak öncelik vermeleri gerektiğine inanıyorlardı³⁵⁵. Yani Hasan Sabbah'a göre Allah'ı bilmek için yalnız akıl kâfi değildir. Yeterli gelseydi akıllar arasında muhalefet olması icabederdi. Böyle olmadığına göre bir muallime ihtiyaç vardır.

³⁵⁴ M. Şereffettin Yaltkaya, a.g.m., s.23.

³⁵⁵ İsmail Kaygusuz, a.g.e., s.56., M. Şereffettin Yaltkaya, a.g.m., s.23-24.

Bâtınîlikteki Ta'lim doktrini, İslam dünyasında büyük tepkiler doğurmuştur. Sünni dünyasında güçlü etki bırakmıştır³⁵⁶. Hasan Sabbah, yeni davetinde “*Her ayna'nın her bir tenzili bir tev'il ve her bir zâhiri bir Bâtınî olur. Allah bilinen akıl ve nizar değildir. Ta'lim İmamdır*”³⁵⁷ demiştir.

Hasan Sabbah'ın başlatmış olduğu yeni doktrin yani talim doktrini Alamut yöneticisi II.Hasan bin Muhammed (h.557-561/m.1162-1166) döneminde daha da değişikliğe uğramıştır. O h.559/m. 1164 yılının Ramazan ayında Alamut kalesinin önündeki toplu ibadet alanına batıya bakan bir minber kurulmasını emretmiştir. Minberin dört direğine beyaz, kırmızı, sarı ve yeşil renklerde dört büyük bayrak asılmıştır. O Ramazan'ın on yedisinde diğer bölgelerden gelen temsilcilerle birlikte bütün Alamut halkını ibadet alanında topladı. Rudbar ve Deylemlî Nizarîler minberin ön tarafında, Horasan ve Kuhistan'dan gelenler sağ tarafta, batı ve orta İranlı refiklerse sol tarafta yer aldı. Ak bir giysi ve sarık kuşanmış olan Hasan, öğle vakti kaleden inerek minbere çıktı. Buradan kalabalığı selamladıktan kısa bir süre sonra kılıcını çekip ayağa kalkarak, gizli imamın yandaşlarının gönderdiği yeni talimatları içeren mesajı yüksek sesle okumaya başladı³⁵⁸. Hutbede şunlar söylenmiştir: *Alemlerin sakinleri olan cinlere, insanlara ve meleklerle seslenerek kendisine yeni talimatlar veren gizli imamdan bir mesaj almış bulunduğunu ilan etti. Zamanın imamı size hayır duasını ve mağrîfetini göndermektedir ve siz kulları olarak nitelendirmiştir. Sizi şeriatın müelliflerinden azat etmiş ve kıyamete erdirmiştir.*

³⁵⁶ W, Madelung, a.g.m., s.205.

³⁵⁷ Hâce Reşid Alladdin Fazılullah Hemedani, a.g.e., s.154.

³⁵⁸ Farhad Daftary, *İsmâîlîler*.,2001, s.419.; Nazlı Rana Gürel, *Bir Osmanlı Aydını İbrahim Ethem Pertev Paşa*, Ankara , 2004, s.303.

Ayrıca İmam Buzurg Ümid'in oğlu Muhammed'in oğlu Hasan'ı naibi dâi idi ve hücceti olarak tayin etmiştir. “Biz cemaat ona uymalı ve dünya işlerinde olduğu gibi dinî işlerde de ona itaat etmeli onun emirlerini geri alınamaz olarak görmeli ve onun sözünün bizim sözümüz olduğunu bilmelidir”³⁵⁹. Ve devam ederek “ Ey Cemaat: Cemaat, malumunuz olsun ki ben imamım ve zamanın imamıyım. Dünyada teklif-i emr ve neyhi kaldırdım ve ahkamşer’iyei tümünden mehv ve ilga ettim. Şimdi Kıyamet zamanıdır. Halka lazım olan odur ki hemen batinen Allah ile olsunlar da zâhiren her ne suretle ihtiyar ederler ise de eyyam-ı zindeganilerini öylce merar eylesinler”³⁶⁰ demiştir. Hasan bin Muhammed, kendisinin Nizar neslinden olan İmam olduğunu ileri sürmüş ve kıyamet sebebiyle de kıblenin yönünü değiştirmiştir. Kendisine inananlardan namaz, oruç ve diğer ibadetleri yerine getirmeyi yasaklamıştır. İçki içmeyi ise helal kılmıştır. Onlara göre kıyamet imamın ruhi gerçekliğinden Allah’ı görmekle vuku bulmuştur. Böylece hazır imama peygamberin üstünde mevki verme şeklinde Bâtınlığın bir özelliği çıkmıştır³⁶¹. Kıyamet dinî kurallarına göre hazır olan imam Ali ile özdeşerek onun ruhi gerçekliğinde müminlerine zuhur etmiştir. Bu yolla imam ve ona inananlar arasındaki ta’lim hiyerarşisi de kalmış olur. Yine kıyamet ilanı ile Cüveyni bu mezhep hakkında şunları söylemiştir: “Dayanıksız olan bu mezhebin aslı ve baştan sona kadar kötülüklerle dolu olan bu davetin sırrı şundan ibaretir: Onlar felsefecilere uyarak âlemin yaratılmış olmadığına zamanın sonsuz ve yeniden dirilmenin manevi olduğunu savunurlar. Cenneti ve cehennemi kendilerine göre yorumlayıp olanlara manevi bir rol verirler. Bundan başka kıyametin yarattıkların Tanrı’ya ulaştıkları zaman olacağını o zaman her şeyin gizlisini

³⁵⁹ Bernard Lewis, *Haşîşiler...*, s.61.

³⁶⁰ Nazlı Rana Gürel, *a.g.e.*, s.303.

³⁶¹ Mustafa Öz, “İsmâiliye”, *DİA*, C.3, s.130.

saklısının açığa çıkacağını ve şeriate uyma amellerinin de ortadan kalkacağını söylerler. Çünkü bu dünyada her şey hesap değil amelden ahirette ise her şey amel değil hesaptan ibarettir. O halde kıyamet manevidir. Bütün milletlerde ve dinlerde vaadedilmiş olan ve beklenen kıyametin aslı Hasan Sabbah tarafından belirtildiği gibidir. Onlara göre yaşadığımız bu devirde şeria yükümlülükleri insanların üzerinden kaldırılmıştır. Çünkü kıyamet devri olan yaşadığımız bu devirde bütün insanların Tanrı'ya dönmeleri şeriatın hükümlerini ve geçici ibadet adetlerini terk etmeleri gerekir. Şeriatte insanların bir gün ve bir gecede beş defa Tanrı'ya ibadet etmeleri ve onunla olmaları emredilmiştir. Bu yükümlülük tamamen zâhirdir. Yaşadığımız devir olan kıyamet devrinde insanların her an Tanrıyla beraber olması ve nefsinin yönünü dâima ilahi huzura doğru çevimesi gerekir. İşte gerçek namaz budur ³⁶² diyerek İslamın kurallarına hatta Bâtınîlik anlayışına da yeni bir anlam kazandırmıştır ve şeriatı reddetmiştir. Hatta, daha da ileri giderek yeni doktrine uymayanları da cezalandırmıştır. Yine Cüveyni'nin bu konuya ilişkin “Hasan açık veya üstü kapalı olarak defalarca söylemiştir ki şeriat devrinde eğer bir kimse şeriata uyup ibadet etmezse ibadet ve itaati manevi sayarsa onu cezalandırıp taşlarlar. Eğer bir kimse kıyamet devrinde şeriatın hükümlerini yerine getirir, maddi ibadetlere uğrayıp gelenekleri devam ettirirse onu cezalandırmak, öldürmek veya taşılayıp işkence şart olur”³⁶³ ifadeleri de aslında II.Hasan'ın Bâtınî doktrininden ne kadar uzaklaştığını ortaya koymaktadır.

³⁶² Ata Melik Cüveyni, a.g.e., s.554.

³⁶³ Ata Melik Cüveyni, a.g.e., s.557.

Bâtınîler, zâhiren müslüman görünmekle birlikte aslen müslüman değillerdir denilmiştir. Bunlar İslami kanunları çiğnemişler ve kendilerine göre yeni bir müslümanlık anlayışı getirmişler İslami kuralları kendi istedikleri şekle sokmuşlardır. Nizamü'l-Mülk'ün eseri Siyasetname'de bu hususta şöyle denilmektedir: “*Bâtınîler haramı helal bilirler. Sela, hac ve zekat gibi her türlü zahmeti vücuttan kaldırırlar ve terki şeriatı tavsiye ederler. Hamri ve halkın kadın ve malını helal addederler. Her türlü feraizden uzak bulunmayı savab sayarlar. Ne zaman bir cemiyet akdederler, yahut mühim bir mesele için toplanıp müşaverer eylerler ise, sözleri evvel be evvel Ebu Müslim'e Mehdi'ye ve Ebu Müslim'in kızı Fâtımâ'nın oğlu olan ve kendilerine (Gudeki dâna) tesmiye olunan ve Arapça (Elfetel-âl'lim) denilen Firuz'a salavat getirmektedir*”³⁶⁴.

Bâtınîlerin inancı masum imam anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu anlayışı mantıklı bir şekilde açıklamak pek mümkün değildir. Çünkü İmamın doğruluğunun bilinmesi bile tek başına bir problemdir³⁶⁵. Bâtınîlerin başlıca özellikleri bilgileri talim yoluyla bir masum imamdan öğrenmektir demiştik. Onlara göre, Allah bu masum imama şeriatın sırlarını bildirmiştir. Müminin hiçbir iradesi yoktur. Onun yapacağı şey, sadece masum imamı izlemektir. Çünkü imam hakikâtin temsilcisidir. Vahyi ve akli yalnız o geçerli kılabilir³⁶⁶. Bâtınî doktrini mutlak bir otorite prensibi üzerine kurulmuştur. Yani daha önce de belirttiğimiz gibi Ta'lim otoriter bir

³⁶⁴ Nizamülk, a.g.e s.201.

³⁶⁵ Bernard Lewis, a.g.e., s.X.

³⁶⁶ Bernard Lewis, a.g.e., s.IX.

öğretidir³⁶⁷. Müminin hiçbir idaresi yoktur, bilinen öğretiyi izlemesi gerekmektedir. Bâtînîlik için önemli olan, İmam-ı mâ'sum önemli bir konumdur ve o dünyada gelişen tüm olaylardan haberdardır. Ayet ve hadislere istediği yorumu ve anlamı verebilir. Bu konuya daha sonra değineceğiz. Ona uyanlar oruç tutmaktan ve namaz kılmaktan kurtulur ve kendileri için her şey mübah yani sakıncasız olur. Bâtînîler akıl ve düşünceyi inkâr etmişlerdir. Duyulara karşı da cephe almalarına rağmen ta'lim metodunu kabul etmekle işitme duyusundan istifade yoluna gitmişlerdir. Bu ise bir çelişkidir³⁶⁸.

III-İmam ve İmamet Anlayışı

İmamın sözlük anlamı “kendisine uyulan” demektir. Toplumun başında bulunan ve toplumu yönlendiren kişilere verilen isimdir. İmam bir inanç topluluğunun öncüsü, başı, önderi durumundadır. Onun varlığında dile gelen biçimlenen inançlar, tarikatın özünü oluşturur. Aslında İmam'ın kendisi peygamberdir yada onun yokluğunda onun tarafından birilerinin yetkilendirilmesidir³⁶⁹denilmiştir.

İmamlık, Hz. Muhammed'le ortaya çıkmış ve din açısından önemli bir anlam kazanmıştır. İmamın yönlendirdiği topluluğa ise ümmet denilmektedir. İmamet sorunu Hz. Muhammed'in ölümünün ardından onu yerine geçecek halifelik

³⁶⁷Marshall.G.S Hogdson, “The İsmâîlî State”; *The Cambridge History of İran*, C.5, Cambridge at The Universty Press, Newyork 1968, s.433.

³⁶⁸N.Çağatay-İ.A Çubukçu, a.g.e., s.75-76.

³⁶⁹Cl. Huart, “İmam”, *E.J. Brill's First Encyclopaedia of İslam 1913 1936*, Leiden, NewYork, Kobenhavn, Köln, 1987, Volume III, s. 473.

tartışması sonucunda ortaya çıkmıştır. Hz.Ebubekir, Hz.Ömer, Hz.Osman ve Hz.Ali'nin halifeliği İslam toplumunda büyük karışıklıklara neden olmuştur. İslam toplumunda Cemel ve Sıfın vak'aları ile devam eden hakem olayı ile de alevlenen ve sonuçlandırılmayan imamet meselesi ortaya çıkmıştır. İmamın kim olacağı, bulunması gereken sıfatlar nitelikler tartışılmaya başlanmıştır. İmamet dinî ve hukukî açıdan mahiyet ve önemi, bu kurumun gerekli olup olmadığı, imam seçilecek kişide aranan nitelikler, göreve gelme ve ayrılma yöntemi gibi çeşitli konulardaki tartışmalar, daha çok İslam dünyasının en büyük kitlesi Ehl-i sünnet ve Şia arasında gerçekleşmiştir³⁷⁰. Şehristanî el-Milel ve'n-Nihal mukaddemesinde “ *imamet için, “ İslam'da hiçbir dinî kaide için imamet hakkında her zaman çekildiği kadar kılıç çekilmemiştir”* ³⁷¹ demiştir. Ehl-i sünnet için imam tabiri İslamın en ileri gelen alimleri için kullanılmaktadır. Şiîler için imam anlayışı çok çeşitli ve uzundur denilebilir. İmamet ve Hilafet kavramları çoğunlukla eş anlamlı kabul edilmiş ve Hz.Muhammed'in vefatını müteakip, müslüman toplumun liderliği anlamında kullanılmıştır. Şiîler imamet ve hilafet kavramlarını birbirinden ayırmaktadır. Onlara göre halife şii olmayan nass ve tâyinle değil başka yollarla Müslümanların başına geçen kimsedir. İmam ise nass ve tayinle belirlenen şii liderdir³⁷². Şii doktrinine göre, imamlık nass yoluyla Hz. Ali'den sırayla geçmektedir. Bu sıra onun soyundan gelen kimseler arasından seçilmektedir. Sadece o bir şeylere karar

³⁷⁰ M. Öz-A. İlhan A.,”İmâmet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, C. 202, s.202.

³⁷¹ Yusuf Ziya Yörükân, Eb'ul –*Feth Şehristânî Milel ve Nihal Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezheplerin Tetkikinde Usûl*, Ankara, 2002, s.53.

³⁷² Hasan Onat, “Şii İmamet Nazariyesi”, *A.Ü.İ.F.D.*, C. XXXII, Ankara, 1992, s.89.

verebilir. Onun soyundan olanlar imamı tanırlar³⁷³. İmam kelimesi sünnilerce kullanılırken imamet kelimesi daha çok Şîîler tarafından kullanılmaktadır.

Şiilikte onbirinci imam ölünce, ergin olmayan çocukda gözden kaybolmuştur. Onlar imamet anlayışı yüzünden bir çok fırkalara ayrılmışlardır³⁷⁴. Bâtınîlikde bir bakıma imamiyet tartışması yüzünden ortaya çıkmıştır³⁷⁵. Daha öncede belirttiğimiz gibi, Hz. Ebubekir'i, Ömer'i ve Osman'ı halife tanımayan şîîlere imamiye ve rafiziye denilmektedir. İşte bunlar İsna Aşeriye yada İsmâîliye kollarına ayrılır. İsna Aşeriye

³⁷³ Cl. Huart, "İmam", *E.J. Brill's First Encyclopaedia of İslam 1913 1936*, C.III, Leiden, NewYork, Kobenhavn, Köln, 1987, s.473.

³⁷⁴ Neşet, Çağatay, *Fatımî Devletinin Kuruluşu ve Akideleri*, C.VIII, Ankara 1958, s. 67. ,Mesela Zeydilerin imam anlayışına öncelik vermek lazımdır. Onlara göre, İmamın ilk kademesi Zeydiler nezdinden temiz kalmış olan şekli evvela imamet namzetlerinden kendisinin Ali'nin oğulları Hasan ve Hüseyin'e kadar götüren bir nesebin götürülmesidir. Gizli bir imama inanış vardır. Bu gizli imama inanış, Ali'den itibaren altıncı imam Cafer el-Sadık'ın ölümünden sonra iki kola ayrılır. Oniki imam İsnâaşare tarafındna temsil edilen kol, Cafer'in oğullarından biri olan Musa'dan gelenleri imam olarak tanır. Onlara göre, onikincisi kaybolmuştur ve imam El-Muntazar dünyanın sonunda gelecektir. Yine onların düşüncesine göre, imam bedene ve akılca sağlıklı olmalı dinî ve kelam ilimlerini bilmeli ve hüküm edebilmelidir. Kendisi, kendi taraftarları tarafından intihap edilir, yahut silah kuvveti ile imameti alır. Zeydiler diğer bütün şîî mezhepler hilafına olarak, aynı zamanda meşrû bir çok imamların mevcut olabileceğine ve bazı zamanlar hiçbir bir imam mevcut olmayacağına inanırlar. Bkz.W.Ivanow, "İmâm", *İslam Ansiklopedisi* , C.V-2, İstanbul 1952, s. 981.

Fatımî halifesi Mustansır'ın ölümünün ardından iki kola ayrılan Bâtınîler'in imamet anlayışında da zamanla farklılık ortaya çıkmıştır.Fatimi halifesi Emir Biahkâmillah'ın ölümünden sonra oğlu Tayyibin imametini kabul etmiş olan Mus'tali Tayyibi İsmâîlî kolu, Tayyib'in gaybet halinde olduğunu ve henüz ortaya çıkmadığını savunmuşlardır. Nizarın ölümünden sonra zâhir imamlar dizisini benimsemişlerdir. Daha sonraki dönemde kıyametin Kıyâmet'ül-kıyamet ilanı ile İmam Bâtınî gerçekleri açığa çıkarmak ve natık nebinin üzerinde her türlü hükmün açıklayıcısı olarak kabul edilmiştir.

kolu gerçek imam olarak şu oniki kişiyi kabul eder: Ali b. Ebi Talib, Hasan b. Ali b. Ebi Talib, Hüseyin b. Ali Ebi Talib, Zeynelabidin b. Hüseyin, Muhammed Bakır b. Zeynelabidin, Cafer-i Sadık b. Muhammed Bekir, Musa Kazım b. Cafer-i Sadık, Ali Rıza b. Musa Kazım, Muahmmmed Naki b. Ali Rıza, Ali Naki b. Muhammed Taki, Hasan Askeri b. Ali Naki, Muhammed Mehdi b. Hasan Askeri'dir³⁷⁶. Bâtınîler ise Cafer es-Sadık'ın oğlu İsmâilî'e ve onun çocuklarına geçtiğine inanırlar. Yani şii imam anlayışında daha sonraki kısım ise, İsmâilî imam anlayışdır. İsmâilî kurallarına göre, Peygamberler ve imamlar farklı zamanlarda ve farklı durumlarda zuhur etmişlerse de bunların asılları birdir demişlerdir. İsmâilîyye'de nâtık peygamber demektir ve her natık kendisinden sonra gelen imam tarafından takip edilir. Peygamberler vahyin zâhiri, imamlar da Bâtınî anlamını ortaya koyarlar. Her dönemin yedinci imamı diğerlerinde bulunmayan ilahi bir güce sahiptir³⁷⁷. Bâtınîlikte dünyanın varlığı bir takım dâîreler ile açıklanmak istenmiştir. Yedi peygamber vardır ve her peygamber arasında yedi imamın olması gerekir. İsmail ile bu süreç kapanmıştır. Ve yeni bir peygamber beklenir ve bu mehdidir³⁷⁸. Bâtınîlere göre nâtıklar ve kuralları şunlardır: Âdem 'in esası Şit, Nûh'un Sâm, İbrahim'in İsmail, Musa'nın Hârun ve İsa'nın Se'ûn'dur. Hz Muhammed'in esası Ali'dir. Daha sonra Hasan, Hüseyin, Zeynelâbidin, Muhammed el-Bâkır, Ca'fer-es Sadık ve İsmail b. Cafer 'dir. Muhammed b. İsmail'in esası Abdullah b. Meymun el Kaddah, ondan sonra Abdullah'ın oğulları Ahmed, Mahmud ve torunu Ubeydullah'dır. Bununla birlikte Muhammed b. İsmail el-Mektum'un yedinci imam olduğuna

³⁷⁶ Neşet Çağaray, *Fatımî Devletinin Kuruluşu ve Akideleri*, Ankara, 1958, C.VIII, s.68.

³⁷⁷ Mustafa Öz, "İsmâiliye", *D.İ.A.*, C. 3, s.130.

³⁷⁸ Robert Mantran, a.g.e., s.2.

natıktır.³⁷⁹ Bâtınîlikte İmam-ı ma'sum çok önemli bir mevkiye sahiptir. O dünyada cereyan eden ve edecek olan her şeyi bilir. Âyet ve hadislere dilediği manayı verebilir. Onun öğretilerine uyanlar namaz, oruç gibi mükellefiyetlerden kurtulur. Onlar ayet ve hadislerin zâhiri manalarını kabul etmezler. Onlara göre her harfin hatta her noktanın bile bir anlam vardır. Bunları keşfetmeye çalışırlar³⁸⁰. Bu nedenle de tefsir ve hadis ilimlerine diğer mezhepler kadar önem verilmez ve gerçek bilginin taşıyıcısı ve Kur'an'ı yorumlayabilen anlamlandırabilen tek kişi imamdır. Bâtınîlik kuralları ehl-i sünnetten çok farklıdır. Bunlar dünyanın varlığını bir takım dâireler ile açıklamak istemişlerdir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, onlara göre yedi peygamber vardır ve her peygamberin arasında yedi imam olması gerektiğini savunurlar. İsmail ile bu süreç kapanmıştır ve yeni bir peygamber beklenir, bu mehdidir. Ayrıca Kur'an'ın her ayeti iki türlü tefsir taşır. Biri suretine göre, diğeri gizli olan ve ancak bu işe vakıf kimseler tarafından bilinen tefsirdir. Yükselme yedi derecede olur. En sonunda bütün gizli bilgiler teslim edilir³⁸¹. Bâtınîliğe göre, İmam kişiliği peygamberden üstündür. Oniki İmam şiiiliğinin eskatolojik bir perspektifin son noktası olarak düşündüğü olguyu Alamut Bâtınîliği, ruhun her türlü kulluğa karşı ayaklanması olan eskatolojiyi çabuklaştırarak şimdiki zamanda gerçekleştirir. İmam, insan-ı kamil veya Allah'ın yüzü olduğuna göre İmam hakkındaki bilgi, insanın Allah hakkında edinmesi mümkün olan tek bilgidir³⁸². Ayrıca Bâtınî inancına göre, peygamberler gelir geçer. Biz ise ebedi erleriz. Erenler Allah'ın kendisi değildir.

³⁷⁹ Mustafa Öz, "İsmâiliye", *D.İ.A.*, C.3, s.130.

³⁸⁰ Çağatay Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara 1976, s.84.

³⁸¹ Robert Mantran, *İslamın Yayılış Tarihi (VII –XI. Yüzyıllar)*, (Çev.İsmet Kayaoğlu), Ankara 1981, s.142 .

³⁸² Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, (Çev.Ali Berktaş), İstanbul 2000, s.142.

Allah'tan da yarı değildirler. Dolayısıyla bir antoloji mümkün kılan bir ilahi mahzar olarak ezeli ve ebedi imamdır. Yalnızca, O tek zâhir olduğu için bu niteliğiyle varlıktır. O, mutlak kişi ezel ve ebedi ilahi yüz, Allah'ın yüce ismi olan ilahî sıfattır. Yeryüzü suretinde yüce söz'ün tecellisidir. Vaktin hakikat kapısı Allah'ın yüzü'nün mahzarı olan ezeli insan'ın tezahürüdür³⁸³ inancı vardır.

Bâtînîler, imamın bedeninin etten bir beden olmadığını ve bedeni ebeveynlerinin yuttuğu ilahi kökenli bir çiğ damlasının ürünü gibi görmektedirler. Bâtînî irfani İmam'ın tanrısallığından söz ederken onu tamamen ruhani nitelikte bir tapınak olan Nur Tapınağı'nın (Heykel-i Nurani) dayanağına dönüştüren manevi doğuşu'nu (viladet-i ruhaniye) kasteder. Onun İmameti müritlerinin nurani suretlerinden meydana gelen bu corpus mysticum'dur (sırr-ı küll)³⁸⁴.

Bâtînîlikte imamet anlayışını şu şekilde özetleyebiliriz; Yeryüzünün belli veya gizli imamdan hali olmayacağına inanırlar. Onlara göre, şayet imam belli olursa hüccetin gizli olması caizdir. İmam gizli olursa hüccet ve dâîlerinin belli olması zaruridir. Resul yerine kaim olan bu imamın zâhiri ve Bâtînî her türlü emirlerine rivayet etmek lazımdır. İmamlar masum olduklarından büyük ve küçük günah işlemekten müstağnidirler³⁸⁵. Nizarî İsmâîlîleri imam-ı masum konusunu biraz daha önemsemişler, hatta abartmışlardır. Onlar akıl ve rey kıymet vermeyerek, bilgilerin ancak masum imamın talimi ile öğrenileceğine inanmışlardır. Bundan ötürü kendisinin zamanın İmam-ı Ma'sum'u olduğunu iddia eden Hasan Sabbah akıl ve

³⁸³ Mircea Eliade, a.g.e., s.143.

³⁸⁴ Mircea Eliade, a.g.e., s.142.

³⁸⁵ İbrahim Agah Çubukçu, *Gazali ve Bâtînîlik*, Ankara 1964, s.43.

düşüncenin insanları çokluğa ve anlaşılmazlığa düşdüğü görüşünü savunmuştur. Çünkü herkes farklı düşünmektedir. Aslında insanın amacı birliğe ve tesânüde ulaşmak olmalıdır. Bu amaca ulaşmak için de bir imam-ı mâsum'a bağlanmak lâzımdır. Yeryüzünde dâima böyle bir imam-ı mâsum vardır. İmam-ı mâsumdan kötü fiiller sadır olmaz. İmam, Allah'ın vekilidir ve Kur'an ve hadislerin zâhirlerinin kıymeti yoktur. Asıl mânâları batındadır. Bu Bâtınî mânâları da ancak imam-ı mâsum ve onun yakınları bilir. Bu nedenle gerçeklere erişmek isteyen herkes bilgileri imam-ı mâsumdan öğrenmelidir tezini savunmuş, bu yolda propaganda yapmışlardır. Hasan Sabbah, imamların masumiyetinden hareketle, her dönemde bunların rehberliğine ihtiyaç olduğunu, dinî konular için aklın yeterli olmadığını, Allah'ı daha iyi tanımak ve anlamlandırmak için imamların yardımına ihtiyaç olduğunu da eklemiştir. Aslında Hasan Sabbah her ne kadar kendisini zamanın imam-ı masum'u olarak görse de kurduğu Bâtınî düzeni, dinî olmaktan çok, siyasî bir çerçeve çizmiştir. Bâtınî anlayışında dinî bakımdan , inanç yönünden biraz dengesizlikler görülmektedir. Bu dengesizlikler Alamut Kalesi yönetiminde de görülmektedir. Mesela Hasan Sabbah, sofı ve çilekeş bir hayat sürerken Alamut'a kendinî hapsedmiştir. Kendisi içki içmediği gibi, isk (şarap) içmeyi de yasaklamıştır. Ancak bunun yanı sıra fedâîlere de uyuşturucu (haşhaş) içirmektedir. Daha sonraki Alamut yöneticilerinden Buzurg Ümid ile Muhammed de onun çizdiği çizgiden ilerlemişler ve şeriata bağlı kalmaya çalışmışlardır. Ancak Hasan b. Muhammed imamın temsilcisi sayılmış ve Bâtınîlerin tüm dinî ibadetlerini kaldırmış hatta namaz ve oruç gibi ibadetlerini yerine getirenleri de cezalandırmaya kalkmıştır. Onun oğlu Muhammed (m.1166-1210)de babasının oluşturduğu yeni düzeni korumaya çalışmıştır. Celaleddin Hasan (m.1210-1221)ise şeriata dönmüş ve daha yumuşak bir

politika izlemiştir. Sünniliğe sıcak bakmıştır, merkezden çok uzaklaşmış olan Bâtınîleri tekrar yaklaştırma çabası içine girmiştir. Yine onun oğlu Allaaddin ise dine karşı ilgisiz kalmıştır. Alamut kalesine bir bakıma siyaset karışmış ve yönetimdeki kişilere göre inanç sisteminde değişiklikler görülmüştür diyebiliriz³⁸⁶.

İmamlık unsuru nedeniyle Bâtınîler tefsir ve hadis ilimlerine önem vermezler. Çünkü onlara göre imam gerçek bilginin taşıyıcısı ve Kur'an'ın zâhiri ve Bâtınî anlamlarını açıklamakla yetkili tek kişidir. İmam ayetleri tev'ıl ettiği için, ayrıca tefsir ilmine gerek duymamaktadırlar³⁸⁷. Aslında İmamiye, kuruluşundan itibaren imamet düşüncesini bir inanç esası olarak muhafaza etmiştir. VII. yüzyıl'dan itibaren imâm-ı batın anlayışı kısmen sufi ve İsmâîlî tesirler altında büyük ölçüde işlenip, ebedî imamet telakkisi velayetle birleştirilmiş ve peygamberliğin Bâtınî yönü tarzında açıklanmaya çalışılmıştır. Bundan dolayı, imam aslî tabiatın gereği, ilahî tecelliye ulaşmış kimse olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte günümüz şii alimlerinden bir kısmı imameti bir din esası olmaktan çok, mezhebî esas olarak kabul etmektedir³⁸⁸. İsmâîlîlere göre imam, İnsan-ı Kamil'dir. İmam İnsan-ı kâmilî tanımak ve bilmek, insan için tanrı hakkında elde edebileceği yegane bilgidir³⁸⁹ görüşü savunulmaktadır.

³⁸⁶ Hasan Sabbah ve iki halefi sadece Nizari imamlarının dâîleri olduklarını iddia ederken, dördüncü Büyük İmam II.Hasan ise kendisinin manevi anlamda imam olduğunu ileri sürmüştür. Bkz. C. E. Bosworth, *İslam Devletleri Tarihi*, Çev.E. Merçil ve M. İpşirli, İstanbul 1980, s.160.

³⁸⁷ Ahmet Bağlıoğlu, *a.g.e.*,s.55.

³⁸⁸ M.Öz-İlhan A., “İmâmet”, DİA, Cilt 22, s.203.

³⁸⁹ Henry Corbin, *İslam Felsefesi Tarihi*, İstanbul,1986, s.109.

Şii mezheplerinde bir çok imamet nazariyesi vardır ve özellikle Bâtınîlikte bu daha da yoğundur. Ancak bir çok şii mezhebinde yanlış anlaşılmış iki nokta vardır. Bunlardan ilki imamın ruhunun vücuttan vucûda geçip, yeniden ortaya çıkması, yani tenasüh (ruh göçü) yaşamasıdır. Bir grup İsmâilî, imamın bedeninin etten kemikten ve diğer insanlar gibi bir beden olmadığını anlatma kaygısı içindedirler. İmamın bedeni, mü'minlerin eseri, bedeni (nefs-i rıyhiye) üzerinde cereyan eden acunsal bir simya süreci sonucunda meydana gelir. Esirî kalıntılar gökten göğe yücelirler, sonra saflaşmış ve dünya gözü ile görünmez bir biçimde ay ışınları ile yeryüzüne inerler. Semâvî bir çiğ damlası olarak saf arı bir suya veya bazı meyvelerin üzerine konarlar. Su ve meyveler o zamanın imamı ve zevcesi tarafından içilir ve yenir. Böylece bu semavi çiğ damlası yeni imamın latif bedeninin özünü, tohumunu oluşturmaktadır³⁹⁰. Yine Bâtınî felsefesine göre, kaynaklarda şu ifadeler geçmektedir.”İmam dedi ki: Ben beni aradıkları her yerde dağda ovada ve çölde dostlarımla birlikteyim. Özümü yani kendim hakkındaki marifet sırrını ifşa ettiğim kişi artık fiziksel yakınlığı ihtiyaç duymaz”³⁹¹. Diğerleri ise imamın mucize gösterip gösteremeyeceğidir. Bu noktada halk itikadi gayet iyi olup, imamlardan kendilerinin taraf-ı ilahiden gönderilmiş oldukları ispat etmek üzere mucize beklerler, yahut bu mucize göstermek iktidarını kendiliklerinden onlara tevcih ederler. İmamlar ve cemâatin başında gelen idareci mehafil bu gibi fikirleri şiddetle reddederler³⁹².

Şiîlere göre, imamet, din-dünya reisliği manasına gelen manevi bir kuvvettir. Hilafet ise, zâhiri ve dünyevî teşkilatıdır. Birincisi mukaddes ve ilahîdir. Dünya

³⁹⁰ Henry Corbin, a.g.e., s.100.

³⁹¹ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, s.143.

³⁹² W. Ivanow, “İmâm”, *İA*, C. V-2, İstanbul 1952, s.983.

bunlardan hali değildir, idare başına geçmedikleri zaman gizlidirler, çünkü müslümanlık bunlarsız olamaz. İmam olmanın birinci şartı, Ali evladından olmaktır. Çünkü bunlar mas'um, efdal, mansûs ve müctehiddirler³⁹³. Kısacası Bâtînîlikte imam, doktrinin ve davanın, kuvvetin ve sadakatin merkezidir³⁹⁴ diyebiliriz.

IV-Evren Anlayışı

İsmâîlîlikte evrenin sonsuz olduğuna ve yaratılmadığına inanılır. Evren kendi bütünlüğü içinde dokuz evreni kuşatmaktadır. En yüksek aşamada bulunan evrene sabık denir. Bundan basamak basamak inilerek us'a ulaşır. Us bu dokuz evren dışındadır. Sürekli olarak değişmektedir. Bâtînîlerin ileri sürdüğü gibi evrenin dışında bir öte evren yoktur. Yargı gününe ve yeniden dirilmeye inanmamaktadırlar. Evrende mutlu yaşayan cennete, mutsuz olan cehenneme gitmektedir. Allah yaratıcı nitelik taşıyan doğal bir güç olarak görülmektedir. Bâtînîler, evrenin oluşumu hakkında da yorumlarda bulunmuşlar ve evrenin yaradılışında beş temel güce inanmışlardır. Bu güçleri şu şekilde sıralayabiliriz: sabık, her şeyden önce bir Tanrı ancak yaratıcı değil, bir oluşun başlangıcı ve ilkesi, oluşma onun istemiyle değil, sadece onunla başlar³⁹⁵. Tali her şeyden önce var olanın ardından gelen, us, erkek, ilkedir; Cedd özdeğin biçimlenme yeteneği, bir çeşit nefis, dişi ilkedir, feth oluşmanın içinde gerçekleşeceği uzay, mekandır, hayalise oluşmanın onunla gerçekleşeceği zaman³⁹⁶ olarak yorumlanmaktadır.

³⁹³ Ziya Yusuf Yörükan, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, s.291.

³⁹⁴ Bernard Lewis, *The Assassins*, London 1985, s.26.

³⁹⁵ Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü*(*Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler*), İstanbul 1975, s.97.

³⁹⁶ Orhan Hançerlioğlu, a.g.e., s.97.

Bu beş ilkeye göre, Tanrı yaratıcı güçtür, bu güç onda eyleme geçince tüm us (akl-i kül) denen Adem doğmuştur. İlk insan olan Adem, Tanrı'nın yaratıcı gücünün görünüş alanına çıkışı, insan biçimine girişidir. Bu yaratıcı güçten doğan, ilk insandan etkilenen güç, etki alan varlık olan Havva doğmuştur. Havva edilgen, etkilenen bir varlık olduğundan, tüm nefis (nefs-i kül) adını almıştır. Bütün insan soyu da bu iki kişiden gelmiştir³⁹⁷. İnsanın yaratılışı bu şekilde açıklanmaktadır. Evrenin yaratılışı ise şu şekildedir: Tanrı'dan ortaya çıkan etkileyici us, tüm us(akl-i kül), kendi özünden etkilenen gücü doğurmuştur. Böylece etkileyen güç etkilenen gücü doğurmuştur. Etkileyen güçle, etkilenen güç ikilisinden göklere göklerin gövdeleri durumunda olan yedi yıldız oluşmuştur. Göklerin dönmesinden de toprak, yel, ot, su gibi dört ilke doğmuştur. Bu dört ilkeyle göklerin birleşmesinden de, cansızlar, bitkiler ve canlılar doğmuştur. İnsan bu son varlık türündendir³⁹⁸.

Evren anlayışında şu görüşde önemlidir: Tanrısal buyruk ile ilk olarak akıl ortaya çıktı daha sonra akıl yöntemiyle de, ancak tanrısal mükemmellikte olmayan evsensel ruhu yani halef'i yaratmıştır. Yani ruhu akıl ile birleştiren ilişki, döllenmiş insan çekirdeği ile gelişiminin mükemmelliğine ulaşmış insan arasında, ya da yumurta ile kuş, çocuk ile babası arasında varolan ilişkiyle karşılaştırılabilir. Buna eşit olarak erkeğin kadınla yada bir kocanın karısıyla ilişkisini düşündürebilir. Bu konuda Bâtınîler şu açıklamayı yapıyorlardı. Ruh aklın mükemmeliğine doğru kendisini harekete geçiren arzuyu hissettiği zaman, kendi noksan durumunu arzu

³⁹⁷ İsmet Zeki Eyüboğlu, *Bütün Yönleriyle Bektaşilik (Alevilik)*, İstanbul, s. 443.

³⁹⁸ İsmet Zeki Eyüboğlu, a.g.e., s.444.

edilen mükemmelliğe çekmiş olan bir harekete aynı güçle gereksinimi vardır, ancak onun sırası geldiğinde bu hareket araçsız olamazdı. Böylece evrensel ruhun itişti altında dâiresel hareketler içinde oluşan göksel kürelerin doğuşu sonuçlandı. Bundan sonra varoluşu tamamlayan basit cisimler oldu. Onların hareketi sadece düz bir çizgi üzerinde ve dâima ruhun yönetimi altındaydı. Daha aşağılarda da madenler, bitkiler hayvanlar ve insanın kendisi gibi karmaşık cisimler, nesneler doğmak zorunda kaldı. Tümü bünyelerinde özel ruhların birliğini taşıyorlardı. Bu özel ruhların arasında bütün canlı varlıklar tarafından nesneleri seçkinleştiriliyordu. İnsan dahi tek başına Markokosmos'u tamamlayan, karşılayan bir mikroskosmos oluyordu³⁹⁹. Kısacası Bâtînîlerde ki evren anlayışında, Tanrı önce akıllı, sonra evrensel ruhu yani imam - peygamber'i yaratmıştır. Daha sonra da basit cisimler ile varoluş tamamlanmıştır.

Bâtînîlere göre, önce birbirine benzer suretler yaratılmış, bunlardan da felekler, yıldızlar ve dört unsur hasıl olmuştur. Şehristanî de *“Allah önce akl-ı ulâ ve sonra onun vasıtasıyla nefis-i saniyi yarattı, nefsi aklın kemalini isteyince hareket muhtaç oldu. Ve bu hareket de eflak-i sameviye meydana geldi. Feleklerin hareketlerinden soğukluk sıcaklık, kuruluk ve yaşıllık ve onlardan mevalid-i selâse zuhur etmiştir*⁴⁰⁰ diyerek onların evren anlayışını özetlemiştir.

³⁹⁹ İsmail Kaygusuz, a.g.e., s.51.

⁴⁰⁰ Kemal Samancıgil, a.g.e., s.143.

C- İBADETLER VE ERKAN

I- İbadetler

Kaynaklarda Bâtınîler'in kendilerine özgü ibadet ve ayinleri hakkında çok fazla bilgi yoktur. İlk İsmâîlîler ibadet olarak oruç, namaz, zekat hac gibi farz olan şeyleri yerine getirilirken daha sonraki dönemlerde bunlar değişime uğramış, hatta Kuran'ı ve ayetlerini red etmiş ve bunlara yeni yorumlar katmışlardır. İmam anlayışı nedeniyle İslam'ın gerektirdiği ibadetlere yeni anlamlar katıp, buna inanıp, bu doğrultuda ibadetlerini yerine getirmişlerdir.

İbadet yerleri hakkında ise kaynaklarda kesin bilgiler yoktur. Ancak toplu ibadet ettikleri alanlar vardır. Mesela II.Hasan'ın Kıyamet ilanını yaptığı Alamut kalesi önünde geniş bir ibadet alanı bulunduğu bahsedilmektedir. Yine şehirler içinde yayılmış küçük ibadet evleri vardır. Bu ibadet evleri gizli tutulmaktadır ancak buralardaki ibadet şekilleri hakkında elimizde kesin bilgiler bulunmamaktadır.

Bâtınîlerde cennet ve cehennem inancı vardır.Ancak bu konuyu da kendilerine göre yorumlamışlardır. Onlara göre, cennet akıldan ibarettir. Cennetin anahtarı kelimeyi-i tevhid etmektir. Cennet'e gidebilmek için imamın yolundan ayrılmamak gerekmektedir. Cennet dünyadaki her çeşit lezetten faydalanmaktadır. Bu da imamın Bâtınî öğretileriyle kemale ermiş ve dolayısıyla kendilerinden amelî teklifler sakıt olmuş olanlara mahsustur. Cehennem'de amelî tekliflere itaat ve riayet demektir. Bu da Bâtınîliğin öğretileriyle kemale ermiyenlere mahsustur. Cennet dünya saadeti, cehennem'de dünya felaketlerinden biridir⁴⁰¹. Hasan Sabbah

⁴⁰¹ Ahmet Aşçı, *Sultan Melikşah Devrinde Sunni-Bâtınî Mücadelesi*, Ankara 1973, s. 8.

dönemindeki sahte cennet de bu konunun bir parçasıdır. Kıyamet'in ilanı ile birlikte şeriatın tüm hükümleri reddedilmiş, hatta oruç tutanlar, namaz kılanlar, zekat verenler cezalandırılmış, dünyadaki tüm nimetler helal sayılmış, hacca gitmek yasaklanmış, kiblenin yönü değişmiş, içki içmek serbest sayılmıştır. Bir dönem bu şekilde ibadet eden Bâtînîler, daha sonraki dönemlerde yeniden şeriat hükümlerini benimsemişlerdir. Celaleddin, şeriattan tamamıyla uzaklaşmış Bâtînî inanç ve ibadetlerini yeniden gündeme getirmiş ve hatta köylere camiler yaptırmıştır. Halkı sünni ibadetleri benimsemeleri için etkisinde bulundurmuştur. Hatta bu dönemde Hacca gidenler bile olmuştur. Bunların arasında Celaleddin'in annesi de bulunmaktaydı.

Bâtînîler ayin ve ibadet konusunda birçok evrelerden geçmişlerdir. İmamlara ve onların anlayışlarına, yorumlarına göre ibadet şekilleri ve usûlleri de değişmiştir. Bir dönem şeriatla iç içe olan ibadet ve ayinle bir dönem tamamıyla uzaklaşmış ve sapkınlık derecesine ulaşmıştır. Kendi dönemlerinde dinden çıkmışlar, sapkınlar olarak adlandırılmışlardır. Daha sonra merkez inaçtan çok uzaklaşmış bulunan Bâtînîler bir şekilde yeniden yumuşamışlar ve İslamın hükümlerini kabul etmişlerdir. Çok fazla değişkenlik gösteren Bâtînî inançları, bölgelere göre de farklılıklara uğramıştır.

Bâtînîler, İslam kurallarına yani şeriata ait ibadetleri tevil etmişler ve kendilerine göre yorumlamışlardır. Kelime-i tevhid dört kısmından ibarettir. Bu kısımların her biri bir mananın remzidir. Lâdâîye, ilâhhuccete, illaimama ve Allah kelimesi de esasa delalet eder. Başka bir Tev'ile göre ise, la-sabık, İlahtali, İllanatık,

Allah esastır⁴⁰². İbadetler için ise, Şu yorumları yapmışlardır. Farz olan Şeyler imamlara ve dâilere bağlı olmaktır. Bu nedenle namaz imama tabi olmak, imamı övmek, oruç imamın sırrını saklama, zekat nefsi temizlemek daveti kabul edenleri bilgi ulaştırmak, hac imamın ziyaretine gitmek, gusûl abdesti ise ahdi yenilmek demektir.

II-Erkan

1-Haşhaş, şarap ve Hançer

Haşhaş'ın kelime anlamı ot yada hayvanlara verilen kuru ottur. Arapça kökenli bir kelimedir. Ancak daha sonraki dönemlerde uyuşturucu mahiyetindeki hind kenevirine verilen bir isimdir. Haşhaş'ın afyon, beyaz zehir, esrar, yatıştırıcı, uyuşturucu anlamları da vardır. Bâtınîler hakkında Alamut kalesinde gizli bir cennet bahçesinden ve bu cennette mutluluğa erişmek için haşhaş içildiğinden hatta haşhaş'ın gizlice kullandığından bahsedilir. Ancak kaynaklarda bu cennet bahçesi hikayesinin doğruluğu tartışmalıdır. Hatta hiçbir İsmâilî veya ciddi sünni yazar tarafından doğrulanmış değildir. Hiç şüphesiz hikayenin çıkmasına bu terim sebep olmuřtur⁴⁰³. Ne Cuveyni ne de Reşidedd'in cennet bahçesinden ve haşhaşdan bahsetmemişlerdir.Özellikle fedâileri cennete göndermek vaadiyle bazen yemek sırasında teklif edilip kendi rızası ile bazen de habersiz içeceğinin içine gizlice koyulduğundan bahsedilir.Bundaki amacın da fedâilerin kafasını uyuşturup, suikast eylemlerini onlara rahatça yaptırmak olduğundan bahsedilmektedir.Haşhaş sadece

⁴⁰² İbrahim Agah Çubukçu, a.g.e, s.44.

⁴⁰³ Bernard Lewis, a.g.e., s.11.

Bâtînîler tarafından kullanılan bir uyuşturucu değildi. Belki kaynaklarda haşhaş kullanımı geçmemiş yada gizli tutulmuş olabilir. Ancak şurası bir gerçektir ki 11.yüzyıldan beri sufi çevrelerce de haşhaş kullanımı çok yaygındır. Daha sonraki dönemlerde de onlarda sufilerde de haşhaş kullanıldığı görülmektedir. Hatta haşhaş kelimesi kimi zaman tasavvuf şiirlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Neticede o yüzyıllarda genel bir haşhaş kullanımı vardı. Bâtînîlerde özellikle fedailer, suikastları daha rahat gerçekleştirebilmeleri için haşhaş kullanmışlardır.

Şarap da Bâtînîler için önemli bir unsurdur. Ancak şarap, Bâtînîler tarafından tepki toplamıştır. Yukarıda Hasan Sabbah'ın katı kuralları vardı demiştik. Bu katı kurallar arasında en ciddiye aldıklarından biri ise Alamut kalesinde bir dönem şarap içmeyi yasak etmesidir. Hatta bu kurala uymayanı ölümle cezalandırmıştır. Bunu da kendi oğlu şarap içtiği için öldürterek bir bakıma kanıtlamıştır. Hasan Sabbah'ın daha sonraki halefleri de II.Hasan kıyameti ilan edene kadar bu kurala uymuştur. Ancak kıyamet ilanından sonra şarap içilmesine izin verilmiştir. Hatta kıyamet ilanını Ramazan ayında yapmış ve iftar yemeğinde içki içmeyi serbest bırakmıştır. Daha sonraki dönemlerde Bâtînîlerin devamı olan tarikatlarda da şarap önemlidir. Ve şarapla ilgili edebi eserler dahi verilmiştir. Mesela Bâtînî yorumuna dayalı olan Nusayrî törenlerinde Kırklar meclisine dayanılarak adap ve erkân kuralları içinde bir kadeh şarap içirilmektedir. Bu Bâtînî anlamda vahdet sırrına ermenin ölümsüzlüğün tanrısal aşkın, bir sembolüdür. Yine Bektaşiler'de şarap ve diğer içkiler için yasak yoktur. Bektaşiler'de çok açık bir içki geleneği vardır. Hatta bazı Bektaşî ozanları da şarap ile ilgili şiirler yazmışlardır. Mesela Edip Harab'idan alınan aşağıdaki

dörtlükte haram'ın olgunlaşmamış yeterince bilgi alıp aydınlanmamış kimseler için, kaba sofular için olduğu ileri sürülmektedir .

Savab girmek için içeriz Şarap

Aklın ermez senin bu başka hesab

İçmezsek oluruz düçar-ı azab

Meyhanede bulduk biz bu kemali⁴⁰⁴

Aynı zamanda şarabın haşhaş gibi ilk dönemlerde yani Hasan Sabbah döneminde fedailer tarafından kullanılıp kullanılmadığı biraz muâllakta kalmıştır. Yukarıda da değindiğimiz üzere şarap kullanımı yasaklanmıştır. Fedailer muhtemelen Hasan Sabbah döneminde şarap kullanmazlarken, kıyametin ilanından sonra suikasta giderken haşhaşın yanında şarap kullanımı da olabilir.

Bâtınîler silah olarak özellikle hançeri kullanmışlardır. Özellikle İran ve Suriye'de işledikleri cinayetlerde dâima hançer kullanmışlardır. Asla ilaç, zehir, mermi vs. kullanmamaları çok ilginçtir. Kuşkusuz çoğu zaman bunları kullanmak daha kolay ve zahmetsizdir. Üstelik fedâî cinayeti işledikten sonra asla kaçmaz ve özellikle yakalanmaları da ilginçtir. Hatta böyle bir görevden sonra hayatta kalmak ve kaçmak onlar için utanç vericidir. Yani onlar bu sayede kutsal bir hançerle kutsal bir eylem gerçekleştirmiş olurlar. Hançer hem fedâîler için önemli olmuştur hem de dönemin hanedan üyeleri için önemli olmuştur. Fedâîler için kutsal bir ölüm aracı iken, Selçuklu Sultanları ve hanedan üyeleri içinde bir bakıma korunma aracı olmuştur. Çünkü Türklerde hanedan üyelerinin ve sultanların kanı gelenek uyarınca dökülmemiştir, öldürülmesi gerekenler boğulmuştur. İslam öncesinden kalan bu dinî

⁴⁰⁴ İsmet Zeki Eyuboğlu, a.g.e, s.331.

inanç İslamiyet'ten sonra da bu dönemde geçerli olmuştur. Bâtınî fedâîleri de bu nedenden dolayı tepki toplamamak için belki hançeri sultanlar için kullanmamışlardır. Ancak Bâtınîler Selçuklu soyundan olmayan hükümdarları da öldürmekten sakınmamışlardır. Ancak aynı zamanda Büyük Selçuklu sultanlarının Bâtınîlerin kalelerini kuşattırıp, onları zor durumda bıraktıkları dönemlerde, çeşitli nedenlerden ani ölümleri de Bâtınîlerin farklı suikast tekniği uygulamış olabileceklerini yada bu konuda farklı teknikler ve silahlara başvurduklarını akla getirmektedir.

Fedailerin hançerliyerek öldürdüğü kişilerden bir kaçını şu şekilde sıralayabiliriz: Nizâmü'l Mülk daha önce belirttiğim gibi Deylemli bir Bâtınî tarafından hançerlenerek öldü. Yine Ebû Ca'fer b. Meşşat ise vaazını tamamlayıp kürsüden inerken hançerlenmiştir. Vezir Fahrü'l –Mülk ise kendisine uzatılan bir rik'a'yı okurken bir fedainin hançeri ile yere serilmiştir. Ahmedil b. İbrahim ise sarayda otururken kendisine uzatılan bir mektubu almak için uzandığında, fedai hançerini ona saplamıştır. Yine Ebu'l Fazl'da atları ile uğraşırken seyis olarak yanına yaklaşan bir Bâtınî'nin atın arkasına sakladığı hançeri çıkartarak ona saldırması ile gerçekleşmiştir.

2-Kılık Kıyafet

Bâtınîler, genellikle kılıktan kılığa girmişlerdir. Kaynaklarda belirgin olarak onların giyim kuşamları hakkında kesin bir tarz yoktur. Ancak elde ettiğimiz bilgilere göre, Bâtınîler duruma ve şartlara göre giyinmekteydiler. Özellikle fedâîler suikast düzenleyeceği kişinin yanına planlarına uygun bir şekilde giyinip gitmiştir.

Bu nedenle bazen dilenci gibi, bazen seyis gibi, bazen eli yüzü düzgün temiz kıyafetler, bazen muntazam ve zarif kıyafetler, bazen sufi kılığında ve bazen de dindar halk adamı kılığında giyinmişlerdir. Hatta halk arasında dikkat çekmemek için halktan biri gibi giyinmişlerdir. Ancak kıyafetleri üzerinde küçükde olsa birbirlerinin anlayacağı izler bulunmaktadır ve bu izler halk tarafından fark edilmeyecek derecede küçüktür. Ancak bir Bâtınî, Bâtınî olan kişiyi tespit edebilmektedir. Dâîler ise genellikle şehre yeni gelmiş tüccar kılığında dolaşmaktadırlar. Öz olarak Bâtınîlerde kılık kıyafette de gizlilik ön plandadır. Bazı kaynaklarda Abbasilerin kara esvap giydiklerinden⁴⁰⁵, Bâtınîlerden olan bir grubun da kızıl elbise giydiğinden bahsedilmektedir. Bu kırmızı renge de belki Bâtınî rengi denilebilir. Başka nedenleri ise Hz. Ali'nin Muvaiye ile yapılan Sıffin savaşında askerlerine kırmızı başlık giydirmesi, Hz. Ali'nin Hayber muharebesinde başına kırmızı başlık takması, yine Kufe'de İbn-i Mülcem'in saldırısına uğrayan Hz. Ali'nin başından yaralanması ve başındaki sargının akan kanlarla kızıl taca bezenmesi bu acı olaydan sonra Hz. Ali'yi anmak için Ali yandaşlarının kızıl başlık giyerek kendilerine Kızılbaş demişlerdir. Ancak Ahmet Yaşar Ocak'a göre bu terim ilk defa XV. Yy'da Osmanlılarca kullanılmıştır. XIV. yüzyılın başlarında Yemen'deki Bâtınî cereyanlarını yakından takip eden ve Bâtınî mezhebine ait oldukça mufassal bir kitap yazan Şi'a-i Zeydiye ulemasından Muhammed b. Al Hasan al-Deylamî, onlara Bâtınîye muhammara (kırmızı elbise giyenler)de denildiğini⁴⁰⁶ belirtmektedir. Yine Bâtınî giysileri beyaz tunik üzerine takılan kırmızı kuşaktan ibarettir. Mesela II.

⁴⁰⁵ Hilmi Ziya Ülken, "İslam Düşüncesi", *Türk Tefekkürü Tarihi Araştırmaları Girişi*, İstanbul, 1946, s. 218.

⁴⁰⁶ Ali Duran Gülçiçek, *Alevilik (Bektaşilik ,Kızılbaşlık ve Onların Yakın İnançları)*, Köln 2004, Cilt1, s.201.

Hasan, kıyamet ilan ederken giydiği kıyafetler ak bir elbise ve sarık kuşanmış bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu giysi İsmâîlîler'den Templier Şovalyelerine geçmiş, onlardan beyaz kıyafet üzerine ilave edilen kırmızı bir haça dönüşmüştür⁴⁰⁷ denilmektedir. Onların beyaz kostümleri, kırmızı sarık, bot yada kuşak ile Lebanon prenslerinin askerleri gibiydiler⁴⁰⁸. Bâtînîler, beyaz kıyafetlerini Pisagorculuğun, Makedonyalı Büyük İskender'in Mezopotamya'yı işgal ettiği sırada öğretisinden son derece etkilendiği Sabilikten almıştır⁴⁰⁹ görüşüde ileri sürülmüştür. Fedailerin üzerinde de ise bir kuşakla bağlanan beyaz bir giysi, ayaklarında kırmızı çizme, başlarında ise kırmızı başlık bulunuyordu.⁴¹⁰

D- TEŞKİLAT

I-Nizârî İsmâîlîleri Öncesinde Teşkilat

Bâtînîlerin kendilerine göre bir teşkilat yapısı vardır. Teşkilat da çeşitli derecelendirmeler vardır. Bu derecelendirmeler önem sırasına göredir. Bu yapı için öncelikli olan imamdır. İsmâîlîler yeryüzünde sürekli Muhammed b.İsmail nesline gelen gizli veya açık bir imam bulunduğuna inanır. Bu imam çok önemlidir ve ondan hiçbir kötülük gelmez ve o bütün İsmâîlîlerin lideridir. Onun emriyle mevcut olmayan şey var olur. O birdir ve onu herkes tanıyamaz. Öncelikli olarak İsmâîlîliğin teşkilat yapısını inceleyelim. Onların teşkilat yapısı dokuz bölümden oluşmaktadır. Önem sırasına göre teşkilat yapısında bulunan kademeler şu şekildedir:

⁴⁰⁷ Cihangir Gener, *Ezoterik –Bâtînî Doktrinler Tarihi*, Ankara 1994, s.79.

⁴⁰⁸ Richard Rober Madden, *The Turkish Empire, Christianity and Civilization*, London 1862, s.176.

⁴⁰⁹ Cihangir Gener, a.g.e., s.79.

⁴¹⁰ İsmail Kaygusuz, a.g.e.,s. 31.

- İmam: İmam cismanî şekli itibariyle tanınabilir. Buna dost olsun, düşman olsun herkes güçlü olur. Onun ismini ve cismani, soyunu tanımak, buna imam'ın yardımcıları ve tâbileri malik olur. İmamın huccetleri vardır.
- Huccet: İmamdan feyz alır. Onun ilmine vâkıftır. İmamın varlığına ve ilmine bir delil olur. İmamın dördü kendi yanında olmak üzere oniki hücceti bulunur ve bunlardan geri kalan sekiz her biri bir bölge çalışır⁴¹¹. Huccet'in anlamı hakikat kapısıdır. Bu derecede evrende var olan ikililik, Tanrı'nın üç vasfı ve kainatın meydana getiren dört büyük güç gibi İsmâîlî doktrinin en önemli sırları verilir. Tüm peygamberlerin diğer bütün din kurucuları gibi sadece birer kamil insan olduklarını öğrenirler⁴¹².
- Zumassa: Bu unvanı taşıyan kimse İmamla senli benli konuşamaz. Bütün ilmini huccetten alır. Çocuğun meme emişi gibi bilgileri hüccetten emer.
- Dâî-i Ekber: İnsanları iyice tecrübe süzgecinden geçirdikten sonra ehil gördüğü kimseleri İsmâîlî mezhebine davet eder. İcabında onların derecelerini yükseltir. Buna "bab" da denir. Bu dönemdeki dâîler yada misyonerler İsmâîlî hareket içinde en iyi karakteristik öğretici figürdür. İlk zamanlardan beri dâîler uzak bölgelere ve geniş alanlara seyahat edip iyi haberler yaymışlardır.⁴¹³
- Dâî-i Meun: Zâhir ehlinden İsmâîlîliği meyledenler olursa onlardan ahd ve misak alır. İsmâîlî mezhebinin sırlarını kimseye söylemeyeceğine dâir

⁴¹¹ Ahmet Ateş, "Bâtınîye", *İ.A.*, Cilt 2, s.341.

⁴¹² Cihangir Gener, a.g.e., s.80.

⁴¹³ Heinz Halm, *The Fatimids and Their Traditions of Learning*, The Institute of İsmâîlî Studies, London, s.18 .

müstecibe yemin teklif eder. Mezhebe girmek arzusunda olanlara ilim ve marifeti açar. Müstacipleri imamın zimmetine sokar.

- Ebvab: Gerek dâî-i ekber ve gerekse dâî-i mezun lâkaplarını alan propagandacılara duat veya ebvab da denir.
- Mükelleb: Bu seviye gelenler dâîlerin yardımcısı gibidirler. Davette bulunmak konusunda henüz yetkileri yoktur. Bunlar zâhir ehli arasında dolaşıp dâvet edilmeğe elverişli kimseleri bir takım bahanelerle dâî-i mezuna getirirler. Bunlar avcı köpeğinin avı yakalayıp avcıya getirişi gibi zahr ehlini da-i mezuna getirdikleri için mükelleb diye adlandırılmıştır.
- Mümin: İsmâîlîliğe inanan, ahde vefa gösteren ve dâî'ye tâbi olan kimseye de mümin derler.
- Müstecib: Dâîlerin davetlerine müsait cevap veren kimselere de müstecip denir⁴¹⁴.

II-Nizarî İsmâîlîliğinde Teşkilât

İlk dönem İsmâîlîliğinin teşkilat yapısı Hasan Sabbah tarafından değiştirilmiştir. Hasan Sabbah'ın reorganize ettiği Bâtınîlerin teşkilat yapısı beş kısımdan oluşmuştur. O'nunla teşkilat yapısının işlevselliği değişime uğramıştır. Yeniden yapılanan teşkilat, dâîler, refikler ve fedâîler, mezhep bekçileri ve halktan oluşmaktadır:

- Dâîler: Dâî kelime anlamıyla Arapça'da çağırın, davet eden demektir. Bunlar propagandacılarıdır. Bâtınîliğin yayılmasını sağlarlar, dâî'ler de kendi aralarında

⁴¹⁴N.Çağatay-A.Çubukçu, a.g.e., s.75-76 .

derecelere ayrılmışlardır. Birinci mevkide büyük da'iler ve ayan, ikinci mevkide dâîler, üçüncü mevkide ve Bâtînîliğin kurallarını benimseyen kişiler gelir. Büyük da'iler propaganda ile meşgul olurlar. Bunlar büyük kalelerin ve şehirlerin liderleridirler. İmam-ı ma'sum denilen en büyük reise bağlıdır. İkinci derecedeki dâîler dinî elçilerdir. Siyasî vekiller ve reis muavi⁴¹⁵ da'iler, bir tacir ve zanaatkar kılığında şehrin bir mahallesine gelip yerleşir. İbadet ve takvası mütevazı hayatıyla kendinî tanıtır. Çevresindeki kimseler ile ilişkiler kurar, konuştuğu kimseleri tarttıktan sonra, içlerinden gizli gerçeklere ilgi duyanları seçer ve onlarda kendi ve müslüman toplumunun istikbalinin gelişmesi ümidinî uyandırır. Eğer seçilen kişiler gerçek mürid olmak istiyorlarsa, dâî imamın hazinesine tahsis edilen bir vergi ödettiriyordu. Sonra onları ele alarak doktrine yani kendi davalarına alıştırıyorlardı⁴¹⁶.

- Refikler:Dostlar olarak geçer, refiklerin hepsi İmam-ı ma'sum'a tâbi olmayı kabul etmiş kimselerdir⁴¹⁷.
- Fedâîler: Fedâî sözcüğü Türkçe 'de cesaret, ataklık, cüretkarlık, mertlik, korkusuzluk gibi anlamlar taşımaktadır. Bâtînîler, özel gizli ajan'a Fida'i yada kendinî kurban eden insan (Self-Sacrificing One) olarak adlandırmaktadırlar⁴¹⁸.Batılı literetürde Assassins de denir.⁴¹⁹ Cinayet katli aracı olarak da kullanılmaktadır. Küçük yaştan itibaren eğitim alırlar ve kendilerini

⁴¹⁵ N.,Çağatay-A, Çubukçu, a.g.e., s.76.

⁴¹⁶ Robert Mantran, a.g.e., s. 142.

⁴¹⁷ N.Çağatay-İ.A Çubukçu, a.g.e.,s.77, M.G.S Hogdson,“The İsmâîlî State”, C.5, The Cambridge History of İran, Newyork, 1968, s.433.

⁴¹⁸ Laurence Lochart,“Hasan-ı Sabbah and The Assassins”, BSOS, C.5, London İnstitution, London, 1928-30, s.669.

⁴¹⁹ Tahsin Yazıcı,“Fidâî”, D. İ. A., C. XIII, İstanbul, 1996,s. 53

kurban etmeye adanmış intihar eğilimli son derece tehlikeli gençlerdir. Fedâîlerin yaşları 12-20 arasındadır. Kesin olmamakla birlikte rivayete göre fedâîler için özel cennet bahçeleri yapılmıştır ve bu bahçede onlara uyuşturucu maddeler içirilip, imam-ı masum için canlarını feda ediyorlardı. Bu sınıf gizli bir topluluk olup, Katoliklerdeki Jöziyet fırkası gibi hal ve hareketlerinden kimseyi haberdar etmeksizin her türlü olaya girebilirlerdi⁴²⁰. Fedâîler bulundukları yerlerde kimseyi şüphelendirmezlerdi ve hiç kimse onların Bâtınî olduğunu anlamazdı. Ancak kendileri gibi olanların kıyafetlerindeki küçük izlerden birbirlerini tanıyabilirlerdi. Ebuzziya Tefik Hasan b.'e göre :“*Hasan Sabbah özel bir yetenekle bu fedayi takımının hayatlarını kısıtlamış ve adeta canlarını kendisine bağlamıştı*”⁴²¹.Yine aynı yazara göre Hasan Sabbah onlarla ilgili şunları da söylemiştir: “*Bunların hayatı benim iki dudağımın arasındadır. Her ne vakit ağzımdan “öleceksin” kelimesi çıksa, muhatabım o anda kendisini öldürmeyi vazife bilir*”⁴²². Tarihi kaynaklara göre fedâîler genellikle gençlerden oluşmaktaydı. Cesaret, karanlılık ve sabır fedâîlerin başlıca özelliğidir.Fedâîler eğer harekete geçmeye ihtiyaç varsa, onlar uygun zaman için yıllarca ve aylarca bekleyebilmişlerdir⁴²³. Müellif, yine fedâîler için yapılmış bir cennet bahçesinden ve Hasan Sabbah’ın fedâîlere haşhaş içirdiğinden bahsetmektedir. Hasan Sabbah cennet bahçesi ve haşhaş ile fedâî gençlerini bu dünyanın boş, öbür dünyanın huzur, zevk ve genç kadınlardan ibaret olduğunu düşündürmüş ve inandırmıştır. Venedikli seyyah Marko Polo’nun eserinde de Alamut mıntıkasından geçerken, afyonla sarhoş edilmiş fedâîlerin, öte

⁴²⁰ Teyfik Ebuzziya, a.g.e. ,s.31.

⁴²¹ Teyfik Ebuzziya, a.g.e., s.31.

⁴²² Teyfik Ebuzziya, a.g.e., s.33.

⁴²³ Laurence Lochart, a.g.m., s.680 .

dünyada beklenen zevkleri, şimdiden tattırmak suretiyle reisler emirlerini iyi göstermek için Alamut bahçelerinin cismani hurilerle cennet gibi bezenmiş bir köşesine, götürdüklerini haber veren ifadeler⁴²⁴ vardır. Fedâîlere kendine Bâtınî'nin uyuşturucu maddesiyle sarhoş olmuş manasına gelen “haşişi” de deniyordu ki Fransızca “assasin” kelimesi bunlardan gelmektedir⁴²⁵. Haşiş'i yiyen kimse kendinden geçerek hayallere dalıyor, kendisini sanki cennet'te hissediyordu. Bu durumda bu madde haşhaş dünyada cennet'i anlama konusunda bir araç olarak kullanılmıştır. Fedâîler çeşitli eğitimler almıştır. Ancak bu hususta kaynaklarda çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Fedâîler diğerlerinin içine gizemli bir şekilde kabul edilir. Ancak uyuşturucu etkisi altındayken bile oynamak zorunda oldukları oyunun en tehlikeli bölümünde yine de en iyi eğitimi gördükleri⁴²⁶ söylenmektedir. Neticede, fedailer hançeri kurbanının görgsüne ne zaman ve nerede yerleştirecekleri konusunda dikkatli bir eğitime ek olarak onlara dil öğretiliyor, kıyafet değiştirme ve askerler, tacir ve keşişlerin yaşam tarzları gibi alanlarda yetiştiriliyor ve görevlerini uygularken onların her birini taklit ve temsil etmeye hazır duruma getiriliyorlardı.⁴²⁷

- Mezhep bekçileri muhripler ve katiller: Fedâîlerden sonra gelen mevkidir.
- Halk :En aşağı mevkiyi oluşturur. Bâtınîliği kabul eden halk bu grubu oluşturur ve geniş bir kitleye verilen isimdir.

⁴²⁴ C.Broclemann, *İslam Devletleri ve Devletleri Tarihi*, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, 1954, s. 188-189, Saykes Serpersi, *Tarih-i İran*, Çev. Seyyid Fahreddin Takiyyi Fahr Dayi Geylani, Tahran, 1377, s.53 .

⁴²⁵ C.Broclemann, a.g.e., s.188-189, Tahsin Yazıcı, “Fidâî”, D. İ.A.C., XIII, s. 53

⁴²⁶ Laurence Lochar, a.g.m., s. 680.

⁴²⁷ İsmail Kaygusuz, a.g.e., s.31.

Ancak Bâtınîlerde teşkilat yapısı bakımından bir takım farklılıklar bulunmaktadır. Hasan Sabbah Büyük Selçuklu İmparatorluk bölgesinde yeni davetine başladığı zaman Bâtınîler arasında önem sırasına göre bir yapılanma, teşkilatlanma oluşturmuştur demiştik. Ancak bu teşkilat yapısı İsmâîlîlerin hiyerarşik yapılanmasından biraz farklıdır ve zaman içinde değişikliğe uğramıştır. Ahmet Ocak bu hususta şöyle demektedir: *“Birinci mertebe Şeyhu’l-Cebel’in mertebesi olup sayıları yedidir. Nâibu’l-imam ve yeni davetin reisi onlardır. Hasan Sabbah kendisini Reisu’d –Davet olarak vasıflandırmıştır. Ayrıca Mevlana, Seyyidina, Şeyhu’l –Cebel lakapları da ona aittir. İkinci mertebe büyük dâîlerin mertebesidir. Bunların sayıları üçü geçmezdi. Hasan Sabbah alemini üçe ayırmış ve her birinin başına bunlardan birini geçirmiştir. Üçüncü mertebe dâîlerin mertebesidir. Bunlar önce Kahire’deki medresede ilim tahsil eder, sonra davetin esrarını öğrenmek için Alamut’a gelirlerdi. Dördüncü mertebe yoldaşlar mertebesidir. Bunlar mezhebin usûlünü bilen fakihler ve mezhebin muhafazasında görev alan ilim sahipleridirler. Beşinci mertebe fedâîler grubudur. Bu şahıslarda mezhebin sırlarını bilme şartı aranmaz. Vazifeleri reislerinin emrinde düşmanları öldürmede hizmet görmektir. Altıncı mertebe, el-Lasikûn denen gruptur. Bunlar davete intisap eden insanlar olup dâî veya fedâî değildirler, daveti neşretme hakları yoktur. Yedinci mertebe, El-Müstecibûn denen gruptur. Bunlar yeni inanmaya başlayan insanlar olup, Bâtınî akidelerini fazlaca bilmezler.”*⁴²⁸ Asıl olarak Bâtınîlikte ki temel yapı da’iler, refikler ve fedâîlerden oluşmaktadır. Bu üç temel üzerine kurulu düzen dâî’lerin bilgisi ve fedâîlerin de faaliyetleri üzerine kurulmuştur. Yine başka bir kaynakta ise İmamın vekili Hasan Sabbah tamamiyle

⁴²⁸ Ahmet Ocak, a.g.e., s. 216.

davayı organize etmektedir. O kendisinin davanın en başında belirli bir yerde sayar. Şeyh , hüceet , seyyidina ünvanlarını alır. İkinci kademede üç değişik ana bölgede Huzistan, Kuhistan ve Suriye bulunan kıdemli dâîler gelmektedir. Bu üç dâî Hasan Sabbah'ın ilkelerini kabul etmişlerdir. Üçüncü sırada sıradan dâî, dördüncü sırada refikler, beşinci sırada ise fedâîler gelmektedir.⁴²⁹

Bâtînîler Fatımî döneminin karmaşık ve ayrıntılı dava örgütlenmesini sürdürmekte yarar görmemişlerdir. Kıyametin ilanına dek kendi aralarında birbirlerine “refikan” yani yoldaşlar şeklinde hitap eden Nizarî topluluğunun merkezî liderliğini, Deylem dâîsi yada imamın hucceti ünvanını alan Alamut'taki baş dâîler yürütmüştür⁴³⁰. Buradan çıkan sonuç ise Kuhistan ve diğer bölgelerdeki Nizarîlerin başındaki yerel dâîleri de Alamut kalesi yönetimi atamıştır.

Bâtînîlerde üç değişik varoluş düzeyi vardır ve bu da teşkiat yapısını etkilemektedir. Bu üç düzey birey imamla ilişkisinin niteliği bakımından tanımlar. İlkin müslüman yada değil insanlığın Nizarî olmayan çoğunluğunu oluşturan muhalifler (ehl-i tedad) gelir. Sıradan halk (amm) da denen muhalifler gerçek imamı tanımadıklarından yalnızca görünüşte (zâhir) bir varlığa sahiptirler ve kıyamet döneminde manevi anlamda yokturlar. Bu nedenle dikkate alınmaları gerekmez. İkinci kategori insan soyunun seçkinlerini (has) oluşturan sıradan müninler gelir. Gelişmekte olanlar (ehli't terettüb) da denen bu sıradan Nizarîler Şeriatın yani zâhirin ötesine, dinin içsel anlamına yani batına geçmişlerdir. Bununla birlikte

⁴²⁹ Ahmad Mirza Nasseh, *Syrian İsmâilism*, 1997, s. 86-87.

⁴³⁰ Farhad Daftary, a.g.e., s.427.

hakikate yalnızca kısmen ulaşmış olduklarından hâlâ hem zâhiri hem Bâtınî görürler. Son olarak ise, Nizarîler arasında seçkinlerin seçkini (ehvas-i has) olan birlik ehli (ehli vahdet) gelir, bunlar sadece ve sadece hakiki manevî gerçekliği içinde imamı görürler. Birlik ehli bütün görünüşleri bir yana bırakarak kısmî (cüz’i) gerçeğe karşıt olarak bütünsel (külli) gerçeğe ulaşmışlardır. Gerçekten yeniden dirilen ve ebed cennete giren bu kategoridir. Kıyamette tam kurtuluşa kavuşmuşlardır. İlk iki kategorideki insanların yapması gereken ehli vahdet kategorisine girebilmek için çaba göstermektir.⁴³¹ Üç kategoriden oluşan bu birliğin asıl amacı tanrı ile bütünleşmek ve tek birlik haline gelebilmektir. Bunun için varoluş düzenine uymak gerekmektedir.

⁴³¹ Farhad Daftary, a.g.e., s.427 .

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BÂTİNİLİK, MEZHEPLER, TARİKATLAR VE TASAVVUF

A- MEZHEPLER VE TARİKATLAR

Bâtınîler, uzun tarih sürecinde içinde gerek Sünniler gerekse bazı Şîîler’ce İslam dışı bir mezhep olarak görülmüştür ve bir takım baskılara maruz kalmışlar, ancak bu baskılara karşı yeni takiiye anlayışı geliştirmiş ve çoğu zaman gizli gizli örgütlenmişlerdir. Bâtınîler geniş alanlara yayılmışlardır. Ancak zorunlu olarak gizlenmeleri yerel topluluklar halinde birbirlerinden kopuk bir şekilde varlıklarını sürdürmelerine sebep olmuştur. Bu gizlilik Bâtınî topluluklarını birbirinden ayırıp farklı görüşlerin altında yeni görüşler ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bâtınî kökenli yada Bâtınîlikten esinelenerek oluşan bir takım hareketler daha sonraki süreçte ortaya çıkmışlardır. Bâtınîler bölgelere göre yeni bir takım isimler almışlardır. Horasan’da Talimciler, Mısır’da Ubeydiler, Suriye (Şam)’de Nusayriler-Dürziler, Filistin’de Behailer, Hindistan’da Bühre ve İsmâîlîler, Yemen’de Yâmiler, Irak’ta Aleviler, Anadolu’da Bektaşiler ve Kızılbaşlar, İran’da Babiler ve Ehl-i Haklar adlarını almışlardır⁴³². Anadolu’da hala devam eden Bâtınî grupları Bektaşiler, Mevleviler, Kalenderiler, adı altında gelişmelerini sürdürmüşlerdir.

XII. yüzyıldan sonra İran ve Horasan, Hindistan ve Türkistan yörelerine dağılan Batynîler çeşitli kollar oluşturmuşlardır. Etkinlikleri bazı tasavvuf

⁴³² Hamdi b. Mâlik b. Ebufedâil Muhammed, *Bâtınîlerin ve Karmatilerin İç Yüzü*, Yay.Haz. M.Ş.Günaltay, Ankara 1948, s.32.

akımları içinde devam etmiştir. Bâtınîlerin Anadolu ve diğer bölgelerdeki bir takım tarikatlarda da etkisi görülmektedir. Ve yine bazı kaynaklarda bunların Bâtınîliğin uzantısı olduğu ileri sürülmektedir. Özellikle Bektaşilik, Mevlevilik, Ehl-i Haklar, Düzüler, Nusayriler, Hurufiler gibi bir çok tarikat ve mezhep Bâtınîlikten etkilenmiştir.

D)Bektaşilerde Bâtınî Etkisi

Hacı Bektaş Veli tarafından XIII. yüzyılın sonuna doğru kurulup yayılmıştır. Sünni biri olarak Hacı Bektaş'ı Veli tarafından ortaya konulan basit âyin ve erkan özellikle Bâlım Sultan tarafından geliştirilerek Bâtınîliğe doğru kaymıştır. Anadolu'da XIII.yüzyıl sonlarında kurulan Bektaşilik tarikatı Bâtınîler gibi Şiiiliğin İsnâaşeriyya mezhebine dayanmaktadır. Başlangıçta tamamen kitap ve sünnete uygun Sünni bir yol olan Bektaşilik zamanla rafizi unsurların tesiri altında kalmış ,Bâtınîye ,Hurufiye,Alevilik hatta Hristiyanlık ve Şamanizmin karışımı bir mistik cereyan olup çıkmıştır ⁴³³. Eşitlik, kardeşlik ve mallarda ortaklık gözetilen ve toplumcu yanı gibi özellikleri Bâtınî karakterini belirtmektedir. Gizli ve kapalı bir tarikattır. Ancak bağlılarının bildiği sırlar vardır. İlkelerine göre her insan gereken bilgiye erişmiş değildir. Gereken bilgi ve olgunluğa erişen kutup adını alır. Nasıl değirmen taşı kutup adı verilen ortadaki demirin çevresinde dönerse, evren de öylece kutupların çevresinde döner. Sayısı pek çok olan bu kutupların içinde en yetkini, kutuplar kutbu'dur. Onun yanında da sağ imam öbür yanında da sol imam oturur. Bunlardan sonra evrenin dört yanını yöneten dört direk gelir. Dört

⁴³³ Ahmet Güner, "Bektaşilik"*Tarikatlar Ansiklopedisi*,İstanbul ,1991,s. 79

direği abdallar rütbesi izler⁴³⁴. Bektaşilik, Bâtınîlikteki evren anlayışı ve teşkilat yapısından bir bakıma etkilenmiştir.

Bütün Bâtınî teşkilatları gibi muhtelif derecelere ayrılan ve salıklarının seviyesine göre derece derece ayrı telkinlerde ve talimlerde bulunan Bektaşiliğin muvaffakiyet sırrı⁴³⁵ vardır. Bektaşilik tarikatı diğer tarikatlar gibi Bâtınî'dir denilebilir. Batına ait bir takım esrar ve tasavvufa malikiyeti vardır. Fakat bu Bâtınîlik meselesinde diğer Bâtınî tarikatları gibi değildir. Her şeylerini gizli tutarlar, her türlü teşkillerini saklarlardı. Bir takım işaretler vermekten ziyade, kullanırlardı. Buna binaen tarihte maruf olan Bâtınîler ile son derce alakalı idiler⁴³⁶. Bektaşilere göre ibadetin ve gerçeğin gizi, özünü ve sözünü bilmeyen kişilerden gizlenmelidir. Bektaşiliğe girenlere gelme gelme!.. dönme dönme!, Gelenin malı, dönenin canı ,sözleriyle yapılan uyarı gizliliği vurgulamaktadır⁴³⁷.Sır saklama, gizlilik Bâtınîlikte de olan unsurlardır ve Bektaşilikte'de Bâtınîlikteki gibi önemlidir.

Bâtınîlik, bütün Bektaşi kuruluşları ile inanç ilişkileri kurmuştur. Özellikle yaradılış konusunda Bektaşilik ve Bâtınîlik ortak görüştedir. Bâtınîlik sözün dış görünüşü ile değil özüne (Bâtınına) önem verdiğiinden Bektaşilikle belirli konularda görüş birliğine varmıştır. Ancak törenlerde Bektaşilikle arasında ayrılıklar görülür.

⁴³⁴ Orhan Hançerlioğlu, *İnanç Sözlüğü Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler*, İstanbul, 1975, s.101.

⁴³⁵ Kemal Samancıgil, a.g.e., ,s. 35.

⁴³⁶ Kemal Samancıgil, a.g.e., s.41.

⁴³⁷ A. Nevzad Odyakmaz, *Bektaşilik Mevlevilik, Masonluk*, İstanbul, 1988, s. 213. Hacı Veli , *Makaalat ve Müslümanlık* , İstanbul, 1985, s. 22.

Bektaşilerde Bâtınîlerdeki gibi bir takım aşamalar vardır. Bektaşilikte Kapılar vardır. “Şeriat Kapısı”, İslam dininin temel ilkeleri ,Alevilik’in genel koşulları,Allah -Muhammed –Ali” üçlüsünün gizemi, anlamı öğretilmektedir. Bu kapı bir çeşit yasa niteliğindedir. “Tarikat Kapısı” da Bektaşiliğe girme yolları , bir mürşide bağlanma kuralı öğrenilir. Mürşid tarikat düzeninde yol gösterici ,klavuz kişi anlamındadır. “Hakikat Kapısı”nda tanrının , evrenin, gizemin ve bütün varlık alanının önemi, değeri, açıklanır, benimsenir. Bâtınîlikte ki gibi gerçek evrenine ulaşmanın kendini başkasını tanımanın birliğin gizemine varılır. “Marifet Kapısı” en yüksek aşamadır. Burada bütün varlıklar gizemlerinin bilgisi edinilir. Bu kapıda üç aşama vardır. “Ayne-l yakıyn”, “ilme’l-yakıyn”, ”hakke’l yakıyn”. Birincisinin anlamı görerek bilmek , ikincisi bilgi edinerek bilmek ,üçüncüsü de gerçeğe ulaşarak bilmektir.⁴³⁸

II)Mevlevilerde Bâtınî Etkisi

Mevlana Celaleddin asıl adı Muhammed Melânâ Celaleddin Rûmî Belh’de h. 604/ m.1207’de doğmuştur.İyi bir eğitim alan Mevlana’nın hayatı Şems Tebrizi ile tanıştıktan sonra değişmiştir. Onunla tanışması Mevlanaya coşkun ve taşkın bir ruh hali kazandırmıştır. Birbirlerine Allah’ın dinini, onun bilgisini öğretmişlerdir. Mevlana h.672/m.1273 ‘de ölmüştür.⁴³⁹ Mevlevilik tarikatının temelinde onun öğretileri yatmaktadır. Mevlevilik ise Mevlananın ölümü üzerine Mevlana Celaleddin’in oğlu Sultan Veled tarafından XIII. yüzyılda Anadolu’da

⁴³⁸ Ahmet Güner, “Bektaşilik” *Tarikatlar Ansiklopedisi* ,İstanbul ,1991,s. 93

⁴³⁹ Kanar,Yüksel, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, İstanbul, 1992, s. 14.

kurulmuştur. Mevlevilik başlangıçtan günümüze kadar yedi asır boyunca ,sanat kültür bilim ve siyaset çevrelerinde hiçbir tarikatın görmediği kadar ilgi görmüştür. Tarikatın merkezi Konya'dır.

Mevlevilik görünüşte sünni bir tarikattır. Ancak varlık birliğine inancı nedeniyle sünnilik anlayışı ile çelişmektedir. Onlara göre tanrı yaratan değil, çeşitli nedenler içinde belirendir. Mevlevilik özellikle varlık birliği anlayışı yönünde Şii-Bâtînî anlayışına yakındır. Mevlana'ya göre, bilgi insanı üstün kılan şeydir. Evrende bilgiye ulaşacak tek varlık insandır. Evrendeki bütün varlıklar tanrıyı simgelese de, insan, akıl sayesinde en üstündür. Bu görüş birliği ile Mevleviler Bâtînî akılcılık ve tanrı anlayışı yani insan evrenin özü, aynı zamanda tanrı'nın da kendisidir biçimi ile uyuşmaktadır.

Mevlevilerdeki evren anlayışı da Bâtînîler ile benzer özellikler taşımaktadır. Mevlevilikte tanrıyla birleşme ve tanrılık sırrına erişme dönerek yapılan sema anlayışla simgelenmektedir. İnsan dönerek kendisinden geçer ve tanrılaşır mantığı güdülmektedir.Mevleviler yıldız kümelerinin, güneş manzumelerinin düzenine uyarak dönerler, döndükçe derecelerine göre ya ağırlıklarından yada ağırlıklarını kaybederler, bir tüğ hafifliği duyarlar. Mevlevi kendişne bir şey alıkoymazdı, kendisi için değil dünya için isterdi. Semâ'da sağ elin gökten devşirdiği nur yemişlerini sol el yere devreder,feyz ,bereket ve uğur olarak toprağa serperdi.⁴⁴⁰ Semâ, âlem fiziki yapısını dile getirir ve âlemin bir bütün şeklindeki fiziki yapısıyla, onun en küçük parçacıklarının topladığı birim atomların yapısı civarında

⁴⁴⁰ Arif Nihat Asya, "Semâ", *Mevlana ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, İstanbul, 1997, s. 23.

fark olmadığını ifade eder. Yani bir atom neyse ve nasılsa ,âlemde odur, âlem atomun aynısıdır.⁴⁴¹ Mevlana ise âlem ve atom hakkında şu dizeleri dile getirmiştir:

“Eğer bir atomu kesersen

Ortasında bir güneş

Ve güneş etrafında da,

Durmadan dönen gezegenler görürsün”⁴⁴²

Yani Semâ gök cisimlerinin başlangıçsız ve sonsuz olan dönüşlerini hatırlatmaktadır.⁴⁴³

Bâtınîlere göre, ise evren göklerin ve yıldızların dönmesiyle oluşmuştur. Bu bakımdan da Mevlevilik Bâtınî anlayışı ile uyumaktadır. Mevlana insan yapısını şu şekilde anlatmaktadır: Bu zâhiri (dıştan görünen) vücudun Allah’ın varlığıyla var olduğunu bilmemesi, körlüğe delildir⁴⁴⁴. Buradan da anlaşılacağı gibi Bâtınî insan anlayışı Mevlevi insan anlayışı birbirlerini etkilemiştir. Yine Bâtınîlikteki gizlilik, Mevlevilik’te de görülmektedir. Mesela Mevlevi tarikatına girmek isteyen kişinin yani talibin, kişiliğiyle ve yaşamıyla ilgili soruşturmayı “Meydancı Dede” gizli olarak yürütürdü. Mevlevilikte gizlilik kişinin Mevleviliğe girmek istemesiyle

⁴⁴¹ Mehmet Bayraktar, “Semâ’da Anlatılanlar” *Mevlana ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, İstanbul, 1997, s. 46.

⁴⁴² Mehmet Bayraktar, a.g.e., s. 47.

⁴⁴³ Abdullah Cizre, “Mevalânâ Celâleddin Anadolu’ya Süleyman Paşa’dan Önce Gelmişti”, *Mevlana ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, İstanbul, 1997, s.99.

⁴⁴⁴ Halistin Kukul, *Mevlana Celâleddin-i Rumi’nin Mesnevisi’nde İnsan*, Uluslararası Mevlana Bilgi Şöleni, Ankara, 2000, s. 529.

uygulanmaya başlanmıştır⁴⁴⁵.Mevlevilikte ki başlıca müsikî aleti olarak bilinen “Ney”, her Mevleviliğin ruhunu çoşturan ve gizlilikleri dile getiren bir semboldür. Bâtınîlikte ise dâîler, Bâtınî olmak isteyenleri bir takım yöntemlerle etkiledikten sonra gizli tutması şartıyla Bâtınî sırları açıklamaya başlamıştır.

Mevlana da eserlerinde genellikle bir takım gizli anlamlar taşıyan mısralar yazmıştır. Özellikle Mevlana’nın girift felsefi ve Bâtınî mana dolu Farsça mısralarıyla daha ziyade saraya ve aydın kesime hitap etmiştir⁴⁴⁶ Mevlevilikteki yedi rakamı örneğin “Ney”deki yedi delik yaratılmışların en güzeli olan insanın çehresindeki yedi noktayı ima eder. Bâtınîlikte de yedi rakamı önemlidir.

III-Ehl-i Haklarda Bâtınî Etkisi

Ehl-i Haklar, batı İran’da yayılmış bir şii mezhebidir. Özellikle İran’ın batısında Luritan, Kürdistan, Zohab, Kirin, Huramabat, Kermanşah, Tebriz’den Hazar denizinin güney taraflarına, Tahran, Hemedan, Mazenderan, Fars vilayetleri ve Urmiye gölünden Maku’ya kadar olan bölgelerde yayılmışlardır. Ali’ye bağlılık temeli üzerinde Baba İshak tarafından kurulmuştur. İshak’a göre, Tanrı dünya da üzerinde yedi kez görünmüştür. Bu görünüşlerinden biri Ali, öbürü de İshak’tır. Yani diğeri beş görünüşle birlikte Ali ile kendisinin de tanrı olduğunu ileri sürer. Ruh göçüne inanmaları, ateş üzerinde yürümeleri, peygamber Musa’yı melek saymaları ayırıcı özellikleridir⁴⁴⁷. Bu mezhep, tasavvufi ve Bâtınîliğe dayanan inanç sistemine sahiptir. Ehl-i Hak gizli din olarak nitelendirilir. Bâtınîlere göre, günlük ibadet

⁴⁴⁵⁴⁴⁵ A. Nevzad Odyakmaz, *Bektaşilik, Mevlevilik ,Masonluk*, İstanbul, 1988, s.215.

⁴⁴⁶ Hayrani, Altıntaş ,*Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1986,s. 110.

⁴⁴⁷ Orhan Hançerlioğlu, a.g.e., s.161.

namaz ve oruç dış görüntüdür. Hakikatın merdivenlerine ulaşanların bu ibadete gereksinimleri yoktur. Ehl-i Hak mensupları da günlük ibadete karşıdırlar. Çünkü onlarda kendilerini hakikat döneminde sayarlar⁴⁴⁸. Erken dönem İsmâîlî marifet anlayışında imamlar, Allah'ın nurundan sudûr eden sonsuzluk öncesi varlıklardır, peygamberlerden daha üstündürler, fakat her peygamberin içinde de mevcuttur⁴⁴⁹. Bâtınîlerin de benimsediği bu görüş ehl-i haklar için de geçerlidir. Doğuştan ehl-i hak olan kişiler hiçbir zaman Ramazan'da oruç tutmaz yada namaz kılmazlar; bu durum onları iyice İslamın kıyısına itmektedir. Ehl-i Haklara kendilerini Aliye inananlar, Nusayrilere ve özellikle Kırklar ve Bektaşilere yakın hissetmektedirler. Ehl-i Halk'larla ilgili yakın zamanda çıkan kitapları da bu kola mensup kişilerin Hindistan, Afganistan ve Pakistan'da bulunabileceği belirtilmektedir. Bu ülkelerdeki Ehl-i Hakların Bâtınî olduğu söylenmektedir⁴⁵⁰. Namaz kılmak, oruç tutmak yani şeriatın gerektirdiği şeyleri yapmamaları bakımından da Bâtınîlere uymaktadır. Ehl-i haklara göre oruç tutmanın amacı Allaha yaklaşımdır. Bâtınîlikte ise oruç tutmak sırrı açıklamaktır.

Ehl-i Haklar'da tecelli döngüsü önemlidir. Yeniden dünyaya gelme, zuhur etme inancı vardır. Zuhurun farklı düzeyleri vardır. Evrensel ve zâhir yada kısıtlı ve Bâtınî böylece büyük bir evliya müritlerine göre yeniden dünyaya gelmiş olabilir, ancak bu durum onun tarihe son vereceği ve dünyada Allah'ın hakimiyetini kuracağı

⁴⁴⁸ Ali Duran Gülçiçek, *Alevilik (Bektaşilik ,Kızılbaşlık ve Onların Yakın İnançları*, Köln Temmuz 2004, Cilt1, s.108.

⁴⁴⁹ T.Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, *Alevi Kimliği*, Çev. B.Kurt Torun, H. Torun, İstanbul, Mart 1999, s. 145.

⁴⁵⁰ T.Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, a.g.e., s.151.

anlamına gelmez⁴⁵¹. Bu durum Bâtınîlikteki ruh göçüne benzemektedir. Yine ehl-i Haklar'a göre, tıpkı Bâtınîlikteki gibi görünenlerin arkasında her zaman gizli bir anlam vardır görüşü savunulmaktadır. Onlara göre kutsal başlangıç her zaman yeni tecellilerle ve yeni kişilikler ile kendinî yeniden gerçekleştirmektedir. Ehl-i Haklar uluhiyetin sürekli olarak yedi beden içinde tecelli ettiği inancına dayanmaktadır⁴⁵². Bâtınîlikte' de yedi sayısı önemlidir.

IV-Hurufilerde Bâtınî Etkisi

Hurufilik ise, harflerden dinsel anlamlar çıkaran bir tarikattır. Hurufilik, XVI. Yüzyılın sonlarında İran'lı Fazlullah tarafından kurulmuştur. Kökleri eski Hind-İran ,Mısır'a kadar uzanan Bâtınî mezheptir. Fazlullah'ı mehdi olarak tanımaktadırlar. Hurufilikte namaz, oruç haccı, zekat yani bütün dini hükümler yirmi sekiz ve otuz iki harfe tatbik ederek bu harflerin insanda olduğunu söylerler. Ayrıca kıyameti, kıyametten önce Mehdi'nin zuhurunu ,İsâ'nın inişini,güneşin batıdan doğmasını,sırât-ı, cennet ve cehennemi tevil edip bu harflere uydurulur.

⁴⁵³Bu tarikate göre yaratıcı harftir. Çünkü söz gerçekleşmiş varlık olarak belirmiş olan Tanrı'dır. Harflerin birbirleriyle sonsuz sayıda birleşme olanakları vardır. Harfler insan yüzünde de görünürler. Mesela ayın harfi ağız, lâm harfi burun ye harfi çene birleşince Ali insan yüzünde belirmiş olur. İnsan yüzünde yedi kara harf vardır. İki kaş, dört kirpik, bir saç, ergin erkeklerde de yedi hat vardır. Sağ ve sol yanlarda bıyık, iki, sakal, iki burun bir çene gibi. Hurufilik anlayışı bu konuda Bâtınîlikten

⁴⁵¹ T.Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, a.g.e., s.157.

⁴⁵² Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik-Kalenderiler(XIV-XVII.YY)*, Ankara, 1992,

⁴⁵³ Ahmet Güner, "Bektaşilik"*Tarikatlar Ansiklopedisi*,İstanbul ,1991,s. 183

etkilenmiştir. Bâtınîler kelime-i tevhid’i harf açısından şu şekilde yorumlamışlardır: “Lâ ilahe illâllah” sözü arap harfleriyle üç harfle yazılır. Bu üç harf akli, nefsi ve feleki gösterir. Dört kelime oluşu insanın dört tabiatı bulunduğunu saptar. Yedi hecedir. Bu heceler insan başının iki gözü, iki kulağı, iki burun ve bir ağzı olmak üzere yedi delikli örneğine eşittir. Kelime-i tevhid aslında insanı dile getirmektedir⁴⁵⁴. Bâtınîliğin temel düşüncesini Hurifiler bir bakıma sürdürmüştür diyebiliriz.

V-Dürzilerde Bâtınî Etkisi

Dürzilik, daha önceki bütün dinlerin nesh edildiğini kabul ederek Fatımîlerin altıncı halifesi Hakim Biemrilalh’ın uluhiyyetine ve onun yarattığı ulvî varlıklar hiyerarşisine inanan kapalı toplum özelliğini koruyarak günümüze kadar ulaşan bir mezheptir⁴⁵⁵. Dürzilik İsmâîlye mezhebinin içinde doğmuştur. Dürzi düşüncesinin temelini, İsmâîlî fikirler oluşturmaktadır. h. 408/ m.1018’de Mısır’a İran menşeli Muhammed b. İsmail ed-Dürzi isminde bir dâî gelerek Hakim’e inkıyad etmiştir. Ed-Dürzi, Hakim’in uluhiyetini kabul ederek yeni bir doktrin yaymıştır. Bu doktrine göre, uluhiyet ilk defa Adem’den başlıyor ve giderek Peygamber’e ve buradan da Ali ve dolayısıyla Fatımî sülalesine geçiyor ve nihayet Hâkim’de tecelli ediyordu. Ed-Dürzi’nin bu hususta yazdığı kitab, Bâtınîliğin tatbikatından başka bir şey değildir⁴⁵⁶.

⁴⁵⁴ Orhan Hançerlioğlu, *a.g.e.*, s.252., Abdülbaki Gölpınarlı, *Hurufilik Metinler Kataloğu*, Ankara, 1973, s.19-20.

⁴⁵⁵ Ahmet Bağlıoğlu, *a.g.e.*, s.7.

⁴⁵⁶ M.C. Şehabeddin Tekindağ, “Dürzi Tarihine Dâir Notlar”, *İ.Ü Edb.Fak. Tarih Dergisi*, C. VII, S.10, İstanbul, Eylül 1954, s. 148.

Bâtınîlikte herkesin tam olarak anlayamayacağı batın denilen gizli gerçek manalar vardır. Bu gerçek mana sadece gizlilik yemin ederek Bâtınîliğe girmiş kişilerce anlaşılabilir. Bu gizli unsurlar sadece belli aşamalardan geçmiş ve Bâtınî dinini kabul eden kişilere açıklanmaktadır. Dürzilik inançında da Bâtınîlerdeki gibi mezhebe girmeden önce yemin edilir ve bu Dürzi olmayanlarca gizli tutulur.

Bâtınîlik düşüncesine göre, imamlar değişik zamanlarda ve farklı şekillerde zuhur etmişlerdir. Ancak bunların asılları birdir. Adem, Nûh, İbrahim, İsa ve Muhammed hepsi insan şeklinde ve farklı dönemlerde dünyaya gelmiş olan natıklardır ve aslında bunların hepsi tek kişidir. Bu anlamda dürzi mezhebinin kurucusu Hazma b. Ali'nin muhtelif zamanlarda Şatnil, Pisagor, Elyesa, Şuayb, Mesih, Yesû, Selman-ı Farisi olarak dünyaya gelmesi⁴⁵⁷ Bâtınî anlayışının benzer tarafı ve etkisidir. Bâtınîlikte görülen tenasüh inancı, Dürzilikte de görülmektedir. Dürzilere göre de ruh ölmez. Ancak gömlek değiştirir gibi cisim değiştirir. Dürziler tenasüh'ü geliştirip, ona yeni yeni yorumlar katarak “takammüs” adını vermişlerdir.

Bâtınîlikte kıyamet günü ile birlikte insanlığın sonu gelecektir inancı vardır ve yedili gruplar halinde imamlar silsilesi kıyamete kadar uzatılmıştır. Dürzilikte de kıyamet gününün varlığından söz edilir .

⁴⁵⁷ Ahmet Bağlıoğlu , a.g.e, s.51.

VI-Nusayrilerde Bâtınî Etkisi

Nusayriyye için Bâtınî tarikatıdır denilebilir. Muhammed b. Nusayri tarafından IX. yüzyılda kurulmuştur. Bu tarikat daha çok Suriye’de görülmektedir. Yoğun olarak görüldükleri yerler, Çukurova bölgesi, kısmen Lübnan, Irak ve İran’dır. Nusayr’i kendisini peygamber olarak görmüştür. Nusayrilik Muhammed b. Cunbed ve Muhammed’ül Cennân’il Cünbülâni vasıtasıyla yayılmıştır. Bunların ikisi de Muhammed b. Nusayr’e uyanlarca mezhebin ulusu tanına 968’de Halep’te ölen Huseyn b. Hâmdan-ı Hasibi’ye mensuptur. Huseyin b. Hamdan asıl Nusayriliğin kurucusu sayılmaktadır. Bunların asıl inançları Hz. Ali’nin tanrı olduğudur. Muhammed güneştir, Ali ise Ay’dır. Geceleyin Ali ile Muhammed birdir. Onlara göre, şu üçleme geçerlidir. Ali-Muhammed-Selman Adem’den itibaren bütün peygamberlerde beliren Hz. Ali’dir. Onlara göre ölen Nusayri müridi ruhu göğe çıkar. Nusayri olmayanlar ise hayvan bedenine girer. Onlara göre şarap kutsaldır ve içilmesi gerekmektedir. Üç harfli her şey kutsaldır. Çünkü Hz. Ali’nin adı üç harflidir. Üçleme de üç harfle (AMS) dile getirilir. Nusayriler, günümüzde özellikle Suriye, Filistin, Güney Anadolu’da yaşamaktadır.

Nusayriyye inanç sistemi olarak, İslamiyetin Bâtınî yorumuna, tasavvufa, tenasüh, hulul nazariyesine, ehl-i beyt sevgi ve saygısına dayanmaktadır. Ruh göçünün egemen olduğu Nusayrilikte insan belli eğitim aşamalardan sonra insan-ı kâmil şeklinde gelişerek fenafillah mertebesine yani tanrı’nın varlığında yok olma aşamasına ulaşır görüşü vardır⁴⁵⁸. Nusayrilikte de belli evreler ve eğitim aşamaları vardır. Yani Bâtınîlikteki gibi davayı kabul etmenin bazı usûlleri vardır. Nusayriliğe

⁴⁵⁸ Ali Duran Gülçiçek, *a.g.e.*, s.299.

talib olan kişinin öncelikle mürşifte el vermesi gerekir. Yol ve erkan hakkında ağabeyi sahibi olması gerekmektedir. Çeşitli aşamalardan geçtikten sonra İmam huzurunda kutsal görevlerini yerine getireceği için, ilke ve kurallara ters düşmeyeceği için söz verilir. Nusayriler için bazı kaynaklarda “Nusayriler ve İsmailerler birdir, hepsi zındık ve mülhiddir”⁴⁵⁹ denmiştir. Nusayriler törenlerinde mutlaka şarap içerler. Bâtınîlerde de özellikle Kıyamet ilanından sonra şarap içimi yaygındır. Nusayrilerde Bâtınîler gibi ibadetlere bir takım anlamlar ve yorumlar yüklemişlerdir. Örneğin Nazmın şartı beştir. Onlara göre beş seçkini bilmektir denir. Yani Muhammed, Fâtıma, Hasan, Hüseyin ve Muhsin’den ibaret beş mâsûmdur. İbadeti başkası görmeden gizli yaparlar. Onlar için oruç Resullahın babası Abdullah b. Abdullmuttalib’in sessizliğini temsil eder. Zekat’ın anlamı ise öğrenmek ve öğretmektir. Buradan da anlaşılacağı üzere Bâtınîlik ile Nusayriler birbiriyle bir çok konuda etkileşim içindedir.

VII-Kalenderilerde Bâtınî Etkisi

Kaba ve kalın hatlarıyla yaşadığı toplumun nizamına karşı çıkararak dünyayı kaale almaya değer görmeyen ve batı düşünce tarzını günlük hayat davranışlarında açığa vuran taavvuf akımına Kalenderilik denilmektedir.⁴⁶⁰ Kalenderiliği kimin kurduğu bilinmemektedir. Ancak Kalenderiye’nin İran’ın Save kentinde doğup yetişen ,sonradan Dimyat’a yerleşen Cemalettin Savinin geliştirildiği söylenmektedir. Savi’nin döneminde kalenderilik Mısır,İran ,Irak ve Orta doğu Asya’da taraftar bulmuştur. Kalenderileri gerçek şii saymak mümkün değildir. Bu

⁴⁵⁹ Muhammed Hammadi b. Mâlik b. Ebulfedâil ,a.g.e , s. 35.

⁴⁶⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik-Kalenderiler(XIV-XVII.YY)*, Ankara,1992, s.5.

nedenle de onlar Bâtînîdir yada Bâtînî kökenlidir görüşü savunulamaz. Ancak XV. Yüzyılda Anadolu'da Kalenderi zümreler arasında belirgin şii tesirler olarak nitelendirebileceğimiz yaygın bir Hz. Ali kültüne, Hz. Hüseyin ve Kerbela kültüne rastlanabilmektedir. Ancak burada gözden kaçırılmaması gereken, ancak çoğu zaman dikkate alınmayan önemli bir noktaya işaret etmek lazımdır. Kalenderiliğin doktrinine eklenen bu şii tesirler, Şiilikteki mahiyetine değil, onun mistik yapısına uyarlanmıştır⁴⁶¹.

Bâtînlilik ile ilgili görüş birliği sadece Vahdet-i vücüt'tur diyebiliriz. Vahdet-i vücüt inancı Kalenderilerde de görülmektedir. XV. Yüzyıl başlarına kadar çeşitli yorumlar ve boyutlar ile Vahdet-i Vücut anlayışı Kalenderilerin doktrin unsurlarını oluşturmaktadır. Kalenderilerde tenasüh ve hulul inancına rastlanmaktadır. Bu konuyu doğrulayan ve ispatlayan bir çok eser verilmiştir. Bu eserlerde vahdet-i vücüt inancı dile getirilmektedir. Bu bakımdan Kalenderilerin doktrin temeli ile Bâtînî doktrin temeli benzeşmektedir diyebiliriz. Mesela Kaygusuz Abdal'a göre, Hz.Muhammed akıl bazarının sultanı, Hz.Ali ise aşk bazarının sultanı'dır. O, şah-ı evliya'dır. Bütün peygamberlerin suretlerinde bu dünyaya gelen odur⁴⁶². Bu söz ile Batınlilikteki imam anlayışı ile uyuşmaktadır. Kalenderilerde de mehdi anlayışı, mehdinîn beklenmesi olayı söz konusudur.

X. yüzyıldan itibaren ilk defa Orta Asya ve İran'da görülmeye başlayan ve Hinduizm, Budizm, Maniheizm gibi eski Asya dinlerinden etkiler taşıdığı anlaşılan

⁴⁶¹ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s.156.

⁴⁶² Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s.156.

Kalenderilik, Cemaleddin-i Sâvi tarafından yeni baştan organizasyona tabi tutulduktan sonra Orta Doğu'ya da yayılmıştır⁴⁶³. Bektaşiliğin etkileri görülen Kalenderiler'de Bâtınî etkisi de görülmektedir

B-TASAVVUF VE BÂTİNÎLİK

İslam dünyasında ortaya çıkan mistik deruni hayat, ruhanî fikir ve hareketlere “tasavvuf” adı verilmektedir⁴⁶⁴. Tasavvuf'un bir çok anlamı vardır. Tasavvuf nefese ait bütün istekleri, zevkleri bırakmaktır.⁴⁶⁵ Allah'ın ahlakı ile aklanmaktır, edeptir, hakk'a boyun eğmektir gibi tanımlanmıştır. Yine tasavvuf, islamın en bilinen mistik boyutunu ve İslam Bâtınîliğinin en önemli geleneklerinden birini temsil eder.⁴⁶⁶

Bazı araştırmacılara göre, tasavvuf'un başlangıç döneminin büyük pirlerinden altıncı İmam Cafer'üs-Sadık, mistik deneyimi zaten ilahi aşk açısından tanımlamıştı. (İnsanı tümüyle yakıp kavuran ilahi bir ateş) Bu da, şiilikle tasavvuf'un ilk aşaması arasındaki uyumu gösterir. Gerçekten de şiiliğe özgü İslamın Bâtınî boyutu, sünnetle önce tasavvuf yoluyla özdeşleştirildi. İbn Haldun'a göre sûfiler, şiiliğin kuramlarıyla doluydu. Aynı şekilde şiîler de öğretilerini tasavvufun esin kaynağı ve çıkışı olarak kabul ediyorlardı.⁴⁶⁷

⁴⁶³ Ahmet Yaşar Ocak, a.g.e., s.298 .

⁴⁶⁴ Mustafa Kara ,*Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 17.

⁴⁶⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, İstanbul, 2000, s.13.

⁴⁶⁶ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, Çevr. Ali Berktaş , İstanbul, 2000, s.144.

⁴⁶⁷ Mircea Eliade, a.g.e., s.145.

Ancak Bâtınîlikle tasavvuf birbirine karıştırılmamalıdır. Bâtınîlik tasavvuftan yararlanmış ve tasavvufu etkilemiştir. Her iki akımın birbirine geçmiş yanları vardır. Ancak her tasavvuf tarikatı Bâtınî olmadığı gibi, her Bâtınî hareketi de tasavvufî bir olgu değildir. Bu nedenle öncelikle tasavvuf ve Bâtınîlik konusuna açıklık getirmekte yarar vardır. Bâtınîlik, tasavvufu iki temel özelliği ile etkilemiştir. Bunlardan biri varlık birliği anlayışı ve tev'îl yani yoruma dayalı içerikliği getirmiştir. Tasavvufta vahdet-i vücüt ve dinîn yüzeyi ile yetinmeyip iç anlamını arama eğilimi yönünden Bâtınî ile etkileşim içindedir. Bâtınî inancına göre, evrendeki bütün varlıkların tanrıyla özdeş olduğuna inanılmaktadır. Onlara göre, her şey tanrı'dır. Onlara göre ölüm yoktur. Biçimden kurtulup tüm öze dönme inancı izlenmektedir. Bu inanç tasavvufî gruplar tarafından da benimsenmektedir. Ancak bütün tasavvuf grupları bu inancı benimsememişlerdir. Bu konudaki nazari düşüncelerden biri şudur: Bir insan eskimiş elbisesini, yenilerini giymek için nasıl değiştirirse ruh da öylece eskimiş bedenlerden soyunarak diğer bedenlerle birleşir.⁴⁶⁸ Bu tasavvufî düşünce, Bâtınî anlayışın *vahdet-i vücüt*'un da görülmektedir. Tasavvuf yolunun dış yüzü bir takım riyazet ve müşahedede bulunmak, iç yüzü de bir takım menziller ve makamlardan geçmek suretiyle Allah'a ulaşmaktır. Menziller ve makamlardan geçmek suretiyle Allah'a ulaşmaktır. Menzillere ve makamlara "Tavr" denir ki salık bu tavırlarda tecellilere uyarak bir halden diğer bir hale geçerek Allah'a doğru seyr eder, durur⁴⁶⁹. Bâtınîlikte de sonuç yine Allah'a ulaşmaktır. Tasavvuf erbabı sufilere göre, insan evrenin minyatür bir modelidir. Mutlak varlık'ın yansımasından oluşan evrenin, tüm nitelikleri onun bir parçacığı olan insanda yeniden bir araya gelir. Fânî alemde bulunan tüm parçacığı olan

⁴⁶⁸ Mehmet Ali Ayni, *Tasavvuf Tarihi*, İstanbul , Ekim 2000, s. 39.

⁴⁶⁹ Cavit Sunar, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara ,1975 ,s. 187.

insanda yeniden var olmadan önce kusursuz örnekler halinde Yüce akıl'da duruyorlar. Tanrısal öz ve bilinç'le birdirler.⁴⁷⁰

Tasavvuf bilginlerinin özelliklerinden biri Bâtınî ve sırrı (yani saklı ve gizli) olmasıdır. Tasavvufta (sırrıye mistisizm) sufilere de sırrı (mistik) denilmesinin sebebi de budur. Tasavvuf özü itibarıyla sırrîdir⁴⁷¹. Şeyh Ebu İshak İbrahim el-Kazrunî tasavvufun tanımını şu şekilde yapmıştır: *Tasavvuf iddiaları terk ve manaları gizlemektedir*⁴⁷². Bu sözden anlaşılacağı gibi, tasavvufta gizlilik önemlidir.

Yine değinilmesi gereken bir husus kıyamet doktrininin Bâtınîlik gibi tasavvuf açısından önem taşır. Nitekim kıyamet doktrini açıkca sufi fikirler tarafından etkilenmekte ve terminolojisi Nizarî İsmâîlî ve Sufizm arasındaki ilişkiyi birleştirmek için rol hazırlamaktadır⁴⁷³.

Bâtınîlerin bir takım akideleri, uzun mücadelelerden sonra bazı mahdut yerler dışında her taraftan kaldırılmış olmakla beraber, onların ıstılah ve tev'illeri 283 / 896'da ölmüş olan Sahle't-Tustarî'den başlayarak bir çok tasavvuf zümrelerine girmiştir. Fakat bilhassa şariat ahkâmının avamın ifaya mecbur olduğunu, çünkü onların yalnız zâhiri görebileceklerini ve havasın ise, bunlarla ile mukayyed

⁴⁷⁰ Engin D. Akarlı , “Tasavvuf “, *Osmanlılarda ve Avrupa'da Çağdaş Kültürün Oluşumu* 116-18. *Yüzyıllar*, İstanbul, 1986, s. 119.

⁴⁷¹ Süleyman Uludağ, *İslam Düşüncesinin Yapısı, Selef, Kelam, Tasavvu, Felsefe*, İstanbul, 1985, s. 131 .

⁴⁷² Mahir İz , *Tasavvuf*, İstanbul, 1969, s. 53.

⁴⁷³ W. Madelung, a.g.m., 1978, s. 205.

olamayacağını iddia eden mutasavvıflara, Bâtınî denilmektedir⁴⁷⁴. Tasavvuf ve Bâtınîlik sürekli birbiri ile etkileşim halinde olmuşlardır. .Bir çok tasavvuf grubu Bâtınî olarak değerlendirenler vardır. Bu kısmen doğrudur. Bâtınîlikten etkilenmemiş olsalar bile, özellikle vahdet-i vücud ve tev'îl konusunda yakın görüşlerle ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu tasavvufî gruplar için tamamıyla Bâtınî denilmese de Bâtınî etkisi taşıyan gruplar da denilebilir.

Özet olarak tasavvuf bir zâhir ilmi değil bir batın ilmi, bir ilm-i ledün, bir kal değil bir hal ilmi kabul edilmiştir⁴⁷⁵. Tasavvuf alanı içinde kaldığımızda Bâtınîyyesiz bir tasavvufun varlığını ileri sürmek bile abestir.⁴⁷⁶

⁴⁷⁴ Ahmet Ateş, “Bâtınîye”,TDVIA, C. II, İstanbul,1944, s. 338.; Kemal Samancıgil , a.g.e., s. 150.

⁴⁷⁵ Kemal Samancıgil, a.g.e., s.166.

⁴⁷⁶Yaşar Nuri Öztürk ,*Tarih Boyunca Bektaşilik*, İstanbul,1990,s. 34.

SONUÇ

İslam’da ayrılıkla başlayan “halef” tartışmasının bir uzantısı olarak meydana gelen Bâtînîlik, yapılan propagandalarla geniş kitlelere ve coğrafyalara ulaşmıştır. Büyük Selçuklu topraklarına da bu sayede ulaşan Hasan Sabbah tarihte önemli bir yere sahiptir. Alamut kalesinde kurduğu teşkilatı civar bölgelere de taşıyıp faaliyetlerini artırmıştır.

Fatımî İsmaililer’in bir bakıma devamı olan Nizari İsmailileri Hasan Sabbah öncülüğünde uzun yıllar Selçuklu topraklarında varlığını sürdürmüştür. Hasan Sabbah ile yeni bir anlayış kazanan Bâtînîliğin doktrin anlayışında en belirgin ayrım, zahir ve batın ayrımında baş göstermiştir. Hasan Sabbah tarafından gelişen Bâtînîlik Ta’lim doktrini esasına dayanmaktadır. Fatımî halifeliğini aşarak ve yeni öğütler vererek “davet-i cedide” adı altında gelişmiştir. Hasan Sabbah yeni davetin *“Her ayna’nın her bir tenzili bir tev’il ve her bir zâhirin bir Bâtînî olur. Allah bilinen akıl ve nizar değildir. T’alim İmamdır.”*⁴⁷⁷ görüşünü savunmuştur. Bâtînîlikte imamet anlayışı önemlidir. Hasan Sabbah ise imam-ı masum konusunu biraz daha önemsemiştir. Ona göre akıl ve rey’e kıymet vermeyerek, bilgilerin ancak masum imamın talimi ile öğrenileceğine inanmıştır. Bu nedenle kendisinin zamanın İmam-ı masum olduğunu iddia eden Hasan Sabbah akıl ve düşüncenin insanları çokluğa ve anlaşmazlığa düşürdüğünü savunmuştur.

⁴⁷⁷ Hacı Reşid Alladdin Fazlullah Hemedani, a.g.e., s.154.

Bâtınler Kuran'ı ve ayetleri red etmiş ve yeni yorumlar katmışlardır. İmam anlayışı nedeniyle İslam'ın gerektiği ibadetlere yeni anlamlar katmışlardır. Bâtınîler ibadet konusunda bir çok evrelerden geçmişlerdir. İmamların ve onların anlayışlarına yorumlarına göre ibadet şekilleri ve usulleri de değişikliğe uğramıştır. Bir dönem İslami kuralları benimseyen ibadetler var iken ,daha sonra İslam kurallarına ait ibadetleri tevil etmişler ve kendilerine göre yorumlamışlardır. II. Hasan döneminde kıyametin ilanı ile bir dönem İslam'dan uzaklaşmışlardır. Daha sonra Celaleddin ile birlikte Bâtınî anlayışı biraz daha yumuşamış ve merkezden uzaklaşan Bâtınîlik anlayışını yeniden merkeze yakınlaştırmıştır.

Hasan Sabbah eski Bâtınî düşüncelerini yeniden canlandırmıştır. Bâtinilere yeni bir kimlik kazandırmış ve daha sonra siyasi bir düzene dönüştürmüştür. Her ne kadar amaç dini görünse de durumun siyasi bir yönü de vardır. Çünkü Hasan Sabbah sünni halka kendi görüşlerini kabul ettirmek ve mevcutta varolan sosyal, dini ve siyasi düzeni yıkmaya çalışmıştır. Bu çalışmaların büyük çoğunluğunu dailer aracılığıyla yaptığı propagandalar ile yada adam kaçırıp, halkı katl edip, bölgeyi yağmalayarak bölgeyi ele geçirmiş yada uygun gördüğü yerlere kaleler inşa ettirmiştir. Tüm bu faaliyetler Hasan Sabbah'ın siyasi yönünü göstermektedir.

Bâtınîlerin bir takım propaganda usulleri vardır. Bu usûller dailer aracılığıyla sürdürölmekteydi.Propaganda yapılırken bir takım gizli yollara başvurulmuştur. Bunları ise şu şekilde sıralayabiliriz. Teseffür(tetkik), ten'i(alıştırma), teşkik(şüphe), ta'lik,rapt, hal(çıkarma), insilah (sıyrılma) 'dır. Propaganda aracı olarak edebi

eserler ve dailerin yaptığı seyahatler de çok etkili olmuştur. Bu sayede geniş kitlelere ve alanlara ulaşılmıştır.

Hasan Sabbah'ın kurduğu yeni anlayışla birlikte teşkilat yapısında da değişiklikler görülmektedir. Hasan Sabbah öncesi teşkilat yapısında imam, huccet, zumassa, dai-ekber, dai-i meun, ebvab, mükelleb , mümin, müstecib gibi kademeler vardır. Hasan Sabbah'ın organize ettiği teşkilat, yapı olarak biraz farklıdır. Onun teşkilattaki kademeleri şöyledir: Dailer, refikler, fedailer, mezhep bekçileri ve halk'dır. Özellikle Hasan Sabbah tarafından teşkilat yapısına eklenen Fedailer dönem itibariyle çok fazla ses getirmişlerdir. Hasan Sabbah tarafından eğitilen bu kişiler özel suikast grubudur. Suikastlarını çoğunlukla Hançer ile yapmaktadırlar. Ekteki Tablo'da görüldüğü üzere suikasta giden kişilerin büyük çoğunluğu Selçuklu devlet adamlarıdır. Emir, vali, kadı ,imam, vezir hatta sultanların da aralarında bulunduğu geniş bir kitleyi hedef almışlardır. Yani propaganda sırasında çeşitli bölgelere dâiler gönderip, kendilerine saldıran yada kötü söz söyleyen vezir, komutan, imam, vali vb. gibi devlet büyüklerini yetiştirdiği fedâiler aracılığıyla öldürtüp, çeşitli yöntemlerle suikast düzenletip aynı zamanda faaliyetlerine son sürat devam etmiştir. Hatta Suriye'ye kadar ilerleyip orada da faaliyetlerini sürdürmüş ve yeni kaleler ele geçirmişlerdir.

Üç büyük Selçuklu sultanı döneminde (Melikşah, Muhammed Tapar, Sancar)Alamut ve civar kalelerde devamlılıklarını koruyabilen, mücadelelerini sürdüren Hasan Sabbah öncülüğündeki Bâtınîler, biraz da Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda yaşanan karışıklıklardan yararlanarak uzun süre

varolabilmişlerdir. Özellikle önce ünlü vezir Nizamü'l -Mülk'ün suikasta kurban gitmesinin ardından, Sultan Melikşah'ın ani ölümü ve ardından çıkan taht mücadeleleri Bâtınîler için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Büyük Selçuklu tahtı için Sultan Beryaruk ve Sultan Muhammed Tapar arasında kıyasıya bir mücadele verilirken Bâtınîler suikastlarını sürdürmüş, yeni kaleler ele geçirmiş ve yayılmışlardır. Beryaruk tahta geçene kadar Bâtınîler gizli bir şekilde devlet bünyesinde de faaliyetlerini sürdürmüşler ve birtakım önemli devlet adamları da Bâtınîleri destekler duruma gelmiş ve hatta Berkyaruk'un da Bâtınî olduğu ileri sürülmüştür.

Bâtınîler, bu dönemde çok ileri giderek Selçuklu ordusuna bile sızabilmişlerdir. Berkyaruk, tahtı elinde tutmaya çalışıp dış meselelerle uğraşırken, onlar çok iyi teşkilatlanmışlar, hatta müslüman halka da korku salmışlardır.

Berkyaruk'un ölümü ile birlikte, Selçuklu tahtına Sultan Muhammed Tapar geçerken Bâtınîler davalarına devam etmişlerdir. Selçuklu sultanları arasında Bâtınîler'le en sistemli ve düzenli mücadele eden o olmuştur. Bâtınîlerin önemli kalelerinden biri olan Şahdiz kalesini ele geçirip, Alamut kalesine de defalarca seferler düzenlemiştir. Alamut tam ele geçirilecekken Sultan'ın ölümü Bâtınîleri neredeyse yokolmaktan kurtarmıştır. . Ve böylece Sultan Muhammed'in ölümü ile taht mücadeleleri yeniden başlamıştır. Büyük Selçuklu İmparatorluğu parçalanma sürecine girerken, Bâtınîler de kaybettikleri kaleleri yeniden ele geçirmek için mücadele vermişlerdir.

Sultan Muhammed Tapar'ın ölümünün ardından artık Hasan Sabbah doğrudan doğruya Sultan Sancar ve şehzadeler ile bizzat (1118-1157) mücadele içine girmiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun ikinci imparatorluk dönemi sayılan bu dönem çok karışık bir dönemdir. Özellikle Sultan Sancar yeğeni ile sürdürdüğü taht kavgası sonucunda Büyük Selçuklu İmparatorluğu zayıflama içine girmişken, Bâtınîler için de güçlenme süreci yeniden başlamıştır. Bu dönemin en önemli özelliği, tek hükümdar tarafından imparatorluk toparlanmış ve bir bakıma yeniden kurulmuştur. Nitekim Sultan Sancar, Hasan Sabbah ile bir takım anlaşmalar yapmıştır. Böylece Bâtınîleri oldukları yerde sabitleme politikası izlemiştir. Sultan Sancar ile anlaşma yapıldıktan sonra Hasan Sabbah kalede propaganda üzerine çalışmalar yapmıştır. Uzun yıllar kaleden hiç inmeyen Hasan Sabbah 'ın ölümün ardından Bâtınîlerde de lider değiştirmiştir. Artık, Bozorg Ümid yönetimi başlamıştır. Bu döneme kadar onlara saldırıda bulunamayan Sultan Sancar, Bâtınîlere karşı yeniden taarruza başlamıştır. Sancar yirmi yıl hiç saldırmadığı Bâtınîlere Kuhistan'daki Turaysız ile Nişabur bölgesindeki Beyhag ve Terz Bâtınîlerine karşı güçlü bir ordu göndermiş, ancak Horasan bölgesinden yola çıkan Sancar'ı veziri komutasındaki ordu başarısızlıkla geri dönmüştür. Bu dönemde Bâtınîler Talikan'da ki Mansura gibi yeni kaleler ele geçirirken, Meymundiz gibi yeni kaleler inşa ettirmişlerdir.

Bozorg Ümid'in ölümüyle birlikte yerine oğlu Muhammed geçmiştir. Sancar'ın sultanlığı devam ederken, Bâtınîler Muhammed Bozorg Ümid döneminde (m.1138-1162) bir çok yeni kale ele geçirmişler yada kaleler inşa ettikleri Deyleman ve Gilan'da topraklarını genişletmişlerdir. Suikast eylemlerine hız vermişler ve yeni

bölgelere yayılmayı sürdürmüşlerdir. Hiçbir Selçuklu sultanının Bâtınîleri tamamıyla ortadan kaldırmaya gücü yetmemiştir. Büyük Selçuklu İmparatorluğunu derinden etkileyen Bâtınî sorunu uzun bir süre Muhammed Tapar, Berkjaruk ve Sancar hiçbir zaman h.485-498/m.1092-1105 yılları arasında İran'da gitgide yayılan Alamut İsmâîlîlerine karşı etkili olamamışlardır⁴⁷⁸. Zaman zaman Bâtınîlere büyük darbeler vurulsa da, Selçuklu İmparatorluğunda yaşanan taht kavgaları, iç meseleler ve dış meseler yüzünden bir yönetim boşluğu ortaya çıkmıştır ve Bâtınîler bunu fırsat bilip, yeniden faaliyetlerine hız vermişlerdir.

Sultan Sancar'ın ölümünün ardından küçük beylikler arasında parçalanmaya başlayan Selçuklu imparatorluğu dağılırken Harezm bölgesinde yeni bir güç olarak Harzemşahlar bağımsızlıklarını ilan edip yayılmacı bir politika izlemeye başlamışlardır. Harzemşahlar önce Horasan'ı daha sonra Hindistan ve Anadolu arasındaki bölgeyi ele geçirmişlerdir. Bâtınîler artık Deyleme kadar girmeyi başaran Harezmşahlılar ile karşı karşıya gelmişlerdir. Ancak bu arada Bâtınîler Harzemşahlarla uğraşırken o bölgenin tümünü yakıp yıkan Moğollar Bâtınîleri dağıtmayı başarmış ve Bâtınîlerin tüm kalelerine ulaşmış ve yakıp yıkmıştır. Alamut ile diğer bütün kaleler Moğollar tarafında yerle bir edilmiştir.

Sonuç olarak uzun yıllar dini açıdan gelişen daha sonra siyasi kimlik kazanan Bâtınîliğin Hasan Sabbah ve daha sonra halefleri tarafından organize edilen Nizari kolu İslam tarihinde önemli bir konuma sahiptir ve geçmişten günümüze ses getirmiş ve tartışma konusu olmuştur. Özellikle Alamut kalesi,

⁴⁷⁸ Farhad Daftary, *Mediaval İsmâ'ili History And Thought*, USA,1996,s.217.

fedailerin yaptığı suikastlar, gerçekliği olmayan yani kaynaklarda bahsedilmeyen ama günümüz edebi eserlerinde anlatılan cennet bahçesi ve hikayeleri, onların doktrinleri ve gizlilikleri, propaganda usulleri, teşkilat yapıları, Suriye ve civar bölgelere izledikleri yayılma politikaları, çeşitli yollar ile ele geçtikleri yada uygun yerlere inşa ettirdikleri kaleleri ve Büyük Selçuklu sultanlarının ve emirlerinin bir türlü ortadan kaldırmayı başaramadıkları Bâtınîler İslam tarihi açısından önemlidir.

ÖZET

Halef sorunu ile ortaya çıkan, sünni-şii çatışması içinde gelişen, şii mezhebinin bir kolu olan Bâtınîlik Hasan Sabbah'ın eski Bâtınî düşünceleri yeniden canlandırması ile yeni bir anlayış kazanmıştır. Hasan Sabbah tarafından oluşturulan yeni düzenin adına da Davet'el ül-Cedide denmiştir. Doktrin, teşkilat ve propaganda farklılıkları görülen bu yeni Bâtınîlik, dönem içinde büyük ses getirmiş hatta bugüne kadar devam etmiştir.

Hasan Sabbah Büyük Selçuklu toprakları içinde bulunan Alamut kalesini kendisine merkez mekan olarak seçmiş ve propagandalarını, teşkilatlanmayı sağlamış ve kendi halkının bir kısmını burada barındırmıştır. Daha sonraları bazen propaganda yaparak bazen de suikastlarla kendi inancı doğrultusunda hareket etmiş ve civar bölgelerde debir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Bâtınîlerin doktrinleri, teşkilat yapıları, propagandaları sayesinde Büyük Selçuklu topraklarında barınmışlardır. Selçuklu komutanları Bâtınî kaleleri Şahdiz, Alamut, Girdkuh, Tikrit'e vs. saldırılar düzenlemiş ancak Bâtınîler tüm bu saldırılara çok iyi direnmiştir. Büyük Selçuklu topraklarında faaliyetlerini sürdüren ve önemli kaleleri ele geçirerek merkezileşmeye çalışan Bâtınîlerin birçok Selçuklu sultanı ile değişik zamanlarda siyasî ve askeri mücadeleleri olmuştur. Melikşah döneminde kendini bariz bir şekilde belli eden bu oluşum, hareket Sultan Berkyaruk ve Sultan Muhammed Tapar döneminde ise yaşanan karışıklıklar sonucunda güçlenmiştir. Sultan Sancar II. İmparatorluk döneminde yaşanan taht mücadeleleri ve dış

etkenler yüzünden daha da güçlenen ve yayılan Bâtınîleri hiçbir Büyük Selçuklu sultanı tam olarak ortadan kaldıramamıştır.

Büyük Selçuklu topraklarında özellikle dağlık bölgelere yerleşen Bâtınîler 1090-1256 yılları arasında varlığını korumuş ancak Moğollar tarafından dağıtılmış, Bâtınî kaleleri yakılıp yıkılmıştır.

SUMMARY

Batini Denomination, which is one branch of shi'i denomination and came up with Halef Issue, growth with sunni-shi'i argument, had a new comprehension with reanimation of Hasan Sabbah. This new order, which was created by Hasan Sabbah named as Davet'el ul-Cedide. This new Batini Denomination, which has doctrine, organization and propaganda, had a big voice in the period and also has been continuing until now.

Hasan Sabbah chose Almut Castle, which was located in territory of Seljuk Empire as a centre and provided propagandas and organization and saved his people here. Then he kept on moving according to his belief by propaganda and conspiracy and continued his activities in neighbor areas. Batini could take shelter in Seljuk territory because of their doctrines, organization structure and propagandas. The commanders of Seljuk attacked against the Batini Castles such as Sahdiz, Alamut, Girdkuh, Tikrit but Batini could insist on these attacks very well. Batini people, who continued activities in territory of Seljuk and acquired important castles and tried to be centralized, had got military and political struggle with a lot of Seljuk Sultans in different times. This formation and movement, which showed itself in the period of Melikshah, was more powerful in the period of Sultan Berkyaruk and Sultan Mohammed Tapar after chaos. Any of Seljuk Sultan could not completely terminated Batini, which was more powerful and expansive because of exterior elements and Throne fights in the period of Sultan Sancar at the II. Empire Term.

Batini, located especially in hilly areas, saved their existence in territory of Seljuk between 1090 and 1256, but Mongols broke them up, Batini Castles were fired and destroyed.

BİBLİYOGRAFYA

1-KAYNAKLAR

ATEŞ, AHMET ,Gazzali'nin Bâtınîlerin Belini Kıran Delilleri":Kitab Kavasım al-Bâtînîye" *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.III, S.1-2, Ankara,1954

BAĞDADI, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, (Çev.Ethem Ruhu Fıglalı) İstanbul, 1979

EL-BUNDARİ, *Tarih-i Silsile-i Selçuki* ,(Çev. E.Üyepazarcı- Muhammed Hüseyin Celili), Tahran ,

CÜVEYNİ ,ATA MELİK , *Tarih-i Cihanguşa* , (Çev Mürsel Öztürk), İ.Ü Edb.Fak.Yayınları, Ankara,1988.

EBULFEDAİL, MUHAMMED HAMMADI B. MALİK B., *Bâtınîlerin ve Karmatilerin İç Yüzü*, (Çev. Şemseddin Günaltay) , Diyanet Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1948.

EL -HÜSEYNİ ,(ŞADRUDDİN EBU'L HASAN ALİ BİN NÂSİR İBN ALİ) , *Ahbâr Üd-Devlet İs-Selçukîyye*, (Haz.Necati Lügal), TTK, Ankara, 1943

GAZZALİ, *Feda'ihül –Bâtînîye (Bâtınîliğin İç Yüzü)*, (Çev.Avni İlhan), Kahire, 1383/964.

_____ *Kâsimü'l –Bâtînîyye*, (Çev.Ahmet Ateş),A.Ü.İ.F.D ,C.III, S.2, Ankara, 1954

HEMEDANÎ, HACE REŞİDEDDİN FAZULLAH , *Cami'al-tevarih,(Part of the İsmâîlîs History)*,Tehran ,1338.

HUSREV ,NÂSİR-I , *Sefername*, (Çev.Abdülvehhab Tarzi), İstanbul, 1985.

İBNÜ'L ADİM , *Bugyet-'t –taleb fi Tarihi Haleb (Seçmeler) ,Biblografiilerle Selçuklular Tarihi* ,(Çev.Ali Sevim), TTK, Ankara, 1982.

İBNÜ'L - ESİR, *El Kamil Fi't –Tarih Tercümesi (İslam Tarihi)* , (Çev.Abdülkerim Özeydın), Cilt 10-11, İstanbul, 1987.

İKBAL, MUHAMMED, *Rahatu's Sudur*, (Muhammad İbn Ali İbn Suleyman Ar.Rowandi), London, 1921.

MATEOS,(URFALI), *Urfalı Mateos Vekayi-namesi ve Papaz Grigo'un Zeyli (1136-1162)* (Çev.Hrant D. Anderasyan) , (Haz. Eduard Delaurar, Halil İnanç) ,TTK, Ankara ,1962

MÜSTEVFİ,(H.M), *Nüzhet'ül Külüb*, Tahran, 1913.

MÜNECCİMBAŞI (AHMED b. LÜTFULLAH), *Câmiu'd –Düvel (Selçuklular Tarihi 1)*, Horasan–Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları (yay. Ali Öngül), Akademi Kitapevi, İzmir, 2000.

NİŞABURİ,(İmam Zahiruddin), *Zeyl-i Selçukname*,Tahran ,1332.

NİZAM'ÜL-MÜLK, *Siyasetname*, Nurettin Bayburtlugil , Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

POLO, MARCO, *Dünyanın Hikaye Edilişi (Harikalar Kitabı)*, (Çev Işık Ergüden) ,İstanbul, 2003.

RAVENDİ, (Muhammed İbn Ali ibn Süleyman) *Rahatu's Sudûr ve Âyet-üs –Sûrur*, (Çev.Ahmet Ateş),C.1-2, TTK, Ankara , 1957.

SAYKES ,SERPERSİ, *Tarih-i İran* , (Çev.Seyyid Fahreddin Takiyi Fahr Dayi Geylani), Dünya-yi Kitap ,Tahran ,1377.

2-ARAŞTIRMALAR

ACAR, ABDURRAHMAN *Selçuklu Sultanı Sancar'ın Dinî Siyaseti (Abbasi Halifeliği ve İsmâîlîler ile İlişkiler)*, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.

ASYA, ARİF NİHAT, “Semâ”, *Mevlana ile İlgili Yazılardan Seçmeler*,İstanbul, 1997.

AKARLI, ENGİN D.,“Tasavvuf”, *Osmanlılarda ve Avrupa’da Çağdaş Kültürün Oluşumu 116-18. Yüzyıllar*, İstanbul, 1986.

ALTINTAŞ, HAYRANİ , *Tasavvuf Tarihi* , A.Ü İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara , 1986.

AHMET ATEŞ, “Bâtınîye” , *İslam Ansiklopedisi*,Cilt 2, İstanbul, 1949,

AYNİ , MEHMET ALİ , *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi , İstanbul , 2000.

BAĞLIOĞLU,AHMET , *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*, Ankara, Ankara Okulu Yayınları, Şubat 2004.

BARTHOLD, W., *İslam Medeniyeti Tarihi*, M. (Çev Fuat Köprülü), İstanbul, 1940.

BAYRAKTAR, MEHMET, “Semâ’da Anlatılanlar” *Mevlana ile İlgili Yazılardan Seçmeler*, İstanbul, 1997.

BERKSAÇ,A. ENGİN, “Fatımîler “, *D.İ.A* , C.12, İstanbul, 1995 .

BROCLEMAN, C., *İslam milletleri ve Devletleri Tarihi*, (Çev Neşet Çağatay), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1954.

BULUT, FAİK, *Eşitlikçi Devrişan Cumhuriyetleri ve Hasan Sabbah Gerçeği*, Berfin Yayınları, İstanbul, Eylül 2002.

EBU MUHAMMED ZEHRA, *İslam’da Siyasî ve İtikadi Mezhepler Tarihi* ,Yağmur Yayınevi,ÇevEthem Ruhi Fığlalı ve Osman Eskicioğlu, İstanbul, 1970.

EKİNCİ ,AHMET, Ahmet Ekinci “9-11.Yüzyıl Karmatîlerin Siyasi Sosyal ve İktisadi Faaliyetleri”(Fırat Ün. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Doktora Tezi).

CAHEN, CLAUDE, *Osmanlıdan Önce Anadolu Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih* Vakfı Yayını, İstanbul, 2000.

CORBIN HENRY, *Cyclical Time and İsmâilî Gnosis*, Professor of İslamic Studies McCoill University, Montred and The İnstitute of İsmâilî Studies, İslamic Publication, London, 1983.

_____ ;*Temple and Contemplation*, İslamic Publication , London, 1986.

_____ ; *İslam Felsefesi Tarihi*, İletişim Yayınları, (Çev Hüseyin Hatemi) , İstanbul, 1986.

ÇAĞATAY, NEŞET, “Fatımîler Devletinin Kuruluşu ve Akideleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, TTK, C. VIII, Ankara , 1958-1959 .

_____ ;İbrahim Agâh Çubukçu, *İslam Mezhepleri Tarihi 1*,A.Ü ilahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1965.

_____ ; *İslam Tarihi (Başlangıçtan Abbasilere Kadar)* ,TTK, Ankara, 1993.

CANATAN, MEHMET, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Devrinde Mezhep Hâreketleri* , Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 1986.

CİZRE , ABDULLAH, “Mevalânâ Celâleddin Anadolu’ya Süleyman Paşa’dan Önce Gelmişti”, *Mevlana ile İlgili Yazılardan Seçmeler*,İstanbul, 1997

ÇUBUKÇU, İBRAHİM AGÂH, *Gazali ve Bâtınîlik*, Ankara, Resimli Posta Matbaası, 1964.

_____ ; “ İbahilik ve Bâtınîlik” *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XVIII , Ankara , 1970.

DAFTARY,FARHAD, *A Short History of İsmâîlîs*, Traditions of a Muslim Community ,Edinburg Unuversity Press, Edinburg, 1999.

_____ ;*Muhalif İslamın 1400 Yılı İsmâîlîler : Tarih ve Kuram*, (Çev.Ercüment Özkaya), Ankara, 2001

_____ ;*Mediaeval İsmâ’ili History and Thought*, Cambridge University Press, New York- USA, 2001.

_____ ;İsmâîlî Literature, New York, USA, 2004.

_____;“A Major Schism in The Early İsmâîlî Movement”, *Studia İslamica*, G. P. Maisonneuve Et Larose, Paris, 1993.

DOĞRUL, ÖMER RIZA ,*Cennet Fedâîleri ,İslam Tarihinde Gizli ve Yıkıcı Teşekküller* İstanbul, 1945.

_____; *Hasan Sabbah'ın Cennet Fedâîleri* ,Nakış Yayınevi, İstanbul, 1975.

ELİADE,MİRCEA, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi (Muhammed 'den Reform Çağına)* (Çev. Ali Berktaş), İstanbul, Kasım 2003.

EYUBOĞLU, İSMET ZEKİ, *Bütün yönleriyle Bektaşilik(Alevilik)*, Yeni Çığır Yayınları, İstanbul, 1980.

FETTULLAH, SAHABADDİN SACAR, *Karmatiler ve Türk-Karmati İlişkileri*, Yayınlanmamış Lisan Tezi, Ankara,1973.

GENER,CİHANGİR, *Ezotik –Bâtınî Doktrinler Tarihi*, Gece Yayınları,Ankara, 1994,

GÜLÇİÇEK, ALİ DURAN, *Alevilik (Bektaşilik, Kızılbaşlık) Ve Onlara Yakın İnançlar*, Anadolu Etnografyası Araştırma ve Kültür Merkezi Yayınları, C. 1, Temmuz, Köln, 2001

GÜNER,AHMET, “Bektaşilik”*Tarikatlar Ansiklopedisi*,Milliyet Yayınları, İstanbul ,1991.

GOLDEN ,PETER B., *Türk Halkları Tarihine Giriş (Ortaçağ ve Erken Yeniçağ'da Avrasya ve Orta doğuda Etnik Yapı ve Devlet Oluşumu)*, (Çev.Osman Karatay), Yay.Haz. Kara M., Ankara ,2002.

GÖLPINARLI, ABDÜLBÂKİ, *Sosyal Açıdan İslam Tarihi*, İnkilap ve Aka, İstanbul, 1975.

_____ ; *Hurufilik Metinler Kataloğu*, TTK, Ankara, 1978.

_____ ; *Tasavvuf*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2000.

HACI VELİ-İ BEKTAŞ, *Makaalat ve Müslümanlık* , Gülbay Matbaa, İstanbul, 1985.

HALM,HEINZ, *The Fatimids and Their Traditions of Learning*, I.B. Tauris, The Institute of İsmâîlî Studies, London, 1997

_____ ; “Bateniye” ,*Encyclopedia Iranica* ,C.III, Routledge & Kegan Paul, London and Newyork, 1989.

HANÇERLİOĞLU, ORHAN ,*İnanç Sözlüğü*, (Dinler, Mezhepler, Tarikatlar ,Efsâneler),Remzi Kitapevi Yayınları, İstanbul, 1975.

_____ , *Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi*, TTK, Ankara, 1964

HAMİD AL-DİN AL-KİRMANİ, *İsmâîlî thought in the age of al-Hakim*, I-B. Touris, London ,1999.

HASAN, İBRAHİM HASAN , *İslam Tarihi* ,”Siyasî, Dinî, Kültürel, Sosyal”, İstanbul, 1985.

HİZMETLİ, SABRİ ,”Karmatiler” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.

HUART , CL ,“İmam”, E.J. Brill’s First Encyclopaedia of İslam 1913-1936, C.3, Leiden ,New York, Kobenhavn , Köln,1987.

_____;İsma’iliya”, E. J.Brill’s First Encyclopaedia Of İslam 1913-1936, C.3, E.J. Leiden , New York , Kobenhavn , Köln, 1987.

HODGSON M.S MARSHALL *The Order Of Assassins*, Mounte & Go, Gravenhage, 1955.

_____; “The İsmâilîs State”, *The Cambiredge History of İran*, Cambiredge at The Unuversity Press, C.5, Newyork, 1968.

IVANOW, W, ”İmâm”, *İslam Ansiklopedisi* , C. V-2, İstanbul, 1952.

İLHAN AVNİ, “Bâtınîye” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 5, İstanbul, 1992.

İZ, MAHİR , *Tasavvuf*, Rahle Yayınları, İstanbul , 1969.

JAMAL, NADİA EBOO, *Surviving The Mongols, Nizarî Quhistani and The Continuity of İsmâilî Tradition in Persia*, I.B. Tauris Publishers, The İnstitute of İsmâilî Studies, London, 2002.

KAFESOĞLU, İBRAHİM, *Sultan Melikşah Devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*,İ.Ü Edb.Fak.Yayınları, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası,1953 .

_____; “ Selçuklular”, *İslam Âlemi Tarih Coğrafya Etnografya ve Biblografya Lûgatı İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Yayınevi, C.X, İstanbul, 1967

KARA, MUSTAFA, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, 1985.

KANAR, YÜKSEL, *Mevlânâ Celâleddin Rûmî*, Mopa Kültür Yayınları, İstanbul, 1992.

KAYGUSUZ, İSMAİL, *Nizârî İsmâîlî Devletinin Kurucusu Hasan Sabbah ve Alamut, Öğretisi, Tarihi, Felsefesi*, Su Yayınları, İstanbul, Kasım 2004.

KESKİOĞLU, OSMAN *İslam Dünyası Dün ve Bugün*, A.Ü İlahiyat Fak. Yayınları, Ankara, 1964.

KUKUL, HALİSTAN, “Mevlana Celâleddin-i Rumi’nin Mesnevisi’nde İnsan”, *Uluslar Arası Mevlana Bilgi Şöleni*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

KUTLUAY, YAŞAR, *İslamiyette İtikadi Mezheplerin Doğuşu*, Ankara, 1959.

KÖPRÜLÜ, FUAT, *Türk Edebiyatında ilk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1991.

KÖYMEN MEHMET ALTAY, *Alp Arslan ve Zamanı II*, DTCF, Yayınları Ankara, Yayınları, 1983.

_____ ; *Selçuklu Veziri, Nizamül-Mülk ve Tarihi Rolü*, M.K, 1977.

_____ ; *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi İkinci İmparatorluk Devri II*, Ankara, 1984.

_____ ; *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, DTCF, Ankara, 1982.

LEWIS, BERNARD, *Fedâîyan-I İsmâîlî* , Tabistan, Devarpenah Matbaası,Tahran, 1948.

_____ ; *The Orginis of İsmâîlîsm*, Cambridge, 1928.

_____ ; *The Sources for the History of the Syrian Assisian* , Cambridge

_____ ; “İsmâîlîler” , *İslam Ansiklopedisi*, Cilt V-2, İstanbul, 1960.

_____ ; *Haşşaşiler (Ortaçağ İslam Dünyasında Terörizm ve Siyaset)* (Çev.Ali Aktan), Sebil Yayınevi , İstanbul, 1999.

_____ ; *Haşşaşiler (Radikal Bir Tarikat)*, (Çev.Kemal Sarıözen)Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

_____ ; *The Assassins*, Printed Great Britain, London, 1967 .

LOCKHART, LAURENCE, “Hasan-i Sabbah and The Assasins”, *B.S.O.S.*, Volume 5 ,1928-30, London İnstitution, London

MADLUNG;W, “ İsmâ’iliyya” , *The Encyclopedia of İslam* , New Edition, Leiden, E.J Brill, 1978.

MANTRAN, ROBERT, *İslam’ın Yayılış Tarihi (VII-XI.Yüzyıllar)*, (Çev.İsmet Kayaoğlu), A.Ü İlahiyat Fakültesi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1981.

MASSIGNON,L. “Karmatiler” *İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul, 1955.

MERÇİL ,ERDOĞAN,”Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, *Genel Türk Tarihi* , C.3, Ankara, 2002.

_____;"Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", *Türkler*, Cilt. 4, Ankara, 2002.

MEVDUDİ, Ebu A'la , *Selçuklular Tarihi I*, (Çev.Ali Genceli), Ankara, 1971.

MİRZA, NASSEH,AHMAD, *Syrian İsmâilism*, (The Every Living Line of the İmamate) ,Curzon Pres ,Great Britain ,1997.

MİTHA, FAROUK, *A Ghazali and the İsmâilî*, L.B. Tauris, London, 2001.

MORRIS, JAMES W, *The Master and The Disciple, (An Early İslamic Spiritual Dialogue)*, IB. Tauris Publishers, New York, 2001.

MUZAFFER TAN, *Bâtınîlik Kavramı ve Bâtınî Fırkaların Tasnifi Meselesi* , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara ,2000.

OCAK AHMET YAŞAR ,*Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik -Kalendiriler (XIV-XVII Yüzyıllar)* , T.T.K , Ankara, 1999

_____; *Kalenderiler ve Bektaşiler*, Atatürk'e Armağan, İ.Edb. Fakültesi, İstanbul, 1981.

OCAK AHMET, *Selçukluların Dinî Siyaseti 1040-1092*, İstanbul, 2002.

ODYAKMAZ ,NEVZAT, *Bektaşilik, Mevlevilik, Masonluk*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1988.

ONAT ,HASAN, "Şii İmamet Nezariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*,Ankara Üniversitesi Basımevi, C. XXXII, Ankara, 1992.

ÖZ ,MUSTAFA "İsmâiliye,"Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi , Cilt 13, İstanbul, 1988.

ÖZAYDIN, ABDÜLKERİM, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, Ankara, 1990.

_____ ;*Sultan Berkyaruk Devri Selçuklu Tarihi (1092-1104)*, İstanbul, 1995.

_____ ;” Alamut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1988.

_____ ; ”Hasan Sabbah”,*Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.16, İstanbul, 1988.

ÖZTÜRK, YAŞAR NURİ, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut, İstanbul, 1990.

SAMANCIĞİL, KEMAL, *Bektaşilik Tarihi*, İstanbul, 1945

SACAR, FETTULLAH SAHABADDİN, *Karmatiler ve Türk Karmati İlişkileri*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara, 1973.

SAYGILI, YASEMİN, *Bâtınîlik Tarihi Başlıklı Makalenin Sadeleştirilmesi ve Bir Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Lisans Tezi, Ankara 1989.

SEVİM, ALİ , *Suriye Selçukluları II*, DTCF, Ankara ,1983, s.55.

_____ ;Merçil E., *Selçuklu Devletleri Tarihi(Siyaset ,Teşkilat ve Kültür)*,TTK, Ankara, 1995

_____ ;“Munkizi Müelliflerinin Selçuklularla İlgili Kayıtları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi 1992-1994* , C.XVI, S.27, Ankara , 1994.

_____ ;*Suriye –Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 1989.

SUNAR,CAVİT, *Tasavvuf Tarihi*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara ,1975.

SUSUMU, NEJİMA, *Pir, Waiz and İmam, The Transformation of Socio-religious Readership Among the İsmâîlîsim Northern Pakista* , İslamic Area Studies Project, Tokyo, Japan, 2001.

ŞAKİR,ZİYA ,*Mezhepler Tarihi*,(Şiilik – Sünnilik ,Bektaşilik ve Alevilik), Ankara , 1995 .

ŞEREFETTİN, M, *Bâtınîlik Tarihi*, *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C.VIII, İstanbul, Mart 1928.

_____;*Fatimiler ve Hasan Sabbah*, *Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, C. II, İstanbul, 1928.,

TEKİNDAĞ, M.C. ŞEHABEDDİN, “Dürzi Tarihine Dâir Notlar”, *Tarih Dergisi* ,İstanbul,1954,Cilt VII, S. 10

THE CAMBRIDGE MEDİEVAL HISTORY, “Murder of Husain at Kerbela”, The Cambridge University Press, C.II, London, 1967.

_____;"İsma'ili Revolts", The Cambridge University Press, London, Volume IV, 1966.

TURAN,OSMAN, *Selçuklular Tarihi ve Türk –İslam Medeniyeti*,Türk Kültürü Araştırma Merkezi, Ankara, 1965.

OLSSON,T.E.ÖZDALGA,E.C.RAUDVEREC, *Alevi Kimliği*, (Çev.B.Kurt Torun, H. Torun), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, Mart 1999.

ÜLKEN, HİLMİ ZİYA, “İslam Düşüncesi “,*Türk Tefekkürü Tarihi Araştırmalarına Giriş*, İ.Ü Ed.Fak. Yayınları, İstanbul, 1946.

ULUDAĞ, SÜLEYMAN , *İslam Düşüncesi Yapısı, Selef, Kelâm ,Tasavvuf, Felsefe*, Dergah Yayınları, İstanbul, 1985.

WALKER, PAUL E., *Abu Ya’gub al-Sijistani: Intellectual Missionary*, I.B. Tauris, The İnstitute of İsmâîlî Studies, London, 2001.

_____;*Hamid al-din al –Kirmani , İsmâîlî Thought in the Age of al-Hakim*, I.B. Tauris, The İnstitute of İsmâîlî Studies, London, 1999.

VAUX DE CARA ,B., “ Bâtınîya” *E.J. Brill’s First Encnclopaedia Of İslam 1913-1936*, Leiden, New York ,Kobenhavn, Köln, 1987, Volume II

YAZICI ,TAHSİN, “Fidâî”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. XIII, 1988

YILDIZ, HAKKI DURSUN “Selçuklular” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* İstanbul, Çağ Yayınları, 1989.

YUVALI, ABDÜLKADİR, “Selçuklular Zamanında Bâtınîlerin Faaliyetleri”*Sosyal Bilimler(Fırat Üniversitesi) Dergisi* C.3 , S. 2, Elazığ ,1989.

YÖRÜKAN, YUSUF ZİYA, *İslam Akaid Sisteminde Gelişmeler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, C. 2, Ankara, 2001.

_____;*Ebu’l Feth Şehristani, ”Milel ve Nihal” Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme ve Mezhepler Tetkikinde Usûl* ,T.C.Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

_____ ; *Hz. Muhammed 'in Doğumundan Ölümüne Kadar İslam Dinî ,Tarihi* T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara , 2001.

ZETTERSTEEN,K.V, “ Al-Hasan b. Al-Sabbah”; *E. J. Brill's First Encyclopaedia of İslam* 1913-1936, C.III , Leiden , New York , Kobenhavn , Köln , 1987.

KRONOLOJİ

HASAN SABBAAH DÖNEMİ(1072-1124)

- 1072 HaSan Sabbah Rey’de
- 1078 Hasan Sabbah Mısır’da
- 1081 Hasan Sabbah İran’da
- 1090 Hasan Sabbah Alamut Kalesini Ele Geçirdi
- 1092 Yoruntaş’ın Alamut Kuşatması
- 1092 Nizam’ül Mülk’ün Ölümü
- 1092 Melikşah’ın Ölümü
- 1093 İsfahan Olayları
- 1095 Sultan Beryaruk Suikastı
- 1100 Şahdiz ve Girdkuh’un Bâtınîler Tarafından Ele Geçilmesi
- 1104 Berkyaruk’un Ölümü
- 1106 Tikrit Kalesi’nin Alınması
- 1107 Şahdiz’in Alınması
- 1109 Emir Çavlı Alamut Kalesini Kuşattı
- 1111 Kela Kalesinin Alınması
- 1117 Emir Anuştekin Alamut Kalesini Kuşattı
- 1117 Muhammed Tapar Öldü
- 1124 Hasan Sabbah Öldü

BUZURG ÜMMİD DÖNEMİ (1124-1138)

- 1124 Buzurg Ümmid Alamut’ta Geçti
- 1126 Bâtınîler Tarafından Maymundiz İnşa Edildi
- 1127 Sancar Alamut’ta Saldırdı
- 1130 Mahmut Alamut’ta Saldırdı
- 1138 Buzurg Ümmid Öldü

MUHAMMED BUZURG ÜMMİD(1138-1162)

- 1138 Muhammed Buzurg Ümmid Alamutta Geçti
- 1153 Sancar Oğuzlara Esir Düştü
- 1157 Sancar Öldü
- 1162 Muhammed Buzurg Ümmid Öldü

EKLER

II-LİSTE VE TABLOLAR

BÂTİNÎLER'CE SUİKASTA UĞRAYAN, ÖLDÜRÜLEN DEVLET ADAMLARIN LİSTESİ

ADI	GÖREVİ	YER	YIL	ŞEKİL	AKİBET	KAYNAK
Berkyaruk	Sultan	—	h.488/m.1095	Hançer	Yaralandı	İbnü'l Esir - Cuveyni
Nizamü'l Mülk	Vezir	Nihavend	h.485/h.1092	Hançer	Öldü	İbnü'l-Esir - Cuveyni
Aksungur	Emir	Hemedan	h.489/m.1096	Hançer	Öldü	El-Bundari
Erguş	Emir	Rey	h.592/m.1192	Hançer	Öldü	Reşideddin
Ebu'l Muzaffer el-Hocendi	İmam	Rey	h.501/m.1108	Hançer	Öldü	R. Dozy
Ubeydullah el-Hatıbi	Kadı	İsfahan	h.501/m.1108	Hançer	Öldü	El-Bundari
Mehasir er-Rûyani	Alim	—	h.501/m.1108	—	Öldü	El-Bundari
Abdurrahman-i Horasani	Alim	—	h.488/m.1095	Hançer	Öldü	İbnü'l Esir
Muhammed b. Nasr el-Herevi	Kadı	Hemedan	h.518/m.1124	Hançer	Öldü	El-Bundari
Üner	Emir	—	h.492/m.1099	Hançer	Öldü	İbnü'l Adim
Emir Bilge Bey	Şahne	İsfahan	—	Hançer	Öldü	İbnü'l Adim
Ebû Câferb. Meşşat	—	—	—	Hançer	Öldü	İbnü'l Adim
Cenâhüd-Devle	Melik	Halep	—	Hançer	Öldü	İbn'ül Adim
Emir Sermez	İsfahan Şahnesi	—	—	Hançer	Öldü	İbnü'l Esir
Emir Gümüş	Emir	—	—	Hançer	Öldü	İbnü'l Esir
Müeyyü'l - Mülk	—	—	—	Hançer	Öldü	İbnü'l Esir
Fahrü'l Mülk	Vezir	—	h.500/m.1107	Hançer	Öldü	Abdül Kerim Özaydın
Abdü'l Vahid b. İsmail	Şafii Fakihi	—	h.502/m.1108	Hançer	Öldü	Abdül Kerim Özaydın
Sa'id b. Muhammed Abdurrahman	İsfahan, Buhara Nişabur Kadılığı	Nişabur	h.503/m.1109	Hançer	Öldü	İbn'ül Esir
Ahmed b. Nizamü'l Mülk	Vezir	Bağdat	—	Hançer	Yaralandı	El-Bundari

Müsterşid	Halife		h.531/m.1137	Haçer	Öldü	El-Bundari
Kaşani	Vezir		Nevruz Bayramı	Haçer	Öldü	El-Bundari
Aksungur Porsuki	Emir	Musul	h.520/m.1126	Haçer	Öldü	Reşideddin
Mevdud	Vali	Musul	h.507/m.1113	Haçer	Öldü	Reşideddin
Zeki	Muhasebeci	Bağdat		Haçer	Öldü	El-Bundari
Ebu'l Fazıl	Vezir			Haçer	Öldü	El-Bundari
Cevher	Hadim	Rey		Haçer	Öldü	El-Bundari
Zeynü'l İslam	Kadı			Haçer	Öldü	El-Bundari
Davud bin Sultan Mahmut	Sultan	Tebriz		Haçer	Öldü	El-Bundari
İsfahan Valisi	Vali	İsfahan		Haçer	Öldü	El-Bundari
Tebriz Valisi	Vali	Tebriz		Haçer	Öldü	Cuveyni
Hasan Saraç	Kadı	Kirman		Haçer	Öldü	Reşideddin
Ebu'l Ali Said	Vezir	İsfahan		Haçer	Öldü	A.Sevim-E.Merçil
Seyid Ebukasım Zeydi	İmam	Taberistan		Haçer	Öldü	Reşideddin
Hasan b.Ebu El-Kasım		Gazvin		Haçer	Öldü	Reşideddin
Sebek Corcani	Alim			Haçer	Öldü	Reşideddin
Seyyid Devletşah Alevi	Emir	İsfahan		Haçer	Öldü	Reşideddin
Tiflis Kadısı	Kadı	Tiflis		Haçer	Öldü	Reşideddin
Abdurrahman İsfahani	Kadı	Meşhed		Haçer	Öldü	Reşideddin

Tablo 1: Bâtıniler bir çok devlet adamına suikast düzenlemiş yada öldürmüşlerdir. Tablo’da da görüldüğü üzere suikast aleti olarak “Haçer” kullanılmıştır. Fedailer genellikle seyis, tüccar, pazarcı, hizmetçi yada mektup getiren elçi olarak değişik kılıklarda suikast yapacakları kişinin yanına yaklaşp yada üstüne atlayarak, bazen bir, bazen iki-üç kişi olarak kurbanın üzerine saldırmışlardır.

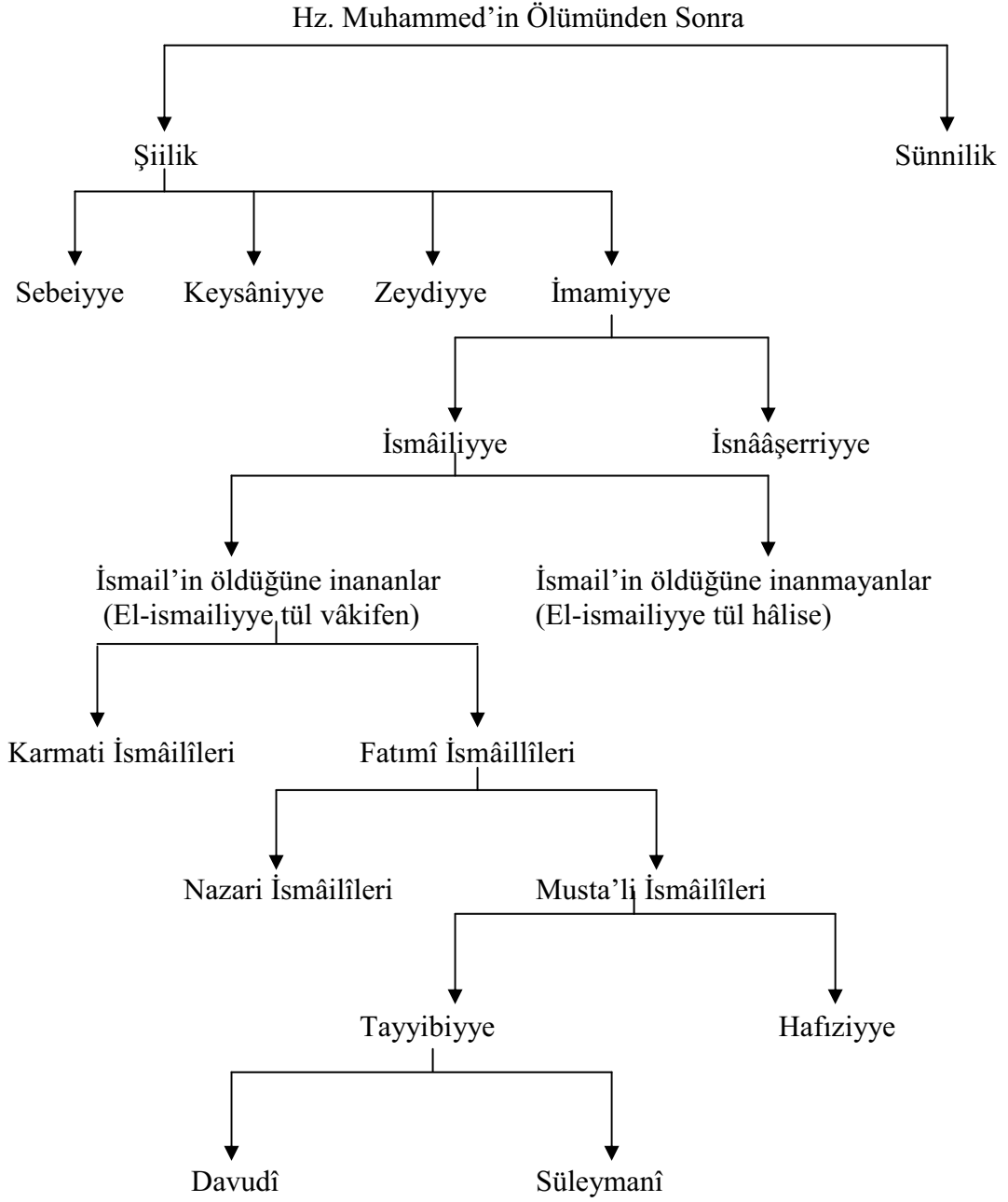
Tablo'ya göre Bâtınîler Selçuklu İmparatorluğu bünyesinde varolan değişik görevleri bulunan devlet adamlarına suikast girişiminde bulunmuşlardır. Örneğin Büyük Selçuklu bünyesinde görev yapan 5 vezir, 7 kadı, 3 alim, 6 emir, 2 imam, 2 şahne, 2 sultan, 1 Melik, 1 Halife, 1 Muhasebeci, 1 Hadim, 3 Vali olmak üzere toplam 39 kişiye suikast girişiminde bulunmuştur. Sultan Berkyaruk ve Vezir Ahmed b. Nizamü'l Mülk dışındaki herkesin akıbeti ölüm olmuştur. Bâtınîler daha çok kendi aleyhlerine konuşan imamlara, kadılara, şahnelere yada kendi kalelerine saldırırken komutanlık eden emirlere, kendi aleyhlerinde yazan alimlere suikast düzenlemiş ve etkisiz hale getirmiştir.

ALAMUT KALESİ YÖNETİCİLERİ

903/1090	Horasan'da ilk Bâtınîler
1090/1124	Hasan Sabbah
1124/1138	Kıya Buzurg Ummıd
1138/1162	Muhammed b.Buzurg Ummıd
1138/1162	Hasan b.Muhammed
1166/1210	Nureddin Muhammed
1210/1221	Celaleddin b.Muhammed
1221/1255	Alaaddin Muhammed
1255/1256	Rükneddin I. Muhammed

Tablo 2 : Alamut Kalesi yöneticilerin dönem olarak tarihlere göre sıralanması.

BÂTİNİLİĞİN KÖKENİ

Tablo 3: Bâtînlîlerin köken ve gelişim tablosu.

III-HARİTALAR

Harita-1: Bölgenin haritası, home.ca.inter.net adresinden alınmıştır.

IV-FOTOĞRAFLAR (RESİMLER)

Resim-1 : Alamut Civarı

www.issk.ac.uk/...../İsmaili Castle /alamut/htl.

The İnstitute of İsmaili Studies, 2000

Resim-2 Büyük Alamu Kalesi'nin arkasından görünümdür. Bu kısımdan sadece kalenin giriş yeri sağlanmaktadır. Hasan Sabbah kuşatma boyunca garnizonun yiyecek ve içeceklerini korumak için yer altına kocaman bir ambar yaptırmıştır.Ancak bu fotoğraf kalenin yıkılmış halidir.
www.issk.ac.uk/...../İsmaili Castle /alamut/htl.

The İnstitute of İsmaili Studies, 2000

Resim-3: Bu fırınlanmış çömlek Alamut vadisinin içinde Andijk vasisinin fırınlanmış çömleğidir. Bu bölgede yaklaşık aynı zamana ait uygun örneklerde 15 fırın seramik fırın bulundu. [www.issk.ac.uk/..../İsmaili Castle /alamut/htl](http://www.issk.ac.uk/..../İsmaili_Castle/_alamut/htl). The İnstitute of İsmaili Studies, 2000

Resim-4: Kuzey ve güneye 3500 metreye kadar dağ sıralıdır. Vadiye iki giriş ayrıca savunulduğu batıdaki dik geçit kaleleri inşa ettirmişlerdir. Her tarafı 3500 metre yükseklikte uçurum vardır. Vadinin doğu tarafının sonu alamkum/Takht-ı Süleyman dağı düğümle tamamen kapatılır.Kuzey ve güneye 3500 metreye kadar dağ sıralıdır.

www.issk.ac.uk/...../İsmaili Castle /alamut/htl.

The İnstitute of İsmaili Studies,2000

Resim- 5: Bu manzara Alamut'un çift su sarnıcı güney tarafın tümünü ortasından keser. [www.issk.ac.uk/...../İsmaili](http://www.issk.ac.uk/...../İsmaili%20Castle%20/alamut/htl) Castle /alamut/htl. The İnstitute of İsmaili Studies, 2000

Resim- 6: Alamut Kalesi, xenohistorian.faitnweb.com. adresinden alınmıştır.

Resim- 7: Alamut Civarı, **Ek. www.sedard.cuh** adresinden alınmıştır.

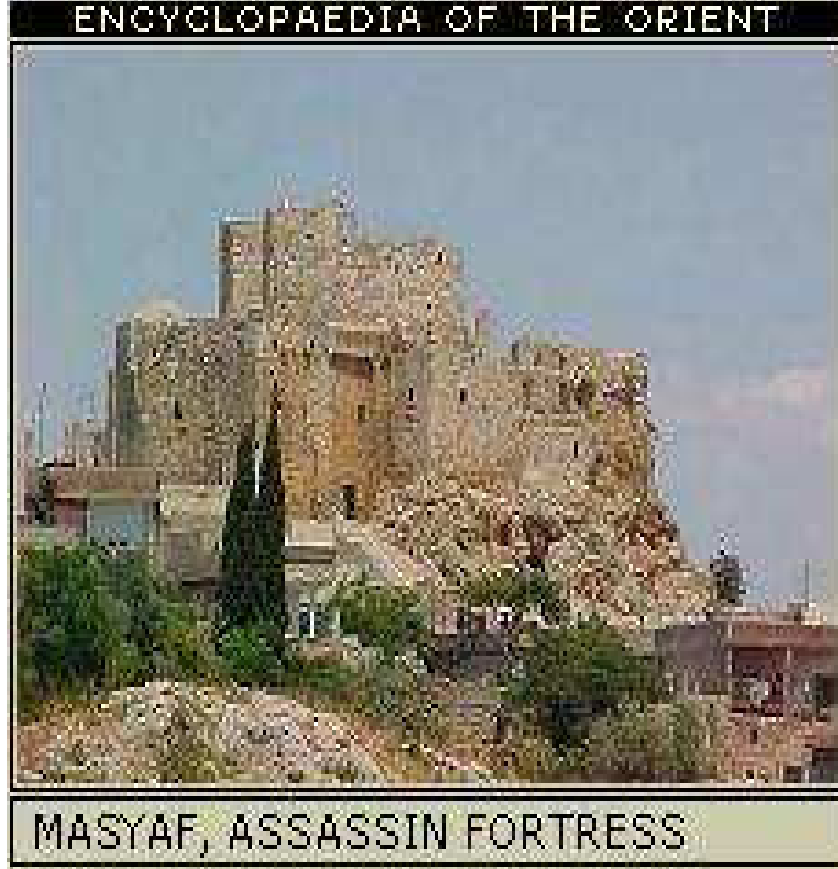
Resim- 8: Alamut Civarı , outside.away.com/.../ adresinden alınmıştır.

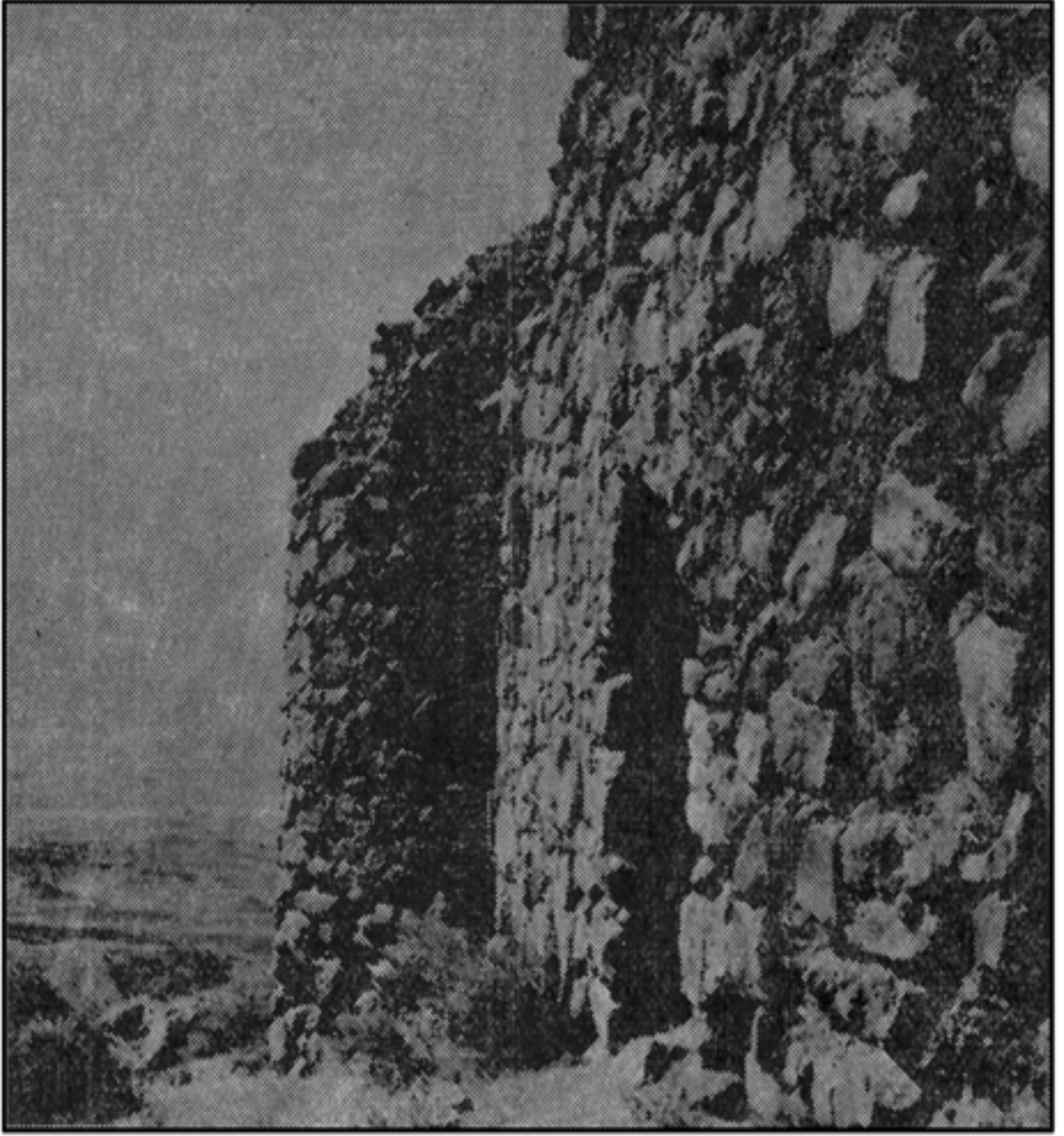
Resim- 9: Alamut Kayalığı , www.fronzik.com/.../ adresinden alınmıştır.

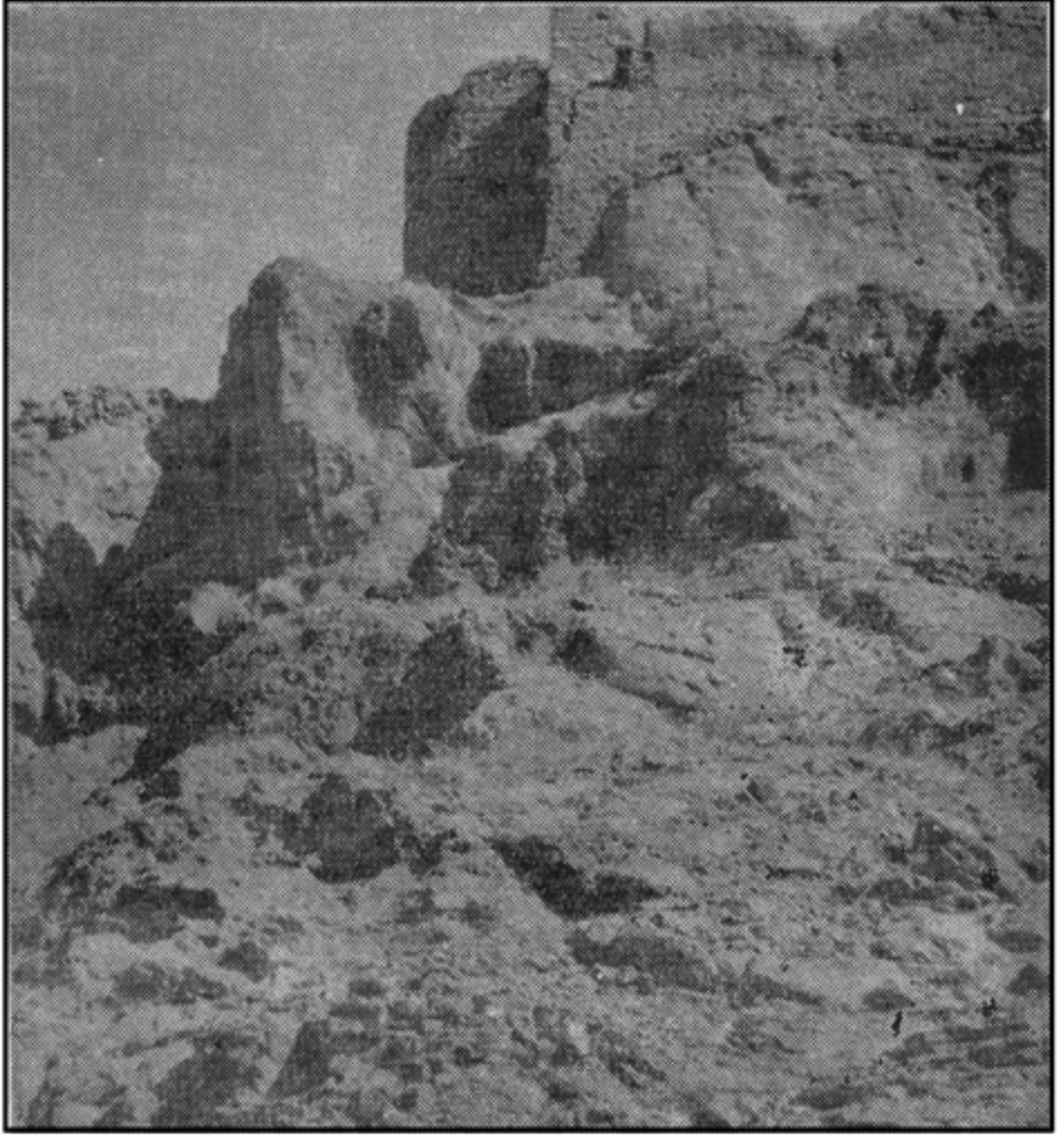
Resim-10 : Alamut Civarı, www.intercaspion.com adresinden alınmıştır.

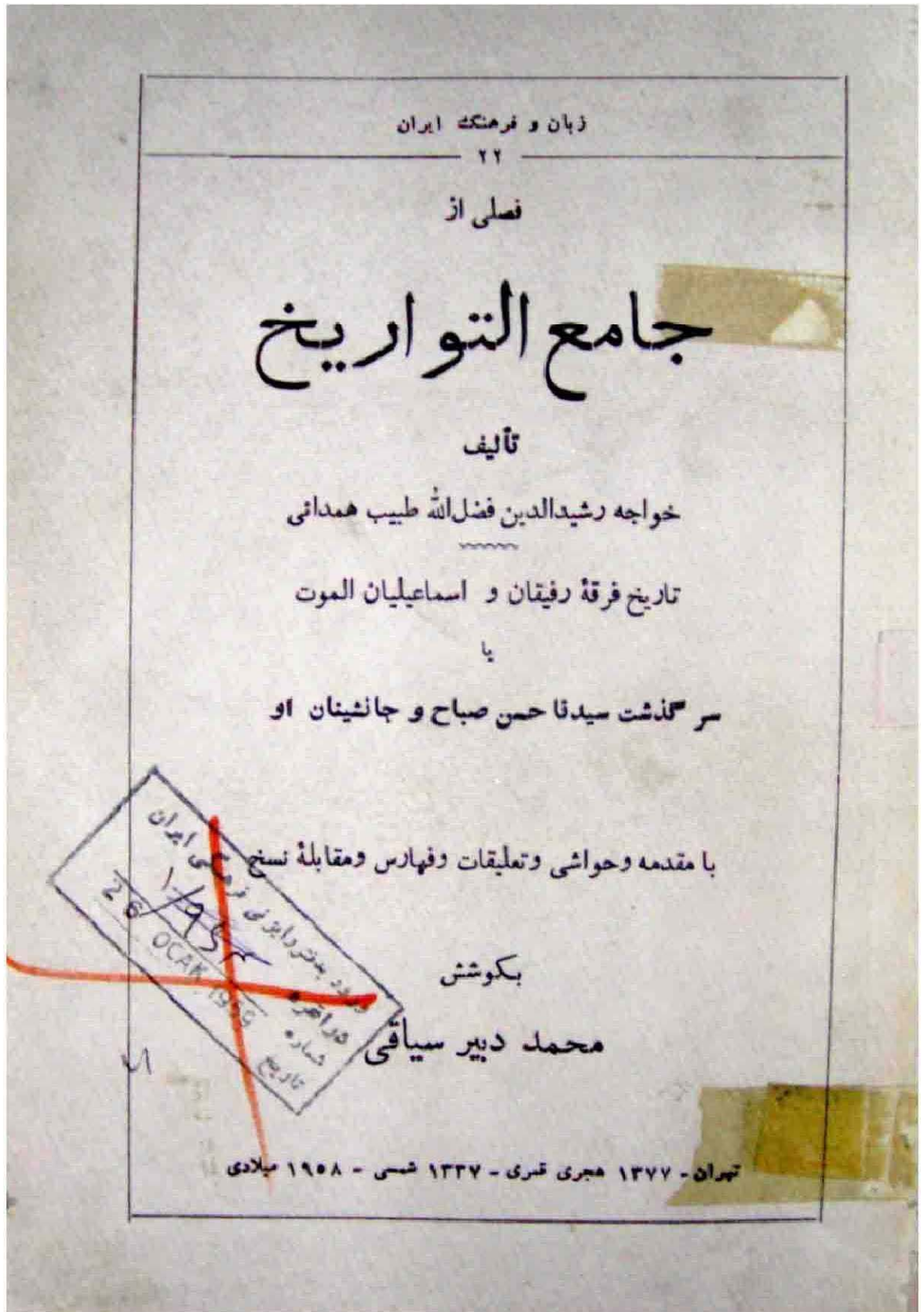
Resim-11: Manyas Kalesi, Enclopedia of Orient’ den alınmıştır.

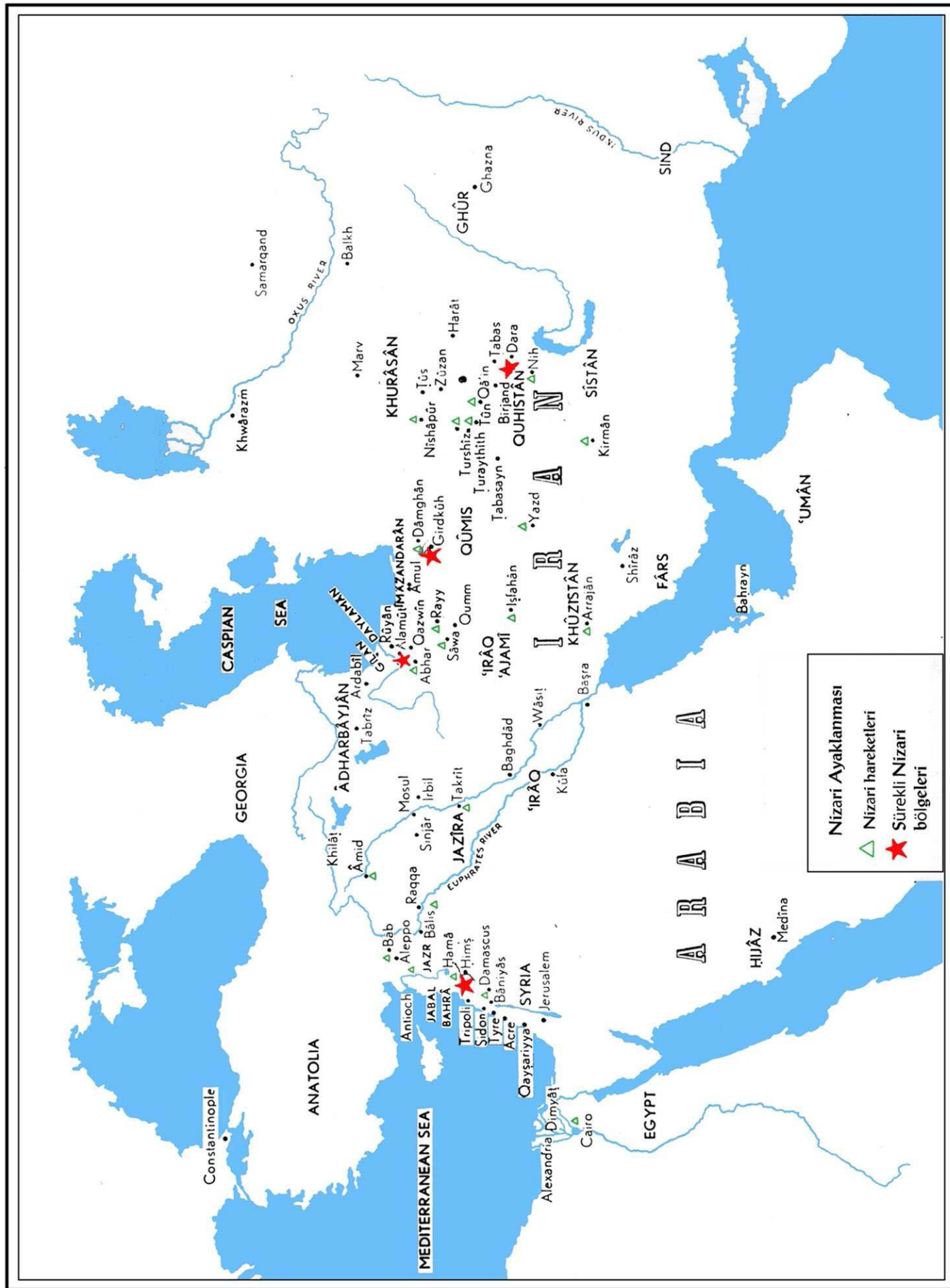
Resim -12: Lemberes Kalesinde, Reşideddin Hacı Fazlullah Hemedani, Camiü't Tevarih'den alınmıştır.

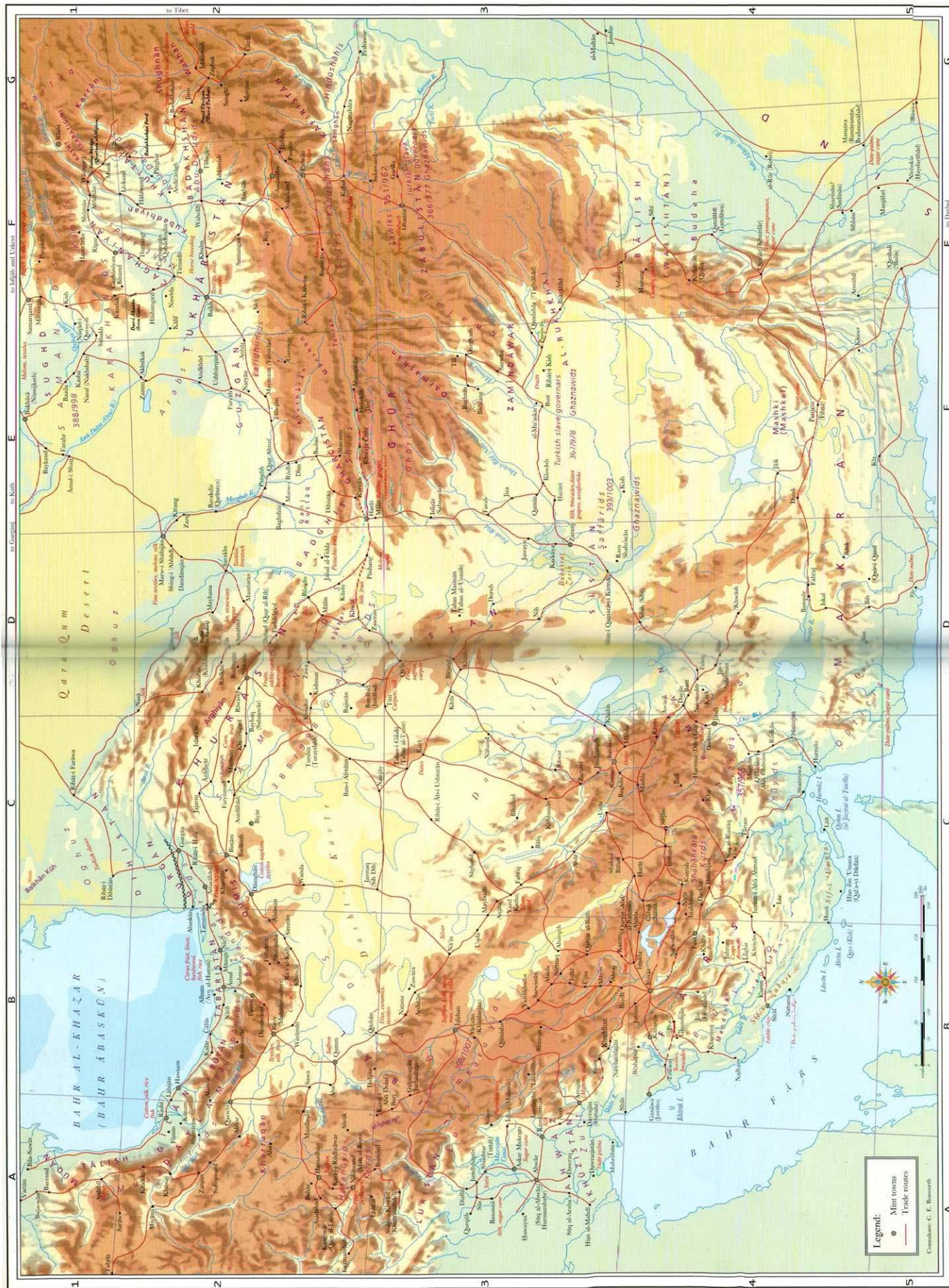
Resim -13: Lembeser Kalesi yıkıntıları, Reşideddin Hacı Fazlullah Hemedani, Camiü't Tevarih 'den alınmıştır.

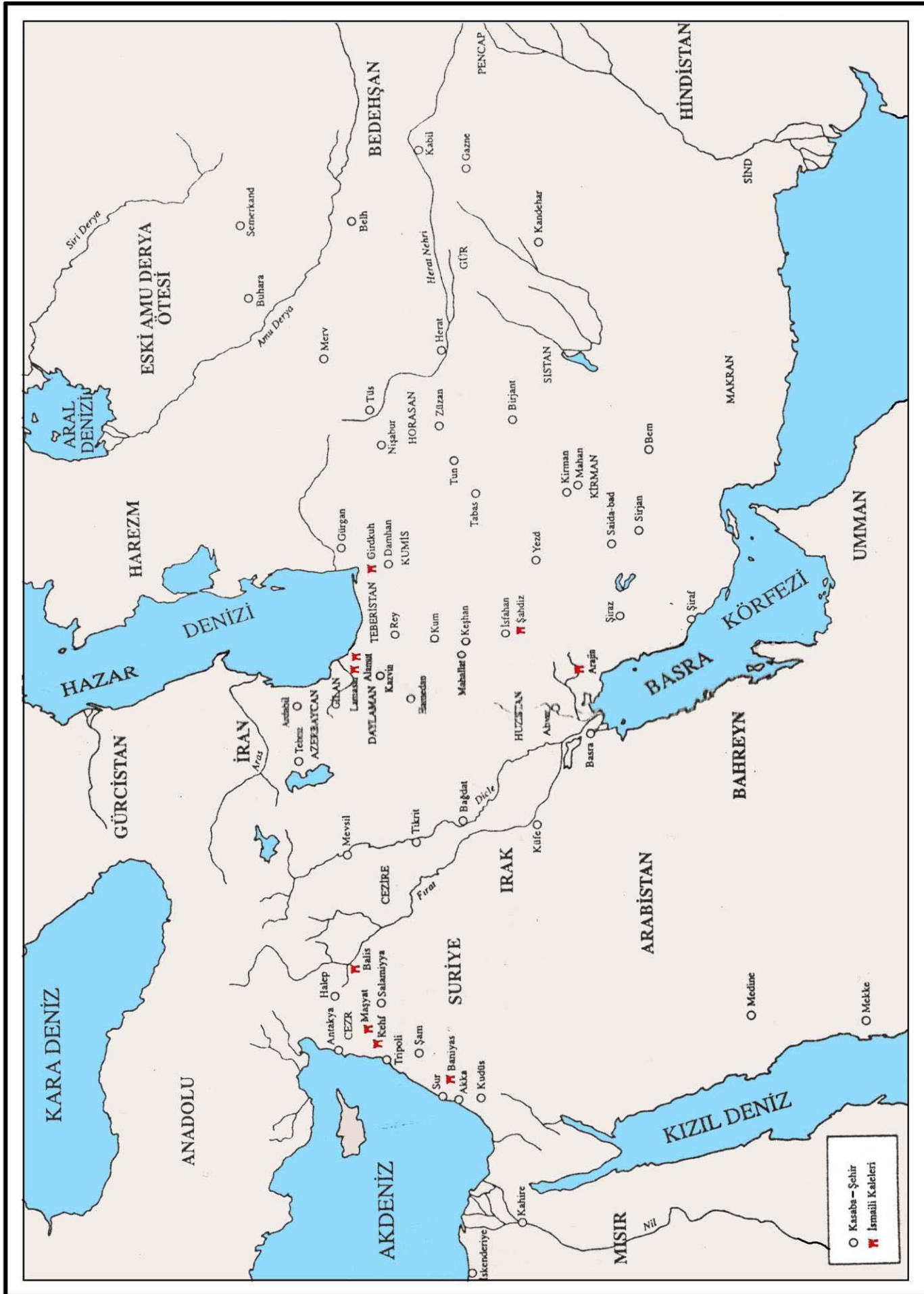
Belge 1: Reşideddin Fazullah , *Cami' al-tevarih*

Harita 3: M.G.S. Hodgson, *The Order of Assassin*

Harita 2 : 10-11. Yüzyılda İran
Hung Kenedy, *An Historical Atlas Of Islam*.

Harita 4: Alamut Kaleleri ve Batıml Bölgesi
Ferhat Daftary, *İsmailîler Tarih ve Kuram*.